

hugo

138

hugo
mizerabilii

★★★

«Marele român al lui Victor Hugo, a cărui apariție, la Bruxelles, în 1862, marca parcă, în același timp, apogeul și decesul prozei romantice franceze, s-a născut în urma unei elaborații îndelungate, întinse pe nu mai puțin decât trei decenii...

Prin concepție, volum, arhitectură și stil *Mizerabilii* constituie o carte neobișnuită. Dimensiunile ei sînt multiple și împletite inextricabil. De fapt, nici nu e vorba de un roman, în sensul curent al cuvîntului, ci de o „sumă“, în care se amestecă toate genurile literaturii și-și dau întâlnire toate domeniile spiritului, de la filozofie la politică, de la teologie la istorie, de la artă la morală. „Nu un roman, ci un munte“ — spunea Hugo — și avea dreptate...

E opera unui mare atlet al condeiului, care, în secolul locomotivei cu aburi, al lui Marx și Darwin, se lua la întrecere cu rapsodul antic, fără a voi să-i cedeze lui Balzac...

După opinia generală, romanul lui Hugo e unul din cele mai de seamă ale tuturor timpurilor. E ca un fluviu imens, care scaldă continente și taie lanțuri de munți, cu apele cînd involburate, cînd calme și visătoare, căpătînd, pe măsură ce se apropie de ocean, acea maiestate gravă a peisajelor văzute din vîrf de munte, sub intensă strălucire solară, în care imperfecțiunile dispar și amintirile neplăcute se uită: în fața ochilor uimiți se desfășoară spectacolul măreției veșnice.»

PAUL CORNEA

hugo

editura minerva

Vol. I-V, lei 25

Coperta Victor Feodorov

victor hugo

mizerabilii

ROMAN

★★★

ȚRADUCERE DE
LUCIA DEMETRIUS ȘI TUDOR MĂINESCU

NOTE EXPLICATIVE DE
N. N. CONDEESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1971

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

PARTEA A TREIA

MARIUS

CARTEA ÎNTIIA

PARISUL VĂZUT ÎN ATOMUL LUI

I

PARVULUS¹

Parisul are un copil și pădurea o pasăre. Pasărea se cheamă vrăbie ; copilul se numește ștren gar.

Împerecheați aceste două noțiuni : una care cuprinde toată văpaia vieții, cealaltă, toată lumina zoriilor ; atingeți aceste scînteii, Parisul și copilăria, și va țîșni o mică făptură — *Homuncio*, ar spune Plaut².

Această mică făptură e veselă. Nu mănîncă în fiecare zi, însă, dacă i se năzare, se duce la teatru în fiecare seară. N-are cămașă pe el, nici ghetе în picioare, nici adăpost. E ca păsările cerului, care nu cunosc nimic din toate acestea. Are între șapte și treisprezece ani, trăiește în ceață, bate străzile, locuiește în aer liber, poartă niște pantaloni vechi (ai lui taică-său), care-i cad peste călcîie, o pălărie veche (a altui tată), care-i cade peste urechi, și o singură bretea de șiret galben ; aleargă, pîndește, caută, pierde vremea, trage din lulea, înjură ca un birjar, colindă cîrciumile, cunoaște toți hoții, se tutuiește cu femeile de stradă, vorbește graiul apașilor, cîntă cîntece de-

¹ Diminutivul cuvîntului latin *parvus*, înseamnă : foarte mic.

² Autor comic latin din secolul III—II î.e.n. Numeroasele personaje populare din piesele sale vorbesc limba latină a maselor ; *homuncio* înseamnă omuleț.

șanțate și n-are nici un dram de răutate în inimă. Fiindcă poartă în suflet un mărgăritar — nevinovăția ; și mărgăritarele nu se topesc în noroi. Cît timp omul e copil, Dumnezeu îl vrea nevinovat.

Dacă ai întreba uriașul oraș : „Cine-i acesta ?“ el ți-ar răspunde : „E copilul meu“.

II

CITEVA SEMNE PARTICULARE

Ștregarul Parisului este piticul uriașului.

Să nu exagerăm, acest heruvim al mocirlei are cîteodată o cămașă, dar numai una ; are cîteodată pantofi, dar fără pingele ; are cîteodată o locuință și ține la ea fiindcă o găsește acolo pe maică-sa, dar îi place mai mult strada, fiindcă acolo se întâlnește cu libertatea. Își are jocurile lui, răutățile lui, hrănite de ura împotriva burghezilor ; metaforele lui : a fi mort, pe limba lui se zice — *să miroși florile de la rădăcină* ; meseriile lui : să aducă o birjă cînd trebuie, să coboare scara trăsurilor, să ia dijmă pentru a trece pe cineva dintr-o parte a străzii într-alta, cînd plouă cu găleata, spunînd că *face pod*, să strige proclamațiile autorităților în favoarea poporului francez, să scotocească printre pietrele străzii ; are și moneda lui, făcută din toate bucățile de aramă, rotunjite, care se găsesc pe drum. Cursul acestor ciudate monezi, care se numesc zdrențe, e bine supraviețuit și statornic în mica boemă a copiilor.

În fine, își are fauna lui, pe care o cercetează cu luare-aminte prin toate ungherele ; boul lui Dumne-

zeu, păduchele „cap-de-mort“, păianjenul de cîmp și „drăcoaica“, o insectă neagră care te amenință răsucindu-și codița înarmată cu două coarne. Își are balaurul lui din povești, cu solzi pe burtă și care nu e șopîrlă, cu bube pe spinare și totuși nu e broască, o lighioană care locuiește în găurile cuptoarelor de var sau în canalele părăsite, neagră, păroasă, cleioasă, tîrîtoare, cînd iute, cînd domoală, și care nu țipă, dar te privește și e atît de groaznică, încît nimeni n-a văzut-o încă. Dihania asta o numește „surdul“. A căuta „surzi“ printre pietre este plăcerea cutezătorilor. O altă plăcere este să salți o piatră de caldarîm și să găsești corcolaci. Fiecare colțișor al Parisului e vestit prin descoperirile interesante pe care le poți face acolo. Se găsesc urechelnite pe șantierul ursulinelor¹, dai de miriapozi la Pantheon, se găsesc mormoloci în șanțurile de pe Cîmpul lui Marte.

Cît privește vorbele de spirit, acest copil le are și el pe ale lui, întocmai ca Talleyrand. Nu este mai puțin cinic, dar e mai cinstit. E de o veselie nebănuită. Îi zăpăcește pe negustori cu rîsul lui nebun. Gama lui trece cu voioșie de la comedia înaltă la farsă.

Iată o înmormîntare. Printre cei care-l petrec pe mort e și un medic.

— Ia te uită, strigă ștregarul, au început doctorii să-și ducă operele la groapă !

Un altul, din mulțime, e surprins de un bărbat grav, împodobit cu ochelari și ceasornic, care se întoarce spre el supărat :

¹ Pensionul din Cartierul latin al acestui ordin călugăresc a fost dăruit pe vremea restaurației pentru a face loc unor locuințe.

— Derbedeule, te-am prins ! Mi-ai luat nevasta de mijloc !

— N-am luat nimic, domnule. Caută-mă !

III

ARE HAZ

Cu cei câțiva gologani de care face rost întotdeauna, *homuncio*, omulețul, se duce seara la teatru. Cum a trecut de pragul fermecat, se schimbă deodată la față. Nu era decît un puști, acum e ștrengarul din Paris. Teatrele sînt ca niște nave răsturnate cu fundul în sus. În acest fund de corabie se înghesuie băiatul Parisului. Băiatul Parisului e față de puști ceea ce e fluturile pe lîngă larvă ; aceeași făptură, căreia i-au crescut aripi și care plutește. E de ajuns să fie acolo, cu strălucitoarea lui fericire, cu puterea lui de avînt și de bucurie, să bată din palme cum ar bate din aripi, pentru ca acea încăpere strîmtă, rău-mirositoare, întunecoasă, murdără, hidoasă, nesănătoasă, respingătoare, să se preschimbe în paradis.

Dați-i unei făpturi tot ce e de prisos și luați-i tot ce e de trebuință, și-l veți avea pe ștrengar.

Ștrengarul nu e lipsit de oarecare simț literar. N-are, o spunem cu toată părerea de rău cuvenită, gustul clasic. E din fire prea puțin academic. Astfel, ca să dăm o pildă, popularitatea domnișoarei Mars¹, în publicul acesta mic și furtunos de copii, era învelită cu o ironie. Ștrengarul o numea domnișoara *Mironosița*.

¹ Actriță franceză din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Făptura aceasta răcnește, batjocorește, glumește, se războiește, e peticită ca un ținc și zdrențăroasă ca un filozof, pescuiește prin canaluri și haznale, face haz pînă și de scîrnăvii, răscolește cu vorba lui piețele, ustură și mușcă, fluieră și cîntă, aclamă și înjură, trece de la *Aleluia* la *Matanturlurette*, îngîină toate cîntecele, de la *De profundis* pînă la *Face-n pat*, găsește fără să caute, știe ce n-a învățat, e spartan pînă la pungășie, e nebun pînă la înțelepciune, e liric pînă la murdărie; ar spurca și Olimpul, se tăvălește în gunoaie și iese de-acolo acoperit de stele. Ștregarul Parisului e un mic Rabelais.

Nu-i plac pantalonii scurți, dacă n-au buzunăraș pentru ceas.

Nimic nu-l miră și nimic nu-l sperie. Își bate joc de superstiții, dezumflă exagerările, zeflemisește misterele, scoate limba la strigoi, despodobește ifosele, caricaturizează declamările epice. Nu pentru că ar fi prozaic; nicidecum; dar el înlocuiește viziunea solemnă prin farsa fantasmagorică. Dacă i s-ar arăta Adamastor¹, ștregarul i-ar zice: „Uite, căpcăunul!”

IV

POATE FI FOLOSITOR

Parisul începe de la gură-cască și sfîrșește la ștregar, două făpturi pe care nu le găsești în nici un alt oraș; să le primești pe toate fără împotrivire, mulțumindu-te să le privești, sau să ai în tine o îndrăz-

¹ Personaj fabulos din poemul epic *Los Lusíades* (Portughezii) al poetului portughez Luis de Camoës (1525—1580).

neală nemărginită ; Prudhomme¹ și Fouilloux.² Numai la Paris afli așa ceva. Întreaga monarhie se întemeiază pe gură-cască. Și toată anarhia fierbe în ștregar.

Acest copil firav al mahalalelor Parisului trăiește și se dezvoltă, așteaptă și se deșteaptă în suferință, între realitățile sociale și lucrurile omenești, ca un martor care gîndește. El însuși se crede nepăsător, dar nu e. Privește în jurul său, gata să facă haz ; dar e deopotrivă gata și la altceva. Oricine ați fi și oricum v-ați numi : Prejudecată, Abuz, Mîrșăvie, Împilare, Părtinire, Despotism, Nedreptate, Fanatism, Tiranie, păziți-vă de ștregarul acesta !

Copilul va crește mare.

Din ce lut e plămădit ? Din cea dintîi mocirlă care s-a ivit pe lume. Un pumn de tină, o suflare, și iată-l pe Adam. E de ajuns ca Dumnezeu să treacă pe-aproape. Dumnezeu a trecut totdeauna pe lângă ștregar. Soarta are grijă de făptura aceasta. Prin „soartă“ înțelegem o leacă de aventură. Frămîntat din pămîntul acesta mare, al tuturor, acest pigmeu neînvățat, analfabet, zăpăcit, mojit, mitocan fi-va oare un ionian sau un beoțian³ ? Aveți răbdare, *currit rota*⁴, și spiritul Parisului, acest duh care zămislește pe copiii întîmplării și pe oamenii destinului, va face, spre deosebire de olarul latin, o amforă dintr-un ulcior.

¹ Personaj creat de H. Monnier (*Memoriile lui J. Prudhomme*, 1857) și devenit repede popular. Întruchipează prostia și îngîmfarea micului burghez parizian care se acomodează cu orice regim, ba îl și justifică în chip ridicul prin fraze goale, deitate solemn.

² Feudal din secolul al XVI-lea, celebru prin aventurile sale galante și vînătorești. A scris și un tratat de vînătoare, *La Vénérerie...* (1560), retipărit adesea pînă pe vremea lui Victor Hugo, care vede în autor un tip de om cu inițiative îndrăznețe.

³ Grecii vechi, pe drept ori pe nedrept, rîdeau de cei din Beoția că sînt proști.

⁴ Se-nvîrte roata (lat.)

Ștregarului îi place deopotrivă și orașul, și singurătatea, fiindcă e un înțelept. *Urbiss amator*, ca Fuscus ; *ruris amator*, ca Flaccus.¹

A rățăci visînd, adică a hoinări, este pentru filozof o bună folosire a timpului ; îndeosebi pe un cîmp ca acesta cam împestrîțat, destul de urît, dar tot atît de ciudat și alcătuit din acele două naturi, care înconjură anumite orașe mari și mai cu seamă Parisul. A cerceta împrejurimile unui oraș înseamnă a cerceta o amfibie². Hotarele unde sfîrșesc arborii și încep casele, unde iarba încetează și se arată caldarîmul, unde brazdele se opresc și răsar prăvăliile, unde urmele carelor pier și mijesc patimile, unde murmurul dumnezeiesc se stinge și se înfiripă larma omenească — toate acestea sîrnesc un interes neobișnuit.

Iată rostul plimbărilor ce par fără nici o țintă, ale visătorului, prin aceste locuri nu prea atrăgătoare, și pentru totdeauna pecetluite de trecător cu vorba : *triste*.

Cel ce scrie aceste rînduri a hoinărit multă vreme pe la barierele Parisului, izvor de amintiri adînci. Iarba cosită, potecile pietruite, gropile acestea de var și argilă, monotonia aspră a cîmpurilor întelenite și pline de mărăcini, răsadurile celor dinții zarzavaturi ce se ivesc dintr-o dată dintr-un fund de zare,

¹ Aluzie la o epistolă a poetului latin Horațiu (I, 10). Flaccus este poetul însuși (Quintus Horatius Flaccus) care elogiază plăcerile vieții de la țară (*ruris amator*) ; spre deosebire de el, celălalt personaj, Fuscus, preamărește avantajele vieții orășenești.

² În zoologie, animal care poate trăi și în aer și în apă, ca broasca, crocodilul ș.a. ; aici, regiune cu caracter mixt : urban și rural.

acest amestec de sălbăcie și așezări orășenești, locurile virane întinse și pustii unde se aude uruitul tobelor soldățești, îngînînd parcă o bătălie adevărată, deșerturile din timpul zilei, bîntuite noaptea de uci-gași, moara deșirată ce-și învîrte brațele în vînt, roțile ce scot nisip din cariere, cîrciumile de la colțurile cimitirelor, farmecul misterios al zidurilor înalte și mohorîte, tăind dintr-o dată maidanele fără sfîrșit, năpădite de soare, pline de fluturi — toate acestea îl atrăgeau.

Aproape nimeni pe lume nu cunoaște locurile acestea ciudate, La Glacière, La Cunette, groaznicul zid al Grenelle-ei, sfîrtecat de urmele ghiulelelor, Montparnasse-ul, la Fosse-aux-Loups, Aubiers pe malul Marnei, Montsouris, Tombe-Issoire, Pierre Plate de Châtillon¹, unde se află o carieră veche și părăsită în care nu mai cresc decît ciuperci, și a cărei intrare e astupată cu un chepeng de scînduri putrezite. Cîmpia Romei exprimă o idee ; împrejurimile Parisului, altă idee. A nu vedea în tot ce cuprinde orizontul nimic altceva decît cîmpuri, case sau copaci, însemnează a nu adînci lucrurile. Toate cîte se văd sînt gînduri ale lui Dumnezeu. Locul unde o cîmpie se îmbină cu un oraș este întotdeauna îmbibat de nu știu ce melancolie pătrunzătoare. Natura și omul își vorbesc aici deodată. Toată înfățișarea deosebită a acestor locuri iese la iveală. Cel ce a rătăcit, ca noi, prin aceste paragini din preajma mahalalelor noastre, pe care le-am putea numi zările Parisului, a văzut ici și colo, în locul cel mai părăsit, în clipa cea mai neașteptată, în dosul unei uluci șubrede sau la colțul unui zid respingător, cete de copii zgomotoși, palizi, plini de praf și de noroi, zdrențăroși, zbîrliți,

¹ Cartiere populare din sudul Parisului, cuprinse în zona orașului abia între 1830—1850.

jucînd rișca și purtînd o coroniță de albăstrele pe cap. Toți sînt copii de oameni săraci. Bulevărdule de la marginea orașului este lumea în care trăiesc la largul lor ; ale lor sînt împrejurimile. Acolo trag veșnic la fit de la școală. Acolo cîntă cu nevinovație cîntece desucheate. Se bucură de viață. Acolo, departe de orice privire, în lumina blîndă de mai sau de iunie, îngenuncheați împrejurul unei gropi făcute în pămînt, aruncînd bilele cu degetul cel mare, sfădindu-se pentru o para, ei trăiesc fără să dea socoteală nimănui, plecați de acasă, lăsați în plata Domnului, fericiți ; de-abia te-au zărit și își aduc aminte că au o meserie și că trebuie să-și cîștige pîinea. Îți arată, spre vînzare, un ciorap vechi de lînă plin de cărăbuși, sau un mănunchi de liliac. Întîlnirea cu acești copii ciudați este una dintre plăcerile fermecătoare și în același timp sfîșietor de triste ale împrejurimilor Parisului.

Uneori în ceata băieților sînt și fete — surorile lor ? — fete măricele, slăbuțe, neastîmpărate, cu mîinile pîrlite de soare, ca și cum ar purta mănuși, cu fețele pistruiate, cu cununi de spice de secară și maci, vesele, sperioase, desculțe. Le vezi mîncînd cireșe prin lanul de grîu. Cetele astea, luminate puternic de soarele cald al amiezii sau abia zărite în umbra înserării, dau mult de gîndit visătorului, și toate vedenile acestea se amestecă cu gîndurile lui.

Parisul e centrul, împrejurimile lui sînt circumferința ; iată întreg pămîntul, pentru acești copii. Niciodată n-ar lua-o razna mai departe. Nu pot ieși din atmosfera Parisului, cum nu pot peștii să iasă din apă. Pentru ei, la cîteva poște de barieră nu mai e nimic. Ivry, Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Ménilmontant, Choisy-le-Roi, Billancourt, Meudon, Issy, Vanvre, Sèvres, Puteaux, Neuilly, Genne-

villiers, Colombes, Romainville, Chatou, Asnières, Bougival, Nanterre, Enghien, Noisy-le-Sec, Nogent, Gournay, Drancy, Gonesse ¹ — aici e capătul lumii.

VI

PUȚINA ISTORIE

La epoca, de altfel foarte apropiată de a noastră, când se petrec cele povestite aci, nu exista, ca astăzi, un gardist la fiecare colț de stradă (o binefacere pe care nu e momentul să o discutăm acum); Parisul era plin de copii vagabonzi. Statisticile timpului dau un număr mijlociu de două sute șaizeci de copii fără adăpost, culeși de raziile poliției în fiecare an de pe terenurile virane, de prin casele în construcție și de sub arcadele podurilor. Într-unul din aceste cuiburi, rămas de pomină, s-au găsit așa-numitele „rîndunele de la podul Arcole” ². E cel mai rău-prevestitor simptom social. Toate crimele bărbatului de mai târziu încep cu vagabondajul copilului.

Să facem totuși pentru Paris o excepție, care, într-o oarecare măsură, e întemeiată, chiar dacă ținem seama de cele pomenite mai sus. Pe când în orice alt oraș mare un copil vagabond e un om pierdut, pe când aproape pretutindeni copilul rămas de capul lui e oarecum osîndit și lăsat pradă unei prăbușiri morale de neînlăturat, care nimicește în el cinstea și conștiința, copilul Parisului, trebuie s-o spunem, oricît de necioplit și stricat ar părea, își păstrează su-

¹ Localități din jurul Parisului, unele, ca Belleville și Ménilmontant, cuprinse încă de pe la 1840 în raza orașului.

² Pod din Paris peste Sena. Poartă numele uneia din victoriile lui Napoleon asupra austrieilor în timpul primei campanii din Italia (1796).

fletul aproape neîntinat. Un lucru minunat, pe care nu trebuie să-l uităm, și pe care îl dovedește în chip strălucit admirabila bună-credință a revoluțiilor noastre populare, e că ideile care plutesc în atmosfera Parisului sînt într-o bună măsură tot atît de curate ca și sarea care se găsește în apa oceanului. Aerul Parisului păstrează sufletul proaspăt.

Cele spuse aici nu înlătură cu nimic strîngerea de inimă pe care o simți de cîte ori întîlnești pe vre-unul din acești copii în jurul cărora parcă vezi cum flutură legăturile de familie sfărîmate. În civilizația actuală, atît de nedesăvîrșită încă, nu-i un lucru prea neobișnuit să vezi familii risipindu-se în întuneric, nemaîștiind ce li s-au făcut copiii și azvîrlindu-și inima lor în mijlocul drumului. Iată pricina atîtor ursite fără noroc. După o zicală anume ticluită, aceasta înseamnă „să fii lepădat pe străzile Parisului“.

În trecut fie spus, lepădarea copiilor nu era cîtuși de puțin împiedicată de fosta monarhie. Oarecare obiceiuri egiptene, boeme, în păturile de jos conveneau cercurilor înalte și intrau în socoteala celor puternici. Ura împotriva învățămîntului pentru copiii din popor era o lege. Ce să faci cu „semidoctii“? Acesta era cuvîntul de ordine. Iar copilul vîgabond nu e decît o consecință a copilului neștiutor de carte.

De altminteri, monarhia cînd avea uneori nevoie de copii, îi lua de pe stradă, ca spuma de pe oală.

Ludovic al XIV-lea, pentru a nu merge mai departe, a vrut cu drept cuvînt să creeze o flotă. Ideea era bună. Dar să vedem mijloacele. Nu poți avea o flotă dacă navei cu pînze, jucărie a vîntului, nu-i dai, pentru a o remorca la nevoie, vasul care merge încotro îl porți cu vîsle sau cu aburi. Pe atunci galelele erau pentru marină ceea ce este astăzi vaporul. Trebuiau deci galere; dar galera nu se mișca decît

visită de galerieni ¹. De aici, aşadar, nevoia de galerieni. Colbert ² punea să i se furnizeze de către autorităţile de provincie şi tribunale cât mai mulţi ocaşi pentru galere. Magistratura se arăta foarte înţelegătoare. Dacă cineva nu-şi scotea pălăria în faţa unui alai bisericesc — atitudine de hughenot ³ — era trimis la galere. Trecea pe stradă un copil ; era destul să aibă cincisprezece ani şi să fie fără adăpost, pentru a fi trimis la galere.

Mare rege ! Mare secol !

Sub Ludovic al XV-lea copiii dispăreau din Paris. Îi vîna poliţia, nu se ştie în ce scopuri tainice. Se vorbea în şoaptă, cu groază, despre băile de sînge ale regelui. Barbier ⁴ pomeneste cu seninătate de aceste lucruri. Se întîmpla uneori ca, în lipsa copiilor fără căpăţîi, ofiţerii de poliţie să ia dintre cei ce aveau părinţi. Părinţii, deznădăjduiţi, atacau pe poliţişti. Tribunalul intervenea şi osîndea la spînzurătoare. Pe cine ? Pe ofiţerii de poliţie ? Nu, pe părinţi.

VII

ŞTRENGARUL PARIZIAN ŞI-AR AVEA LOCUL ÎN CASTELE INDIEI

Ştregarii parizieni alcătuiesc un fel de castă. S-ar putea spune : nu oricine poate face parte din ea.

¹ Răufăcători osîndiţi să vîslească la galere.

² Ministru de finanţe — cîtva timp şi al marinei — sub Ludovic al XIV-lea.

³ Calvinist, protestant ; aceşti așa-zişi „eretici” faţă de biserica romano-catolică erau crunt persecutaţi sub Ludovic al XIV-lea.

⁴ Avocat parizian din secolul al XVIII-lea. A notat zi cu zi, într-un *Jurnal istoric şi anecdotic*, evenimentele şi comentariile publice din timpul domniei lui Ludovic al XV-lea.

Cuvîntul acesta, *ștregar*¹, a fost tipărit înția oară și a trecut din graiul popular în limba literară în 1834. El și-a făcut apariția într-o cârtică intitulată *Claude Gueux*². Scandalul a fost mare. Cuvîntul a rămas.

Respectul pe care și-l arată ștregarii între ei se datorește unor însușiri foarte felurite. Noi am cunoscut și ne-am împrietenit cu unul care era foarte prețuit și admirat, pentru că văzuse un om căzînd de pe turnul catedralei Notre-Dame ; un altul, pentru că izbutise să pătrundă în curtea de din des, unde erau depozitate vremelnice statuile Domului Invalizilor și să „șterpească” ceva plumb din ele ; un al treilea, pentru că a fost de față cînd s-a răsturnat o diligență ; iar altul, pentru că a „cunoscut” un soldat care era cît pe-aci să-i crape capul unui civil.

Așa se explică exclamația unui ștregar parizian, apostrofă plină de înțeles, de care cei proști rîd fără s-o priceapă : „Doamne-Dumnezeule ! De ce n-am și eu baftă ? Cînd te gîndești că n-am ajuns să văd și eu pe unul căzînd de la al cincilea !”

Desigur că e plină de duh vorba țaranului, care, la întrebarea : „Moș Cutare, ți-a murit femeia și era de-atîta timp bolnavă ; de ce n-ai trimis după doctor?” a răspuns : „Ce vrei, domnule, oamenii săraci mor singuri”. Dar dacă resemnarea ironică a țaranului e cuprinsă în această vorbă, apoi de bună seamă că anarhia liber-cugetătoare a ștregarului de mahala e cuprinsă în ceastăaltă : un osîndit la moarte își ascultă duhovnicul în căruța ce-l duce

¹ *Gavroche*.

² Povestire de Victor Hugo, o primă schiță a *Mizerabililor*, în care scriitorul denunță asprimea pedepselor dictate de legile societății burgheze atunci cînd se aduce vreo „atingere” proprietății private ; se ridică împotriva regimului neomenos din închisorile timpului.

spre ghilotină ; micul parizian exclamă : „Uite fricosul ! Vorbește cu popa !“

O anumită îndrăzneală față de religie îl înalță pe ștregar. A fi necredincios e lucru de seamă.

Nu lipsesc de la nici o execuție. Își arată unul altuia ghilotina și rîd. Îi dau tot felul de porecle gingașe : *Ciorba rece*, *Morocănoasa*, *Mama cerului*, *Ultima înghițitură* etc., etc. Pentru a nu pierde nimic din spectacol, sar peste ziduri, se cațără pe balcoane, se urcă în copaci, încalecă garduri, se agață de hornuri. Ștregarul se naște tinichigiu și marinăr. Un acoperiș nu-l sperie mai mult decît un catarg. Nici o paradă nu prețuiește pentru el, ca cele din Place de la Grève¹. Samson și abatele Montes² sînt numele cele mai populare printre ștregari. Îl huiduiesc pe condamnat ca să-i dea curaj. Uneori îl admiră. Laccenaire³, pe cînd era copil, văzîndu-l pe groaznicul Dautun⁴ murind cu fruntea sus, a spus vorbele acestea care cuprind în ele un întreg viitor : „Îl invidiam !“ Ștregarul n-a auzit de Voltaire, dar îl cunoaște pe Papavoine. „Politicii“ sînt amestecați de el în aceeași legendă cu ucigașii. Amintirea celui din urmă veșmînt al fiecărui osîndit stăruie în mintea lui. Știe că Tolleron avea o șapcă de fochist, Avril o căciuliță de lutru, Louvel o pălărie rotundă, că bătrînul Delaporte era chel și cu capul gol. Cas-

¹ Nume purtat pînă în 1830 de Piața Primăriei din Paris, rezervată pentru execuții.

² Călăul și duhovnicul condamnaților la moarte în timpul restaurației.

³ Falsificator și criminal din vremea tinereții lui Victor Hugo, executat în 1836. Aparținea unei familii burghize din Lyon. Debutase în literatură prin versuri și vodeviluri ; a scris de asemenea articole de presă. Iată de ce procesul lui a stîrnit mare vîlvă la Paris.

⁴ Criminal executat la Lyon, în primii ani ai restaurației.

taing era rumen la față și foarte drăguț. Boriès avea o bărbuță romantică și Jean Martin își păstrase bretelele, iar Lecouffé se certa cu maică-sa. „Nu vă mai ciorovăiți pentru un coș!”¹ le strigă un ștregar. Un altul, ca să-l vadă trecînd pe Debacker², cum era prea mic de statură, a zărit un felinar pe chei și s-a cățarat pe el. Jandarmul din post încruntă din sprîncene. „Lasă-mă să mă sui, domnule jandarm”, spune ștregarul. Și, pentru a îmblînzi autoritatea, adăugă : „N-am să cad.” „Puțin îmi pasă dacă ai să cazi”, răspunde jandarmul.

Între ștregari, un accident care lasă urme trage mult în cumpănă. Se bucură de o mare cinste cel care s-a tăiat adînc „pînă la os”.

Pumnul nu e disprețuit pentru a fi respectat. Unul dintre lucrurile pe care ștregarul le spune cu mai multă plăcere este : „Hei, să vezi ce mușchi am eu !” Stîngacii sînt foarte pizmuiți. Și a te uita cruciș, e un lucru prețuit.

VIII

IN CARE VOM CITI UN CUVÎNT FERMECĂTOR AL ULTIMULUI REGE

Vara, ștregarul se face broască ; iar seara, cînd se lasă întunericul, în dreptul podurilor Austerlitz și Iena³ se aruncă de pe șlepurile de cărbuni și de pe

¹ Coșul în care cădea capul celui ghilotinat.

² Papavoine, Tolleron, Avril, Louvel, Delaporte, Castaing, Boriès, Jean Martin, Lecouffé, Debacker — criminali sau escroci celebri în prima jumătate a secolului trecut.

³ Poduri din partea de răsărit a Parisului. Apa Senei fiind socotită acolo mai curată, numeroase spălătorese se îngrămădeau odinioară între cele două poduri pentru a-și limpezi rufe.

bărcile spălătoreselor, cu capul în jos în Sena, săvîrşind toate încălcările cu putinţă la legile pudorii şi ale poliţiei. Gardiştii veghează, iar de aci decurg situaţii de mare dramatism, care au dat loc o dată unui strigăt frăţesc de alarmă de neuitat. Strigătul acesta, care şi-a avut faima lui pe la 1830, e un semnal strategic de la ştrengar la ştrengar ; el se scandează ca un vers din Homer, cu o transcriere aproape tot atît de greu de rostit ca şi melopeea eleuziacă¹ a Panateneelor², şi la el regăsim Evohé³-ul antic. Iată-l : „Păzea, puştilor, păzea, că vine sticletele şi e rost de mardeală. Luaţi-vă bulendrele şi spălaţi putina în canal !“

Uneori gîza asta — el singur îşi spune aşa — ştie să citească ; ştie cîteodată să şi scrie. Toţi ştiu să mîzgălească. E gata să-şi însuşească, prin nu ştiu ce tainică învăţătură între ei, toate talentele care pot folosi cauzei publice : de la 1815 la 1830 el imita cloncanitul curcanului, de la 1830 la 1848 zgîria cu carbunele pe ziduri o pară. Într-o seară de vară, Ludovic-Filip, întorcîndu-se pe jos la palat, a văzut pe unul, un pici cît o şchioapă, care asudase leoarcă tot întinzîndu-se să deseneze cu un tăciune o pară uriaşă pe un stîlp al grilajului de la Neuilly⁴. Regele,

¹ La Eleusis (nord-vestul Atenei) se află un templu al lui Ceres, unde se oficiau misterele vestite în toată Grecia.

² Serbări ateniene în cinstea zeiţei Minerva.

³ Strigăt al bacantelor în cinstea lui Dionisos (Bachus). zeul vinului la grecii antici, în timpul bachanalelor din toamnă, sărbătoarca culesului viilor.

⁴ Oraş în nord-vestul Parisului, unde se afla un castel din secolul al XVIII-lea. Para desenată de un copil pe unul din stîlpii porţii castelului reprezenta caricatura figurii de obez a regelui.

cu aceea simplitate moștenită de la Henric al IV-lea, veni în ajutorul ștregarului, sfârși desenul și dădu copilului un ludovic spunându-i : „Și aici e desenată o pară“. Ștregarul alcargă oriunde aude puțin tărașoi și nici păruiala nu-i displace. Nu-i poate suferi pe „popi“. Într-o zi pe strada Universității, unul din acești mici poznași dădea cu tifla spre poarta de la numărul 69. „Ce-ai cu poarta?“ îl întrebă un trecător. Copilul răspunse : „Aici stă un popă“. În adevăr, acolo locuiește nunciul papal. Totuși, oricât ar fi el de necredincios, dacă i se dă prilejul să cînte în strană, s-ar putea să primească, și face slujba cuviincios. Sint două lucruri care-l chinuiesc ca pe Tantal, și pe care le dorește mereu, fără a ajunge vreodată la ele : să răstoarne guvernul și să-și vadă pantalonii cîrpiți.

Dacă e ștregar cum se cuvine cunoaște pe toți gardiștii din Paris și cînd întîlnește vreunul știe totdeauna cu cine are de-a face. Îi numără pe degete. Le iscodește obiceiurile și are observări speciale pentru fiecare. Citește în sufletul poliției ca într-o carte deschisă. Îți spune fără să stea pe gînduri și fără să se înșele : „Cutare e *vînzător* ; cutare e *al naibii* ; cutare e *găligan* ; cutare e *de rîs*“. (Toate cuvintele acestea : *vînzător*, *al naibii*, *găligan*, *de rîs*, au în gura lui un înțeles cu totul deosebit). Asta își închipuie că Pont-Neuf¹-ul e moșia lui și nu lasă lumea să se plimbe pe parapet ; ăla are prostul obicei să tragă oamenii de urechi, și așa mai departe.

¹ Primul pod de piatră din Paris, construit pe la 1600. Multă vreme pe acest pod spațios se îngrămădeau saltimbancii și negustorii ambulanți, atrași de marea afluență de acolo.

SUFLETUL DE ALTĂDATĂ AL GALIEI

Era ceva din copilul acesta în Poquelin¹, fiu al Halelor ; în Beaumarchais² de asemenea. Ștregăria e o sclipire a spiritului galic. Amestecată cu bunul-simț, îl întărește câteodată, așa cum alcoolul dă putere vinului. Uneori e un cusur. Homer e un pisălog, fie ; dar tot așa de bine s-ar putea spune că Voltaire e un ștregar. Camille Desmoulins³ era un mahala-giu. Championnet⁴, care își bătea joc de minuni, se ridicase de pe străzile Parisului ; de când era de-o șchioapă, stropise pridvoarele bisericilor Saint-Jean de Beauvais și Saint-Étienne du Mont ; rostise destule necuviințe în fața raclei sfintei Genoveva ca să aibă dreptul să se răstească la potirul sfântului Ianuarie.

Ștregarul Parisului e cuviincios, zeflemist și obraz-nic. Are dinții stricați, fiindcă e prost hrănit și pentru că suferă de stomac ; are ochi frumoși, pentru că e deștept. Ar urca, sărind într-un picior, treptele raiului, în fața lui Iehova. E iute de picior. Nimic nu-i prea sus pentru el ; se joacă în băltoaca ulițelor

¹ Numele de familie al lui Molière, născut în 1622, în cartierul Halelor din centrul Parisului.

² Autor dramatic francez (1732—1799). Figaro, eroul principalelor sale comedii (*Bărbierul din Sevilla* și *Nunta lui Figaro*), are îndrăzneala și spiritul critic caracteristic maselor populare din Paris.

³ Orator și ziarist din timpul revoluției burgheze din Franța. Pe vremea dictaturii iacobine a fost amestecat în complotul contrarevoluționar al lui Danton.

⁴ General în timpul revoluției franceze. Însărcinat de directoriu, în 1799, să transforme regatul Neapolului în „republică partenopeană“, a luat unele măsuri împotriva clerului catolic și a demascat propaganda obscurantistă, ca cea privitoare la potirul cu sângele sfântului Ianuarie, patronul orașului Neapole.

și lupta de stradă îl face viteaz ; obrăznicia lui nu se rușinează nici în fața gloanțelor ; era o haimana, acum e un erou ; ca și micul teban ¹, scutură pielea leului ; toboșarul Bara ² era un ștregar al Parisului ; strigase : „Înainte !“ așa cum calul din scriptură spune : „Vah“, și într-o clipă plodul s-a preschimbat în uriaș.

Acest copil al mocirlei e și un copil al idealului. Măsurați întinderea de aripi de la Molière la Bara.

Într-un cuvânt, ștregarul petrece fiindcă e nenorocit.

X

ECCE PARIS, ECCE HOMO ³

Tot într-un singur cuvânt, ștregarul de azi al Parisului, ca și *graeculus* al Romei de altădată, întruchipează poporul-copil purtând pe frunte cutele lumii bătrâne.

Ștregarul e o binecuvântare pentru națiune și în același timp o boală. O boală care trebuie vindecată. Cum ? Prin lumină.

Lumina însănătoșește.

¹ Herakles (Hercules), numit astfel fiindcă era fiul lui Zeus (Jupiter) și al Alemani, soția lui Amfitrion, strateg al tebanilor ; „scutură pielea leului“ — aluzie la prima viteză a lui Herakles : uciderea leului din Nemeea.

² Copil de trupă în timpul revoluției din Franța. În 1793 a însoțit una din armatele care operau împotriva rebelilor contra-revoluționari din Vandeea. Căzut în mâinile acestora și somat să strige : „Trăiască regele !“, a preferat să moară eroic strigând : „Trăiască republica !“

³ Iată Parisul, iată omul — după cunoscuta locuțiune latină „Ecce homo“, folosită pentru a se anunța pe sine sau a anunța pe cineva.

Lumina dă putere inimii. !

Toate pornirile sociale generoase pleacă de la știință, literatură, artă, învățătură. Creați oameni, creați oameni !

Luminați-i, ca să vă încălzească ! Mai curînd sau mai tîrziu, minunata problemă a învățămîntului pentru toată lumea se va impune cu autoritatea de neînvins a adevărului absolut. Și-atunci, cei ce vor cîrmui în numele ideii franceze vor trebui să aleagă : copiii Franței sau ștregarii Parisului ? Flăcări ridicîndu-se în lumină, sau licurici în întuneric ?

Ștregarul înfățișează Parisul, și Parisul lumea.

Parisul e un întreg. Parisul e pragul cel mai înalt al neamului omenesc. Orașul acesta uimitor e o reproducere în mic a moravurilor moarte și a moravurilor vii. Cine privește Parisul poate spune că vede dedesubturile întregii istorii, sub un cer semănat cu stele. Parisul are un Capitoliu : Primăria ; un Partenon : Notre-Dame ; un munte Aventin : cartierul Saint-Antoine ; un Pantheon ¹ : Pantheonul ; o Cale Sfîntă : bulevardul Italienilor ; o roză a vînturilor : opinia publică ; și înlocuiește denunțul fărădelegilor prin ridicol. *Majo* ²-ul său se numește fante ; *trans-teverinul* ³ său e mahalagiul, hamalii lui sînt cărătorii din Hale ; *lazzaronele* ⁴ său e pungașul, *cock-*

¹ Capitoliu, Pantheon, Aventin etc. — monumente sau cartiere din Roma antică. Pe colina Capitoliului se afla templul lui Iupiter, unde erau încoronăți comandanții de oaste triumfători. Pantheonul era un templu consacrat tuturor zeilor. Pe colina Aventinului s-a retras plebea romană în timpul luptelor duse împotriva patricienilor.

² Cuvînt spaniol care desemnează pe omul din popor cu pretenții de eleganță.

³ Locuitorul de dincolo de Tîbru.

⁴ Denumirea lumpenproletariatului napolitan.

ney¹-ul său poartă numele de filfizon. Tot ce a existat în alte părți se găsește sau s-a găsit la Paris. Precupeața lui Durmarsais² se poate lua la întrecere cu zarzavagioaica lui Euripide³; discobolul Vejanus⁴ trăiește din nou în dănuitorul pe sîrmă Forioso; Therapontigonus Miles⁵ ar merge la braț cu grenadirul Vadeboncoeur; Damasippe⁶, negustorul de vechituri, s-ar simți fericit în dughenele noastre cu lucruri de ocazie; Socrate ar fi fost azvîrlit la Vincennes⁷, tot așa cum Agora⁸ ar fi trimis la închisoare pe Diderot⁹; Grimond de la Reynière¹⁰ a descoperit mușchiul fript în seu, așa cum Curtillus¹¹ născocise ariciul fript. Sub balonul arcului de l'Etoile reappare

¹ Termen englezesc care însemnează argou vorbit în împrejurimile Londrei și, prin extensiune, tînar care afectează din snobism să vorbească argou.

² Autor purist de studii și tratate de gramatică (secolul al XVIII-lea).

³ Era chiar mama lui Euripide, căruia i s-a imputat adesea, în aristocrația ateniană, originea lui populară.

⁴ Personaj dintr-o comedie a scriitorului latin Plaut. *Discobol* — aruncător cu discul; atlet profesionist foarte apreciat în antichitate.

⁵ Soldat vesel în comedile scriitorului latin Plaut.

⁶ Personaj dintr-o satiră a lui Horațiu, tipul amatorului de vechituri cumpărate fără discernămint.

⁷ Este vorba de castelul din această localitate situată în sud-estul Parisului. Reședință regală în evul mediu, devenise în secolele XVII—XVIII închisoare pentru deținuți politici.

⁸ Piața publică din vechea Atenă, loc de adunare a poporului în vederea unui plebiscit (mai ales cînd i se cerea să voteze pentru sau contra exilării ori condamnării vreunui personaj politic).

⁹ Cunoscut filozof materialist francez din secolul al XVIII-lea, director al *Enciclopediei*; a fost închis în donjonul din Vincennes în 1749 în urma publicării clandestine a lucrării *Scrisoare asupra orbilor*.

¹⁰ Gastronom francez din secolul al XVIII-lea; a trăit pînă-n vremea tinereții lui Hugo.

¹¹ Mîncău rafinat care se străduiește să creeze feluri noi de mîncare (v. Horațiu, *Satire*, II, 8).

trapezul lui Plaut, mîncătorul de spade din Poecila¹, cunoscut de Apuleu², înghite săbii pe Pont-Neuf; nepotul lui Rameau³, și Curculion⁴ parazitul sînt o bună pereche; Ergasile⁵ ar rîga pe Aigrefeuille⁶ să-l prezinte lui Cambacérès⁷; cei patru tineri eleganți ai Romei, Alcesimarchus, Phaedromus, Diabolus și Argyrip coboară din Courille în diligența lui Labatut; Aulus-Gelius⁸ nu zăbovea în fața lui Congrio⁹ mai mult decît Charles Nodier¹⁰ în fața lui Polichinelle¹¹; Marton¹² nu-i o tigroaică, dar nici Pardalisca¹³ nu era un balaur; Pantolabus¹⁴ muca-litul face glume la *Café Anglais*¹⁵ pe socoteala lui

¹ Poștic în Atena veche sub care se întruneau adepții filozofiei stoice, loc de întrunire, de asemenea, al scamatorilor și sal-timbancilor.

² Poligraf latin din secolul al II-lea.

³ Nepotul compozitorului Jean-Philippe Rameau (secolul al XVIII-lea). Diderot i-a asigurat nemurirea, notînd conversațiile avute cu el în scrierea *Nepotul lui Rameau*, în care personajul apare ca un parazit cinic și amoral.

⁴ Tip de parazit, într-adevăr, din comedia cu același titlu a scriitorului latin Plaut.

⁵ Tip de împricinat din comedia greacă și latină.

⁶ Procesoman din timpul revoluției și al imperiului.

⁷ Jurist francez în timpul revoluției franceze și al dictaturii napoleoniene. A fost deputat în Convențiunea Națională, apoi principal redactor al codului civil și, în sfîrșit, „arhicancelar” al imperiului.

⁸ Erudit latin din secolul al II-lea.

⁹ Personaj comic (bucătar) din comedia lui Plaut, *Antularia*.

¹⁰ Literat și erudit francez din prima jumătate a secolului trecut.

¹¹ Numele francez al personajului comic Pulcinella din teatrul popular de păpuși italian; apare și în *comedia dell'arte* (piesă comică improvizată); stîrnea risul fiindcă își schimba părerea după interlocutor și nu putea păstra nici o taină.

¹² Derivat de la numele Martine: individualizare a femeilor de moravuri ușoare.

¹³ Femeie de moravuri ușoare din comedia *Casina*; numele ei înseamnă, în grecește „bălșată”.

¹⁴ Tipul palavragiului glumeț (vezi Horațiu, *Satire*, I, 8).

¹⁵ Cunoscută cafenea din Paris.

Nomentanus¹ chefliu ; Hermogen² tenor pe Champs-Elysée³ și Thrasius, haimanaua, deghizat în Bobèche⁴, fac chetă ; pisălogul care te oprește la Fui-leries⁵, apucându-te de nasturele de la haină, te face să repeți după două mii de ani apostrofa lui Thesprion : *Quis properantem me prehendit pallio ?*⁶ Vinul de Suresnes⁷ parodiază vinul de Alba, paharul plin al lui Désaugiers⁸ se întrece cu marea cupă a lui Balatron⁹ ; Père-Lachaise¹⁰ licărește noaptea pe ploaie cu aceleași luminițe, ca și Esquiliile¹¹, și groapa săracului, cumpărată pe cinci ani, face cât coșciugul, luat cu chirie, al sclavului.

Căutați vreun lucru pe care să nu-l aibă Parisul. Zăcătoarea lui Trophunius¹² conține tot ce se gă-

¹ Tipul omului care-și risipește averea în chefuri (vezi Horațiu, *Satire*, I, 1).

² Cântăreț vestit din Roma antică (vezi Horațiu, *Satire*, I, 3).

³ Numele unui cunoscut cartier din Paris. Cântăreți și instrumentiști ambulanți organizau acolo, încă din secolul al XVIII-lea, scurte concerte pentru distracția publicului.

⁴ Pseudonimul de circ al unui clown celebru din Paris pe vremea restaurației, care organiza spectacole în parcuri sau bîlciuri.

⁵ Grădină publică din Paris.

⁶ Cine mă ține de togă cînd mă grăbesc ? (Lat.).

⁷ Localitate din vestul Parisului. Pînă la mijlocul secolului trecut, dealurile sale erau acoperite cu vii, care produceau un vin de calitate mediocră.

⁸ Cupletist și autor de farse din timpul primului imperiu și al restaurației, care trecea drept mare chefliu.

⁹ Unul din participanții la banchetele lui Maecena, renumit prin capacitatea lui de ingurgitare (vezi Horațiu, *Satire*, II, 8).

¹⁰ Cimitir din răsăritul Parisului, amenajat pe o colină.

¹¹ Cartier din Roma antică locuit de plebei.

¹² Personaj din mitologia greacă ; i se atribuie construirea unui templu subteran în Beoția, căutat de amatorii de oracole ; emanațiile acelei hrube îi adormeau și aparițiile din visele lor erau interpretate drept prevestiri divine.

sește în hîrdăul lui Mesmer¹; Ergaphilas² reînvie în Cagliostro³; brahmanul Vasaphanta se încarnează în contele de Saint-Germain⁴; cimitirul de la Saint-Médard⁵ face minuni la fel ca și moschea Umumié din Damasc.

Parisul are un Esop care se numește Mayeux⁶ și o Canide⁷ în domnișoara Lenormand⁸. El se cutremură ca Delfi în fața realităților orbitoare ale viziunii; mișcă mesele cum mișcă Dodona⁹ trepiedele. Înălță pe tron femeia ușoară, așa cum Roma a ridicat-o pe curtezană; și, la urma urmei, dacă Ludovic al XV-lea e mai rău decît Claudiu¹⁰, Madame du Barry¹¹ e mai

¹ Medic german din secolul al XVIII-lea, autorul teoriei magnetismului animal. Încearca să vindece bolile nervoase prin hipnoză. Un hîrdău cu apă în fundul căruia se afla sticlă pisată și pilitură de fier era aparatul principal al terapiei sale.

² Nume elocvent în limba greacă veche: însemna „iubitor de muncă”; a fost dat ironic unui tip de escroc din comedia greacă.

³ Aventurier italian din secolul al XVIII-lea. A trăit multă vreme la Paris și era foarte prețuit în aristocrația franceză a vremii pentru leacurile sale miraculoase. Sub pretext de ocultism, s-a dedat la multe intrigi și escrocherii.

⁴ Aventurier care și-a făcut, în mijlocul secolului al XVIII-lea, apariția pe la toate curțile suveranilor timpului, lăudîndu-se că posedă un elixir de prelungire a vieții.

⁵ Cimitir din sudul Parisului, care în secolul al XVIII-lea a devenit un loc de pelerinaj pentru bigoți, de cînd fusese înmormîntat acolo diaconul Paris. Se pretindea că mormîntul acestuia vindeca în mod miraculos.

⁶ Tipul burghezului mărginit și șovin în publicistica liberală a monarhiei din iulie (1830—1848). Caricaturile îl reprezentau ghebos, întocmai ca pe Esop fabulistul grec.

⁷ Vrajitoare menționată de Horațiu în *Epode* (III, 8).

⁸ Ghicitoare vizitată de doamnele din „înalta societate” pe vremea restaurației.

⁹ *Delfi, Dodona* — localități cu temple celebre din Grecia antică, unde se dădeau oracole.

¹⁰ Împărat roman (41—54). Valeria Messalina a fost prima lui soție, repudiată din pricina vieții scandaloase pe care o ducea.

¹¹ Burgheză de origine a căpătat titlul de contesă de la Ludovic al XV-lea, a cărei ultimă favorită a fost.

cumsecade decît Messalina. Parisul îmbină într-o formă de necrezut, care a trăit aievea și pe care am întîlnit-o, goliciunea greacă, suferința ebraică și gluma gasconă. Amestecă pe Diogene cu Iov și cu Paiata ; îmbracă un spectru în numere vechi din *Constitutionalul* și ni-l dă pe Chodruc-Duclos ¹.

Cu toate că Plutarc ² spune : „Tiranul nu îmbătrînește niciodată“, Roma sub Sylla, ca și sub Domițian ³, se resemna și puneă apă în vin. Tibrul era ca un rîu al uitării, dacă trebuie să credem lauda cam doctrinară pe care i-o aducea Varus Vibiscus ⁴ : *Contra Gracchos Tiberim habemus. Bibere Tiberim, id est seditionem oblivisci.* ⁵ Parisul bea un milion de litri de apă pe zi, dar aceasta nu-l împiedică să sune alarma și să tragă clopotele la vreme de primjdie.

Altminteri, Parisul e băiat bun. Le primește pe toate cu mărinimie. Cînd îl ispitește Venus, nu face nazuri : Venera sa, Callipyge ⁶, e hotentotă ; Parisul rîde și iartă ; urîțenia îl înveselește, slujenia îl face

¹ Aventurier francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pe timpul tinereții lui Victor Hugo era văzut zilnic pe bulevardele și în grădinile publice din centrul Parisului în haine excentrice, de unde porecla de „Diogene modern“.

² Istoric și moralist grec din secolul I.

³ Tiran din Roma antică. Lucius Cornelius Sylla, șef al partidului aristocratic, a fost dictator cîțiva ani în prima jumătate a secolului I î.e.n. Domițian, împărat roman (81—96), a instituit o cruntă tiranie în ultimii ani ai domniei și a murit asasinat.

⁴ Agitator roman, adversar al legilor agrare propuse de frații Grachi (vezi p. 114, nota 1) ; printr-un joc de cuvinte sinistru propunea ca Tiberius Grachus să fie aruncat în Tîbru (a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.).

⁵ Împotriva Grachilor avem Tibrul. Să bei din Tîbru înseamnă să uiți de răscoală (lat.).

⁶ Celebra statuie antică a zeiței iubirii Venera ; Venera sa... e hotentotă — se mulțumește și cu o negresă.

să se prăpădească de rîs, vițiul îl distrează ; dacă ai haz, poți să fii și o secătură ; nici fățarnicia, cel mai respingător cinism, nu-l revoltă ; e atît de literar, încît nu strîmbă din nas în fața lui Don Basilio ¹, și rugăciunea lui Tartuffe ² nu-l supără mai mult decît îl speria pe Horațiu „sughițul“ lui Priap. Nici o trăsătură a feței lumii nu lipsește de pe chipul Parisului. Balul Mabilie ³ nu e dansul polymnian de pe Janicul ⁴, dar codoașa de la toaletă nu slăbește din ochi „fetele“, întocmai cum proxeneta Staphylo o pîndea pe fecioara Planesium ⁵. La Barrière du Combat ⁶ nu e un Coliseu ⁷, dar luptătorii sînt tot atît de cruzi ca și cînd ar sta sub privirile lui Cezar. Gazda siriană are mai multă grație decît bătrîna Saguet, dar dacă Virgil zăbovea prin cîrciumile Romei, David d'Angers, Balzac și Charlet ⁸ se ospătau bucuroși prin bodegile Parisului. Parisul domnește. Geniile lui stră-

¹ Personaj din comedile lui Beaumarchais, *Bărbierul din Sevilla* și *Nunta lui Figaro*, intrigant și mai ales venal.

² Eroul comediei de Molière purtînd același titlu (1664) ; încarnează ipocrizia religioasă.

³ Local de dans și teatru de varieturi din Paris pe vremea monarhiei din iulie și a imperiului al doilea.

⁴ Janicul una din colinele Romei ; dansul polymnian era organizat anual în cinstea Polymniei, muza poeziei religioase ; avea, deci, un caracter ritual.

⁵ *Staphylo* și *Planesium* — personaje din Plaut ; prima este o ademenitoare de minore, cealaltă victima ei.

⁶ Bariera dinspre orașul Clichy, în nordul Parisului, azi cartier al orașului ; în 1814, garda lui Napoleon a dat acolo ultima bătălie, înainte de cedarea capitalei în mâinile trupelor aliate, venite să-l detroneze pe Napoleon.

⁷ Celebru amfiteatru din Roma veche, clădit în secolul I al erei noastre ; se dădeau acolo spectacole sîngeroase cu lupte de gladiatori între ei sau cu fiare sălbatice.

⁸ Marele scriitor francez Balzac era bun prieten cu sculptorul David d'Angers și cu desenatorul Nicolas Charlet, autor de tablouri cu subiecte militare din vremea imperiului.

lucesc, paiațele trăiesc bine. Adonai¹ trece în carul lui cu douăsprezece roți de tunete și fulgere ; Silen² își face intrarea călare pe măgar. Silen e Ramponneau³.

Parisul și Cosmosul sînt același lucru. Parisul e Atena, Roma, Sybaris⁴, Ierusalim, Pantin⁵. Toate civilizațiile și toată barbaria sînt concentrate în el. Parisul ar fi nemulțumit fără ghilotină.

Place de la Grève, cît de cît, e un lucru bun. Ce gust ar avea toată petrecerea aceasta fără sfîrșit, dacă i-ar lipsi dramul de sare al ghilotinei ? Legile noastre au avut această înțelepțească grijă și, datorită lor, cuțitul ghilotinei picură sînge peste alaiul carnavalului.

XI

A GLUMI, A DOMNI

Parisul nu cunoaște margini. Nici un oraș n-a mai împărățit în chipul acesta, bătîndu-și joc uneori de cei pe care-i subjugă. „Vreau să vă fiu pe plac, atenieni !“ exclama Alexandru. Parisul creează mai mult decît legea ; creează moda. Parisul creează mai mult

¹ Stăpîn, în limba ebraică veche ; nume dat lui Isus de primii lui discipoli evrei.

² Divinitate a vechilor frigieni din Asia Mică ; mitologia greacă l-a transformat în părinte adoptiv al lui Dionisios, zeul vinului ; era reprezentat călare pe un asin.

³ Patronul unui cunoscut cabaret din Paris cu firma *La Halba mare* (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) ; tip de chefliu ; a condus și un teatru de păpuși.

⁴ Colonie greacă din Italia de sud, distrusă la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. Locuitorii acestei cetăți erau renumiți pentru moliciunea și lipsa lor de moralitate.

⁵ Orașel din sud-estul Parisului. În argoul răufăcătorilor din secolul al XIX-lea Pantin însemna Parisul însuși.

decît moda ; creează rutina. Parisul poate fi și neghiob, dacă așa-i place ; cîteodată își îngăduie acest lux, și atunci întreg universul e neghiob ca el ; pe urmă se trezește, se freacă la ochi și spune : „Dar prost am mai fost !“ și izbucnește în rîs, în nasul omenirii. Un astfel de oraș e o minune ! Lucru ciudat e că în Paris măreția și caraghioslîcul pot trăi într-o atît de bună vecinătate, că această măreție nu e stingerită de parodia ei, și că aceeași gură poate sufla astăzi în trîmbița judecării din urmă și mîine din trișcă. Parisul are o voioșie atotstăpînitoare. Veselia lui e trăsnet, iar farsa lui ține în mînă un sceptru. Furtunile lui pornesc uneori dintr-o strîmbătură de nas. Izbucnirile lui, zilele lui revoluționare, capodoperele lui, minunile lui, epopeele lui străbat pînă la capătul lumii, ca și năzbîtiile pe care e în stare să le facă. Rîsul lui e o gură de vulcan care se revarsă peste întreg pămîntul. Glumele Parisului sînt scînteii. El își impune deopotrivă popoarelor caricaturile și idealurile sale ; cele mai înalte înfăptuiri ale civilizației îi acceptă ironiile și se resemnează ca veșnicia lor să fie ținta glumelor lui desucheate. E măreț ! Trăiește un minunat 14 iulie care liberează lumea ; impune tuturor națiunilor jurămîntul revoluționar din sala *Jeu de Paume* ; noaptea de 4 august ¹ spulberă în trei ore o mie de ani de feudalitate ; logica lui făurește brațul voinței tuturor ; îmbracă toate formele sublimului ; lumina sa umple sufletele lui Washington ², Kosciuszko ³, Boli-

¹ Constituanta a votat atunci desființarea regimului feudal (1789).

² *George Washington* (1732—1799), comandantul trupelor americane în războiul de independență (1775—1783), apoi cel dintîi președinte al S.U.A.

³ Erou al rezistenței naționale poloneze împotriva celei de a doua împărțiri a țării (1794).

var, Botzaris¹, Riego², Bem³, Manin⁴, Lopez⁵, John Brown⁶, Garibaldi⁷. Oriunde mijeste flacăra viitorului e de față ; la Boston⁸ în 1779, în insula Leon⁹ în 1820, la Pesta¹⁰ în 1848, la Palermo în 1860 ; pretutindeni șoptește puternicul cuvânt de ordine *Libertate* ; la urechea antisclavagiștilor americani strînși pe bacul din Harper's Ferry¹² și la urechea patrioților din Ancona¹³, adunați pe ascuns la Archi, în-

¹ Unul din eroii războiului de independență al Greciei (1821—1829).

² Conducătorul insurecției democratice spaniole din 1823 împotriva tiraniei lui Ferdinand al VII-lea.

³ General maghiar, comandant al armatelor revoluționare în 1848.

⁴ Conducătorul rezistenței venețienilor împotriva dominației austriece.

⁵ Dintre numeroasele personalități politice spaniole cu acest nume, Victor Hugo s-a gândit desigur la Ioachim Lopez, unul din capii mișcării libérale din 1820—1823.

⁶ Luptător pentru desființarea sclavagismului în S.U.A.

⁷ Luptător italian pentru unificarea patriei sale (1807—1882), bun prieten cu V. Hugo ; voluntarii strînși în jurul lui au eliberat sudul țării, alungînd pe Burboni din regatul Neapolului (1860).

⁸ Oraș în S.U.A. În secolul al XVIII-lea, de aici s-a dat semnalul revoluției împotriva Angliei (1773, nu 1779 cum notează Victor Hugo).

⁹ Insulă din Oceanul Atlantic, aproape de coasta de sud-vest a Spaniei ; acolo se află portul Cadix, centru al revoluționarilor burgezi spanioli.

¹⁰ Aluzie la reformele democratice decretate de dieta maghiară din Pesta în martie 1848 ; desființarea iobăgiei și a regimului feudal și proclamarea egalității cetățenești.

¹¹ Aluzie la unul din principalele episoade eroice ale unificării Italiei : cucerirea orașului Palermo, la 6 iunie 1860, de către cei o mie de patrioți ai lui Garibaldi.

¹² Episod al tulburărilor care au precedat războiul de secesiune din S.U.A. ; în 1859, un grup puternic de partizani ai desființării sclavagismului au atacat statul Virginia, condus de mari proprietari de sclavi negri.

¹³ Patrioți din Ancona (oraș italian pe coasta Adriaticii) s-au organizat în 1849 spre a rezista atacurilor, apoi asediului unei armate austriece de represiune.

intea hanului Gozii, la marginea mării; naște pe Canaris¹, pe Quiroga², pe Pisacane³; răspîndește în largul lumii tot ce e măreț; mergînd către ținta spre care îi mîna elanul, Byron moare la Misso-longhi⁴ și Mazet⁵ moare la Barcelona; se face tribună sub picioarele lui Mirabeau și vulcan sub ale lui Robespierre⁶, cărțile sale, teatrul său, arta sa, știința sa, literatura sa, filozofia sa sînt cărțile de școală ale neamului omenesc; a dat omenirii pe Pascal, Régnier⁷, Corneille, Descartes, Jean-Jacques, Voltaire pentru toate zilele și pe Molière pentru toate veacurile; gura universului vorbește în limba lui, iar această limbă e Cuvîntul; zămislește în toate spiritele ideea de progres; doctrinele liberatoare pe care le călește sînt săbiile generațiilor viitoare, și din sufletul cugetătorilor și poetilor săi s-au făurit de la 1789 încoace eroii tuturor popoarelor; dar toate acestea nu-l împiedică să rămîna un ștregar și, în timp ce schimbă lumea la față prin lumina sa, geniul acesta

¹ Unul din conducătorii militari în războiul de independență al Greciei (1821—1829).

² General spaniol, partizan al regimului constituțional (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

³ Patriot și luptător italian pentru unificarea țării sale (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

⁴ Oraș din Grecia, principală cetate a luptătorilor greci în războiul de independență (1821—1829). Marele poet englez Byron a murit apărînd-o (1824).

⁵ Patriot catalan, ucis în timpul unei revolte împotriva dominației spaniole (1832), urmărită îndeaproape de presa franceză a vremii. Catalonia este o provincie din nord-estul Spaniei, la sud de Pirinei.

⁶ Aluzie la acțiunile celor doi revoluționari francezi. În primii ani ai revoluției burgheze, cuvîntul lui Mirabeau în Adunarea Constituantă a avut adeseori răsunet în masele populare. Robespierre a transformat Parisul în vulcan la 10 august 1792, cînd poporul a răsturnat monarhia, și la 1 iunie 1793, pentru izgonirea fracțiunii girondine din Convențiunea Națională.

⁷ Poet satiric francez de la începutul secolului al XVII-lea.

urias, pe care îl numim Paris, mîzgăleşte cu cărbune nasul lui Bouginier pe zidurile templului lui Teseu¹ şi scrie pe piramide : *Crêdeville boţul*.

Parisul îşi arată totdeauna colţii ; cînd nu mîrîie, rîde.

Aşa e Parisul. Fumul hornurilor sale sînt ideile universului. Grămadă de noroi şi de pietre, dacă voîţi, dar, mai presus de toate, fiinţă morală. E mai mult decît mare, e imens. De ce ? Pentru că îndrăzneşte.

Să îndrăzneşti, acesta e preţul progresului.

Toate cuceririle măreţe sînt, mai mult sau mai puţin premii de îndrăzneală. Ca să biruiască revoluţia n-a fost de-ajuns ca Montesquieu² s-o presimtă, Diderot s-o propovăduiască, Beaumarchais s-o vestească, Condorcet³ s-o calculeze, Arouet⁴ s-o pregătească, Rousseau s-o premediteze, a fost nevoie ca revoluţionarii să îndrăznească.

Strigătul : *Îndrăzneală !* e un *Fiat Lux*. Pentru mersul înainte al omenirii e nevoie mereu de mîndre lecţii de curaj date de pe culmi. Faptele îndrăzneţe străfulgeră istoria şi se numără printre marile lumini ce călăuzesc omenirea. Lumina zorilor, cînd răsare,

¹ Templul lui Teseu se află în Atena ; Teseu a fost un rege legendar al acelei cetăţi ; i se atribuie mai multe fapte vitejeşti, printre care uciderea minotaurului în labirintul din insula Creta (mitologie).

² *Louis de Secondat de la Brède, baron de Montesquieu* (1689—1755), magistrat francez, reprezentant de seamă al filozofiei luminilor. În cartea sa : *Despre spiritul legilor* (1748) a combătut regimul monarho-feudal din Franţa şi a schiţat principiile unei constituţii burghezo-liberale.

³ Matematician şi filozof francez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, discipol al enciclopediştilor.

⁴ Adevăratul nume al lui Voltaire.

îndrăznește. Să încerci, să sfidezi, să stăruiești, să fii statornic, să-ți fii credincios ție însuți, să te iei la trîntă cu destinul, să uimești dezastrele cu sîngele tău rece, să înfrunți puterea nedreaptă, să insulti biruința care s-a îmbătat, să nu-ți pierzi cumpătul și să ții piept — iată pilde de care au nevoie popoarele și lumina care le electrizează. Același fulger năprasnic începe cu facla lui Prometeu și sfîrșește cu luleaua lui Cambronne.

XII

VIITORUL MOCNIND ÎN POPOR

Poporul parizian, cu toate că e bărbat în toată firea, a rămas tot ștregar ; zugrăvind pe copil, zugrăvești orașul ; de aceea am căutat să vedem pe vultur în vrabia aceasta ușoară.

Firea pariziană, o spunem din nou, se arată mai cu seamă la periferie ; acolo e sîngele curat, acolo își dezvăluie chipul cel adevărat ; acolo poporul muncește și suferă, iar suferința și munca sînt cele două fețe ale omului. E un vălmășag nemaipomenit de ființe necunoscute, în care mișună cele mai ciudate tipuri, de la hamalul ce trudește la Râpée pînă la hingherul de la Montfaucon ¹. *Fex urbis*, exclamă Cicero ; *mob*, adaugă Burke ² revoltat ; pleavă, mulțime, prostime. Ușor de spus. Așa să fie. Ei, și ? Ce-i

¹ În tinerețea lui Hugo, Montfaucon era un imens maidan cu murdării și bălți pestilențiale.

² Om politic și publicist reacționar englez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

dacă sînt desculți ? Nu știu să citească ? Cu atît mai rău. Dar să-i lași în părăsire din pricina asta ? Din restriștea lor cumplită să faci un blestem ? Oare lumina să nu poată străbate în gloatele acestea ? Să ne întoarcem la strigătul : *Lumină ! Lumină !* Să repetăm cu înverșunare : *Lumină ! Lumină !* Cine știe dacă întunericul cel nepătruns nu va deveni cristal ! Revoluțiile nu sînt schimbări la față ? Haideți, înțelepților, răspîndiți învățătura, luminați, aprindeți torțele, gîndiți cu glas tare, vorbiți să se audă pînă departe, alergați voioși în soare, înfrățiți-vă cu piețele publice, răspîndiți vestea cea bună, dăruiți abecedare, proclamați drepturile omului, cîntați *Marseiezele*, semănați entuziasmul ! Smulgeți stejarilor ramurile verzi ! Faceți din idee un vîrtej ! Mulțimea aceasta poate fi sublimă. Să învățăm a ne sluji de această uriașă înflăcărare de principii și virtuți care scînteiază, izbucnește și ne înfioară în anumite clipe ! Picioarele desculțe, brațele goale, zdrențele, ignoranța, ticăloșia, bezna pot să slujească la cucerirea idealului. Cercetați poporul și veți găsi adevărul. Aruncați în cuptor nisipul netrebnic pe care-l călcați în picioare, să se topească și să clocotească pînă se va preschimba în cristal strălucitor și, mulțumită lui, Galileu ¹ și Newton ² vor putea descoperi stele noi !

¹ *Galileo Galilei* (1564—1642), mare savant al Renașterii italiene. S-a ocupat mai ales de astronomie, domeniu în care a făcut descoperiri mulțumită lunetei construite de el. Fiind partizan al heliocentrismului (teza că planetele sistemului nostru se învîrtesc în jurul soarelui) a fost judecat și condamnat de inchiziție (1633).

² *Isaac Newton* (1643—1727), fizician și matematician englez. A descoperit legile gravitației universale și a pus bazele calculului infinitesimal. Nisipul transformat în cristal, din imaginea lui V. Hugo, este o aluzie la luneta astronomilor.

La vreo opt sau nouă ani după întâmplările cuprinse în partea a doua a acestei povestiri, trecătorii puteau vedea pe bulevardul Temple și în jurul Castelului de apă un băiețel de unsprezece-doisprezece ani, care ar fi putut întruchipa destul de bine tipul ideal de ștrengar schițat mai sus, dacă, în ciuda râsului copilăresc care-i flutura pe buze, inima nu i-ar fi fost întunecată și pustie. Copilul era îmbrăcat la întâmplare, cu niște pantaloni bărbătești pe care nu-i avea de la taică-său și o bluză de femeie ce nu era a maică-si. Nu știu cine îl îmbrăcase în zdrențe, de milă. Cu toate astea, avea și tată și mamă. Dar tată-său n-avea grija lui, iar maică-sa nu-l iubea. Era unul dintre acci copii vrednici de plîns, care au tată și mamă, și cu toate acestea sînt orfani.

Băiatul nu se simțea nicăieri mai bine decît pe stradă. Pentru el caldarîmul era mai puțin nesimțitor decît inima maică-si.

Părinții îl aruncaseră în viață cu un picior în spate. Și el își luase zborul.

Era un băiat vorbăreț, palid, sprinten, dezghețat, glumeț, nițel răutăcios, cu o înfățișare vioaie și totuși bolnăvicioasă. Umbla de colo pînă colo, cînta, juca țurca, răscolea prin noroi, fura cîte ceva, dar numai în joacă, întocmai ca pisicile și păsărelele; rîdea cînd îi ziceai ștrengar, se supăra cînd îl făceai golan. N-avea culcuș, nici pîine, nici foc, nici dragoste, dar era vesel pentru că era liber.

Cînd aceste biete săpturi ajung bărbați în toată firea, se prăvale peste ei piatra de moară a ordinii

sociale și îi zdrobește; dar, cîtă vreme sînt copii, izbutesc să scape, pentru că sînt mici. Se ascund ca în gaură de șarpe.

Totuși, așa părăsit cum era acest copil, se întîmpla cîteodată ca la două-trei luni să spună: „Azi mă duc s-o văd pe mama!” Atunci lăsa în urmă bulevardul, Circul, Poarta Saint-Martin, cobora pe chei, trecea podul, ajungea în marginea mahalalei la Salpetrière, și pe urmă, unde? Tocmai la acel număr 50—52, pe care cititorul îl cunoaște, la Casa Gorbeau.

Hardughia de la numărul 50—52, de obicei goală, purtînd anunțul „Cameră de închiriat” era pe vremea aceea — lucru rar — locuită de mai mulți inși, care, de altfel, cum se întîmpla totdeauna la Paris, nu aveau nici o legătură unul cu altul și nici nu se cunoșteau între ei. Toți făceau parte din clasa aceea nevoiașă, care începe cu ultimul mic-burghez strîmtorat și se întinde din mizerie în mizerie pînă la cele din urmă trepte ale societății, la acele două ființe în care se strîng toate rămășițele civilizației: măturătorul care curăță noroaiele și peticarul care culege zdrențele. „Chiriașa principală” din timpul lui Jean Valjean murise și fusese înlocuită de una a doua. Nu știu ce filozof a spus: „Nu vom duce niciodată lipsă de babe”.

Această bătrînă se numea doamna Burgon și nu avea nimic mai de preț în viață decît o dinastie de trei papagali, care domniseră pe rînd asupra sufletului ei.

Cei mai calici dintre locatarii acestei cocioabe erau membrii unei familii de patru persoane, tatăl, mama și două fete măricele, toți patru cuibăriți în aceeași mansardă păcătoasă, una din chichinețele despre care am vorbit.

Această familie nu arăta la prima vedere nimic deosebit afară de groaznica ei sărăcie; cînd închi-

riaseră odaia, tatăl spusese că se numește Jondrette. Nu trecuse multă vreme de la mutarea lui, care după expresia vrednică de ținut minte a chiriasei principale fusese „intrarea în casă a lui coate-goale” — acest Jondrette i-a spus femeii care, ca și cea dinaintea ei, mai era și portăreasă și mătura și scăările : „Cumătră Cutare, dacă din întâmplare vine cineva să întrebe de un polonez, de un italian sau de un spaniol, să știi că pe mine mă caută”.

Această familie era și familia băiețelului zglobiu și descult. Trecea pragul și găsea sărăcia, lipsa cumplită și, ceea ce e mai trist, nici un zîmbet ; frig în vatră și îngheț în inimă. Cînd intra îl întrebau : „De unde vii ?” El răspundea : „De pe uliță”. Cînd pleca îl întrebau : „Unde te duci ?” El răspundea : „Pe uliță”. Iar mama lui îl întreba : „De ce-ai venit ?”

Copilul trăia lipsit de iubire, ca ierburile serbede care cresc în pivnițe. Nu suferea din pricina asta și nu purta pică nimănui. Nu prea știa cum ar trebui să fie un tată și o mamă. De altfel, maică-sa își iubea mai mult fetele.

Am uitat să spunem că pe bulevardul Temple copilul acesta era numit : micul Gavroche. De ce Gavroche ? Poate pentru că pe tatăl său îl chema Jondrette.

Schimbarea numelui pare a fi cîteodată un instinct al familiilor sărace.

Camera pe care familia Jondrette o închiriasă la hardughia Gorbeau era ultima, la capătul coridorului.

Odaia de alături era locuită de un tînăr foarte sărac, căruia i se spunea domnul Marius.

Să spunem cine era acest domn Marius.

C A R T E A A D O U A

UN MARE BURGHEZ

I

NOUĂZECI DE ANI ȘI TREIZECI ȘI DOI DE DINȚI

Pe străzile Boucherat, Normandie și Saintonge mai trăiesc și astăzi câțiva bătrâni care își mai aduc aminte de un om cumsecade, numit Gillenormand, și le place din când în când să aducă vorba despre el. Acest om de ispravă era bătrîn pe vremea cînd erau ei tineri. Amintirea lui, pentru cei ce privesc cu o ușoară tristete furnicarul nelămurit de umbre pe care-l numim trecut, mai dăinuiește încă prin străduțele înguste și întortocheate de pe lîngă Temple, care sub Ludovic al XIV-lea purtau numele provinciilor Franței, așa cum străzile noului cartier Tivoli poartă în zilele noastre numele tuturor capitalelor Europei, semn, în treacăt fie zis, de vădit progres.

Gillenormand, în 1831 era încă un om plin de viață ; una din acele ființe pe care le privim cu uimire, pentru că au trăit prea mult, și ni se par ciudate, pentru că altădată erau la fel cu toată lumea, iar acum nu mai seamănă cu nimeni. Era într-adevăr un bătrîn deosebit, un adevărat om al vremurilor trecute, un adevărat, un desăvîrșit burghez din secolul al XVIII-lea, puțin cam înfumurat, mîndrindu-se cu vechea lui origine burgheză, așa cum marchizii își purtau titlul lor de marchizi.

Trecuse de nouăzeci de ani, se ținea drept, vorbea tare, vedea bine, bea zdravăn, mînca, dormea și sforăia. Nu-i lipsea nici un dinte. Nu purta ochelari decît la citit. Fusesse de felul lui iubăreț, dar de vreo zece ani, zicea el, se lăsase, hotărît și de-a binelea, de femei. N-ar mai fi putut să placă, spunea el, dar nu adăuga : sînt prea bătrîn, ci : sînt prea sărac. Zicea : „Dacă n-aș fi sărăcit... ehei!“ Nu-i rămăsese, în adevăr, decît un venit de vreo cincisprezece mii de franci. Visul lui era să moștenească o rudă bogată, să aibă o sută de mii de franci venit, ca să-și ia o țiitoare. După cum se vede, nu era dintre acei octogenari hodorogiți, care, ca domnul Voltaire, erau totdeauna cu un picior în groapă ; nu avea viața lungă a hîrbului crăpat ; unchiașul acesta vesel fusese totdeauna sănătos tun. Vedea lucrurile cam de deasupra, era iute și se înfuria ușor. Se lua la ceartă din orice și, de cele mai multe ori, n-avea dreptate. Dacă i te împotriveai, ridica bastonul ; lovea cu el ca pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Avea o fată, nemăritată, trecută de cincizeci de ani, pe care o snopea în bătai cînd îl apucau furiile și pe care ar fi fost în stare s-o croiască și cu biciul. I se părea că e tot un copil de opt ani. Își pălmuia zdravăn slugile, strigîndu-le : „Tîrfelor!“ Una din înjurăturile lui obișnuite era : „Papucii papucilor!“ Alteori era ciudat de liniștit. Se bărbiera în fiecare zi ; venea să-l radă un bărbier care fusese la balamuc și care nu-l putea suferi, fiind gelos din pricina soției sale, o frizeriță frumoasă și ușuratică. Gillenormand se minuna singur de priceperea sa în toate și spunea că e foarte iscusit. Iată una din vorbele lui de duh : „Am, orice s-ar zice, puțină dibăcie : cînd mă pișcă un purice, pot spune de la care femeie l-am luat“. Cuvintele pe care le spunea mai des erau : *simțirea omului și*

natura. El nu da acestui din urmă cuvînt înțelesul cuprinzător pe care-l are astăzi pentru noi. Dar îl întrebuința într-un fel al său, în micile lui satire debitate la gura sobei, prin saloane : „Pentru ca civilizația să aibă de toate, zicea el, natura îi dă unele adaosuri de barbarie distractivă. Europa aduce mostre din Asia și din Africa, dar într-un format redus. Pisica e un tigru de salon, șopîrla — un crocodil de buzunar. Dansatoarele de la Operă sînt niște sălbatică cu pielea trandafirie. Ele nu mănîncă oameni, dar îi ronțăie între dinți. Sau, ca niște vrăjitoare, îi preschimbă în stridii și-i înghit. Caraibii¹ nu lasă decît oasele ; ele, numai scoica. Aceste sînt moravurile noastre. Nu ne mîncăm, numai ne roadem : nu sfîșiem, zgîriem.“

II

LA AȘA STĂPÎNI, AȘA CASA

Bătrînul locuia în cartierul Marais², strada Filles-du-Calvaire nr. 6. Casa era proprietatea lui. Între timp, a fost dărîmată și clădită din nou, numărul a fost și el schimbat, probabil, în aceste revoluții de numerotare prin care trec străzile Parisului. Ocupa un apartament vechi și încăpător, la etajul întîi, între stradă și grădini, acoperit pînă la tavan cu tapiserii de Gobelin și Beauvais, înfățișînd păstori și păstorițe. Înfloriturile de pe tavan și de pe pereți se repetau, în mic, pe fotolii. Își înconjură patul cu un paravan mare, cu nouă fețe, lustruit cu

¹ Triburi primitive, antropofage, astăzi dispărute, care au locuit în Insulele Antile și în nordul Venezuelei.

² În secolul al XVII-lea -- cartierul nobilimii ; în secolul al XVIII-lea a devenit burghez.

lac de Coromandel ¹. Perdele lungi și largi ațirau la ferestre în falduri mari, minunat drapate. Fereștrele, înalte cît niște uși, dădeau spre grădină, iar în colț o altă fereastră se deschidea la capătul unei scări de vreo douăsprezece-cincisprezece trepte, pe care moșul le cobora și le urca sprinten. Afară de bibliotecă de lîngă odaia lui de culcare, mai avea un salonăș la care ținea foarte mult, cuib drăguț, îmbrăcat cu un minunat tapet de pai împletit, împodobit cu floricele mici și cu flori de crin, lucrat pe galerele lui Ludovic al XIV-lea și comandat ocnașilor de către domnul de Vivonne ² pentru iubita lui. Domnul Gillenormad îl moștenise de la o străbună a mamei lui, o femeie amarnică și care trăise o sută de ani. Fusesse însurat de două ori. Purtarea lui era pe jumătate a unui nobil de la curte, ceea ce nu fusese niciodată, pe jumătate a unui magistrat, ceea ce ar fi putut să fie. Era vesel și prietenos cînd voia. În tinerețe făcuse parte dintre oamenii aceia mereu înșelați de neveste și niciodată de iubite, pentru că sînt, în același timp, cei mai morocănoși bărbați și cei mai fermecători amanți. Se pricepea la pictură. Avea în odaia lui minunatul portret al unui necunoscut, zugrăvit de Jordaens ³ în trăsături mari de pene, cu mii și mii de amănunte, și care părea totuși lucrat fără multă silință, ca la întîmplare. Îmbrăcămintea domnului Gillenormand nu mai era haina de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, nici măcar cea de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea; era cea a tinerilor filfizoni din timpul directoratului. Pînă atunci

¹ Regiune din India renumită în secolul al XVIII-lea pentru obiectele de artă orientală ce se aduceau de acolo.

² Comandant al flotei din Mediterană sub Ludovic al XIV-lea. Era și comandantul galerelor pe care-și ispășeau pedepsele condamnații la muncă silnică.

³ Celebru pictor olandez din secolul al XVII-lea.

se crezuse foarte tânăr și se ținuse de modă. Haina lui era de postav subțire, cu revere largi, cu o coadă lungă de peste și cu nasturi mari de oțel. Purta pantaloni strânși pe picior și pantofi cu cataramă. Ținea mereu mâinile în buzunar și spunea foarte de sus: „Revoluția franceză e o adunătură de haimanale“.

III

LUC-ESPRIT

La vîrsta de șaisprezece ani avusese onoarea, într-o seară, la Operă, să atragă în același timp privirile a două femei cîntate de Voltaire, frumoase și celebre, dar pe atunci cam trecute, anume Camargo și Sallé. Prins între două focuri, bătuse eroic în retragere spre o mică dansatoare, numită Nahenry, care avea șaisprezece ani ca și el, nebăgată în seamă ca o pisicuță, și de care s-a îndrăgostit. Își aducea mereu aminte de ea, spunînd: „Cît era de frumoasă această Guimard-Guimardini-Guimardinette, ultima oară cînd am văzut-o la Longchamps¹, cu părul ondulat după ultima modă, cu garnituri de peruzele uită-te la mine, cu rochia de culoarea îmbogățitorilor și cu manșonul ei neastîmpărat!“ Purtase în tinerețea lui o haină de postav englezesc de care vorbea mereu și cu plăcere. „Eram îmbrăcat ca un turc din Levantul levantin“, zicea el. Cunosîndu-l o dată din întîmplare, doamna de Boufflers² spusese: „E un nebun fermecător“. Toate numele pe care le vedea ridicîndu-se în politică și la guvern erau pentru el

¹ Hipodrom din Paris.

² Una din elegantele aristocrației franceze din ajunul revoluției de la 1789.

nedemne și de rînd. Citea ziarele : *fișnicile cu nou-tăți, gazetele !* cum le spunea el, pufnind în rîs. „Of ! Cine-or mai fi și ăștia ? Corbière ! Humann ! Casimir Périer !¹ Aștia miniștri ! Ce-ar fi să apară într-un ziar : Domnul Gillenormand, ministru ! Ar avea haz. Sînt atît de proști, încît s-ar prinde !” Spunea lucrurilor pe șleau, fără ocol și nu se sfia în fața femeilor. Spunea grosolăanii, măscări și murdării cu un aer atît de liniștit și de firesc, încît părea elegant. Așa erau purtările cam libere ale acelui veac. Trebuie să ținem seama că pe vremea cînd în versuri se vorbea pe ocolite, în proză se vorbea fără perdea. Nașul său îi prorocise că va fi un om de geniu și îi dăduse aceste două nume pline de înțeles : Luc-Esprit.

IV

SPRE O SUTĂ DE ANI

În copilărie fusese premiat de mai multe ori la colegiul din Moulins, orașul unde se născuse, și cununa i-o așezase pe frunte însuși ducele de Nivernais², pe care îl numea ducele de Nevers. Nici Convențiunea, nici moartea lui Ludovic al XVI-lea, nici Napoleon, nici reîntoarcerea Burbonilor, nimic nu putuse șterge amintirea acestei încoronări. Pentru el ducele de Nevers era marele om al vremii sale. Ce om de lume fermecător, spunea el, și ce bine-i ședea marelui senior cordonul albastru³ ! În ochii domnului Gillenormand, Ecaterina a II-a își răscumpăraseră vina împărțirii Poloniei, cumpărînd cu trei mii de

¹ Miniștri din primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip.

² Diplomat și bibliofil francez din secolul al XVIII-lea.

³ Panglică lată servind de insignă unei înalte decorații.

ruble de la Bestujev¹ secretul elixirului de aur. „Elixirul de aur, striga el, tinctura galbenă a lui Bestujev, picăturile generalului Lamotte, erau în veacul al XVIII-lea la prețul de un galben sticluta de o jumătate de uncie², marele leac pentru nefericirile dragostei, arma fără greș împotriva Venerei. Ludovic al XV-lea i-a trimis papei două sute de sticlute.“ L-ai fi înfuriat și l-ai fi scos din sărite dacă i-ai fi spus că picăturile de aur nu sînt altceva decît perclorură de fier. Domnul Gillenormand era mort după Burboni și se îngrozea gîndindu-se la 1789. De cîte ori avea prilejul povestea cum se strecurase în timpul Teroarei și cum, cu multă veselie și multă istețime, a reușit să scape cu capul netăiat. Dacă vreun tînăr îndrăznește să laude, în fața lui, republica, se învinețea de mînie, gata să leșine. Uneori aducea vorba despre cei nouăzeci de ani ai săi, zicînd : „Trag nădejdea că nu voi mai vedea un al doilea „93“. Spunea tuturor că are de gînd să trăiască o sută de ani.

V

BASQUE ȘI NICOLETTA

Bătrînul avea teoriile lui. Să vă spun una dintre ele : „Cînd un bărbat iubește cu patimă femeile, iar nevastă-sa e una care-l lasă rece, urîță, ursuză, fudulă de drepturile ei de soață legitimă, călare pe lege, ba uneori și geloasă, nu e decît un mijloc s-o scoată la

¹ Conte Alexei Petrovici Bestujev-Riumin, cancelar al imperiului țarist în secolul al XVIII-lea, celebru pe atunci prin mai multe dizgrații și exiluri, urmate de spectaculoase reintrări în favoare.

² Măsură egală cu 30,50 grame.

capăt, și să fie lăsat în pace : să-i dea banii pe mână. Această renunțare îi aduce libertatea. În felul acesta femeia e ocupată, mînuiește banii cu patimă și își coclește degetele numărîndu-i, îi muștruluiește pe țărani, îi ține în frîu pe arendași, ține sfat cu avocații, îi sîcîie pe notari, îi dăscălește pe jălbari, stă pe capul judecătorilor, se ține de procese, face contracte, își impune voința în orice învoială, se simte stăpînă, vinde, cumpără, hotărăște, poruncește, făgăduiește, strică afacerile, le face și le desface, dă, ia și dă iar, rînduiește și răscolește, strînge și risipește ; face prostii, fericire deplină numai a ei, și care o mîngîie de toate. În timp ce bărbatul o lasă în părăsire, ea are mulțumirea de a-l săraci." Își pusese teoria în practică, și aceasta era chiar povestea vieții lui. Soția lui, cea de-a doua, îi gospodărise așa de bine averea, încît atunci cînd într-o bună zi domnul Gillenormand s-a pomenit văduv, abia îi mai rămăsese cu ce să trăiască, rostuindu-și o rentă viageră de cincisprezece mii de franci, din care trei sferturi aveau să dispară o dată cu el. Nu șovăise în fața acestei situații, fiindcă puțin îi păsa dacă lasă ceva după moartea lui. Văzuse de altfel că averile sînt și ele nesigure, că deveneau „bunuri naționale", de pildă. Văzuse cu ochii lui ce se alesese din așa-zisa treime și nu prea avea încredere în condica de datorii a statului. „Toate astea sînt șmecherii de zaraf", spunea el. Casa din strada Filles-du-Calvaire, cum am mai spus, era proprietatea lui. Avea două slugi : un bărbat și o femeie. Cînd tocmea o slugă nouă, îi schimba numele. Pe bărbat îl boteza după numele provinciei din care venea : Nimois, Comtois, Poitevin, Picard. Ultimul lui servitor era un om de vreo cincizeci de ani, gras și șontorog, care suferea de năduf și nu era în stare să fugă nici douăzeci de pași ; pentru

că cră născut la Bayonne, domnul Gillenormand îi spunea Basque. Cît despre femei, toate purtau numele de Nicoletta, pînă și Magnon, despre care se va vorbi mai jos. Într-o zi i se înfățișă o bucătăreasă țanțoșă, foarte pricepută și dintr-un neam mare de portari. „Cît ceri pe lună ?“ o întrebă domnul Gillenormand. „Treizeci de franci“. „Cum te cheamă ?“ „Olimpia.“ „O să primești cincizeci și o să te cheme Nicoletta.“

VI

IN CARE SE VA POMENI DE MAGNON ȘI DE CEI DOI COPII AI EI

La domnul Gillenormand durerea se prefăcea în mînie ; de cîte ori avea un necaz era furios. Avea o mulțime de prejudecăți învechite și își îngăduia orice. Unul din lucrurile cu care se mîndrea în fața lumii și care alcătuia mulțumirea sa lăuntrică era, cum am spus, acela de a fi rămas încă verde și de-a trece neapărat drept crai. Spunea că are „un renume regesc“. Acest renume îi aducea cîteodată plocoane ciudate. Într-o zi s-a pomenit că-i vine acasă, într-o coșarcă lunguiată, ca acelea în care se vînd stridiile, un băiețel grăsun, nou-născut, țipînd de mama focului și bine înfodolit în scutece, pe care o servitoare dată afară cu șase luni mai înainte i-l puneă pe seamă. Domnul Gillenormand avea atunci optzeci și patru de ani bătuți pe multe. Mare larmă și supărare la cei din jurul lui. Pe cine își închipuia că păcălește ticăloasa asta ? Ce îndrăzneală ! Ce calomnie ticăloasă ! Domnul Gillenormand nu se supără de loc.

Măsură din ochi pruncul, cu surîsul unui om măgulit de-o învinuire nedreaptă, și spuse în gura mare : „Ei, și ? Ce-i cu asta ? Ce s-a întîmplat ? Stai cu gura

căscată și vă minunați ca proștii, nu zău ! Domnul duce d'Angoulême ¹, copilul din flori al maiestății-sale Carol al IX-lea, s-a însurat la optzeci și cinci de ani cu o fetișcană de cincisprezece ; domnul Virginal, marchiz de Alluye, fratele cardinalului de Sourdis, arhiepiscopul de Bourdeaux, a făcut la optzeci și trei de ani cu jupîneasa doamnei Jacquin, nevasta președintelui, un băiat, un copil din flori, care a ajuns cavaler de Malta și consilier de stat ; altul dintre oamenii mari ai veacului nostru, părintele Tabaraud, e fiul unui bărbat de optzeci și șapte de ani. Asemenea lucruri se întîmplă în fiecare zi. Dar în Biblie ? Și-acum vă fac cunoscut că domnișorul ăsta e al meu. S-aveți grijă de el ! Nu-i vina lui !” Acest fel de a se purta era cam prea îngăduitor. Fata aceea pe care o chema Magnon îi mai trimise un chilipir și în anul următor. Era tot băiat. De astă dată domnul Gillenormand a închinat steagul. Trimisese mamei înapoi amîndoi plozii, luîndu-și însărcinarea să plătească pentru creșterea lor cîte optzeci de franci pe lună, dacă va făgădui să n-o mai ia de la capăt. Adăuga : „Țin ca mama lor să-i îngrijească bine. Am să mă duc să-i văd din cînd în cînd.” Ceea ce și făcu. Avusese un frate preot care timp de treizeci și trei de ani a fost rector al Academiei din Poitiers și a murit la șaptezeci și nouă de ani. „L-am pierdut de tînră”, zicea el. Fratele acesta, despre care se știe prea puțin, era un om zgîrcit și singuratic, care, preot fiind, se credea dator să dea de pomană tuturor săracilor care-i ieșeau în cale, dar nu dădea niciodată decît bănuți mărunți sau gologani ce nu mai umblau, găsind astfel mijlocul de a ajunge în iad pe calea raiului. Cît despre domnul Gillenormand cel mai în vîrstă, nu

¹ (1573—1650) S-a căsătorit a doua oară, în 1644, cu Françoise de Nargonne, deci la vîrsta de 71 de ani, nu 85 ; soția sa avea atunci 23 de ani, nu 15.

se târguia la pomeni, dădea bucuros și cu mână largă. Era binevoitor, sever, milostiv și, dac-ar fi fost bogat, i-ar fi plăcut, în toate, grandoarea. Ținea ca tot ceea ce-l privește pe el să fie făcut în stil mare, chiar și șmecheriile. Într-o zi, cu prilejul unei moșteniri, fiind jefuit de un om de afaceri în chip vădit și grosolan, a zvîrlit vorba aceasta plină de demnitate și de mîndrie : „Ptiu, ce murdărie ! Mî-e rușine de coțcăriile astea. În veacul nostru toate au degenerat. Chiar și pungășia. Ce dracu, nu se fură așa un om ca mine ! Sînt jefuit ca în codru, dar proteste. *Sylvae sint consule dignae !*”¹ Fusesse, cum am spus, înșurat de două ori. Din prima căsătorie avusese o fată care rămăsese nemăritată, din cea de-a doua încă una, moartă la treizeci de ani ; aceasta se măritase din dragoste, din întîmplare sau din altă pricină, cu un soldat, care se ridicase prin meritele sale, servind în armatele republicii și ale imperiului, decorat la Austerlitz și colonel la Waterloo. „E rușinea familiei mele”, spunea despre el bătrînul burghez. Trăgea cu patimă tabac pe nas și își potrivea cu multă eleganță, dintr-o lovitură ușoară cu dosul mîinii, cravata de dantelă. Nu prea credea în Dumnezeu.

VII

REGULĂ : NU PRIMEȘTE DECÎT SEARA

Acesta era domnul Luc-Esprit Gillenormand, care nu chelise încă și care-și pieptăna părul, mai mult cărunț decît alb, lăsîndu-l să cadă peste urechi, ca niște urechi de cîine. Oricum, era totuși vrednic de respect.

¹ Pădurile să fie demne de un consul (lat.).

Se potrivea aidoma veacului al XVIII-lea : ușuratic și măreț.

În primii ani ai restaurației, domnul Gillenormand, pe atunci încă tânăr — în 1814 nu avea decât șaptezeci și patru de ani — locuise în cartierul Saint-Germain, pe strada Servandoni, lângă biserica Saint-Sulpice. Nu se mutase în cartierul Marais decât o dată cu retragerea lui din lume, mult după ce împlinise optzeci de ani.

Părăsind societatea, se închisese în obiceiurile lui. Cel mai de seamă, cel din care nu-l scotea nimeni, era acela de a-și ține ușa zăvorâtă în timpul zilei și de a nu primi niciodată decât seara, oricine ar fi fost musafirul și pentru orice pricină ar fi venit. Își lua cina la ora cinci, pe urmă ușa îi era deschisă. Era un obicei al vremii lui, și ținea la el morțiș : „ziua e vulgară, spunea el, și nu merită altceva decât să lași oblonul în nasul ei. Oamenii subțiri aprind luminile minții abia când cerul își aprinde stelele.“ Și se încuia în casă pentru toată lumea, chiar și pentru rege, de-ar fi fost. Vechi eleganțe ale vremii sale.

VIII

DOUA SURORI CARE NU SEAMĂNĂ UNA CU ALTA

Despre cele două fiice ale domnului Gillenormand am pomenit mai înainte. Erau născute la zece ani una de alta. În tinerețe semănaseră foarte puțin între ele, atît la chip, cît și la fire, și erau cum nu se poate mai puțin surori. Cea mică era un suflet fermecător, înclinat spre tot ce e lumină ; îi plăceau

florile, poeziile și muzica, zburdînd parcă într-un văzduh însorit, plină de âvînt, de gingășie și logodită încă din copilărie, în închipuire, cu o nelămurită plăsmuire de făt-frumos din basme. Cea mare își avea și ea visul ei. Vedea în albastrul cerului un furnizor, un mare furnizor de muniții, foarte bogat, cel mai nătarău dintre soți, un milion cu față de om, sau dacă nu, un prefect; serbările de la prefec-tură, aprodul la ușă cu lanțul la gît, balurile oficiale, cuvîntările din sala primăriei, mîndria de a fi „doamna prefect” — toate acestea se roteau în mintea ei ca un vîrtej. Așa rătăceau cele două surori, fete tinere, fiecare cu visul ei. Amîndouă aveau aripi, una de înger, alta de gîscă.

Nici o năzuință nu se îndeplinește pe de-a-ntregul; în lumea pămîntească, cel puțin. Nici un rai nu co-boară pe pămînt în zilele noastre. Cea mică se mă-ritase cu omul visurilor ei, dar murise. Cea mare nu s-a măritat niciodată.

În clipa cînd o întîlnim în povestirea noastră e o față bătrînă, plină de virtuți stătute, mironosiță rece, unul din nasurile cele mai ascuțite și una din mințile cele mai tocite ce se pot găsi. Un amănunt care spune multe: afară de cercul strîmt al familiei, nimeni n-a știut vreodată cum o cheamă pe numele ei de botez. I se spunea *domnișoara Gillenormand cea mare*.

Cît privește ipocrizia, întrecea chiar pe-o engle-zoică. Era pudoarea dusă la limită. Avea și o amin-tire groaznică în viață: un bărbat îi văzuse într-o zi jartiera. Era, pe zi ce trece, mai rușinoasă cînd venea vorba de vîrsta ei. Corsajul său de dantelă era tot-deauna prea străveziu și niciodată nu se urca destul de sus. Îngrămădea ace și copci acolo unde nimeni nu se gîndea să se uite. Mironosița pune întotdeauna cu atît mai multe santinele cu cît e mai puțin ame-nințată.

Totuși — să lămurească cine poate aceste bătrâne taine ale nevinovăției — se lăsa bucuros îmbrățișată de un ofițer de lăncieri, nepotul ei, un anume Théodule.

Cu tot hatîrul făcut acestui lăncier, numele de *Mironosiță*, pe care i l-am dat, i se potrivea de minune. Domnișoara Gillenormand era un fel de suflet în amurg. Pudoarea e jumătate virtute, jumătate vițiu. La fățarnicia ei se adăuga bigotismul, care merg mîna-n mîna. Făcea parte din Asociația Sfinței Fecioare, purta un vâl alb la anumite sărbători, îngîna anumite rugăciuni, proslăvea „sîngele sfînt“, se închina la *Inima Precistei* și ședea ceasuri întregi cu ochii pierduți în fața unui altar rococo-iezuit¹, într-o capelă unde nu puteau intra ceilalți credincioși, și-și lăsa sufletul să plutească printre nori străvezii de marmură și lungi raze de lemn poleit.

Avea o prietenie de biserică : o fată bătrînă ca și ea : domnișoara Vaubois, năucă de-a binelea, și față de care domnișoara Gillenormand avea plăcerea de a părea un vultur. În afară de *Agnus Dei* și *Ave Maria* domnișoara Vaubois nu mai știa decît cîteva rețete de dulceturi. Domnișoara Vaubois, desăvîrșită în felul ei, întruchipa puritatea stupidității, fără nici o pată de inteligență pe veșmîntul ei de hermină.

Trebuie să spunem că, îmbătrînind, domnișoara Gillenormand mai mult cîștigase decît pierduse. Așa se întîmplă cu firile slabe. Nu fusese niciodată rea, cu alte cuvinte avea oarecare bunătate ; și apoi, vremea netezește muchiile, și fata bătrînă se șlefuisese ca orice lucru vechi. Era tristă, de-o tristețe nelămurită, pe care nici ea singură n-o înțelegea. În ființa

¹ În stilul arhitectural rococo, caracterizat printr-un exces de ornamentații aurite ; a fost la modă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în bisericile clădite de călugării iezuiți.

ei era acea amorțire a unei vieți sfârșite înainte de-a fi început.

Avea în seamă gospodăria tatălui ei. Domnul Gillenormand o ținea lângă el, ca și monseniorul Bienvenu pe sora lui. Astfel de gospodării cu un babilic și-o fată bătrână nu sînt rare și au totdeauna o anumită duioșie : două slăbiciuni ce se sprijină una pe alta.

În afară de această fată bătrână și moșneag se mai afla în casă și un copil, un băiețel care tremura în fața domnului Gillenormand și nu putea să scoată nici un cuvînt. Domnul Gillenormand nu-i vorbea niciodată acestui copil decît cu o voce aspră și uneori cu bastonul ridicat : „Unde ești, domnișorule ?“ „Ștregarule !“ „Pușlama ! Vino încoace !“ „Răspunde, caraghiosule !“ „Acum să te văd, netrebnicule !“ etc., etc. Îl iubea ca pe ochii din cap. Era nepotul lui. Vom avea ocazia să ne mai întîlnim cu copilul ăsta.

C A R T E A A T R E I A

BUNICUL ȘI NEPOTUL

I

UN SALON DE ALTĂDATĂ

În vremea cînd locuia pe strada Servandoni, domnul Gillenormand era nelipsit din cîteva saloane, foarte distinse și foarte aristocratice. Deși burghez, era totuși primit în societatea nobililor. Socotit de două ori om de duh, întîi prin spiritul pe care-l avea în adevăr și apoi prin cel ce i se punea pe seamă, era chiar căutat și sărbătorit. Nu se ducea decît acolo unde se simțea superior celorlalți. Sînt oameni care vor cu orice preț să aibă trecere și, oriunde s-ar afla, să se țină seama de ei. Acolo unde nu pot face pe profeții, fac pe caraghioșii. Domnul Gillenormand nu era dintre aceștia. Marea sa autoritate în saloanele regaliste unde se ducea nu-i știrbea nimic din demnitate. Peste tot vorba lui era sfîntă. I se întîmpla să țină piept domnului de Bonald¹ sau chiar domnului Bengy-Puy-Vallée².

Cam prin 1817, își petrecea regulat două după-amieze pe săptămîină într-o casă din vecinătate, în

¹ Publicist francez reacționar, apărător al regimului feudal în timpul revoluției burgheze și al dictaturii napoleoniene. Lucrarea sa *Teoria puterii politice și religioase în societatea civilă* (1796) era, pe vremea restaurației, baza ideologică a ultraregaliștilor.

² Deputat ultraregalist din vremea restaurației.

strada Férou, la doamna baroană de T., persoană serioasă și vrednică de respect, al cărei soț fusese ambasador al Franței la Berlin sub Ludovic al XVI-lea. Baronul de T., care pe cînd era în viață credea cu patimă în spiritism și extaze magnetice, murise în emigrație, în cea mai mare sărăcie, lăsînd drept moștenire niște foarte ciudate memorii asupra lui Mesmer și a hîrdăului său, în zece volume scrise de mîna, legate în marochin roșu și aurite pe margini. Doamna de T. nu le publicase din orgoliu și trăia dintr-o mică rentă care scăpase ca prin minune. Se ținea departe de curte — lume prea amestecată, zicea ea — într-o izolare nobilă, mîndră și săracă. Cîțiva prieteni se adunau de două ori pe săptămîină în jurul căminului ei de văduvă și acest lucru făcuse din casa ei un salon regalist desăvîrșit. Musafirii beau ceai, și, după cum bătea vîntul, a jale sau a laudă, scoteau suspine sau strigăte de groază și indignare împotriva „secolului“, a Chartei, a buonapartiștilor, a bucătarilor de lux care se înjoseau să servească la mesele burgheziei, a iacobinismului lui Ludovic al XVIII-lea și se vorbea în șoaptă de speranțele ce se puneau în prințul moștenitor, Carol al X-lea de mai tîrziu.

Făcînd un haz nespus, ascultau cîntecele grosolane în care Napoleon era numit *Nicolas*. Unele ducese, cele mai gingașe și mai încîntătoare femei din lumea bună, rîdeau din toată inima auzind cuplete ca acestea, adresate „federatiilor“ :

*Să-ți vîri cămașa în nădragi
Să nu atîrne nici un fald :
Să nu arăți că patrioții
Au arborat drapelul alb.*

Făceau haz de vorbe cu două înțelesuri, care li se păreau teribile ; de jocuri de cuvinte, pline de venin ;

de catrene sau chiar numai de distihuri ; precum cel despre ministerul Dessolles, guvern foarte moderat din care făceau parte domnii Decazes și Deserre :

*De vrei să aperi astăzi tronul primejduit, ajunge-atât :
De sol, de casă și de seră, să te desparți numaidecît.*

Se întocmea lista Camerei Pairilor, o adunare înspăimântător de iacobină ; se încercau potriviri de nume care să dea, de pildă, auritmii ca acestea : *Damas, Sabran, Gouvion, Saint-Cyr* ¹.

Oamenii aceștia vechi maimuțăreau revoluția. Ar fi vrut și ei să trezească ura în suflete, dar în sens invers. Și ei cântau micul lor „*Ça ira*” ² :

*O să meargă, dang, dang,
Buonapartistii la ștreang.*

Cîntecele sînt ca și ghilotina. Cu aceeași nepăsare taie azi un cap, mâine altul. Numai numele lor se schimbă.

În procesul Fualdès ³, care s-a ținut chiar în vremea aceea, la 1816, lumea lua partea lui Bastide și Jausion, pentru că Fualdès era „buanapartist”. Liberalilor li se spunea *frați și prieteni*. Era cea mai urîță vorbă de ocară.

Salonul doamnei de T. avea, întocmai ca unele clopotnițe de biserică, doi cocoși. Unul era domnul Gillenormand, celălalt, contele de Lamothe-Valois, despre care se șoptea cu un fel de stimă : „Știi ? E

¹ Oameni politici din timpul restaurației.

² Cîntec popular pe vremea revoluției franceze.

³ Magistrat francez, asasinat de ultraregaliști în timpul teroarei albe din primii ani ai restaurației (1817). Bastide și Jausion sînt asasinii lui Fualdès.

Lamothe, cel cu afacerea colierului¹. Partidele politice acordă asemenea amnistii foarte ciudate.

Mai e ceva : în burghezie, situațiile înalte se pot pierde prin legături prea ușuraticе ; trebuie să iei seama pe cine primești în casă. Tot așa cum trupul își pierde din căldură atunci când stă pe lângă altele cuprinse de frig, îți poți pierde stima oamenilor dacă te înconjuri de ființe disprețuite. Vechea lume bună se socotea deasupra acestei legi, ca și deasupra tuturor celorlalte. Marigny, fratele doamnei de Pompadour, era primit la alteța-sa prințul de Soubise². Cu toate că... Ba nu, tocmai de aceea ! Du Barry, nașul fostei Vaubernier, era binevenit la mareșalul de Richelieu³. Lumea aceasta e la fel cu Olimpul. Mercur ca și prințul de Guéménée⁴ sînt ca la ei acasă. Orice pungaș e primit, numai să fie zeu.

Contele de Lamothe era în 1815 un moșneag de șaptezeci și cinci de ani, neavînd altă însușire decît înfățișarea sa tăcută și gravă, chipul său colțuros și rece, purtarea sa foarte politicoasă, haina închisă pînă la nodul cravatei și picioarele lui lungi, tot-

¹ Unul din scandalurile publice din „lumea mare“ care au compromis curtea lui Ludovic al XVI-lea și nobilimea în ajunul revoluției. O escroacă, zisă contesa de la Mothe, l-a convins pe cardinalul de Rohan să cumpere pentru Maria Antoaneta un colier pe un preț fabulos, asigurîndu-și în felul acesta favorurile reginei. Cardinalul a predat colierul noaptea, unei femei voalate, pe care escroaca a dat-o drept Maria Antoaneta. Cum bijuteria nu fusese achitată în întregime, bijuterii au reclamat cazul autorităților și scandalul a izbucnit, opinia publică bănuind că primitoarea fusese într-adevăr regina.

² Prinț celebru, în ultimul secol al monarhiei absolute, prin fastul desfășurat în palatul său din Paris. Oaspetele său, Marigny, fratele favoritei lui Ludovic al XV-lea, marchiza de Pompadour, era foarte căutat în saloanele vremii ; proteja teatrul și actorii.

³ Nepot al cardinalului ; personaj important la curtea lui Ludovic al XV-lea.

⁴ Mare feudal francez din secolul al XVIII-lea.

deauna încrucișate, vîrîte în niște pantaloni mari și largi de culoarea cărămizii arse, aceeași care îi îmbujora și fața.

Domnul Lamothe era „cineva” în acel salon, datorită „celebrității” sale și, lucru ciudat, tocmai din pricina numelui de Valois.

Cît despre domnul Gillenormand, trecerea sa era pe deplin îndreptățită. Era ascultat fiindcă știa să se impună. Așa ușuratic cum era, și fără ca această slăbiciune să-i tulbure voia bună, avea un fel de-a fi impunător, demn, onest și de-o semeție burgheză, la care se adăuga și vîrsta lui foarte înaintată. Nu oricine împlinește un veac. Anii sfîrșesc prin a-ți așeza în jurul capului o cunună vrednică de respect.

Avea și vorbe de duh, ca niște scăpărări din cremene vechi. Bunăoară, cînd regele Prusiei, după ce-l ajutase pe Ludovic al XVIII-lea să-și recapete tronul, veni să-l viziteze, sub numele de contele de Ruppîn, fu primit de urmașul lui Ludovic al XIV-lea cum ai primi pe un marchiz de Brandenburg și totodată cu cea mai delicată obraznicie. Domnul Gillenormand aprobă această atitudine : „Orice rege care nu e regele Franței, spuse el, e un rege de provincie”. Într-o zi, auzi următoarea întrebare și următorul răspuns : „La ce a fost condamnat redactorul *Curierul francez* ?” „Să fie suspendat”. „*Sus e de prisos*”¹, spuse domnul Gillenormand. Vorbe de felul ăsta fac cuiva o situație.

La un *tedium* pentru aniversarea întoarcerii Bourbonilor, pe cînd trecea domnul de Talleyrand, exclamase : „Iată-l pe excelența-sa Necuratul !”

Domnul Gillenormand venea de obicei întovărașit de fiica sa, ~~acea~~ domnișoară deșirată, care împlinise

¹ Joc de cuvinte : *suspendu* — dat afară ; *pendu* — spînzurat.

patruzeci de ani și părea de cincizeci, și de-un băiețel drăgălaș de șapte ani, bălai, rumen și fraged, cu ochii plini de fericire și încredere, care nu intra o dată în salon fără să audă toate glasurile bîzîind în jurul lui : „Ce drăguț e ! Păcat de el ! Bietul copil !” Copilul acesta era cel despre care v-am amintit în treacăt adineauri. Îi ziceau „bietul copil” pentru că tatăl lui era „un tîlhar de pe Loire”.

Tîlharul de pe Loire era ginerele domnului Gillenormand, despre care am vorbit și pe care domnul Gillenormand îl socotea rușinea familiei.

II

UNUL DINTRE STRIGOII ROȘII AI TIMPULUI

Cine ar fi trecut pe-atunci prin orașelul Vernon și s-ar fi plimbat pe podul monumental care, cum nădăjduim, va fi înlocuit în curînd cu un oribil pod de fier, ar fi putut vedea, dacă și-ar fi aruncat privirea de la înălțimea parapetului, un bărbat de vreo cincizeci de ani, cu o șapcă de piele pe cap, îmbrăcat cu un pantalon și o haină de postav gros, cenușiu, pe care era cusut un petec gălbui ce fusese cîndva panglica roșie a Legiunii de onoare, încălțat cu saboți, ars de soare, cu fața aproape neagră și cu părul alb, pe frunte cu urma unei răni adînci ce se întindea pînă pe obraz, încovoiat, gîrbov, îmbătrînit înainte de vreme, plimbîndu-se mai toată ziua, cu o cazma și un cosor în mînă, pe unul din acele peticele de pămînt împrejmuite cu ziduri, din vecinătatea podului și care, ca un lanț de terase, tivesc malul stîng al Senei ; fermecătoare locuri îngrădite, pline de flori, și pe care le-am numi, dacă ar fi ceva mai mari, grădini, iar dac-ar fi mai mici, grădinițe. Fiecare avea

de o parte râul, de cealaltă o casă. Omul în surtuc și saboți de care am vorbit mai sus locuia pe la 1817 pe fișia cea mai îngustă de pământ și în casa cea mai săracăcioasă dintre toate. Trăia acolo retras și singur, în tăcere și lipsuri, cu o femeie nici tânără, nici bătrână, nici frumoasă, nici urâtă, nici țarancă, nici țigoveață, care-l slujea. Peticul de pământ, pe care-l numea grădina lui, era vestit în tot orașul pentru frumusețea florilor sale. Florile erau singura lui îndeletnicire.

Prin muncă și stăruință, cu băgare de seamă și multe găleți cu apă, izbutise să creeze pe urmele Creatorului, adăugînd unele dalii și lalele pe care natura le uitase. Era iscusit ; o luase înaintea lui Soulange-Badin¹ cu alcătuirea acelor moviște de pământ negru, pentru cultivarea arbuștilor rari și de preț, aduși din America și din China. Vara, dis-de-dimineață, îl puteai zări prin aleile grădiniței lui, sădind, tunzînd, plivind, udînd, pășind printre flori, cu o înfățișare blajină și tristă, uneori dus pe gînduri și stînd nemișcat ore întregi, ascultînd cîntecul unei păsărele într-un copac, gunguritul unui copil într-o casă, cu ochii ațintiți pe vreun firicel de iarbă pe vreun strop de rouă pe care soarele îl preschimba în rubin. Pe masa lui foarte săracă era mai mult lapte decît vin. Orice țînc putea face din el ce voia ; slujnica adesea îl certa. Era atît de sfios, încît părea sălbatic ; ieșea rareori în oraș și nu vedea pe nimeni în afară de săracii care-i băteau la ușă și de preotul lui, părintele Mabeuf, un bătrîn cumsecade. Dacă, însă, oamenii de la oraș, sau un străin, oricine ar fi fost el, erau doritori să-i vadă lalelele și trandafirii, el le deschidea surîzînd. Acesta era tîlharul de pe Loire.

¹ Naturalist francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea ; a contribuit la sporirea colecțiilor Grădinii Botanice (Jardin des Plantes).

Dacă cineva ar fi citit tot pe atunci memoriile militare, biografiile, *Monitorul*¹ și buletinele marii-armate, ar fi fost izbit de un nume ce se repeta desul de des în acele pagini : Georges Pontmercy. Foarte tânăr, acest Georges Pontmercy fusese soldat în regimentul din Saintonge. Izbucni revoluția. Regimentul din Saintonge a făcut parte din armata Rinului. Vechile regimente își păstrasera numele provinciei lor chiar după căderea monarhiei și abia în 1794 au fost regrupate. Pontmercy luptă la Spire, la Worms, la Neustadt, la Turkheim, la Alzey, la Mayence, făcând parte din cei două sute care alcătuiau ariergarda lui Houchard. Ținu piept întregului corp de armată al prințului de Hessa, fiind dintre cei doisprezece care au rezistat în dosul vechiului meterez de la Andernach și nu se retrase spre grosul armatei decît după ce tunul dușman făcu o spărtură de la creasta parapetului pînă la taluz. Sub comanda lui Kléber a luptat la Marchiennes și a luat parte la bătălia de la Mont-Palissel, unde un glonț de pușcă i-a sfărîmat brațul. Trecu pe urmă la granița Italiei și fu unul din cei treizeci de grenadiri care apărară cu Joubert pasul de la Tende. Joubert fu făcut general-adjunct, iar Pontmercy sublocotenent. A fost alături de Berthier², în bătaia gloanțelor, în ziua aceea de la Lodi, care l-a făcut pe Bonaparte să spună : „Berthier a fost în același timp tunar, cavalerist și grenadir“. L-a văzut căzînd la Novi pe fostul general Joubert, în clipa cînd acesta, cu sabia afară, striga : „Înainte !“ Îmbarcat cu compania lui, după cerințele războiului, pe o corabie ușoară ce plecase din Genova spre nu știu care alt

¹ Ziarul oficial al imperiului, publica buletine și amănunțite reportaje militare.

² *Houchard, Kléber, Joubert, Berthier* — generali francezi care s-au distins în timpul războaielor revoluției burgheze și mai ales în războaiele napoleoniene.

port mic de pe coastă, căzu într-un viespar de șapte sau opt vase engleze. Comandantul genovez voia să arunce tunurile în mare, să ascundă soldații între cele două punți și să se strecoare prin întuneric, trecînd drept navă de comerț. Pontmercy puse să se ridice tricolorul la catarg și trecu mîndru în bătaia tunurilor de pe fregatele britanice. Douăzeci de leghe mai departe, din ce în ce mai îndrăzneț, atacă și captură cu vasul său o corabie mare de transport engleză, care ducea trupe în Sicilia, ticsită de oameni și de cai. În 1805, făcu parte din acea divizie a lui Malher care smulse arhiducelui Ferdinand orașul Günzburg. În brațele sale căzu la Wettingen, sub o ploaie de gloanțe, colonelul Maupetit, rănit de moarte, în fruntea celui de-al nouălea regiment de dragoni. Se distinsese la Austerlitz în timpul acelui marș nemaipomenit executat sub focul dușmanului. Cînd cavaleria gărzii imperiale ruse zdrobi un batalion al Regimentului 4 de infanterie, Pontmercy fu dintre cei care-l răzburară, nimicind-o. Împăratul îi dădu crucea ¹. Pontmercy îi văzu încercuiți, rînd pe rînd, pe Wurmser în Mantua, pe Mélas în Alexandria, pe Mack ² în Ulm. Făcu parte din al optulea corp al marii-armate, comandat de Mortier ³, care cucerii Hamburgul. Apoi trecu în Regimentul 55 de infanterie, care era fostul regiment de Flandra. La Eylau se afla în cimitirul în care viteazul căpitan Louis Hugo, unchiul autorului acestei cărți, se împotrivise singur,

¹ Crucea Legiunii de onoare.

² *Wurmser, Mélas, Mack* — generalii austriei învinși de Napoleon.

³ Mareșal al imperiului care s-a distins în campania din 1806 împotriva Prusiei. Mai târziu, Napoleon l-a însărcinat cu ocuparea orașelor hanseatice din Germania de Nord, spre a împiedica comerțul englez cu Europa centrală.

cu compania sa de optzeci și trei de oameni, timp de două ore, atacului întregii armate dușmane. Pontmercy a fost unul din cei trei luptători care au scăpat cu viață din acest cimitir. A luat parte la lupta de la Friedland. Apoi a luptat la Moscova, Berezina, Lutzen, Bautzen, Dresda, Wachau, Leipzig și în trecătorile Gelnhausen¹; pe urmă, la Montmirail, Châtea-Thierry, Craon, pe malurile Marnei, ale Aisnei și în temuta poziție întărită de la Laon². La Arnay-le-Duc, pe cînd era căpitan, a spintecat zece cazaci, ca să scape, nu pe generalul său, ci un caporal. A fost ciuruit de gloanțe cu acest prilej și i s-au scos douăzeci și șapte de schije numai din brațul stîng. Cu opt zile înainte de capitularea Parisului, făcuse schimb cu un camarad și intrase în cavalerie. Avea ceea ce se numea sub vechiul regim o „mîină dublă“, adică îndemînarea de-a mînuî ca soldat deopotrivă sabia sau pușca, și de a comanda, ca ofițer, un escadron sau un batalion. Din acest fel de îndemînare, desăvîrșită prin educația militară, au ieșit unele trupe speciale ca, de pildă, dragonii, care sînt călăreți și infanteriști totodată. Îl însoți pe Napoleon în insula Elba. La Waterloo era șef de escadron de cuirasieri în brigada Dubois. El a fost acela care a luat drapelul batalionului din Lunnebourg și l-a aruncat la picioarele împăratului. Era plin de sînge. Primise, pe cînd smulgea drapelul, o lovitură de sabie în obraz. Plin de mulțumire, împăratul îi strigă: „Te fac colonel, te fac baron, te fac ofițer al Legiunii de

¹ *Lutzen, Bautzen, Dresda, Wachau, Leipzig, Gelnhausen* — bătălii din campania anului 1813, cînd, după dezastrul din Rusia, aliații au urmărit pas cu pas trupele franceze în retragere.

² Victorii fără consecințe ale lui Napoleon în 1814, cînd aliații pătrunseseră în Franța și înaintau spre Paris.

onoare!“ Pontmercy răspunse : „Sire, vă mulțumesc din partea văduvei mele“. Un ceas mai târziu, cădea în rîpa de la Ohain. Și-acum, să spunem cine era acest Georges Pontmercy ? Era tîlharul de pe Loire.

Cîte ceva din viața lui am povestit și mai-nainte. După Waterloo, scos, după cum ne amintim, din rîpa de la Ohain, Pontmercy izbutise să ajungă din urmă armata și, din ambulanță în ambulanță, se tîrîse pînă la cantonamentul de pe Loire.

Restaurația l-a scos la pensie cu solda pe jumătate, pe urmă i-a hotărît domiciliul la Vernon, adică l-a pus sub supraveghere. Regele Ludovic al XVIII-lea, anulînd toate decretele date în timpul celor o sută de zile, nu-i recunoscuse nici calitatea de ofițer al Legiunii de onoare, nici gradul de colonel, nici titlul de baron. El însă nu se iscălea altfel decît *colonel baron Pontmercy*. N-avea decît o singură haină, albastră, veche, și nu ieșea niciodată fără să-și prindă pe ea rozeta de ofițer al Legiunii de onoare. Procurorul regelui îi pusese în vedere că parchetul e în drept să-l urmărească pentru „port ilegal de decorații“. Cînd înștiințarea aceasta îi fu adusă la cunoștință în chip aproape oficial, Pontmercy răspunse cu un zîmbet amar : „Nu știu dacă nu mai înțeleg eu sau dacă dumneata nu mai vorbești franțuzește ; ceea ce e sigur e că nu pricep nimic“. Opt zile în șir, a ieșit după aceea cu decorația pe piept. Nimeni n-a îndrăznit să se atingă de el. De două-trei ori ministrul de război și generalul comandant al garnizoanei scrisese pe adresă : *Domnului maior Pontmercy*. El înapoiase scrisorile nedeschise. Tot pe-atunci, Napoleon, la Sfînta Elena, făcea la fel cu scrisorile lui sir Hudson Lowe, adresate *generalului*

Bonaparte. Pontmercy ajunsese, îngăduiți-mi expresia, să scuipe la fel ca și împăratul său.

La fel se întâmpla la Roma cu prizonierii cartaginezi care refuzau să-l salute pe Flaminius¹ și care păstrau în ei ceva din sufletul lui Hannibal.

Într-o dimineață îl întâlnește pe procurorul regal pe o uliță din Vernon, se duse la el și-i spuse : „Domnule procuror regal, mi-e îngăduit să port cicatricea pe obraz ?“

Afară de amărăta lui de jumătate de soldă cuvenită gradului de șef de escadron nu avea nici un venit. Luase cu chirie la Vernon cea mai mică locuință pe care o putuse găsi. Trăia acolo singur, așa cum am văzut. În timpul imperiului, avu răgazul, între două războaie, să se însoare cu domnișoara Gîllenormand. Bătrînul burghez, jignit în sufletul lui, își dădu consimțămîntul oftînd și spuse : „Iată la ce sînt constrînse și cele mai bune familii“. În 1815, doamna de Pontmercy, ființă aleasă și vrednică de soțul ei în toate privințele, murise, lăsînd un copil. Acest copil ar fi fost bucuria colonelului în singurătatea lui ; dar bunicul își ceruse cu hotărîre nepotul, spunînd că-l va dezmoșteni dacă nu i-l dă. Spre binele copilului, tatăl se învoise, și, lipsit de zîmbetul lui, începuse să iubească florile. De altfel, nici nu voia să mai știe de nimic. Nîci nu se împotriva, nici nu uneltea. Își împărțea gîndurile între lucrurile nevinovate cu care se îndeletnicia acum și faptele mari pe care le săvîrșise odinioară. Își petrecea timpul așteptînd să înflorească o garioasă sau depănîndu-și amintirile de la Austerlitz.

¹ Consul roman din timpul celui de-al doilea război punic (secolul al III-lea î.e.n.).

Domnul Gillenormand rupsesse orice legătură cu ginelele lui. Pentru el, colonelul era un „tîlhar“, iar pentru colonel socrul său era „un zaharist“. Domnul Gillenormand nu vorbea niciodată de colonel decît ca să-și bată joc de „baronia“ lui. Smulsese lui Pontmercy făgăduiala de a nu încerca niciodată să-și vadă fiul, nici să-i vorbească, sub amenințarea de a-l trimite înapoi, gonit și dezmoștenit, dacă nu s-ar ține de cuvînt. Pentru familia Gillenormand, Pontmercy era un ciumat. Ei înțelegeau să-i crească copilul după placul lor. Colonelul greșise poate primind aceste condițiuni, dar se supuse în totul, crezînd că face bine, de vreme ce se jertfește numai pe el. Moștenirea bătrînului Gillenormand nu era mare lucru, dar a domnișoarei Gillenormand nu era de disprețuit. Această mătușă, rămasă fată bătrînă, era foarte bogată de pe urma maică-si, iar fiul surorii ei urma s-o moștenească.

Copilul, care se numea Marius, știa că are un tată, dar nimic mai mult. Nimeni nu-i pomenea de el. Totuși, în lumea în care îl ducea bunicu-său, șoaptele, privirile și vorbele cu înțeles îi ajunseseră cu timpul la ureche; începuse să înțeleagă cîte ceva. Și cum, încet, pe nesimțite, ideile și părerile în mijlocul cărora trăia i se strecurau și lui în suflet, ajunsesse să nu se mai gîndească la tatăl său decît cu rușine și cu inima strînsă.

În timp ce copilul creștea, colonelul pleca pe ascuns la Paris, la două-trei luni o dată, ca un osîndit scăpat din temniță, și se ducea să pîndească la Sait-Sulpice clipa în care domnișoara Gillenormand îl ducea pe Marius la liturghie. Acolo, tremurînd de teamă să nu-l zărească mătușa, ascuns după un stîlp,

nemișcat, își privea copilul ținându-și răsuflarea. Acestui viteaz îi era frică de o fată bătrână.

De aici pornise prietenia lui cu părintele Mabeuf, preotul din Vernon.

Acest preot de ispravă era fratele unui epitrop de la Saint-Sulpice, care-l zărise în mai multe rînduri cum îl sorbea din ochi pe copil ; îi văzuse cicatricea de pe obraz și lacrimile din ochi. Omul cu înfățișare atît de bărbătească și care plîngea ca o femeie îl tulburase. Chipul lui îi rămăsese în minte. Într-o zi, ducîndu-se la Vernon să-și vadă fratele, întîlni pe colonelul Pontmercy pe pod și-l recunoscuse. Epitropul vorbi preotului despre acel om, și, împreună, căutară un prilej pentru a-i face colonelului o vizită. Această vizită fu urmată de altele. Colonelul, la început foarte tăcut, pîră la urmă își deschise inima și așa ajunseră preotul și epitropul să afle toată povestea și pricina pentru care Pontmercy își jertfise fericirea ca să asigure viitorul odraslei lui. De atunci, preotul îl respecta și-l iubea, iar colonelul, la rîndul său, prinse dragoste de el. De altfel, nici o prietenie nu se încheagă mai strîns și mai ușor decît aceea dintre un preot bătrîn și un bătrîn ostaș, atunci cînd, din întîmplare, amîndoi sînt buni și sinceri. La drept vorbind, fac parte dintr-unul și același fel de oameni. Soldatul își închină viața patriei de pe pămînt, preotul patriei din cer ; altă deosebire nu e.

De două ori pe an, la 1 ianuarie și de Sfîntul Gheorghe, Marius se socotea dator să scrie tatălui său cîte o scrisoare dictată de matusă și copiată parcă după un formular ; era tot ce îngăduia domnul Gillenormand ; tatăl răspundea cu scrisori pline de duioșie, pe care bunicul le vîra în buzunar fără să le citească.

Salonul doamnei T. era pentru Marius Pontmercy întreaga lume. Era singura fereastră prin care putea să privească viața. Întunecată ca un ochi de pivniță, lăsa să treacă prin ea mai mult frig decât căldură, mai mult întuneric decât soare. Copilul acesta, care fusese numai bucurie și lumină atunci când intrase în lumea aceea ciudată, ajunsese în scurtă vreme să fie trist și — ceea ce era și mai nepotrivit cu vârsta lui — serios. Înconjurat de oamenii aceia impunători și ciudați, privea în juru-i cu o uimire gravă. Tot mai numeroase erau lucrurile ce-i sporeau uimirea. În salonul doamnei de T. veneau bătrâne doamne nobile, foarte respectabile, care se numeau Mathan, Noé, Lévis (se pronunță Lévi), Cambis (se pronunță Cambiz). Aceste chipuri străvechi și aceste nume biblice se amestecau în mintea copilului cu Vechiul Testament, pe care-l învăța pe de rost, iar când le vedea pe toate cum ședeau în jurul focului ce se stinge, abia luminate de o lampă acoperită cu un vâl verde, cu chipurile lor aspre, cu părul cărunt sau alb, cu rochiile lungi din alte vremuri, din care nu se mai deosebeau decât culori mohorâte, când le auzea cum lăsau să cadă, din când în când, cuvinte deopotrivă de aprige și de mărețe, micul Marius se uita la ele cu ochi speriați, crezând că vede nu femei, ci patriarhi și magi, nu ființe adevărate, ci stafii.

Printre stafiile acestea se aflau și câțiva preoți, oaspeți obișnuiți ai vechiului salon, și câțiva gentilomi; marchizul de Sassenay, secretarul doamnei de

¹ *Requiescant in pace* (lat.), la înmormântările catolice: odihnească în pace.

Berry, vicontele de Valory, care sub pseudonimul Charles-Antoine publica ode pe-o singură rimă, prințul le Beauffremont, care, deși destul de tânăr încă, avea părul cărunt și o soție drăguță și plină de duh, ale cărei rochii de catifea roșie, foarte decoltate, cu ciucuri de aur, speriau întunecimile acestor locuri, marchizul de Coriolis d'Espinouse, omul care cunoștea cel mai bine din toată Franța „politețea după măsură”, contele d'Amendré, un om de treabă, plin de bunăvoință, și cavalerul de Port-de-Guy, stăpân al bibliotecii Luvrului, căreia i se zicea „cabinetul regelui”. Domnul de Port-de-Guy, mai mult îmbătrânit decât bătrîn, povestea că în 1793, la vîrsta de șaisprezece ani, fusese închis ca nesupus și aruncat în lanțuri împreună cu un moșneag de optzeci de ani, episcopul de Mirepoix, și el nesupus, dar nu ca soldat, ci ca preot. Se aflau la Toulon. Corvoada lor era să meargă noaptea și să strîngă de pe eșafod capetele și trupurile celor ghilotinați peste zi; luau în spate trunchiurile acelea însîngerate, iar zeghea lor roșie de puscăriași avea în dreptul cefei o scoartă de sînge, uscat dimineata, și seara jilav. Se spuneau o mulțime de povești tragice în salonul doamnei de T.; și tot blestemîndu-l pe Marat, ajungeau să-l aplaude pe Trestaillon¹. Cîțiva deputați, cum nu se poate mai conformiști, veneau să joace cărți; Thibord din Chalard, Lemarchand de Gomicourt și vestitul zeflemist de dreapta Cornet-Dincourt. Judecătorul de Ferrette, cu pantalonii lui strînși pe picior și picioarele lui subțiri, venea cîteodată, în trecere, mergînd la Talleyrand. Omul acesta fusese tovarăș de chefuri al domnului conte d'Artois și, spre de-

¹ Seful unei bande regaliste; în perioada teroarei albe, de la începutul restaurației, a prădat și ucis numeroși foști iacobini și bonapartiști.

osebire de Aristot cel călărit de Campaspa¹, pusese pe faimoasa Guimard să meargă-n patru labe, arătând astfel veacurilor un filozof răzbunat de un magistrat. Preoții care veneau aici erau abatele Halma, același căruia domnul Larose, colaboratorul său de la *Fulgerul* îi spunea : „Ei, cine n-are azi cincizeci de ani ? Poate câțiva mucoși !“, abatele Latourneur, predicatorul regelui, abatele Frayssinous, care nu era încă nici conte, nici episcop, nici ministru, nici pair și care purta o sutană veche fără nasturi, și abatele Keravenant, preot-la Saint-Germain-des-Prés ; apoi nunțiul papal, pe atunci monseniorul Macchi, arhiepiscop de Nisibis, mai târziu cardinal, cu nasul lui lung și gânditor, și un alt monsenior ce se intitula abatele Palmieri, confesor particular, unul din cei șapte protonotari ai sfântului scaun, canonic al bisericii liberiene, apărător al sfinților, *postulatore di santi*, un fel de consilier de stat pentru departamentul raiului ; în sfârșit, doi cardinali, domnul de la Luzerne și domnul de Clermont-Tonnerre. Cardinalul de la Luzerne era scriitor, și câțiva ani mai târziu va avea cinstea să iscălească articole în *Conservatorul*, alături de Chateaubriand ; domnul de Clermont-Tonnerre era arhiepiscop de Toulouse și venea adesea să petreacă vreo câteva zile la Paris, la nepotul său, marchizul de Tonnerre, fost ministru de război și al marinei. Cardinalul de Clermont-Tonnerre era un bătrânel vesel, căruia i se vedeau ciorapii roșii pe sub poalele sutanei ; avea două metehne :

¹ Aluzie la o legendă din antichitate repovestită în versuri de Henri d'Andeli (secolul al XIII-lea), după care filozoful grec Aristotel, educatorul lui Alexandru cel Mare, regelă Macedoniei, încercase să-l îndepărteze pe suveran de farmecele unei indiene, Campaspa. La instigația lui Alexandru, aceasta însă îl seduse și pe filozof, și-l înrobi pînă într-atîta, încît consimți să-i servească drept cal, mergînd în patru labe, cu frîul în gură. (

ura pe enciclopediști și juca biliard cu patimă ; lumea care trecea pe vremea aceea în serile de vară pe strada Madame, unde era pe atunci casa Clermont-Tonnerre, se oprea să asculte ciocnitul bilelor și vocea ascuțită a cardinalului strigînd colegului său din conclav, monseniorul Cottret, episcop *in partibus*¹ al Carysteei : „Scrie, părinte, încă un carambol“. Cardinalul de Clermont-Tonnerre fusese adus la doamna de T. de prietenul său cel mai apropiat, domnul de Roquelaure, fostul episcop de Senlis, și unul din cei patruzeci². De Roquelaure era bine cunoscut pentru statura sa înaltă și pentru prezența sa regulată la Academie ; prin ușa cu geamuri a sălii vecine cu biblioteca unde Academia Franceză își ținea pe atunci sedințele, curioșii puteau admira în fiecare joi pe fostul episcop de Senlis, stînd de obicei în picioare, proaspăt pudrat, cu ciorapi violeți și cu spatele spre ușă, parcă ar fi vrut să-și arate mai bine frumosul guler al hainei. Acești oameni ai bisericii, deși cei mai mulți erau în aceeași măsură oameni ai curții, făceau ca salonul doamnei de T. să fie mai impunător, iar cinci pairi ai Franței, marchizul de Vibraye, marchizul de Talaru, marchizul d'Herbouville, viconte de Dambray și ducele de Valentinois, îi dădeau o înfățișare și mai aristocratică. Acest duce de Valentinois, cu toate că era prinț de Monaco, adică un suveran străin, avea o părere așa de înaltă despre Franța și despre instituția pairilor, încît vedea totul numai prin prisma lor. El e cel care a spus : „Cardinalii sînt pairi ai Franței și ai Romei, lorzii sînt pairi ai Franței și ai Angliei“. Dar, pentru că în veacul

¹ *In partibus infidelium*, adică „în părțile necredincioșilor“ : în toate episcopatele desființate de arabi și de turci în Orientul apropiat, papii de la Roma au continuat să numească titulari, cu funcții onorifice, bineînțeles ; aceștia sînt episcopi *in partibus*.

² Numărul membrilor Academiei Franceze.

acesta revoluția trebuie să fie peste tot, acest salon feudal era, după cum am spus, dominat de un burghez. Cel care domnea acolo era domnul Gillenormand.

Acesta era sîmburele și miezul societății pariziene „albe”. Celebritățile erau ținute în carantină, chiar cînd era vorba de regaliști. Renumele are totdeauna ceva anarhic. Chateaubriand, dacă ar fi intrat în acel salon mic, s-ar fi bucurat de altă primire ca „moș Duchesne”¹. Cîțiva convertiți pătrundeau totuși ca tolerați în această lume ortodoxă. Era primit și contele Beugnot, pentru a fi adus pe calea cea bună. Saloanele nobile nu mai seamănă cu cele din vremea aceea. Cartierul Saint-Germain de azi miroase a fățarnicie. Regaliștii de acum sînt, fie zis spre lauda lor, demagogi.

În casa doamnei de T., lumea fiind aleasă, gustul era fin și disprețuitor, sub o înfățișare de desăvîrșită politețe. Fără voie, deprinderile dobîndiseră tot felul de rafinamente, care întruchipau regimul cel vechi, înmormîntat, și totuși viu. Cîteva din aceste deprinderi, mai ales în vorbire, păreau ciudate. Cunoșcătorii superficiali ar fi luat drept provincial ceea ce nu era decît arhaic. Unei femei i se spunea „doamna general”; chiar și „doamna colonel” nu era ceva neobișnuit. Fermecătoarea doamnă de Léon, desigur în amintirea ducelor de Longueville și de Chevreuse², prefera această denumire decît titlul de prințesă. Marchiza de Créquy își spunea și ea „doamna colonel”.

Această mărunță lume-mare născocise la Tuileries rafinata deprindere de a se adresa totdeauna regelui

¹ *Le père Duchesne* — titlul unui ziar din timpul revoluției, scris și editat de Hébert.

² Femei din aristocrația feudală a secolului al XVII-lea, celebre pentru spiritul lor de aventură.

neoficial, cu vorba „regele” spusă la persoana a treia și niciodată „maiestatea-voastră”, titlu „pîngărit de uzurpator”.

• Lumea aceasta mică judeca evenimentele și oamenii. Lua vremile noi în zeflema, ceea ce o scutca de a le înțelege. Își lămureau unii-altora nedumeririle, luminînd pe ceilalți cu ceea ce știau ei. Mathusalem îl învăța pe Epimenid¹. Surdul îl lămurea pe orb. Timpul de la Coblenz² încoace trecuse zadarnic. Așa cum Ludovic al XVIII-lea împlinise prin grația lui Dumnezeu douăzeci și cinci de ani de domnie, tot așa și emigrații erau în drept să se socotească în al douăzeci și cincilea an al adolescenței lor.

Totul era armonios ; nimic prea viu ; vorba abia o șoptă ; jurnalul ; la fel cu salonul, semăna cu un papirus. Vedeai și oameni tineri, dar și ei păreau ieșiți din groapă. Slugile de la ușă erau și ele bătrîne. Lumea aceasta dărăpănată era servită de slugi aidoma cu ea. Toate păreau că trăiseră în altă vreme, dar se împotriveau mormîntului. A conserva, conservare, conservator, acestea le erau aproape toate cuvintele. Trebuia să miroși a tămîie. Erau pline de miresme, în adevăr, părerile acestei lumi venerabile, dar ideile ei duhneau a naftalină. Erau ca niște moaște — stăpînii îmbălsămați, iar slugile împăiate.

¹ *Mathusalem*, personaj biblic, unul din patriarhii izraeliți renumiți prin lungimea vieții lor ; aici este luat drept simbol al bătrîneții, rămășiță a unei generații de multe trecute. *Epimenid*, filozof legendar din Grecia antică, despre care se spunea că ar fi dormit peste o jumătate de veac într-o peșteră. Aici, simbol al emigrațiilor nobili din timpul revoluției burgheze, care se înapoiau în Franța după 22—25 de ani petrecuți în străinătate.

² Localitate din Germania ; în timpul revoluției din Franța a fost centrul politic al emigrațiilor feudale, care puneau la cale de acolo intervenții armate împotriva republicii.

O bătrână marchiză respectabilă, emigrată și ruinată, care nu mai ținea decât o singură servitoare, zicea mereu : „slugile mele“.

Ce se făcea în salonul doamnei de T. ? Toți se sileau să fie *ultra*.

A fi *ultra* : cuvântul acesta, deși s-ar putea ca ceea ce reprezintă să nu fi dispărut cu totul, nu mai are azi nici un sens. Să-l lămurim. A fi *ultra* înseamnă a depăși ; a ataca sceptrul în numele tronului și mitra în numele altarului ; a lovi trăsura pe care o tragi ; a da cu copita în oiște ; a găsi o vină rugului că nu dă destulă căldură pentru a frige pe eretici ; a învinui pe idol că nu se închină idolilor ; a batjocori din prea mult respect ; a fi mai catolic decât papa, mai regalist decât regele și a găsi că noaptea are prea multă lumină ; înseamnă a fi nemulțumit de albastru, de zăpadă, de lebadă și de crîn, în numele albului ; a ține la ceva pînă la dușmănie, a ține atît de mult la un lucru, încît să fi împotriva lui.

Spiritul acesta *ultra* domnea mai cu seamă la începutul restaurației.

Niciodată în istorie nu s-a mai pomenit ceva care să semene cu acel sfert de oră ce începe în 1814 și sfîrșește pe la 1820 o dată cu venirea domnului de Villèle¹, omul realist al reacțiunii. Acești șase ani au fost un moment vesel și posac, luminat ca de strălucirea zorilor și învăluit în același timp de negurile marilor dezastre, care încetul cu încetul se cufundă în trecut, dar care mai cuprind încă zarea. Printre aceste umbre și lumini, o mică lume de oameni noi și vechi, amărîți și ridicoli, tineri și în același timp bătrîni, se frecau la ochi uluiți ; nimic nu seamănă mai mult cu trezirea din somn ca întoarcerea acasă ; ei priveau îmbufnați spre Franța, și

¹ Șeful ultraregaliștilor francezi sub restaurație.

Franța îi privea ironic ; străzile erau pline cu bufnițe bătrâne de marchizi, cu cei întorși care păreau niște strigoi, cu „foști“, uimiți de tot ce vedeau, gentilomi nobili și de treabă, zîmbind și plîngînd de bucurie că sînt în Franța, încîntați că-și revăd țara, nenorociți că nu-și mai regăsesc monarhia ; vechii nobili ai cruciadelor huiduindu-i pe cei noi ai imperiului, adică pe cei care își cîștigaseră noblețea prin sabie ; cei care purtau nume înscrise în istorie nu mai înțelegeau istoria ; strănepoții ostașilor lui Carol cel Mare îi disprețuiau pe ostașii lui Napoleon. Spadele se înfruntau una pe alta, așa cum am spus : cea de la Fontenoy era o rugină vrednică de luat în rîs, iar odioasa spadă de la Marengo ¹ nu era decît o sabie ca oricare alta. Ce-a fost Mai-Demult nu vrea să știe de ce-a fost Ieri. Nu se mai deosebea ce-i măreț de ce-i caraghios. S-a găsit unul care să-i zică lui Napoleon : Scapin ². Lumea aceasta s-a stins. Nimic, o spunem din nou, n-a mai rămas din ea. Cînd, din întîmplare, dezgropăm vreun chip de-al ei și încercăm să-i dăm viață cu gîndul, el ne pare straniu, ca și cînd ar fi dinainte de potop. E adevărat că un potop a înghițit-o și pe ea. A pierit în două revoluții. Ideile sînt și ele ca niște valuri. Ce grabnic acoperă tot ce trebuie să sfarme și să îngroape, cu cîtă repeziciune sapă prăpastii înspăimîntătoare !

¹ La Fontenoy, sat din Belgia, mareșalul Mauriciu de Saxa a învins, în 1745, trupele anglo-olandeze. A fost ultima mare bătălie cîștigată de armatele franceze sub regimul monarho-feudal. Marengo este localitatea unde Napoleon i-a învins pe austrieci în timpul celei de a doua campanii din Italia (1800).

² Personaj din comedia italiană, tip de valet inteligent și descurcăreț, devenit popular în Franța mai ales prin comedia lui Molière, *Vicleniile lui Scapin*.

Iată care era înfățișarea saloanelor în acele timpuri îndepărtate și nevinovate, cînd domnul Martainville¹ avea mai mult spirit decît Voltaire.

Salioanele acestea își aveau literatura și politica lor. Credeau în Fiévée. Spusele domnului Agier erau lege. Se comentau scrierile domnului Colnet², anticarul de pe cheiul Malaquais. Napoleon era nici mai mult, nici mai puțin decît căpcaunul din Corsica. Mai târziu a trebuit să se facă o concesie părerilor epocii, așa încît domnul marchiz de Buonaparte, locotenent-general al armatelor regelui, a fost primit în istorie.

Aceste saloane n-au rămas multă vreme neîntinute. Încă de prin 1818 începuseră să scoată capul cîțiva doctrinari: semn îngrijorător! Erau regaliști, dar parcă își cereau iertare că sînt. Tocmai ceea ce făcea mîndria celor *ultra* îi cam rușina pe doctrinari. Erau deștepți; știau să tacă; credința lor politică era scrobită cu destulă prestanță; trebuiau să izbutească. Purtau totdeauna, și nici nu le venea rău, numai cravată albă și haina îmbumbată pînă pe sub bărbie. Greșeala, sau poate nenorocul partidului doctrinar, a fost că a născocit tinerețea bătrîna. Făceau pe înțelepții. Visau să altoiască pe principiul absolut și excesiv o cîrmuire moderată. Uneori, cu o rară istețime, ridicau în fața liberalismului, care pornea să dărîme, un liberalism care voia să păstreze. Îi auzcai spunînd: „Fiți îndurători cu regalitatea! A adus destule foloase. Ne-a dat tradiția, evlavia, religia, respectul. Ea reprezintă credința, bravura, cavalerismul, iubirea, statornicia. Îmbină, chiar dacă o face cu părere de rău, măreția nouă a națiunii cu măreția de veacuri

¹ Ziarist din timpul restaurației, directorul ziarului regalist *Le drapeau blanc* (Drapelul alb). Se alăturase Burbonilor după căderea lui Napoleon, pe care-l slujise mai înainte.

² Ziarști și scriitori reacționari din vremea restaurației.

a monarhiei. Greșește când nu înțelege revoluția, imperiul, gloria, libertatea, ideile cele noi, generațiile tinere, veacul cel nou. Dar așa cum greșește el față de noi, nu greșim oare și noi câteodată față de el ? Revoluția, ai cărei moștenitori sîntem, trebuie să aibă înțelegere pentru toate. A lovi în regalitate înseamnă lipsă de liberalism. Ce greșală și ce orbire ! Franța revoluționară nu respectă Franța istorică, adică nu-și respectă mama, nu se respectă pe sine însăși. După 5 septembrie, noblețea monarhiei e tratată așa cum era, după 8 iulie ¹, noblețea imperiului. Ei au fost nedrepti cu vulturul, noi sîntem nedrepti cu floarea de crin. Mereu avem ceva de proscris ! E de vreun folos că ștergem aurul de pe coroana lui Ludovic al XIV-lea, să răzuim blazonul lui Henric al IV-lea ? Rîdem de domnul de Vaublanc ² care ștergea N-urile de pe podul Iena ! Dar ce făcea el atunci ? Ceea ce facem și noi azi. Bouvines ³ e al nostru, ca și Marengo. Florile de crin sînt ale noastre ca și N-urile. Sînt bunurile noastre. De ce să le micșorăm ? Nu

¹ Date din istoria restaurației Bourbonilor : la 8 iulie 1815, cînd Ludovic al XVIII-lea s-a înapoiat pentru a doua oară în Franța, după înfrîngerea lui Napoleon la Waterloo, s-a dezlănțuit teroarea albă împotriva bonapartiștilor ; cînd, la 5 septembrie 1816, același Ludovic al XVIII-lea a dizolvat prima Cameră a noului regim, speriat de excesele reacțiunii acestei adunări compuse aproape exclusiv din ultraregaliști, s-a inaugurat o scurtă perioadă de liberalism, în timpul guvernului Decazes, în spiritul conciliatoriu al doctrinărilor evocați de V. Hugo.

² Ultraregalist fanatic din timpul restaurației, după ce-l servise pe Napoleon. A fost ministru de interne îndată după a doua restaurație (1815), în care calitate a ordonat ștergerea inițialei N (Napoleon) de pe monumentele Parisului.

³ Localitate unde, în 1214, regele Franței Filip al II-lea August a învins armatele unei coaliții îndreptate împotriva sa de împăratul german Otto al IV-lea și contele Ferrand al Flandrei. Victoria s-a datorat mai ales trupelor trimise regelui de către municipalitățile libere din Franța.

trebuie să ne lepădăm de patrie, nici în trecut, nici în prezent. De ce să ne ciuntim istoria ? De ce să nu iubim Franța în întregul ei ?“

Astfel criticau și apărau doctrinarii regalismul, dar acesta era deopotrivă de nemulțumit când era criticat, și de furios când era apărat:

Așa-numiții *ultra* înseamnă întâia epocă a regalismului. În a doua epocă au venit congregațiile religioase. După elan a venit dibăcia. Să încheiem aici schița noastră.

În cursul acestei povestiri, autorul cărții de față a întâlnit în drumul lui clipa aceasta ciudată din istoria contemporană ; a trebuit să arunce în treacăt o privire asupra ei și să însemneze câte ceva din ciudatele trăsături ale unei lumi astăzi necunoscute. Dar a făcut-o în treacăt și fără nici un gând amar sau batjocoritor. Amintiri dragi și pline de evlavie îl leagă de acest trecut, în care a trăit și mama sa. De altfel, trebuie să spunem că această lume mică își avea și ea măreția ei. Putem zâmbi gândindu-ne la ea, dar n-o putem nici urî, nici disprețui. Era Franța de altădată.

Marius Pontmercy a făcut, ca toți copiii, oarecare studii. Când a ieșit din mînile mătușii Gillenormand, bunicul său l-a încredințat unui vrednic profesor, de cea mai curată nevinovăție clasică. Acest suflet tânăr, care de-abia se deschidea, trecu din mînile unei mironosițe în ale unui pedant. Marius își făcu liceul și pe urmă intră la Facultatea de drept. Era regalist convins și cumpătat. Își iubea prea puțin bunicul, ale cărui glume și al cărui cinism îl jigneau, și-și păstra sufletul închis față de tatăl său.

Era, de altfel, un băiat înfocat și totuși stăpînit, nobil, generos, mîndru, evlavios, plin de avînt, serios pînă la asprime și neprihănit pînă la sălbăticie.

Marius și-a terminat studiile clasice o dată cu retragerea din lume a domnului Gillenormand. Moșneagul își luă rămas bun de la cartierul Saint-Germain și de la salonul doamnei de T. și se mută în cartierul Marais, în casa din strada Filles-du-Calvaire. Avea drept slugi, afară de portar, pe jupînceasa Nicoletta, care o înlocuise pe Magnon, și pe Basque, cel care se îneca și gîfîia, despre care am mai vorbit.

În 1827 Marius împlinise șaptesprezece ani. Într-o seară, întorcîndu-se acasă, îl văzu pe bunicul său cu o scrisoare în mînă.

— Marius, îi spuse domnul Gillenormand, mîine vei pleca la Vernon.

— De ce ? întrebă Marius.

— Ca să-l vezi pe tatăl tău.

Marius începu să tremure. La orice se așteptase, dar nu se gîndise niciodată că ar putea veni o zi în care să-l cunoască pe tatăl său. Nimic nu putea fi pentru el mai neașteptat, mai surprinzător și, la drept vorbind, mai neplăcut. Depărtarea se vedea silită la o apropiere. Nu era mîhnire, era o corvoadă.

În afară de antipatia politică ce i-o purta, Marius era incredințat că tatăl său, acel „soldățoi“, cum îi zicea domnul Gillenormand în zilele lui bune, nu-l iubea ; despre aceasta nu se putea îndoi, pentru că-l părăsise, lăsîndu-l pe mîinile altora. Nesimțîndu-se iubit, nu iubea nici el. Nimic mai ușor de înțeles, își spunea el.

Fu atît de uimit, încît nu întrebă nimic pe domnul Gillenormand. Bunicul relua :

— Se pare că e bolnav. Te cheamă. Iar după o clipă de tăcere, adăugă : Du-te mâine dimineață. Cred că pleacă la șase, de la Cour des Fontaines, o diligență care ajunge seara. Ia-o. S-ar zice că trebuie să te grăbești.

Apoi mototoli scrisoarea și o vârî în buzunar. Marius ar fi putut pleca chiar în seara aceea și a doua zi dimineața ar fi fost lângă tatăl său. O diligență din strada Bouloi făcea pe atunci drumul la Rouen în timpul nopții și trecea prin Vernon. Nici domnul Gillenormand, nici Marius, nu s-au gândit să-ntrebe.

A doua zi, pe înserat, Marius sosea la Vernon. Tocmai se aprindeau luminile. Întrebă pe primul trecător care-i ieși în cale unde e „casa domnului Pontmercy“.

Căci în gândul lui era de partea restaurației ; nu recunoștea nici el că tatăl său ar fi baron și colonel.

I se arată locuința. Sună. O femeie veni să-i deschidă cu o lampă mică în mână.

— Domnul Pontmercy, spuse Marius.

Femeia rămase nemișcată.

— Aici stă ? Întrebă Marius.

Femeia făcu semn că da.

— Aș putea să-i vorbesc ?

Femeia făcu semn că nu.

— Sînt fiul lui, reluă Marius. Mă așteaptă.

— Nu vă mai așteaptă.

Atunci bagă de seamă că femeia plîngea.

Îi arătă cu degetul ușa unei încăperi scunde. Marius intră.

În odaia aceasta, luminată de o lumînare de seu, așezată pe cămin, se aflau trei bărbați. Unul în picioare, altul în genunchi, iar altul, în cămașă, întins pe podea. Era colonelul. Cu trei zile mai înainte fusese lovit de o congestie cerebrală. La începutul bolii, avînd

o presimțire rea, scrisese domnului Gillenormand chemându-și fiul. Boala se înrăutățise. Chiar în seara sosirii lui Marius, bolnavul începuse să aiureze și cu toată împotrivirea servitoarei, se ridicase din pat strigînd : „Nu vine băiatul ! Mă duc să-î ies în cale“.

Apoi ieșise din odaie și căzuse pe podeaua din anticameră. Își dăduse sufletul.

Femeia a chemat doctorul și preotul. Doctorul sosisse prea tîrziu, preotul sosisse prea tîrziu. Fiul sosisse și el prea tîrziu.

În lumina slabă a lumînării, pe obrazul colonelului, lungit la pămînt și galben ca ceara, se zărea o lacrimă ce se prelînsese din ochiul lui mort.

Ochiul se stinsese, dar lacrima nu se uscaseră. Lacrima aceasta era întîrzierea fiului său.

Marius privi lung la omul acela pe care-l vedea pentru prima și ultima oară, la chipul lui bărbătesc, vrednic de respect, la ochii deschiși care nu mai priveau, la părul alb, la trupul puternic, pe care se zăreau ici și colo dungi negre, urma unor tăieturi de sabie și un fel de stele roșii care erau găuri lăsate de gloanțe. Se uită lung la groaznica cicatrice, care punea pe acest chip pecetea vitejiei, pe chipul unde Dumnezeu pusese pecetea bunătății. Se gîndi că acest om a fost tatăl lui și că murise. Totuși rămase rece.

Mîhnirea pe care o simțea era mîhnirea pe care ar fi simțit-o în fața oricărui alt om pe care l-ar fi văzut întins, mort la pămînt.

Jalea, o jale sfîșietoare, domnea în odaia aceea. Slujnica bocea într-un colț, preotul se ruga plîngînd, doctorul își ștergea ochii, pînă și mortul plîngea.

Doctorul, preotul și femeia, în durerea lor, se uitau la Marius fără o vorbă ; era un străin. Marius, prea puțin mișcat, se simți stîngaci și rușinat de purtarea

sa ; își ținea pălăria în mână ; îi dădu drumul jos, ca să pară că durerea îi luase puterea s-o mai țină.

În același timp simțea ca o remușcare și se disprețuia pentru nepăsarea sa. Dar ce era el de vină ? Nu-și iubea părintele, iată totul !

Colonelul nu lăsase nici o avere. Din vânzarea lucrurilor din casă abia s-au plătit cheltuielile de înmormântare. Servitoarea găsi un petic de hîrtie pe care i-l dădu lui Marius.

Erau aceste cuvinte scrise de mîna colonelului :

„Pentru fiul meu. Pe cîmpul de luptă de la Waterloo Împăratul m-a făcut baron. Deoarece restaurația îmi tăgăduiește acest titlu pe care l-am plătit cu sîngele meu, fiul meu îl va lua și-l va purta. Sînt sigur că va fi demn de el.“

Pe dos, colonelul adăugase :

„Tot în lupta de la Waterloo, un sergent mi-a scăpat viața. Omul acesta se numește Thénardier. În vremea din urmă mi se pare că ținea un ban într-un sat din împrejurimile Parisului, la Chelles sau la Montfermeil. Dacă fiul meu îl va întîlni vreodată, să facă tot ce va putea pentru el.“

Nu din evlavie pentru tatăl său, ci din acel nelămurit respect în fața morții, care stăpînește inima oricărui om, Marius luă hîrtia și o puse bine.

De pe urma colonelului nu mai rămase nimic. Domnul Gillenormand puse să i se vîndă la haine vechi sabia și uniforma. Vecinii îi pustiiră grădina și îi jefuiră florile rare. Celelalte, năpădite de spini și mărăcini, pieriră.

Marius nu stătuse decît patruzeci și opt de ore la Vernon. După înmormîntare se întorsese la Paris, reluîndu-și studiile lui de drept, fără să se mai gîn-

dească la tatăl său, ca și cum acesta n-ar fi trăit niciodată. Colonelul fusese îngropat în două zile și uitat în trei.

Marius purta doliu la pălărie. Așa tot.

V

CA SĂ AJUNGI REVOLUȚIONAR E BINE SĂ MERGI LA BISERICĂ

Marius păstrase din copilărie deprinderea de a merge la biserică. Într-o duminică, ducându-se să asculte liturghia de la Saint-Sulpice, în aceeași capelă a sfintei fecioare, unde îl ducea mătușa lui când era copil, se opri se mai visător și mai distrat decât de obicei, în dosul unui stîlp și îngenuncheară, fără să bage de seamă, pe un scaun îmbrăcat în catifea pe al cărui spătar era scris numele acesta : „Domnul Mabeuf, episcop”. Abia începuse slujba, când iată că un bătrîn se apropie și-i spuse lui Marius :

— Domnule, acesta e locul meu.

Marius se ridică îndată și bătrînul își luă scaunul.

După sfîrșitul slujbei, Marius rămase îngîndurat în biserică, la cîțiva pași de el ; bătrînul se apropie din nou și-i spuse :

— Domnule, vă cer iertare că v-am supărat adineuri și că vă supăr și acum ; dar trebuie să vă lămuresc, deoarece cu siguranță că m-ați luat drept un om cîrcotaș...

— Nu e nevoie, domnule, zise Marius.

— Ba da, răspunse bătrînul, nu vreau să aveți o părere rea despre mine. Vedeți dumneavoastră, eu țin la locul acesta. Mi se pare că slujba e mai frumoasă cînd o ascult de aici. De ce ? Am să vă spun. În locul acesta am văzut venind, ani de-a rîndul,

nelipsit, la două-trei luni o dată, pe un biet părinte tare cumsecade, care nu avea nici un alt prilej și nici un alt mijloc să-și vadă copilul, pe care anumite hotărâri ale familiei îl împiedicau să-l vadă. Stătea aici, la ora când știa că copilul este adus la liturghie. Micuțul nu bănuia că tatăl lui era acolo. Părintele își privea copilul și plîngea. Bietul om ! Il iubea atât de mult ! Toate acestea le-am văzut cu ochii mei. Locul acesta e pentru mine ca și sfântit ; și m-am obișnuit să ascult liturghia de aici. Îmi place mai mult decît strana juruită în care aş avea dreptul să stau ca epitrop. Am și cunoscut întrucîtva pe acest nefericit. Avea un socru, o mătușă bogată, rude, nu le prea știu bine, care amenințau că vor dezmoșteni copilul, dacă tatăl lui va încerca să-l vadă. Se jertfise pentru că odată și odată copilul lui să fie bogat și fericit. Il despărțiseră de el din pricina părerilor politice. Eu înțeleg politica, dar sînt unii oameni care nu știu unde să se oprească. Doamne ! Pentru că un om a luptat la Waterloo nu înseamnă că e o fiară ; nu desparți pentru atîta lucru pe un copil de tatăl său. Era un colonel de-al lui Bonaparte. Cred că a murit. Locuia la Vernon unde am un frate și se numea Pontmarie sau Montpercy, așa ceva... Avea o strașnică tăietură de sabie.

— Pontmercy ? spuse Marius pîlînd.

— Tocmai ! Pontmercy ! L-ați cunoscut cumva ?

— Domnule, zise Marius, a fost tatăl meu.

Bătrînul epitrop strigă, împreunîndu-și mîinile :

— Ah, dumneata ești copilul ? Da, așa e. Acum trebuie să fie om în toată firea. Ei bine, bietul meu copil, poți să spui că ai avut un tată care te-a iubit nespus.

Marius îl luă de braț pe bătrîn și-l petrecu pînă acasă. A doua zi spuse domnului Gillenormand :

— Am pus la cale cu niște prieteni o partidă de vânătoare. Îmi dați voie să lipsesc vreo trei zile ?

— Patru ! îi răspunse bunicul. Petrecere bună ! Și, făcînd cu ochiul, zise încet către fiică-sa : „Arc e drăguță !“

VI

CE SE ÎNTIMPLĂ CIND TE ÎNTILNEȘTI CU UN EPITROP

Se va vedea ceva mai departe unde s-a dus Marius.

Marius lipsi trei zile ; apoi se înapoie la Paris, merse de-a dreptul la biblioteca Facultății de drept și ceru colecția *Monitorului*.

Citi *Monitorul*, toată istoria republicii și a imperiului, *Memorialul de la Sfînta Elena*¹, toate memoriile, gazetele, buletinele, proclamațiile, pe nerăsuflăte. O săptămîină întreagă l-au ținut frigurile după ce dăduse pentru întîia oară peste numele tatălui său în buletinele mării-armate. Se duse să vadă generalii sub ordinele cărora servise Georges Pontmercy, între alții pe contele H.²

Epitropul Mabeuf, pe care-l revăzuse, îi povesti de traiul de la Vernon, locul unde se retrăsese colonelul, de florile lui, de singurătatea lui.

Marius ajunsese să cunoască bine pe omul acesta minunat care fusese tatăl său ; leu și miel totodată, măreț și blînd.

¹ Document important asupra lui Napoleon și a timpului său. Cuprinde comentariile și confidențele lui Napoleon asupra vieții și faptelor sale, înregistrate de istoricul Emmanuel de Las Cazes, care l-a însoțit pe împărat în insula Sfînta Elena.

² Contele H., este chiar tatăl autorului : Leopold-Sigisbert Hugo, fost ofițer în armata lui Napoleon. A participat la multe campanii, mai ales la cele împotriva Spaniei revoltate.

În tot timpul acesta, prins de cercetările sale care-luau fiecare clipă și fiecare gând, aproape că nu se mai întâlnea cu familia Gillenormand. Venea la ora mesei, pe urmă îl căutau, dar nu-l mai găseau. Mătușa bombănea. Bătrînul Gillenormand zîmbea : „Eh ! Se ține după fete !” Cîteodată, moșneagul adăuga : „Drace ! Credeam că e vorba de ceva trecător, dar văd că e o pasiune adevărată !”

În adevăr, era o pasiune.

Marius începea să-și iubească părintele cu patimă.

O schimbare neașteptată se făcuse în același timp în ideile lui. Fazele acestei schimbări fură numeroase și s-au desfășurat treptat. Credem că este folositor să urmărim pas cu pas aceste faze, arătîndu-le pe toate, pentru că ele se regăsesc la mulți oameni din vremea noastră.

Istoria pe care își aruncase ochii l-a înfricoșat.

A fost mai întîi ca o lumină orbitoare.

Pentru el republica, imperiul nu fuseseră pînă atunci decît niște cuvinte hidoase. Republica, o ghilotină, într-un amurg ; imperiul, o sabie în noapte. Privise acum mai de aproape, și acolo unde se aștepta să găsească numai o beznă înfiorătoare, văzu, cu un fel de surprindere nemaisimțită, în care se amesteca și teamă și bucurie, strălucind aștri ca Mirabeau, Vergniaud, Saint-Just, Robespierre, Camil Desmoulins, Danton¹, și răsărind un soare, Napoleon. Nu

¹ Oratori și oameni politici din timpul revoluției. Vergniaud a fost în primele nouă luni ale Convenției Naționale liderul partidului girondinilor, care susținea interesele marii burghezii. Louis de Saint-Just, unul din partizanii cei mai credincioși ai lui Robespierre ; membru al Comitetului salvării publice în timpul dictaturii iacobine (1793—94). A organizat apărarea frontierei Rinului împotriva armatelor austro-prusace și a inspirat decretul din martie 1794, care prevedea extinderea micii proprietăți la toți cetățenii francezi, prin împărțirea tuturor averilor mari. A pierit sub ghilotină o dată cu Robespierre (1794).

mai ştia pe ce lume trăieşte. Se da înapoi orbit de lumină. Puţin câte puţin, după ce-i trecuse prima uimire, se obişnuia cu razele ei. Privi faptele pastrându-şi cumpătul şi cercetă oamenii fără groază ; revoluţia, imperiul răsăreau luminoase în faţa ochilor săi de vizionar ; două mănunchiuri de oameni şi de întâmplări uriaşe : văzu republica în suveranitatea drepturilor cetăţeneşti redată mulţimilor ; imperiul, în suveranitatea ideii franceze impuse Europei ; văzu înălţându-se din revoluţie măreţul chip al poporului şi din imperiu măreaţa figură a Franţei. Şi-şi spuse în fundul cugetului său că toate au fost cum trebuiau să fie.

Ceea ce ochii lui orbiţi de lumină nu ajungeau să vadă într-o înfăţişare a evenimentelor mult prea sumară, nu credem că e locul să arătăm aici. Constatăm numai evoluţia în starea lui de spirit. Progresele nu se înfăptuiesc dintr-o dată. Spunând acestea, o dată pentru totdeauna, privitor la cele de mai sus şi la cele ce urmează, pornim mai departe.

Marius îşi dădu seama că până atunci nu înţelesese nici patria, nici părintele. Nu-şi cunoscuse nici tatăl, nici ţara, şi-şi lăsase de bună voie un fel de ceaţă pe ochi. Acum vedea bine ; începea pe de o parte să admire, pe de alta să iubească.

Inima îi era chinuită de remuşcări şi de păreri de rău şi se gîndea cu deznădejde că tot ce purta în suflet acum nu mai putea împărtăşi decît unui mormînt. O, dacă tatăl său ar fi trăit, dacă l-ar mai fi avut, dacă Dumnezeu în îndurarea şi bunătatea lui ar fi îngăduit ca tatăl său să mai trăiască, cum ar fi alergat la el, cu ce avînt ar fi alergat înaintea lui şi i-ar fi strigat : „Tată, iartă-mă ! Eu sînt ! Am aceeaşi inimă ca şi tine ! Sînt fiul tău !” Cum i-ar fi sărutat părul alb şi l-ar fi scăldat în lacrimi, cum s-ar fi uitat la rana lui, cum i-ar fi strîns mîinile, cum

i-ar fi iubit hainele, cum i-ar fi sărutat picioarele ! Ah ! De ce i-a fost dat părintelui acestuia să moară atît de curînd, înainte de vreme, înainte de a i se face dreptate, înainte de a fi fost iubit de copilul său ! Inima lui Marius era plină mereu de un suspin care spunea : „Vai !“ la fiecă bătăie. În același timp devenea mai serios, mai grav, mai sigur de credințele și de gîndurile lui. În fiecare clipă luminile noi ale adevărului îi întregeau judecata. Parcă ar fi crescut ceva într-însul. În toată ființa lui se simțea acum sporit prin aceste două lucruri noi pentru el : părintele și patria.

Toate se dezvăluiau acum în fața lui, ca și cum ar fi găsit o cheie ascunsă ; își lămuria ceea ce urîse, pătrunse ceea ce privise cu groază ; deslușea acum limpede înțelesul providențial, dumnezeiesc și omnesc al lucrurilor mărețe, pe care învățase să le urască pînă atunci, și al oamenilor mari, pe care fusese îndemnat să-i blesteme. Cînd se gîndea la părerile lui dinainte, care nu erau decît cele din ajun și care totuși îi păreau acum atît de vechi, se înfuria, apoi zîmbea.

Pe nesimțite, de la reabilitarea tatălui său trecuse în chip firesc la reabilitarea lui Napoleon.

Totuși, trebuie s-o spunem, nu fără o oarecare greutate.

Încă din copilărie, mintea lui fusese îmbuibată cu ideile partidului lui 1814 asupra lui Bonaparte. Toate prejudecățile, toate interesele și instinctele restaurației tindeau să-l desfigureze pe Napoleon. Restaurația îl ura mai grozav chiar decît pe Robespierre. Regaliștii se foloseau cu multă îndemîinare de istorirea națiunii și de ura maselor. Bonaparte ajunsese un fel de dihanie din basme, și, ca să-l zugrăvească în închipuirea poporului, partidul lui 1814 îl înfățișa într-o mie de chipuri cumplite, începînd cu ce era

groaznic și totuși măreț și sfârșind cu ce era groaznic pînă la grotesc, de la Tiberiu¹ pînă la Căpcăunul mîncător de oameni. Astfel, dacă vorbeai de Bonaparte, erai liber să plîngi cu hohote sau să pufnești în rîs, cu condiția ca ura să dea isonul. Marius nu avusese niciodată alte păreri despre „omul acela” — cum i se spunea. Ele se împletiseră cu dîrzenia firii lui. Zăcea în el un omuleț încăpățînat care-l ura pe Napoleon.

Citind istoria, cercetînd-o mai cu seamă din acte și documente, încetul cu încetul, vîlul care-l acoperea pe Napoleon se sfîșiasse și ochii lui Marius putură să-l privească în voie. El întrezări ceva nemăsurat de mare și bănuî că pînă atunci se înșelase asupra lui Napoleon ca și asupra tuturor celorlalte ; în fiecare zi se lămurea mai bine și începu să urce încet, pas cu pas, la început aproape cu părere de rău, apoi îmbătat și parcă purtat de o vrajă neînfrîntă, mai întîi treptele pline de umbră, apoi cele abia luminate, în sfîrșit, pe cele înalte și strălucitoare ale entuziasmului.

Într-o noapte se afla singur în odăița lui de sub acoperiș. La flacăra lumînării citea cu coatele pe masă, lîngă fereastra deschisă. Tot felul de visuri, coborîte parcă din vînduh, se împleteau cu gîndurile lui. Ce spectacol îți oferă noaptea ! Auzi zgomote înfundate care nu știi de unde vin, îl vezi pe Jupiter, planetă de o mie două sute de ori mai mare decît Pămîntul, scînteind ca focul ; azurul e negru ; stelele strălucesc ; e minunat.

Citea buletinele marii-armate ca niște ode eroice scrise pe cîmpul de luptă. Din cînd în cînd dădea peste numele tatălui său ; al împăratului era pretu-

¹ Al doilea împărat roman (prima jumătate a secolului I), tip de tiran sîngeros.

tindeni. Marele imperiu îi răsărea înaintea ochilor ; simțea un val ce creștea și i se înălța în suflet ; îi părea câteodată că tatăl lui trecea pe lângă el ca o adiere și-i vorbea la ureche ; încetul cu încetul, se petrecea în el ceva ciudat ; i se părea că aude răpăitul tobelor, bubuitul tunului, chemarea trâmbițelor, pasul cadențat al batalioanelor, galopul surd și îndepărtat al cavaleriei ; din când în când își ridica ochii spre cer și vedea strălucind în adâncuri fără fund constelațiile uriașe ; apoi îi pleca din nou pe carte și vedea mișcându-se nedeslușit alte lucruri nemăsurat de mari. I se strângea inima. Se simțea luat și purtat departe, fremătător și scuturat de friguri, fără să-și dea seama ce se petrece în el și de care poruncă ascultă ; se ridică în picioare, întinse amândouă brațele afară pe fereastră, privi țintă întunericul, tăcerea, veșnica nemărginire și strigă : „Trăiască împăratul !“

Din această clipă, totul se sfârși. Căpcăunul corsican, uzurpatorul, tiranul, monstrul care fusese aman-tul surorilor sale, cabotinul care lua lecții de la Talma ¹, otrăvitorul Jaffei, tigrul, Buonaparte — toate pieriră și făcură loc în cugetul său unei străluciri nedesluite ce lumina dintr-o înălțime amețitoare palida fantomă a statuii lui Căzar. Pentru Pontmercy împăratul fusese căpitanul preaiubit, pe care-l admiri și pe care-l urmezi cu credință ; pentru Marius el era acum ceva mai mult. Era ziditorul predestinat al puterii franceze, sortită să stăpânească lumea, după cea romană. Era arhitectul făcător de minuni, construind pe ruinele unei prăbușiri, pășind pe urma lui Carol cel Mare, a lui Ludovic al XI-lea, a lui Henric al

¹ Actor foarte admirat pe vremea lui Napoleôn. Excelsa în tragedii clasice. Așa-zisele lecții de ținută și dicțiune pe care le da împăratului sînt o legendă.

IV-lea, a lui Richèlieu, a lui Ludovic al XIV-lea, a Comitetului salvării publice¹. A avut desigur păcatele lui, greșelile lui și chiar crima lui, căci a fost om ; dar a fost împărătesc în greșeală, strălucitor în petele sale, puternic în crimă. A fost mai mult decât atât. A fost întruchiparea Franței, cucerind Europa prin spada pe care-o purta și lumea prin lumina pe care-o răspîndea. Marius văzu în Bonaparte fantasma orbitoare care se va ridica întotdeauna la hotare și ne va străjui viitorul. Despot, dar dictator ; despot ieșit dintr-o republică și cuprinzînd în el o revoluție. Napoleon devenise pentru el omul-popor.

Ca orice nou adept al unei religii, se îmbătase de propria lui convertire. Se avînta prea mult și mergea prea departe. Așa era firea lui ; odată ajuns pe pîvîrniș, îi era aproape cu neputință să se înfrîneze. Fanatismul săbiei îl cucerea, îngemănîndu-se în cutetul lui cu ideea de care era înflăcărat. Nu-și da seama că, pe lîngă geniu, el admira forța. În multe privințe începea să se înșele și altfel. Le înțelegea pe toate. Exista un fel de a te întîlni cu eroarea, mergînd în căutarea adevărului. Avea un fel de bună-credință năvalnică ce amesteca totul de-a valma. Pe calea cea nouă pe care apucase, judecînd greșelile vechiului regim și măsurînd gloria lui Napoleon, trecea cu vederea împrejurările ușurătoare.

Oricum ar fi fost, făcuse un pas nemăsurat de mare. Acolo unde odinioară văzuse prăbușirea monarhiei, acum vedea înălțarea Franței. Își schimbase

¹ Organ suprem al puterii executive în timpul Convențiunii Naționale, a treia adunare revoluționară (1793—1795). Insuflit de Robespierre și Saint-Just, comitetul a salvat atunci Franța prin măsurile energice luate împotriva reacțiunii din interior, precum și împotriva dușmanilor care amenințau frontierele din exterior.

punctul de vedere. Ce fusese pentru el apusul era acum răsăritul. Luase un alt drum.

Toate prefacerile acestea adînci se împlineau în sufletul lui fără ca familia să-și dea seama.

După ce, printr-o străduință bine ascunsă, își lepădase vechea sa piele de credincios al Burbonilor și de *ultra*, după ce se lepădase de aristocrație, de clericalism și de regalism, cînd fu de-a binelea revoluționar, adînc democrat și aproape republican, se duse la un vapor de pe cheiul Orfèvres și-și comandă o sută de cărți de vizită cu numele : *Baronul Marius Pontmercy*.

Era o urmare foarte întemeiată a schimbării ce se petrecuse în el și care se datora întru totul tatălui său. Numai că, necunoscînd pe nimeni și neavînd la ce ușa să-și lase cărțile de vizită, le vîrî pe toate în buzunar.

Printr-o altă urmare firească, pe măsură ce se apropia de tatăl său, de amintirea lui și de toate cele pentru care colonelul luptase vreme de douăzeci și cinci ani, Marius se îndepărta de buhicul său. După cum am mai spus, încă demult toanele domnului Gillenormand nu-i plăceau de loc. Îi despărteau toate nepotrivirile dintre un tînăr serios și un bătrîn ușuratic. Veselia lui Gêronte jighește și scoate din fire mîhnirea lui Werther¹. Atît timp cît împărtășeau aceleași păreri politice și aceleași idei, acestea durau o punte între Marius și domnul Gillenormand. Cînd puntea se prăbuși, se căscă prăpastia. Mai presus de toate, Marius simțea o revoltă nespusă împotriva domnului Gillenormand la gîndul că dintr-o pricină atît de neghioabă îl smulsese fără milă de

¹ Primul, personaj din comedia clasică franceză, tipul bătrînului zănatic; celălalt, eroul romanului *Suferințele tînărului Werther* de Goethe (1774), tipul tînărului sentimental.

lîngă colonel, lăsînd astfel pe tată fără copil și pe copil fără tată.

Din dragoste pentru tatăl său începu aproape să-l urască pe bunic. Nici unul din aceste gînduri, cum am mai spus-o, nu i se arătau pe față. Atîta numai că era din ce în ce mai reținut, la masă vorbea puțin, iar în casă se arăta rar. Cînd mătușa lui îl dojenea, era foarte blînd și spunea că era ocupat cu studiile, cursurile, examenele, conferințele ș.a.m.d. Bunicul rămînea neclintit la părerea lui fără greș: „E îndrăgostit ! Cunose !“

Marius lipsea din cînd în cînd de acasă.

— Unde se tot duce ? întreba mătușa.

Într-una din aceste călătorii, totdeauna foarte scurte, se dusesse la Montfermeil pentru a împlini dorința tatălui său și-l căuta pe fostul sergent de la Waterloo, pe hangiuul Thénardier. Thénardier dăduse faliment, hanul se închisese și nimeni nu mai știa nimic despre hangiu. În timpul acestei cercetări, Marius lipsise patru zile de acasă.

— Hotărît, nu e în mințile lui ! conchise bunicul. Ii se păruse că purta pe piept, sub cămașă, ceva legat de gît cu o panglică neagră.

VII

O FUSTĂ OARECARE

Am pomenit de un lăncier.

Era un strănepot al domnului Gillenormand din partea tatălui său și ducea o viață de garnizoană departe de familie și de orice cămin. Locotenentul Théodule Gillenormand îndeplinea toate condițiile cerute pentru a fi ceea ce se cheamă un ofițer chipeș. Avea un mijloc de domnișoară, un fel vite-

jese de a-și tîrî sabia și purta mustața răsucită. Venea foarte rar la Paris ; atît de rar, încît Marius nu-l văzuse niciodată. Cei doi veri nu se cunoșteau decît din nume. Théodule, credem că am mai spus-o, era slăbiciunea domnișoarei Gillenormand, care-l prefera, fiindcă nu-l vedea. Cînd nu vezi pe cineva, poți să crezi că e desăvîrșit.

Într-o dimineață, domnișoara Gillenormand-ceamare se întorsese acasă tulburată, atît cît firea ei nepăsătoare putea să i-o îngăduie. Marius ceruse din nou voie bunicului său să facă o scurtă călătorie, adăugînd : „Cred că voi pleca chiar în seara asta“. „Du-te, răspunsese bunicul și adăugase pentru sine, ridicînd a uimire sprîncenele : Iar doarme într-altă parte !“ Domnișoara Gillenormand urcase în camera ei foarte intrigată și aruncase de pe scară acest semn de exclamare : „E prea mult !“ și acest semn de întrebare : „Unde s-o fi ducînd ?“ Bănuia o aventură amoroasă mai mult sau mai puțin îngăduită ; umbra unei femei, o întîlnire de dragoste, o taină — și nu-i displăcea să-și vîre nasul. Descoperirea oricărui mister are farmecul noutății, unui scandal, și ființele curate nu disprețuiesc această distracție. Sufilele bisericăse nutresc în ascunzișurile lor o anumită curiozitate pentru lucrurile neîngăduite.

Era deci pradă unei pofte nedeslușite de a cunoaște secretul unei aventuri amoroase.

Pentru a lupta cu această curiozitate, care o îndepărta de îndeletnicirile ei, recursese la un talent de al său și începuse să lucreze fir cu fir una din acele broderii de pe vremea împăratului și a restaurației, unde sînt multe roți de cabrioletă ; lucru posomorît, lucrătoare ursuză. Stătea de cîteva ore nemișcată pe scaun cînd se deschise ușa. Domnișoara Gillenormand ridică ochii ; locotenentul Théodule se afla în fața ei și o saluta militarăște. Scoase un strigăt de

fericire. Oricît ai fi de bătrînă, de ruşinoasă, de bisericoasă şi de mătuşă, tot îţi place să vezi intrînd un ofiţer la tine în odaie.

— Tu aici, Théodule ? întrebă ea.

— În treacăt, mătuşică.

— Atunci sărută-mă !

— Poftim, făcu Théodule.

Şi o sărută. Mătuşa Gillenormand se duse spre scrin şi-l deschise.

— Stai la noi cel puţin o săptămînă ?

— Mătuşă, plec diseară.

— Nu se poate.

— Precise.

— Te rog să rămîi, Théodule puiule !

— Inima ar spune da, dar datoria nu. Povestea e simplă. Schimb garnizoana. Eram la Melun şi mă trimit la Gaillon. Ca să plec din vechea garnizoană la cea nouă a trebuit să trec prin Paris. Mi-am spus : ia să mă duc s-o văd pe mătuşa-mea.

— Iată pentru osteneala ta.

Domnişoara Gillenormand îi puse în mînă zece ludovici de aur.

— Vrei să spui pentru bucuria mea, dragă mătuşică.

Théodule o sărută a doua oară şi domnişoara Gillenormand avu plăcerea să-şi simtă gîtul zgîriat de fireturile uniforme.

— Te duci călare cu regimentul ? întrebă ea.

— Nu, mătuşică. Am ţinut să te văd. Am o permisiune specială. Calul mi-l duce ordonanţa. Eu plec cu diligenţa. Şi, fiindcă veni vorba, aş vrea să te întreb...

— Ce anume ?

— Vărul meu, Marius Pontmercy, pleacă şi el ?

— De unde ştii ? spuse mătuşa nemaiputînd de curiozitate.

— Îndată ce am ajuns la Paris, m-am dus să-mi rețin un loc.

— Și ?

— Un călător venise înaintea mea și reținuse un loc pe imperială. Am văzut pe foaie numele lui.

— Ce nume ?

— Marius Pontmercy.

— Stricatul ! strigă mătușa. A, vărul tău nu e un băiat cuminte ca tine. O noapte întreagă în diligență !

— Ca și mine.

— Dar tu din datorie, el din destrăbălare.

— Ei, drace !

I se întâmplă domnișoarei Gillenormand-cea-mare ceva cu totul neașteptat : avu o idee. Dacă ar fi fost bărbat, s-ar fi lovit cu palma peste frunte. Îl întreabă pe Théodule :

— Știi că vărul tău nu te cunoaște ?

— Eu l-am văzut, dar el n-a binevoit să mă bage în seamă.

— A, așadar, o să călătoriți împreună ?

— El pe imperială, eu înăuntru.

— Unde merge diligența ?

— La Andelys.

— Va să zică acolo se duce Marius ?

— Dacă n-o să se oprească cumva în drum, ca mine. Eu mă dau jos la Vernon, ca să iau legătura cu Gaillon. Nu cunosc drumul lui Marius.

— Marius ! Ce nume urât ! Cine-o fi avut ideea să-i pună numele Marius ? Pe tine cel puțin te cheamă Théodule.

— Mi-ar plăcea mai mult să mă cheme Alfred, spuse ofițerul.

— Ascultă, Théodule !

— Ascult, mătușă.

— Ia bine seama !

- Iau.
- Bine de tot.
- De tot.
- Ei bine, de la o vreme Marius lipsește cam des.
- Ei, drăcie !
- Călătorește într-una.
- Vai ! Vai !
- Nu doarme acasă.
- O ! O !
- Am vrea să știm care e pricina.

Théodule răspunde cu liniștea unei statui :

— O fustă oarecare ! Și cu acel rîs în doi peri care arată siguranța celui care vorbește, adăugă : O fetișcană !

— Desigur ! exclamă mătușa, care crezu că-l aude vorbind pe domnul Gillenormand și simți cum o convingere nestrămutată țîșnește din cuvîntul *fetișcană*, rostit aproape în același fel de unchiul cel bătrîn, ca și de nepotul cel tînăr. Fă-mi o plăcere, reluă ea. Urmărește-l puțin pe Marius. Nu te cunoaște și o să-ți fie ușor. Fiindcă e o fată la mijloc, încearcă s-o vezi. Să ne scrii despre ce e vorba. Asta o să-l distreze pe bunic.

Lui Théodule nu-i plăceau asemenea urmăriri ; dar era foarte mișcat de cei zece ludovici de aur și credea că vor fi urmați și de alții. Primi însărcinarea și spuse :

— Cum vrei dumneata, mătușă. Și adăugă în sinea lui : „Iată-mă acum și guvernantă“.

Domnișoara Gillenormand îl îmbrățișă.

— Théodule, tu n-ai face asemenea prostii. Tu te supui disciplinei, ești robul regulamentului, ești omul exactității și al datoriei ; tu nu ți-ai părăsi familia pentru o fustă oarecare.

Lăncierul făcu aceeași mutră satisfăcută pe care ar fi făcut-o probabil și Cartouche¹ dac-ar fi fost lăudat pentru cinstea lui.

În seara care urmă după această convorbire, Marius se urcă în diligență fără a bănuî că e supravegheat. Cît despre supraveghetor, primul lucru pe care l-a făcut, a fost să adoarmă. Somnul îi fu adînc și conștiincios. Argus a sforăit toată noaptea.

Cînd se făcu ziuă, conducătorul diligenței strigă :

— Vernon, stația Vernon ! Călătorii pentru Vernon !

Și locotenentul Théodule se deșteaptă.

— Bun, mormăi el pe jumătate adormit, aici cobor.

Pe urmă, memoria limpezindu-i-se încetul cu încetul, se trezi de-a binelea și se gîndi la mătușa lui, la cei zece ludovici și la raportul pe care se însărcinase să-l facă despre faptele și destrăbălările lui Marius. Gîndul acesta îl făcu să rîdă.

„Poate că nici nu mai e în diligență, își zise, în timp ce-și încheia nasturii de la tunică uniformei de mică ținută. S-o fi oprit la Poissy, ori la Triel, dacă nu s-o fi dat jos la Meulan ; s-o fi coborît la Mantes, sau poate la Rolleboise, sau s-o fi dus pînă la Pacy, putînd s-o ia la stînga spre Evreux sau la dreapta spre Laroche-Guyon. Ține-te după el, mătușă ! Ce naiba o să-i scriu bătrînei ?“

În clipa aceea o pereche de pantaloni negri care coborau de pe imperială se arătară la geamul diligenței.

„O fi Marius ?“ își spuse locotenentul.

Era el.

Jos, lîngă trăsura, o țărăncuță, vîrîtă printre cai și vizitii, întindea flori călătorilor.

¹ Bandit parizian, tras pe roată în 1721.

— Flori pentru cuconițele dumneavoastră.

Marius se apropie de florăreasă și cumpără cele mai frumoase flori pe care le avea în coș.

„Deocamdată, își spuse Théodule sărind din trăsură, iată un amănunt care îmi ațîță curiozitatea. Cui naiba îi duce florile? Trebuie să fie o femeie. Un buchet atît de frumos nu poate să fie decît pentru o femeie frumoasă. Aș vrea s-o văd și eu.“

Și nu numai pentru îndeplinirea însărcinării primite, ci și din curiozitate personală, începu să-l urmărească pe Marius, ca un copoi care vînează pe socoteala lui. Marius nu luă seama la Théodule. Femei elegante coborau din diligență; nu se uita la ele. Parcă nu vedea nimic împrejurul lui.

„Cît e de îndrăgostit!“ se gîndi Théodule.

Marius se îndreptă spre biserică.

„De minune! își zise Théodule. Biserică! Asta e! Întîlnirile de dragoste stropite cu nițică agheazmă sînt cele mai bune. Nimic nu e mai delicios decît o otheadă care trece pe deasupra lui Dumnezeu.“

Ajuns la biserică, Marius nu intră înăuntru, ci o luă pe la spatele ei, pierzîndu-se într-unul din ungherele zidurilor din dosul altarului.

„Se întîlnesc afară, își spuse Théodule. Să vedem fetișcana!“

Și înaintă în vîrfurile picioarelor spre ungherul unde dispăruse Marius.

Ajuns acolo, se opri buimăcit.

Marius, cu fruntea în mîini, îngenunchease în iarbă pe un mormînt peste care împrăstie toate florile. La căpățiul mormîntului, în dreptul unei movile de pămînt se afla o cruce de lemn negru, pe care scria cu litere albe numele: COLONELUL BARON PONT-MERCY. Îl auzea pe Marius cum plînge în hohote. Iubita era un mormînt.

MARMURA ÎMPOTRIVA GRANITULUI

Aici venise Marius cînd lipsise întîia oară din Paris. De aici venea de cîte ori domnul Gillenormand spunea : „N-a dormit acasă“.

Locotenentul Théodule își pierdu cu totul cumpătul cînd văzu că e vorba de un mormînt. Simți ceva neplăcut și ciudat, de care nu putea să-și dea seama și care se amesteca cu respectul pentru un mormînt, și cu respectul pentru un colonel. Se retrase, lăsîndu-l singur pe Marius în cimitir, și execută această retragere ca un soldat disciplinat. Moartea i se arăta cu epoleți și-era gata s-o salute militărește. Neștiind ce să-i scrie mătusă-si, se hotărî să nu-i mai scrie de fel ; și, de bună seamă, n-ar fi ieșit nimic din descoperirea făcută de Théodule asupra dragostelor lui Marius, dacă printr-o potrivire tainică, ce se întîlnește foarte des în viață, întîmplarea de la Vernon n-ar fi avut aproape îndată o urmare la Paris. Marius se întoarse de la Vernon a treia zi ; dis-de-dimineață ajunsese acasă la bunicu-său, obosit de cele două nopți petrecute în diligență și, simțind nevoia să alunge oboseala nesomnului înotînd, se urcă repede în odaia lui, stătu numai cît îi trebui ca să-și lepede haina de drum și panglica neagră de la gît, și se duse la baie.

Domnul Gillenormand, sculat dis-de-dimineață, ca toți bătrînii sănătoși, îl auzi întorcîndu-se. Se grăbi să urce, cît putu de repede, cu picioarele lui bătrîne, scara mansardei în care locuia Marius. Voia să-l îmbrățișeze și, în vreme ce-l îmbrățișa, să-l descoase de unde venea.

Dar tînărului îi trebuise mai puțină vreme să coboare decît i-a trebuit bătrînului să urce, și, cînd

domnul Gillenormand intră în mansardă, Marius nu mai era.

Patul era nedesfăcut și pe el se vedeau aruncate fără grijă haina și panglica neagră.

— Asta îmi place ! spuse domnul Gillenormand.

Și după o clipă intră în salon, unde se afla domnișoara Gillenormand lucrînd la roțile ei de cabrioletă.

Intrarea fu triumfală.

Domnul Gillenormand ținea într-o mîină redingota, în cealaltă panglica de la gît, strigînd :

— Victorie ! Vom descoperi taina. Vom cunoaște adevărul adevărat. Vom afla isprăvile acestui prefăcut. Plutim în plin roman ! Uite și portretul.

În adevăr, de panglică atîrna o cutiuță de piele neagră care aducea cu un medalion.

Bătrînul luă cutia și-e privi cîtva timp, fără s-o deschidă, cu acea plăcere încîntată și mînioasă totodată, pe care ar avea-o un biet flămînd pe sub nasul căruia ar trece niște minunate bucate pentru alții.

— Fără îndoială, zic, aici e un portret. Mă pricep eu ! E un talisman care se poartă lîngă inimă. Niște nătărîi ! Cine știe ce slută ! Tinerii de azi au gusturi atît de îndoielnice...

— Ei, și dumneata, tată, zise fata bătrînă.

Cutia se deschidea apăsînd pe un resort. Nu găsiră înăuntru nimic altceva decît o hîrtie împăturită cu grijă.

— De la aceeași către același, spuse domnul Gillenormand pufnind în rîs. Știu eu ce știu. Un bilet de dragoste

— Hai să-l citim ! spuse mătușa.

Și-și puse ochelarii. Deschiseră și citiră următoarele :

„Pentru fiul meu. Pe cîmpul de luptă de la Waterloo împăratul m-a făcut baron. Deoarece restaurația îmi tăgăduiește acest titlu pe care l-am plătit cu

sîngele meu, fiul meu îl va lua și-l va purta. Sînt sigur că va fi demn de el“.

Sentimentul pe care-l avură tatăl și fiica nu se poate descrie.

Se simțiră înghețați ca de respirația unui cadavru. Nu schimbă o vorbă. Numai domnul Gillenormand spuse în șoaptă, ca și cum ar fi vorbit cu sine :

— E scrisul soldătoiului ăluia !

Mătușa se uită la hîrtie, o întoarse pe toate fețele, pe urmă o puse din nou în cutie.

Tocmai atunci căzu dintr-un buzunar al redingotei un pachet dreptunghiular, înfășurat în hîrtie albastră. Domnișoara Gillenormand îl ridică și desfăcu hîrtia albastră. Erau cele o sută de cărți de vizită ale lui Marius. Îi dădu una domnului Gillenormand, care citi : *Baronul Marius Pontmercy*. Bătrînul sună. Nicoletta veni. Domnul Gillenormand luă panglica, cutia și redingota, le aruncă pe toate în mijlocul salonului și spuse :

— Ia zdrențele astea !

Trecu un ceas lung în cea mai mare liniște.

Bătrînul și fața bătrînă se așezară unul cu spatele la altul. Fiecare se gîndea de bună seamă la același lucru. După ce trecu acest ceas, mătușa Gillenormand zise :

— Frumos !

Nu mult după aceea se întoarse și Marius. Înainte de-a păși pragul salonului, îl zări pe bunicu-său, care ținea în mîna o carte de vizită de-a lui și care, cînd îl văzu, strigă la el, strivindu-l cu trufia lui burgheză și batjocoritoare :

— Ia te uită ! ia te uită, ia te uită ! Ești baron acum. Felicitările mele ! Ce-nseamnă asta ?

Marius se roși puțin și răspunse :

— Înseamnă că sînt fiul tatălui meu !

Domnul Gillenormand se opri din ris și spuse aspru :

— Tatăl tău sînt eu.

— Tată-meu, răspunse Marius cu ochii în jos și cu o înfățișare severă, a fost un om modest și viteaz, care a slujit în chip glorios republica și Franța, un om mare în cea mai măreață istorie pe care au făcut-o cîndva oamenii. A fost un om care a trăit un sfert de veac pe cîmpul de bătaie, ziua sub gloanțe și ghiulele, noaptea în zăpadă, în noroi, în ploaie, un om care a cucărit două steaguri, care a fost rănit de douăzeci de ori, care a murit uitat și părăsit și care n-a avut decît un singur cusur, acela de-a fi iubit doi ingrați : țara și pe mine.

Era mai mult decît putea s-audă domnul Gillenormand. La cuvîntul „republică”, el se ridică, sau, mai bine zis, sări în picioare. Fiecare cuvînt pe care-l rostea Marius îmbujora obrazul bătrînului regalist asemenea unor foale care suflă în cărbuni aprinși. Din întunecat cum era se făcu roșu, din roșu — purpuriu, și din purpuriu — ca flacăra.

— Marius ! strigă el. Copil blestemat ! Nu știu ce-a fost tatăl tău. Nu vreau să știu. Habar n-am. Ceea ce știu e că acești oameni n-au fost niciodată altceva decît niște mizerabili, niște golani, niște ucigași, niște revoluționari, niște hoți. Am spus toți, toți, toți ! Nu cunosc nici unul ; am spus toți ! Ai auzit, Marius ? Ia seama bine, ești tot atît de baron cît e și papucul meu ! Toți sînt niște bandiți care l-au slujit pe Robespierre, niște tîlhari care l-au slujit pe Bu-o-naparte ! Toți niște trădători care-au vîndut, l-au vîndut pe regele lor legitim, toți niște lași care-au fugit din fața prusacilor și a englezilor la Waterloo. Iată ce știu. Dacă și domnul tatăl tău e printre ei, n-am cunoștință, îmi pare rău, cu-atît mai rău ! Sluga dumitale !

De data asta parcă Marius ar fi fost jeraticul, și domnul Gillenormand foalele. Marius tremura tot, nu știa ce să facă, își simțea fruntea încinsă de flăcări. Era ca un preot care vede sfânta împărtășanie aruncată în vînt, ca un fachir ce vede un necredincios scuipînd pe idolul lui. Nu se putea ca astfel de vorbe să fie rostite în fața lui și să rămînă nepedepsite. Dar ce să facă? Tatăl său fusese căleat în picioare în fața sa, și de cine? De bunicul său. Cum era să-l răzbune pe unul, fără să-l jignească pe celălalt? Nu era chip să-și insulte bunicul, dar nici să nu-și răzbune tatăl nu se putea. De o parte era un mormînt sfînt, de altă parte părul alb. Cîteva clipe se simți ca un om beat ce se clatină și-n capul caruia joacă un vîrtej. Ridică ochii, își privi țintă bunicul și strigă cu voce tunătoare :

— Jos Burbonii și porcul de Ludovic al XVIII-lea !

Ludovic al XVIII-lea murise de patru ani, dar puțin îi păsa.

Din stacojiu cum era, bătrînul se făcu deodată mai alb decît îi era părul din cap. Se întoarse spre un bust al ducelui de Berry¹, care se afla pe cămin, și se înclină adînc, cu un fel de măreție ciudată. Apoi trecu de două ori încet și în tăcere de-a lungul odăii, de la cămin la fereastră și de la fereastră la cămin, făcînd să scîrțîie parchetul sub picioarele lui, ca un om de piatră care ar umbla. A doua oară se plecă spre fiica sa, care fusese de față la această ciocnire și stătea încremenită în loc, ca o oaie bătrîna, și-i spuse surîzînd, cu un zîmbet aproape liniștit :

— Un baron ca domnul și un burghez ca mine nu pot sta sub același acoperiș. Apoi deodată, ridicînd-

¹ Al doilea fiu al contelui d'Artois (regele Carol al X-lea în 1824); a fost asasinat în 1820 de un meseriaș, Louvel, fapt pentru care era considerat martir în cercurile ultraregaliste.

du-se, palid, tremurînd, teribil, cu fruntea mărită parcă de răsfrîngerea înspăimîntătoare a miniei, întinse brațul spre Marius și-i strigă : Ieși afară !

Marius părăsi casa.

A doua zi, domnul Gillenormand spuse fiicei sale :

— Veți trimite acestui băutor de sînge cîte șase sute de franci la fiecare șase luni și să nu mai aud niciodată vorbindu-se despre el.

Și ca să-și verse focul ce-l mistuia, vreme de trei luni și mai bine îi spuse fiicei sale *dumneavoastră*.

Marius, pe de altă parte, ieșise tot atît de furios. O împrejurare despre care trebuie să vorbim îi mărise și mai mult îndîrjirea. Totdeauna se ivesc asemenea mici întîmplări menite să încurce și mai tare dramele de familie. Îndîrjirea crește, cu toate că vina rămîne aceeași. Luînd la repezeală „zdrețele“ lui Marius ca să i le ducă în odaie, așa cum poruncise bunicul, Nicoletta scăpase, fără să bage de seamă, pe scara întunecoasă de la mansardă, medalionul de piele neagră în care era peticul de hîrtie scris de colonel. Nici hîrtia, nici medalionul nu s-au mai găsit.

Marius era încredințat că „domnul Gillenormand“ — din ziua aceea nu-i mai spuse altfel — aruncase în foc „testamentul tatălui său“. Știa pe dinafară cele cîteva rînduri scrise de colonel și prin urmare nu pierduse nimic. Dar scrisul, hîrtia, aceste moaște sfinte, erau însăși inima lui. Ce au făcut cu ele ?

Marius pleacă fără să spună unde se duce și fără să știe unde merge, cu 30 de franci în buzunar, cu ceasul și cîteva rufe într-un sac de călătorie. Se urcase într-o trăsură de piață luată cu ora și se îndreptase, la întîmplare, spre Cartierul latin.

Ce se va întîmpla cu Marius ?

CARTEA A PATRA

PRIETENII A.B.C.-ULUI

I

UN GRUP CARE AR FI PUTUT SĂ INTRE ÎN ISTORIE

Epoca aceea, calmă în aparență, era străbătută de un fior revoluționar abia simțit. În văzduh pluteau adieri pornite din adâncurile lui '89 și '92. Tineretul se afla tocmai în perioada aceea când, să ni se îngăduie cuvîntul, năpîrlește. Oamenii se schimbau, aproape fără să-și dea seama, prin însăși trecerea timpului. Minutarul care se mișcă pe cadran, se mișcă și în suflete. Fiecare făcea înaintea pasul pe care îl avea de făcut. Regaliștii deveneau liberali, liberalii deveneau democrați.

Era ca un flux încărcat de mii de refluxuri. Fluxul are darul să amestece apele ; așa se explică unele contopiri foarte ciudate de idei ; lumea iubea în același timp și pe Napoleon și libertatea. Noi facem aici istorie. Acestea erau amăgirile timpului de atunci. Părerile trec prin felurite faze. Regalismul voltairian, o varietate bizară, a avut o pereche nu mai puțin ciudată : liberalismul bonapartist.

Erau și alte tabere care cugetau mai serios. Unele adînceau principiile, altele prețuiau dreptul. Se pasionau pentru absolut, întrezărind realizări nesfîrșite : absolutul, prin însăși rigiditatea lui, împinge cugetele spre largul zării și le face să plutească în ne-

mărginire. Nimic nu poate zămisli visul mai bine decît doctrina. Și nimic nu poate zămisli viitorul mai bine decît visul. Utopia de azi va fi mîine carne și oase.

Părerile înaintate aveau îndoite temeiuri. Un început de mister amenința „ordinea stabilită“, care era vicleană și suspectă. Un semn cît se poate de revoluționar. Gîndul ascuns al guvernului și cel al poporului se întîlnesc în încercarea de a se săpa unii pe alții. Pregătirea răzvrătirilor dă un răspuns premeditării loviturilor de stat.

Pe atunci nu existau încă în Franța organizații vaste și subversive de felul *Tugenbund*¹-ului german sau al carbonarismului italian². Ici și colo existau totuși nucleuri ascunse care își întindeau mai departe ramificațiile lor. „Coucourage“ începuse să se închege la Aix. La Paris, între alte asociații de acest fel, se născuse societatea Prietenii A.B.C.-ului.

Ce erau Prietenii A.B.C.-ului? În aparență, o societate pentru educația copiilor; în realitate, pentru ridicarea bărbaților în putere.

Își ziceau Prietenii A.B.C.-ului. „Abeceul“³, adică începutul învățaturii, era poporul neștiutor. Prietenii lui se străduiau să-l lumineze. Un joc de cuvinte care nu e de luat în rîs. Jocurile de cuvinte sînt uneori foarte serioase în politică; dovadă: *Castratus ad*

¹ „Liga virtuții“, organizație secretă prusacă, alcătuită din reprezentanți ai nobilimii liberale și ai intelectualității burgheze. A fost constituită în 1803 pentru a lupta împotriva lui Napoleon.

² *Carbonarii* — membrii unei organizații secrete revoluționare, care a existat în Italia în prima treime a secolului al XIX-lea. Telul ei principal era eliberarea națională a Italiei, mai întîi de sub jugul francez și ulterior de sub cel austriac, precum și lichidarea instituțiilor feudale absolutiste din micile state italiene și unificarea Italiei.

³ A.B.C. în franțuzește e pronunțat ca și *abaissé*: înjosit, aplecat.

castra, care a făcut din Narses ¹ un general de armată ; dovadă : *Barbari et Barberini* ² ; dovadă : *Fueros y Fuegos* ³ ; dovadă : *Tu es Petrus et super hanc petram* ⁴ , și atâtea altele.

Prietenii A.B.C.-ului erau puțini. Era o societate secretă încă în fașă, am spune un fel de clan, dacă un clan ar putea sfârși prin a da eroi. Se adunau la Paris în două locuri : lângă Hale, într-o cârciumă numită *Corint*, despre care vom vorbi mai târziu, și lângă Pantheon, într-o cafenea mică din piața Saint-Michel, numită cafeneaua *Musain*, azi dărîmată. Cel dintîi din aceste locuri de întîlnire se afla în apropiata vecinătate a muncitorilor, cel de-al doilea — a studenților.

Întrunirile obișnuite ale Prietenilor A.B.C.-ului se țineau într-o sală, din dosul cafenelei *Musain*. Sala amintită, destul de departe de cafenea și legată de ea printr-un coridor foarte lung, avea două ferestre și o ieșire aproape secretă, pe o scară care dădea în stradela Grès. Obișnuințele acestor întîlniri fumau, beau, jucau cărți și glumeau. Se vorbea cu voce tare despre toate, iar despre anumite lucruri, în șoaptă. Pe perete era atîrnată o hartă veche a Franței din timpul republicii, semn îndestulător pentru a trezi

¹ Unul din comandanții de oști ai împăratului Justinian (prima jumătate a secolului al VI-lea) ; a recucerit o parte din Italia ocupată de ostrogoți. Era eunuc. *Castratus ad castra*, joc de cuvinte care se făcea la Roma pe seama generalului bizantin, înseamnă : „un castrat în funcția unei tabere“.

² Familie italiană (florentină) din secolele XVI—XVII ; unii din membrii ei au devenit cardinali, iar Maffeo Barberini, papă.

³ Primul termen înseamnă în limba spaniolă culegeri de jurisprudențe și de hrisoave regale care acordau privilegiile orașelor și provinciilor : *fuegos* înseamnă *focuri*. Victor Hugo apropie cele două cuvinte, sugerînd că asemenea arhive monarho-feudale sînt destinate focului.

⁴ Verset din *Evanghelia lui Matei* : „Tu ești Petre și pe această piatră voi zidi biserica mea“ (lat.).

bănuielile unui agent de poliție. Cei mai mulți dintre Prietenii A.B.C.-ului erau studenți care se înțelegeau minunat cu muncitorii. Iată numele celor mai însemnați, care într-o anumită măsură au intrat în istorie : Enjolras, Combeferre, Jean Prouvaire, Feuilly, Courfeyrac, Bahorel, Lesgle, sau Laigle, Joly, Grantaire.

Tinerii aceștia erau atât de buni prieteni între ei, încât alcătuiau un fel de familie. Toți, afară de Laigle, erau din sudul Franței.

Grupul lor era vrednic de luat în seamă. Astăzi a pierit în adâncurile nepătrunse ale trecutului. Dar, ajungând la acest moment al dramei, poate că nu e de prisos să îndreptăm o rază de lumină asupra acestor tinere frunți, mai înainte ca cititorul să le vadă scufundându-se în noaptea unor întâmplări tragice.

Enjolras, pe care l-am pomenit cel dintâi — pentru ce, se va vedea mai târziu — era bogat și singur la părinți.

Enjolras era un tânăr fermecător, în stare uneori să fie fioros. Era frumos ca un înger. Un Antinous¹ sălbatic. Ai fi spus văzându-i privirea gânditoare că străbătuse odată, în altă viață, apocalipsul revoluției. Îi păstra amintirea, ca și cum ar fi fost de față. Cunoștea în cele mai mici amănunte fapta cea mare. Fie de războinic și de mare pontif, foarte ciudată la un tânăr. Oficia și lupta totodată ; în clipa de față era soldat al democrației ; pe deasupra frământărilor timpului său, preot iluminat al idealului. Avea privirea adâncă, pleoapele puțin roșii, buza de jos groasă și ușor disprețuitoare, fruntea înaltă. Ca și alții de la sfârșitul aceluia veac și începutul acestuia din urmă, care s-au făcut vestiți de timpuriu, era parcă prea

¹ Tip de frumusețe bărbătească la romanii din ultimele secole ale imperiului, după numele unui slav grec al împăratului Adrian, devenit favorit al acestuia.

tinăr, de o tinerețe proaspătă, de fată, cu toată paloare ce-i acoperea uneori fața. Era bărbat, dar părea încă un copil. Cei douăzeci și doi de ani ai săi păreau abia șaptesprezece. Era grav, și părea că nu știe că pe pământ se află și o ființă numită femeie. Nu avea decât o patimă : dreptatea ; numai un gând : să răstoarne orice piedică i-ar sta în cale. Pe muntele Aventin ar fi fost Gracchus¹, pe vremea Convențiunii — Saint-Just. Trandafirii de-abia îi vedea ; primăvara n-o băga în seamă ; nu auzea păsările cîntînd ; sînul gol al Evadnei nu l-ar fi mișcat mai mult decât pe Aristogiton ; pentru el, ca și pentru Hermodius², florile nu erau bune decât să acopere spada. Punea asprime în bucuriile lui. Tot ce nu era republică îl făcea să plece feciorelnic ochii. Era îndrăgostitul de marmură al Libertății. Vorba lui aprigă și iăspirată avea freamătul unui imn.

Deschidea aripile pe neașteptate. Vai de fata care ar fi cutezat să se apropie de el ! Dacă vreo lucrătoare veselă din piața Cambrai sau din strada Saint-Jean-de-Beauvais, văzîndu-i chipul de licean, gîtul de paj, genele blonde și lungi, ochii albaștri, pletele cu cîrlionții în vînt, obrajii rumeni, buzele proaspete,

¹ Caius Sempronius Gracchus și fratele său Tiberius luptaseră în calitate de tribuni să obțină o reformă agrară în favoarea plebei romane. N-au izbutit, fiindcă aristocrația sclavagistă și-a apărut cu înverșunare latifundiile și a pus la cale uciderea celor doi tineri. Caius, asediat pe colina Aventinului din Roma, a pus pe unul din partizanii săi să-l omoare spre a nu cădea în mîinile Senatului (123 î.e.n.).

² Aluzii la un episod din istoria vechii Atene : Hermodius și Aristogiton au urzit o conspirație împotriva lui Hipparch și Hippias, tirani ai cetății. Au izbutit să-l ucidă numai pe primul și au fost executați. Ambii conjurați erau tineri austeri, preocupați numai de recîștigarea libertății patriei lor (a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.). Evadnea era o eroină din ciclul teban al legendelor grecești vechi, renumită pentru frumusețea ei. S-a aruncat pe rugul soțului ei, Kapaneos, la moartea acestuia.

dinții minunați, ar fi poftit la acest răsărit de soare și ar fi venit să-și încerce puterea frumuseții asupra lui Enjolras, o privire neașteptată și aspră i-ar fi arătat deodată prăpastia dintre ei și ar fi învățat-o să nu confunde îngerul curtenitor al lui Beaumarchais cu năpraznicul heruvim al lui Ezechiel¹.

Alături de Enjolras, care era logicianul revoluției, Combeferre era filozoful ei. Deosebirea între logica revoluției și filozofia ei este că logica poate duce la război, pe când filozofia nu poate ajunge decât la pace. Combeferre îl întregea pe Enjolras și-i îndrepta greșelile. Nu ținea atât de sus, dar privirea lui era mai cuprinzătoare. Voia să toarne în sufletele oamenilor principiile mari ale ideilor umanitare; zicea: revoluție, dar civilizație. Și în jurul muntelui prăpăstios el desfășura larg cerul albastru. De aceea, în toate părerile lui Combeferre se găsea ceva mai ușor de înțeles și de îndeplinit. Alături de Combeferre aerul revoluției era mai ușor de respirat decât lângă Enjolras. După Enjolras revoluția porcedea din dreptul divin, iar după Combeferre din dreptul natural. Cel dintâi se apropia de Robespierre, cel de-al doilea se alătura lui Condorcet. Combeferre trăia, mai mult decât Enjolras, viața omului de toate zilele. Dacă le-ar fi fost dat acestor doi tineri să intre în istorie, unul ar fi fost cel drept, celălalt cel înțelept. Enjolras avea mai multă bărbăție, Combeferre mai multă omenie. *Vir* (bărbat) și *homo* (om) — aceasta era mica deosebire dintre ei. Combeferre era blînd, după cum Enjolras era aspru, amîndoi din neprihănire sufletească. Îi plăcea cuvîntul *cetățean* dar mai mult cu-

¹ Unul din profeții izraeliți (secolul al VI-lea î.e.n.). După legenda biblică, ar fi prorocit sfîrșitul robiei babiloniene. „Îngerul curtenitor al lui Beaumarchais” este pajul Chérubin din *Nunta lui Figaro*, care, în afară de nume, nu avea nimic comun cu heruvimii răzbuțători de păcate din viziunile lui Ezechiel.

vîntul *om*. Bucuros ar fi spus *hombre*¹, ca spaniolii. Citea de toate ; mergea la teatru ; urma prelegerile publice ; învăța de la Arago² despre polarizarea luminii, îl încîntase o lecție a lui Geoffroy Saint-Hilaire³ care explicase îndoita funcțiune a arterei carotide externe și a celei interne, una din ele hrănind fața, cealaltă creierul ; se ținea la curent ; urmărea știința pas cu pas ; punea față-n față pe Saint-Simon cu Fourier⁴ ; dezlega hieroglife ; spărgea pietrele pe care le găsea și făcea geologie ; desena din memorie un fluture bombyx⁵ ; semnala greșelile de limbă din *Dicționarul Academiei* ; studia pe Puységur și Deleuze⁶ ; nu proclama nici o certitudine, nici măcar minunile ; nu tăgăduia nimic, nici măcar strigoii ; frunzărea colecția *Monitorului* ; cugeta. Declara că viitorul e în mîna învățătorilor, și tot ceea ce privea educația îi da de gîndit. Voia ca societatea să lucreze neîncetat la ridicarea nivelului intelectual și moral, la răspîndirea științei, la punerea în circulație a ideilor și la dezvoltarea spiritului celor tineri și se temea ca nu cumva lipsa de metodă și sărăcia patri-

¹ Omule.

² Astronom și fizician francez din prima jumătate a secolului trecut. A făcut parte din guvernul revoluționar burghez de la 1848 ca ministru de război și marină.

³ Naturalist francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În cursurile și cărțile sale a susținut ideea unității organice a vertebratelor. A creat embriologia.

⁴ Reprezentanți de frunte ai socialismului utopic francez (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

⁵ Fluturcele a cărui omidă este viermele de mătase.

⁶ *Armand de Puységur*, fost ofițer, s-a ocupat cu magnetism și somnambulism ; a scris mai multe volume în apărarea ideilor lui Mesmer. *Joseph Deleuze*, naturalist din timpul restaurației. A publicat, între altele, un catalog al colecțiilor Muzeului de istorie naturală din Paris.

moniului literar, mărginit la cele două-trei veacuri așa-zise clasice, cu prejudecățile scolastice și rutina; să nu facă din liceele noastre un fel de crescătorii artificiale de stridii. Era savant, purist, precis, avea cunoștințe tehnice în toate domeniile, muncea cu sîrguință și era în același timp „un visător de himere”, cum spuneau prietenii săi.

Credea în toate visurile: drumul de fier, înlăturarea durerii în operațiile chirurgicale, fixarea imaginii în camera obscură, telegraful electric, cîrma balonului. Așa după cum nu îl înspăimîntau nici zidurile de cetate, pe care superstițiile, prejudecățile și despotismul le ridicau în fața omenirii. Era dintre cei ce cred că pînă la urmă știința va învinge. Enjolras era un șef; Combeferre, o călăuză. Ai fi vrut să lupți alături de cel dintîi și să pornești la drum cu celălalt. Nu că n-ar fi fost și Combeferre în stare să lupte; era gata oricînd să se ia de piept cu orice piedică și s-o atace cu toată puterea lui vijelioasă. I-ar fi plăcut însă mai mult să ajute omenirii la împlinirea destinului ei, puțin cîte puțin, prin învățarea adevărilor eterne, prin promulgarea legilor pozitive; și, între două feluri de lumini, ar fi ales mai curînd pe cea care strălucește decît pe cea care arde. Un foc poate lumina ca aurora, e adevărat, dar de ce să n-aștepti să se facă ziua? Vulcanul luminează, dar și mai bine luminează zorile. Combeferre ar fi ales mai degrabă neprihănirea frumosului decît vîlvătaia sublimului. O lumină învăluită de fum, un progres înfăptuit prin violență nu mulțumea decît pe jumătate sufletul lui blînd și cumpătat. Goana oarbă a unui popor spre adevăr, un nou '93 îl înspăimîntau; totuși, lîncezeala îl mîhnea și mai mult, simțind în ea putreziciunea și moartea; la drept vorbind, îi plăcea mai degrabă spuma izvorului curat, decît miasmele mlaștinei; suvoiul limpede al rîului, decît apa

stăută a smîrcurilor ; cascada Niagara mai mult decît lacul Montfaucon. Pe scurt, nu voia nici zăbava, dar nici graba. În timp ce furtunoşii lui prieteni, îndrăgostiţi donchişoteşti ai absolutului, doreau din suflet şi aşteptau minunatele întîmplări ale revoluţiei, Combeferre înclina să lase în voie progresul, progresul cel bun, mai puţin clocotitor poate, dar curat ; metodic, dar fără pată ; răbdător şi liniştit, dar imperturbabil. Combeferre s-ar fi rugat în genunchi pentru ca viitorul ce se apropia să fie fără păcat şi să nu tulbure cu nimic marea revoluţie virtuoaasă a popoarelor. „Binele trebuie să fie nevinovat“, spunea el neîncetat. Într-adevăr, dacă în măreţia ei, revoluţia priveşte ţintă spre un ideal strălucitor şi se avîntă către el printre fulgere, cu gheare de foc şi de sînge, frumuseţea progresului este aceea de a fi nespălat ; între Washington şi Danton e aceeaşi deosebire, ca între un înger cu aripi de lebadă şi un înger cu aripi de vultur.

Jean Prouvaire era, putem spune, şi mai blînd decît Combeferre. El se numea Jehan, după un gust nevinovat al vremii aceleia, gust ce se îmbina cu mişcarea puternică şi adîncă din care izvorîse şi studiul atît de necesar al evului mediu. Jean Prouvaire era îndrăgostit, avea o floare într-o glastră pe care o îngrijea, cînta din flaut, făcea versuri, iubea poporul, îl durea soarta femeii, plîngea de mila copilului ; avea aceeaşi încredere în viitor ca şi în Dumnezeu şi muştra revoluţia că tăiaşe un cap regesc, capul lui André Chénier¹. Avea un glas de obicei fraged şi dintr-o dată bărbătesc. Era un cărturar, un erudit, aproape un orientalist. Mai presus de toate era bun

¹ Poetul francez André Chénier a fost ghilotinat în 1794 pentru atitudinea lui contrarevoluţionară. Cea mai mare parte a operei lui (idile, epistole, fragmente de poeme) a apărut postum, în 1819.

și, lucru ușor de înțeles pentru cine știe cât de aproape e bunătatea de măreție, în poezie îi plăceau elanurile spre nemărginire. Știa italiana, latina, greaca și ebraica ; se folosea de ele ca să citească numai patru poeți : pe Dante, pe Iuvenal ¹, pe Eschyl și Isaia. În franțuzește citea mai bucuros pe Corneille decât pe Racine și prefera pe Agrippa d'Aubigné ² lui Corneille. Hoinărea pe câmpul plin de ovăz sălbatic și de albăstrele și urmărea norii de pe cer aproape tot așa cum urmărea întâmplările politice. Sufletul lui avea două atitudini : una față de om, alta față de Dumnezeu. Învăța sau cugeta. Toată ziua era preocupat de problemele sociale : salariul, capitalul, creditul, căsătoria, religia, libertatea de a gândi, libertatea de a iubi, educația, pedeapsa, mizeria, dreptul de asociație, proprietatea, producția și repartizarea bunurilor ; întrebările care acoperă cu întineric furnicarul omenesc ; iar seara se uita la stele, lumea imensă a spațiilor cerești. Ca și Enjolras, era bogat și singur la părinți. Vorbea cu blîndețe, pune capul în pămînt, pleca ochii, zîmbea încurcat, se îmbrăca prost, se mișca stîngaci, se roșea din nimic, era foarte sfios ; altminteri, plin de curaj.

Feuilly lucra evantaiuri, era orfan de tată și de mamă, cîștigînd anevoie trei franci pe zi și neavînd decât un gînd : să dezrobească lumea. Mai avea și o altă grijă : să învețe ; învățătura era pentru el tot un mijloc de a se dezrobi. Învățase singur să scrie și să citească ; tot ce știa învățase singur. Feuilly era mîrinimos. Îmbrățișarea lui nu cunoștea margini. Or-

¹ Poet satiric latin din a doua jumătate a secolului I. A biciuit cu o deosebită virulență viciile aristocrației romane din timpul său.

² Poet francez din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, unul din conducătorii protestanților în timpul războaielor religioase. Principala sa operă, poemul *Tragicele*, este un aspru rechizițoriu făcut bisericii catolice.

fanul acesta înfiase întreaga omenire. Lipsit de mamă, își închinase gândurile patriei. Nu voia să rămână pe pământ un om fără țară. Cu marea putere de pătrundere caracteristică omului din popor, descoperise ceea ce numim noi astăzi *principiul naționalităților*. Învățase istoria dinadins ca să aibă temeiuri de răzvrătire. În acest cerc de tineri utopiști, îngrijorați mai ales de soarta Franței, el înfățișa ceea ce era dincolo de hotare. Specialitatea lui era Grecia, Polonia, Ungaria, România, Italia. Pomenea mereu aceste nume de țări, și unde se potrivea, și unde nu, cu stăruința cuvenită cauzelor drepte. Turcia stăpîna pe Tesalia și pe Creta, Rusia stăpîna pe Varșovia, Austria stăpîna pe Veneția — acestea îl scoteau din sărite. Dintre toate, lovitura cea mai mare, de la 1772, îl făcea să se revolte. Nu există elocvență mai convingătoare decît aceea a adevărului rostit cu indignare. Feuilly era un orator de felul acesta. Nu mai isprăvea cu data mîrșavă : 1772 ; cu acel popor nobil și viteaz ucis prin trădare, cu acea crimă în trei, cu acea capcană nemaipomenită, care a slujit de atunci ca model pentru sfîșierea și desființarea atîtor state, atîtor națiuni nobile, jefuite, ca să spunem așa, de actul lor de naștere. Toate atentatele sociale din epoca noastră se trag de la împărțirea Poloniei. Sfîșierea Poloniei, iată teorema ale cărei corolare sînt toate crimele politice de acum. Se împlinește aproape un veac, de cînd n-a fost tiran, nici trădător care să nu fi vizat, omologat, contrasemnat și parafat *ne varietur*¹ împărțirea Poloniei.

În dosarul trădărilor moderne, aceasta e cea dintîi. Congresul de la Viena a copiat această crimă înainte de a o săvîrși pe a sa. 1772 a dat semnalul vînațoarei de oameni ; 1815 a adus cu sine împărțirea prăzii.

¹ Ca să nu fie nimic schimbat (lat.).

Așa sunau de obicei cuvântările lui Feuilly. Lucrătorul sărac luase sub ocrotirea lui dreptatea și dreptatea îl răsplătea înălțându-l. În adevăr, dreptatea trăiește în veșnicie. Varșovia nu poate fi a țărilor, așa cum Venetia nu poate fi a nemților. Degeaba își pun în joc regii iscusința și onoarea lor. Mai curînd sau mai tîrziu, patria înecată se ridică și iese pe deasupra. Grecia e iarăși Grecia, Italia e mereu Italia. Contestația pe care dreptul o ridică împotriva stării de fapt nu se șterge niciodată, nu se prescrie niciodată. Furtul în dauna unui popor nu se prescrie. Aceste escrocherii sfruntate n-au nici un viitor. Nu se șterge pecetea unei națiuni așa cum ștergi prețul de pe o batistă.

Courfeyrac avea un tată care se numea domnul de Courfeyrac. Una din ideile greșite ale burgheziei din timpul restaurației era aceea de a crede în *particula nobleței*. Această minusculă prepoziție n-are nici o însemnătate. Dar burghezii din vremea *Minervei*¹ prețuiau așa de mult pe bietul *de*, încît te simțeai obligat să-l lași deoparte. Domnul de Chauvelin își zicea domnul Chauvelin, domnul de Caumartin — domnul Caumartin, domnul de Constant de Rebecque — Benjamin Constant, domnul de Lafayette — domnul Lafayette². Courfeyrac nu voise să rămînă nici el mai prejos și se numi scurt : Courfeyrac.

Am putea, în ceea ce privește pe Courfeyrac, să ne oprim aici și să ne mărginim a adăuga : Courfeyrac, vezi Tholomyès.

Courfeyrac avea într-adevăr această vervă a tinerilor care s-ar putea numi drăceasca frumusețe a

¹ Este vorba de revista *La Minerve française* din vremea restaurației, hebdomadar politic al burgheziei liberale, publicat de Benjamin Constant.

² Conducători ai partidului liberal în timpul restaurației.

minții. Mai târziu dispare, ca drăgălășenia unei pisicuțe, iar toată această zveltețe se sfârșește pe două picioare la burghez și pe patru labe la motan.

Generațiile care trec prin școli, tinerii recruți care se perindă unii după alții își trec din mână în mână, *quasi cursores*¹, acest fel de spirit aproape același totdeauna, așa că, precum spuneam, primul venit care l-ar fi ascultat în 1828 pe Courfeyrac ar fi crezut că-l aude pe Tholomyès în 1817. Numai că acest Courfeyrac era un băiat de treabă. În ciuda asemănărilor minții, deosebirea între Tholomyès și el era mare. Omul ascuns în fiecare din ei era cu totul altul la cel dintâi, decît la cel din urmă. În Tholomyès era un procuror, în Courfeyrac, un cavaler medieval.

Enjolras era șeful, Combeferre călăuza, Courfeyrac era miezul, focarul. Ceilalți răspîndeau mai multă lumină, el da mai multă căldură; e drept că avea toate însușirile unui focar: rotunjimea și radiația.

Bahorel luase parte la mișcarea sîngeroasă din iunie 1822, cu prilejul înmormîntării tînarului Lallemand².

Bahorel era un băiat plin de voie bună, dar cam destrăbălat, cumsecade, mîna spartă, darnic pînă la risipă, vorbăreț pînă la elocință, îndrăzneț pînă la obraznicie, un om cum nu se poate mai bun; cu jiletca bătătoare la ochi și cu idei roșii ca focul; mare scandalagiu, nimic nu-i plăcea mai mult decît cearta, afară numai de răscoală; și nimic nu-i plăcea mai mult ca o răscoală, afară numai de o revoluție; totdeauna gata să șpargă un geam, să scoată pietrele din caldarîmul străzii, să dărîme un guvern, ca să vadă ce urmare ar avea. Era student de un-

¹ Ca niște alergători (lat.).

² Victimă a teroarei dezlănțuite în Franța de ultra-regaliști; înmormîntarea lui a prilejuit o manifestare a burgheziei liberale împotriva restaurației.

sprezece ani. Frunzărea dreptul, dar nu-l învăța. Își luase drept deviză ; *niciodată avocat*, și drept blazon o măsută de noapte în care întrezărea toca în patru colțuri¹. De câte ori trecea prin fața Facultății de drept, ceea ce i se întâmpla rar, își încheia redingota, căci paltonul nu apăruse încă, și se deda la unele precauțiuni igienice. Spunea despre portalul facultății : „Ce moșneag frumos !” Iar despre decanul ei, domnul Delvincourt : „Ce monument !” Cursurile erau pentru el subiect de cîntece, iar profesorii prilej de caricaturi. Cheltuia, ca să nu stea degeaba, o sumă destul de frumoasă : vreo trei mii de franci. Părinții lui erau țărani pe care-i deprinsese să-și respecte feciorul.

Spunea despre ei : „Sînt țărani, nu-s burghezi ; vezi, de aceea sînt deștepți”.

Bahorel, avînd anumite toane, era clientul mai multor cafenele. Toți ceilalți își aveau localul lor ; el nu. Hoinărea. A rătăci e omenesc ; a hoinări e parizian. Bahorel, minte pătrunzătoare, era un gînditor mai adînc decît părea.

Făcea legătura între Prietenii A.B.C.-ului și alte grupuri, ce abia începuseră să se lege, dar care aveau mai tîrziu să se închege.

În soborul acesta de capete tinere era și unul pleșuv.

Marchizul d'Avaray, pe care Ludovic al XVIII-lea îl făcuse duce, pentru că-l ajutasese să se urce într-o trăsură de piață în ziua cînd a emigrat, povestea că în 1814, la întoarcerea sa în Franța, pe cînd regele cobora la Calais, un om i-a întins o jalbă : „Ce ceri ?” îl întrebă regele. „Sire, o stație de diligență.” „Cum

¹ Toca în patru colțuri este purtată de magistrații tribunalelor franceze.

te cheamă ?“ „L'Aigle¹“. Regele se încruntă, se uită la iscălitura de pe jalbă și văzu numele scris astfel : *Lesgle*. Această ortografie prea puțin bonapartistă mișcă pe rege, care începu să zîmbească. „Sire, spuse din nou omul cu jalba, un străbunic al meu a fost argat la cîini și i s-a spus *Lesgueules*². Din această poreclă mi-a ieșit numele. Eu mă numesc *Lesgueules*, prescurtat *Lesgle* și din greșeală *L'Aigle*.“ Regele încetă să zîmbească. Mai târziu dădu omului stația de diligență de la Meaux, dinadins sau din greșeală.

Pleșuvul grupului A.B.C. era fiul acestui *Lesgle* sau *Lègle* și iscălea *Laigle* (de Meaux)³. Ca să scurteze, camarazii îi ziceau *Bossuet*.

Bossuet era un băiat vesel și fără noroc. Specialitatea lui era să nu izbutească în nimic. În schimb, făcea haz de toate. La douăzeci și cinci de ani era chel! Tatăl său reușise să se pricopsească cu o casă și un petec de pămînt ; dar fiul nu avusese altceva mai bun de făcut decît să piardă într-o întreprindere fără noroc și casa și pămîntul. Nu-i rămăsese nimic. Era citit, era deștept, dar nu izbutea în nimic. Toate îi ieșeau anapoda, în toate se înșela, tot ce clădea se dărîma peste el. Dacă spărgea lemne, își tăia un deget. Dacă avea o iubită, afla în curînd că fata mai are un prieten. În fiecare clipă i se întîmpla un necaz ; de aceea era vesel. Spunea : „Locuiesc sub un acoperiș de olane care cad“. Nu se mira niciodată, căci la rău se aștepta oricînd, rămînea senin în fața nenorocului, iar cînd soarta îi juca vreo festă, rîdea ca unul ce știe de glumă. Era sărac, dar sacul cu hazuri era totdeauna plin. Ajungea repede la ultimul

¹ Vulturul.

² Botatile.

³ *L'Aigle de Meaux* — vulturul din Meaux ; așa i se spunea lui *Bossuet*.

gologan, dar niciodată la ultimul hohot de râs. Când necazul îi păsea pragul, îl saluta ca pe o veche cunoștință ; se întâlnea cu necazul și îl bătea pe burtă ; cu soarta rea era așa de bun prieten, încât îi spunea pe nume ; „Bună ziua, Piază-rea !“

Această prigoană a destinului îl făcuse isteț. Scoțea bani și din piatră seacă. N-avea lețcaie, dar găsea totdeauna câțiva franci când i se năzărea să facă „cheltuieli nesăbuite“. Într-o noapte merse pînă acolo încît mîncă „o sută de franci“ la o masă cu o pupăză flecară. Ceea ce îl făcu să spună în toiul chefului : „Fată de cinci galbeni, ia trage-mi cizmele !“

Bossuet se îndrepta încet spre cariera de avocat. Învăța dreptul în felul lui Bahorel. Bossuet nu prea avea locuință ; uneori n-avea chiar de loc. Se oploșea cînd la unul, cînd la altul, de cele mai multe ori la Joly. Joly urma medicina. Era cu doi ani mai tînăr decît Bossuet.

Joly era tînărul bolnav închipuit. Studiul medicinei îl făcuse să fie mai mult bolnav decît medic. La douăzeci și trei de ani avea toate bolile și-și petrecea viața cercetîndu-și limba în oglindă. Spunea că omul se magnetizează ca un ac, și în camera unde dormea își punea patul cu capul la miazăzi și cu picioarele la miazănoapte, pentru ca circulația să nu-i fie stingherită în timpul nopții de marele curent magnetic al globului pămîntesc.

Cînd era furtună, își pipăia pulsul. Altminteri, era cel mai vesel dintre toți. Toate aceste nepotriviri — tînăr, maniac, plătînd și vesel — se împăcau bine între ele și dădeau o făptură plăcută și originală, căreia camarazii îi ziceau : Jolllly.

Joly avea obiceiul să miroase cu nasul mînerul bastonului — semnul unei minți pătrunzătoare.

Acești tineri, atît de deosebiți și despre care la urma urmei n-ar trebui să vorbim decît cu seriozitate, aveau toți aceeași credință : progresul.

Toți coborau direct din revoluția franceză. Pînă și cei mai ușuratici rosteau cu evlavie data de '89. Părinții lor, firește, erau sau fuseseră constituționaliști, regaliști, doctrinari ; dar lor ce le păsa ? Acel talmeș-balmeș dinaintea lor nu-i privea ; ei erau tineri ; în vinele lor curgea sîngele curat al principiilor revoluției. Ei se declarau fără nici o rezervă pentru dreptul inalterabil și datoria absolută.

Ucenici sau inițiați, ei plămădeau pe ascuns un ideal al lor.

Printre toate aceste inimi pătimase și toți acești credincioși ai unei convingeri, se afla și un sceptic. Cum de se pripășise acolo ? Prin juxtapunere. Scepticul se numea Grantaire și iscălea de obicei prin acest rebus : R¹. Grantaire era un om care se ferea să aibă o credință. Era, de altfel, unul dintre tinerii care învățase mai mult în timpul anilor lor universitari la Paris. Știa că la cafeneaua *Lemblin* se găsea cea mai bună cafea și că la cafeneaua *Voltaire* se află cel mai bîn biliard ; că la *Ermitage*, pe bulevardul Maine, erau plăcinte gustoase și fete vesele ; pui la grătar la mătușa Saguet ; că cei mai buni țipari în sos de vin sînt la bariera Cunette și un vi-nișor alb de soi la bariera Combat. Cunoștea toate locurile unde se găseau lucruri bune. Era meșter mare în lupta cu picioarele, cunoștea cîteva dansuri și mînuia cu îndemînare bastonul. Pe deasupra, strașnic băutor. Era peste măsură de urît. Irma Boissy, cea mai drăguță pantofăreasă din vremea aceea, înfuriată pe urîtenia lui, dăduse această sentință : „Gran-

¹ Grantaire (*Grand R*) — R mare.

taire ăsta e de nesuferit". Dar el era atât de îngîmfat, încît nimic nu-l atingea. Se uita țință și galeș la toate femeile, cu aerul că spune: „dac-aș vrea" și căuta să-i facă pe tovarășii lui să creadă că avea căutare.

Cuvintele acestea: dreptul poporului, drepturile omului, contractul social, revoluția franceză, republica, democrația, umanitatea, civilizația, religia, progresul — nu însemnau aproape nimic pentru Grantaire. Zîmbea cînd le auzea. Scepticismul, această putreziciune a cugetării, nu-i lăsase nici o idee teafără în minte. Traia zeflemisind. Axioma lui era: „Nu există decît o singură certitudine: paharul meu, cînd e plin". Rîdea de toate credințele partidelor; rîdea de frate-său ca și de taică-său; de Robespierre cel tînăr ca și de Loizerolles.¹ „Ce-au cîștigat dacă au murit?" zicea el. Despre crucea pe care a fost răstignit Isus spunea: „Iată o spînzurătoare care și-a făcut datoria". Muieratic, jucător de cărți, chefliu, deseori beat, cînta mereu, spre neplăcerea tinerilor visători, aria: *Trăiască Henric al IV-lea; Ne plac fetele și vinul cel bun*.

De altfel, acest sceptic avea și el un Dumnezeu. Dumnezeuul lui nu era o idee, o credință, o artă, o știință; era un om: Enjolras. Grantaire îl iubea; se uita la el ca la soare. Acest om care se îndoia de toate, acest om anarhic — de cine oare se legase din toată această falangă de spirite absolute? De cel mai absolut dintre ei. Prin ce anume îl subjugase Enjolras? Prin ideile lui? Nu; prin caracterul lui.

¹ Fost administrator al Arsenalului din Paris în ultimii ani ai monarhiei. Întemnițat, împreună cu fiul său, în timpul dictaturii iacobine, auzi că fiul său este chemat spre a fi ghilotinat; cum acesta dormea, se prezentă în locu-i și-i salvă viața, întrucît faptul s-a petrecut cu două zile înaintea căderii lui Robespierre. Fratele mai tînăr al lui Robespierre a ținut să-l întovărășească și la moarte (1794).

Acest fenomen se observă foarte des. Un sceptic care se alipește unui credincios e un lucru firesc, ca legea culorilor complementare. Ne atrage tocmai ceea ce ne lipsește. Nimeni nu iubește mai mult lumina decât orbul. O pitică se prăpădește după falnicul tambur-major. Broscoiul e mereu cu ochii la cer. De ce? Ca să vadă pasărea zburînd. Lui Grantaire, în care se cuibărise îndoiala, îi plăcea să vadă cum clocotește credința în Enjolras. Avea nevoie de Enjolras. Fără să-și dea bine seama și fără să încerce să-și lămurească de ce, firea lui curată, sănătoasă, tare, dreaptă, aspră, nevinovată îl fermeca. Admiră din instinct tot ce era opus firii lui. Ideile lui lipsite de vlagă, șovăielnice, destrămate, bolnave, pocate se agățau de Enjolras ca de o șiră a spinării. Slăbiciunea lui morală se sprijinea pe tăria aceasta. Grantaire lângă Enjolras se simțea iarăși cineva. Erau, de altfel, în el însuși două firi ce păreau că nu pot sta împreună. Era batjocoritor și totodată prietenos. Nepăsător și totodată iubitor. Spiritul său nu avea nevoie de credință, dar inima lui nu putea trăi fără prietenie. Adîncă nepotrivire, căci dragostea e o credință. Așa era firea lui. Sînt oameni născuți parcă anume pentru a fi cealaltă parte a medaliei. Aceștia sînt Pollux, Patrocle, Nisus, Eudamidas, Ephestion, Pechméja.¹ Ei nu trăiesc decît sprijinindu-se pe altul. Numele lor e partea a doua și nu se scrie decît cu conjuncția „și” dinainte, viața lor nu e a lor. E cealaltă față a unui destin care e al altuia. Grantaire era unul dintre acești oameni. Era cealaltă față a lui Enjolras. S-ar putea spune că astfel de înrudiri încep cu alfabetul. În șiragul literelor, O și

¹ Prieteni credincioși ai unor personaje ilustre, sau iluștri ei înșiși prin prietenia lor credincioasă.

P sînt nedespărțite. Poți spune cum vrei, *O* și *P* sau Oreste și Pylade¹.

Grantaire, adevărată umbră a lui Enjolras, se aciuse în cercul acestor tineri. Acolo trăia, numai în mijlocul lor se simțea bine și se ținea de ei ca scaiul. Cea mai mare bucurie a lui era să-i vadă cu ochii împăienjeniți de vin, în jurul lui, să-i simtă trăind. Iar ceilalți îl îngăduiau printre ei din pricina veseliei lui.

Enjolras, credinciosul, îl disprețuia pe sceptic, iar Enjolras, cumpătatul, îl disprețuia pe bețivan. Îl privea cu o milă disprețuitoare. Grantaire era un Pylade respins. Mereu bruftuit de Enjolras, repezit cu asprime și mereu izgonit, se întorcea mereu la el și spunea privindu-l : „Frumoasă marmură !“

II

DISCURSUL FUNEBRU AL LUI BOSSUET PENTRU BLONDEAU

Într-o după-amiază care avea, după cum se va vedea, o oarecare legătură cu întîmplările povestite mai sus, Laigle de Meaux stătea rezemat leneș de ușa cafenelei *Musain*. Părea o cariatidă în concediu ; nu sprijinea decît propria ei visare. Se uita la Piața Saint-Michel. Visătorii stau rezemați ca și cum ar fi, așa zicînd, culcați de-a-npicioarele. Laigle de Meaux se gîndea fără tristețe la o mică neplăcere care i se întîmplase cu două zile înainte la facultate și care îi schimba oarecum planurile personale de viitor, și așa destul de nelămurite.

Visarea lui n-a împiedicat trecerea unei cabriolete

¹ Pylade, prieten al lui Oreste, fiul lui Agamemnon, în mitologia greacă.

și nici pe visător s-o vadă trecînd. Laigle de Meaux, ai cărui ochi rătăceau în neștire, văzu prin negurile acestei visări un vehicul cu două roți ce străbătea piața la pas, nehotărît parcă. Ce urmărea cabrioleta ? De ce mergea la pas ? Laigle se uită la ea. Lîngă vizitiu stătea un bărbat tînăr și la picioarele tînărului un sac de călătorie, foarte încăpător. Pe stofa sacului era cusut un bilet, pe care scria cu litere mari, negre : Marius Pontmercy.

Citind acest nume, Laigle tresări :

— Domnul Pontmercy !

La strigătul acesta, cabrioleta se opri.

Tînărul, care părea și el cufundat în gînduri, ridică ochii :

— Poftim ?

— Dumneata ești domnul Marius Pontmercy ?

— Da, eu.

— Te căutam, rosti Laigle de Meaux.

— Cum așa ? întrebă Marius, căci el era. Veneă de la bunicul său și se afla în fața unui chip pe care nu-l văzuse niciodată. Eu nu te cunosc.

— Nici eu nu te cunosc, răspunse Laigle.

Marius crezu că avea de-a face cu un mucalit, care a pus la cale o farsă în plină stradă. Și tocmai în clipa aceea nu-i ardea de glumă. Încruntă sprînce-nele. Laigle de Meaux, netulburat, urmă :

— Ai fost alaltăieri la facultate ?

— Poate.

— Ba e sigur.

— Ești student ? îl întrebă Marius.

— Da, domnule. Ca și dumneata. Am intrat alaltăieri, din întîmplare, la curs. Știi, cîteodată ne trece prin cap și o asemenea năzbîtie. Profesorul tocmai făcea apelul. Știi și dumneata ce ridicoli sînt ! La a treia absență te șterg din catalog. Înseamnă că se duc pe gîrlă șaizeci de franci.

Marius începuse să-l asculte. Laigle urmă :

— Blondeau făcea apelul. Îl cunoști pe Blondeau... Are nasul foarte subțire și ascuțit ; adulmecă cu mare poftă orice absență. A început ca un șmecher cu litera P. Nici nu-l ascultam, fiindcă nu-i litera mea. Mergea bine. Nici unul n-a fost tăiat. Îmi spuneam în sinea mea : „Blondeau, iubitule, azi n-ai să execuți dintre noi pe nici unul“. Deodată, Blondeau a strigat : „Marius Pontmercy“. N-a răspuns nimeni. Blondeau, mirosind a victimă, a repetat și mai tare : „Marius Pontmercy“, și a apucat condeiul. Domnul meu, am și eu nițică inimă. Mi-am spus repede : „Uite un băiat de treabă care are să fie șters din catalog. Atenție ! E un om de viață, care nu e punctual. Nu e un elev bun. Nu e un toțilar, nu e un student care studiază, nu e un pui cu caș la gură, sînguincios, tare în științe, litere, teologie și filozofie, nu e un prostănac dichisit. E un preacinstit lenes, care hoinărește, care bate drumurile, se ține după fetițe-porumbițe și care poate în clipa asta e chiar la iubita mea. Să-l salvăm ! Moarte lui Blondeau !“ În clipa aceea, Blondeau își muie în cerneală pana neagră de atîta zîmghălit. Își plimbă ochii sălbatici pe deasupra auditoriului și strigă pentru a treia oară : „Marius Pontmercy !“ Am răspuns : „Prezent !“ Așa se face că dumneata n-ai fost șters din catalog.

— Domnule !... rosti Marius.

— În schimb am fost șters eu, adăugă Laigle de Meaux.

— Nu pricep, zise Marius.

Laigle urmă :

— E foarte simplu. Eram destul de aproape de catedră, ca să răspund, și de ușă, ca s-o șterg. Profesorul se uită țintă la mine. Și deodată Blondeau, care trebuie să fie nasul deștept despre care vor-

bește Boileau, a sărit la litera L. Asta e litera mea. Sînt din Meaux și mă cheamă Lesgle.

— L'aigle, îl întrerupse Marius. Ce nume frumos !

— Domnule, cînd Blondeau a ajuns la numele meu frumos și a strigat : „Lesgle !“ am răspuns : „Prezent !“ Atunci Blondeau m-a privit cu blîndețea tigrlui, a zîmbit și mi-a spus : „Dacă ești Pontmercy, nu poți să fii Laigle“. Fraza era lipsită de bunăvoință față de dumneata, dar pentru mine mortală. A zis și m-a șters.

— Domnule, sînt dezolat... strigă Marius.

— Înainte de toate, îl întrerupse Laigle, vreau să-l îmbălsămez pe Blondeau cu cîteva fraze bine simțite. Il socotesc mort. Moartea n-ar adăuga prea mult la slăbiciunea, gălbejeala, înțepeneala și duhoarea lui. Îi spun : „*Erudimini qui iudicatis terram.*¹ Aci zace Blondeau, Blondeau Nas-deștept, Blondeau Nasica, boul disciplinei, *bos disciplinae*, dulăul regulamentului, arhanghelul care a fost în viața lui drept, corect, precis, țeapăn, cinstit și pocit. Dumnezeu l-a șters pre el, precum m-a șters și el pe mine.“

Marius reluă :

— Sînt foarte mîhnit...

— Tinere, spuse Laigle de Meaux, să te înveți minte. Pe viitor să fii punctual.

— Îți cer iertare de o mie de ori.

— Să nu te mai expui, ca din pricina dumitale să fie dat afară aproapele dumitale.

— Sînt disperat.

Laigle izbucni în rîs.

— Eu sînt încîntat. Era cît pe-aci să ajung avocat. Acum am scăpat. Renunț la gloria baroului. N-am să mai apăr văduvele și n-am să mai asupresc pe orfani. S-a terminat cu toga și cu stagiul !

¹ Luați aminte, voi care hotărîți soarta pămîntului (lat.).

Am obținut să fiu șters, și această fericire o datorez dumitale, domnule Pontmercy. Doresc să-ți fac în chip solemn o vizită de mulțumire. Unde locuiești ?

— În cabrioleta asta, spuse Marius.

— Semn de bogăție, urmă Laigle liniștit. Te felicit. Ai o locuință de nouă mii de franci pe an.

În clipa aceea, Courfeyrac ieși din cafenea. Marius zîmbi cu tristețe.

— Mă aflu de două ceasuri în locuința asta și aș vrea să ies din ea. Dar așa e povestea, nu știu încotro să mă duc.

— Domnule, zise Courfeyrac, hai la mine !

— Dacă aș avea o locuință mi s-ar cuveni înțietatea, zise Laigle.

— Taci, Bossuet ! urmă Courfeyrac.

— Bossuet, zise Marius. Parcă te chema Laigle.

— De Meaux, răspunse Laigle. În metaforă : Bossuet.

Courfeyrac se urcă în cabrioletă.

— Birjar ! rosti el. La hotelul Porte Saint-Jacques !

În aceeași seară, Marius era instalat într-o odaie a hotelului Porte Saint-Jacques, alături de Courfeyrac.

III

UIMIRILE LUI MARIUS

În câteva zile, Marius se împrieteni cu Courfeyrac. Tinerețea e epoca sudurilor repezi și a cicatrizărilor imediate. Marius răsuflă în voie lângă Courfeyrac, ceea ce era un lucru nou pentru el. Courfeyrac nu-i puse întrebări. Nici nu-i trecu prin gând așa ceva. La vârsta asta chipurile omenești se mărturisesc de

la început. Nu mai e nevoie de cuvinte. Se poate spune despre câte un om tânăr că are un chip vorbăreț. Tinerii se privesc și se cunosc.

Cu toate acestea, într-o dimineață, Courfeyrac îi puse pe neașteptate următoarea întrebare :

- Ia spune, ai opinii politice ?
- Ei, asta-i ! zise Marius aproape jignit.
- Ce ești ?
- Democrat-bonapartist.

— Culoarea cenușie a șoricelului liniștit, spuse Courfeyrac.

A doua zi, Courfeyrac îl duse pe Marius la cafe-neaua *Musain*. Apoi îi șopti la ureche zîmbind : „Trebuie să te introduci în revoluție“. Și-l duse în sala Prietenilor A.B.C.-ului. Îl prezintă tovarășilor, rostind cu jumătate de glas doar un cuvînt, pe care Marius nu-l pricepu : un ucenic.

Marius căzuse într-un viespar de inteligențe. De altfel, deși era tăcut și grav, nu era nici mai puțin avîntat, nici mai puțin înarmat decît ceilalți.

Marius fusese pînă atunci un singuratic, înclinat spre monolog sau spre convorbiri cu sine însuși, și din obișnuință și dintr-o înclinare a firii, așa că la început fu speriat de roiul acela de tineri din jurul lui. Toate aceste inițiative felurite îl atrăgeau spre ele și-l hărțuiau. Frumoasa frămîntare a acelor gânduri dezlănțite, neliniștite îi încurca ideile. Cîteodată era atît de tulburat, se depărta atît de mult de propriile lui idei, încît îi era greu să le mai găsească. Auzea vorbindu-se într-un chip neașteptat despre filozofie, artă, istorie și religie. Întrevedea aspecte ciudate și, cum nu știa să privească în perspectivă, i se părea că are haosul în față. Cînd se lepădase de părerile bunicului său pentru a îmbrățișa părerile lui taică său se socotise ajuns la un liman. Acum începea să bănuiască, plin de neliniște

și fără curajul de a și-o mărturisi pe față, că era încă departe de el. Unghiul sub care privea lucrurile începea să se deplaseze. O anumită șovăială îi tulbura orizonturile minții. Ciudată zvîrcolire interioară ! Era aproape o suferință.

Părea că pentru tinerii aceștia nu existau „lucruri consacrate”. Asupra tuturor chestiunilor Marius auzea un limbaj ciudat, care îi stînjenea spiritul încă sfios. Dacă un afiș de teatru înfățișa titlul unei tragedii din vechiul repertoriu, numit clasic, Bahorel striga : „Jos cu tragedia lăudată de burghez !” și Marius îl auzea pe Combefferre răspunzîndu-i :

— Greșești, Bahorel. Burgheziei îi place tragedia, și în privința asta trebuie să-i dăm pace. Tragedia cu perucă are rațiunea ei de-a fi, și eu nu fac parte dintre aceia care-i tăgăduiesc dreptul la viață în numele lui Eschyl. În natură se află schițe neterminate, în creație parodii gata făcute. Un cioc care nu e cioc, niște aripi care nu sînt aripi, niște înotătoare de pește care nu sînt înotătoare de pește, niște labe care nu sînt labe și un măcăit dureros, care te face să rîzi — iată rața ! Și, de vreme ce pasărea din ogradă există alături de pasărea zburătoare, nu vîd de ce n-ar exista și tragedia clasică alături de cea antică.

Altă dată întîmplarea îl făcu pe Marius să treacă pe strada Jean-Jacques Rousseau, între Enjolras și Courfeyrac, care îl ținea de braț.

— Ia aminte, îi spuse Courfeyrac, asta e strada Plâtrière, numită azi Jean-Jacques Rousseau din pricina unei perechi ciudate care locuia pe aci acum șaiszeci de ani. Erau Jean Jacques și Thérèse. Din cînd în cînd, în casa lor se ivea un copil. Thérèse îl naștea, Jean-Jacques îl lepăda pe pragul vreunei case străine.

Enjolras îl certă pe Courfeyrac.

— În fața lui Jean-Jacques, tăcere ! Eu îl admir. Și-a părăsit copiii, fie, dar a înfiat poporul.

Nici unul dintre acești tineri nu rostea cuvântul : împăratul. Numai Jean Prouvaire spunea câteodată : Napoleon. Enjolras zicea : Buonaparte.

Marius era mirat. *Initium sapientiae* ¹.

IV

SALA DIN FUND A CAFENELEI MUSAIN

Una dintre convorbirile acestea, convorbiri la care Marius lua totdeauna parte și în care se și amesteca uneori, a fost o adevărată zguduitură pentru mintea lui.

Lucrurile se petreceau în sala din fund' a cafenelei *Musain*. În seara aceea erau de față aproape toți Prietenii A.B.C.-ului. Lampa cea mare era sărbătoarește aprinsă. Se vorbea de una și de alta, zgomotos, dar fără patimă. Toți țineau cuvântări la împlinire, afară de Enjolras și de Marius, care tăceau. Convorbirile între prieteni sînt câteodată clocotitoare, dar pașnice. Era mai degrabă un joc, o învălmășeală, decît o conversație. Unii aruncau cuvintele, alții le prindeau. Se vorbea din toate părțile.

În sala din fund nu era primită nici o femeie, afară de Luison, fata care spăla vasele la cafenea și care trecea din cînd în cînd de la spălător la „laborator“.

Grantaire, beat de-a binelea, îi asurzea pe toți cei din colțul unde se făcuse stăpîn. Spunea lucruri cuminti și smintite, le urla mai bine zis :

¹ Inceputul înțelepciunii (lat.).

— Mi-e sete ! Muritorilor, am un vis : butoiul de-
tonă din Heidelberg¹ să fie lovit de apoplexie și cu
să fac parte din duzina de lipitori care i se va pune.
Vreau să beau. Să uit viața. Viața e născocirea urâtă
a nu știu cui. Nici nu ține mult, nici nu face multe
părale. Te istovești, ca să trăiești. Viața e un decor
cu prea puține schimbări. Fericirea e o cercevea ve-
che, zugrăvită pe o singură parte. Ecceziastul a spus :
„Totul e deșertăciune“. Eu gândesc la fel cu omul
asta de treabă, care poate nici n-a existat. Nimicul
n-a vrut să umble în pielea goală și s-a îmbrăcat
cu deșertăciunea. O deșertăciune, înveșmântare a ori-
cărui nimic în cuvinte mari ! Bucătăria e labora-
tor ; dansatorul — profesor ; saltimbancul — atlet ;
meșterul zidar — arhitect ; boxerul — pugilist ; far-
macistul — chimist ; peruchierul — artist ; jocheul —
sportman, iar gândacul de bucătărie e un *pterigibranchius*. Deșertăciunea are două fețe ; pe o parte
e nerozia, un negru care poartă mărgele, iar pe
alta prostia, filozoful în zdrențele lui. Compățimesc
pe unul, rîd de celălalt. Ceea ce numim onoruri și
demnități, sau chiar onoare și demnitate, sînt un
aliaj ieftin. Regii își fac jucării din orgoliul omenesc.
Caligula² și-a înaintat calul consul. Carol al II-lea
a făcut dintr-o pulpă de bou un cavaler³. Și acum
mai împăunați-vă între consulul Incitatus⁴ și ba-

¹ În orașul Heidelberg din Germania (regiunea Baden, pe Rin)
un prinț-electoral din secolul al XVIII-lea, mare amator de vinuri,
pusese să se construiască un butoi uriaș, de 566 400 litri ;
V. Hugo admirase butoiul în 1838, în pivnița castelului acelu
prinț, cu prilejul primei sale călătorii pe valea Rinului.

² Împărat roman cunoscut pentru extravagantele sale (37—41).

³ Este vorba de Carol al II-lea Stuart, regele Angliei (1660—
1685), mare petrecăreț. Rostbiful făcut cavaler este o glumă de
banchet care i se atribuie.

⁴ Numele calului numit consul de către Caligula ; ne-a fost
transmis de istoricii romani Tacit și Suetoniu.

ronul Roastbeef¹. Nici valoarea în sine a oamenilor nu e mai vrednică de cinste. Ascultați lauda pe care i-o aduce vecinul vecinului! Albul pe alb e fioros. Dacă ar vorbi crinul, ce-ar mai încondeia-o pe porumbiță! O bigotă care bîrfește o cucernică e mai veninoasă decît o năpîrcă sau un scorpion. Păcat că sînt un om fără cultură, pentru că altfel v-aș cita o mulțime de pilde. Eu sînt un necioplit, dar am avut totdeauna duh. Cînd eram elevul lui Gros², în loc să smîngălesc pînzeturi îmi petreceam timpul furînd mere. Cuvîntul *rapin*, adică pictor, vine de la *rapină*, adică tîlhărie. Așa sînt eu, dar nici voi aștilalți nu sînteți mai breji. Îmi bat joc de perfecțiile, de însușirile și grozăvia voastră. Orice însușire se prefăce în cusur. Omul strîngător e aproape un zgîrcit; cel darnic, un risipitor; curajosul, un îngîmfat; cine spune cucernic, spune habotnic. Virtutea are tot atîtea vicii cîte găuri avea haina lui Diogene. Pe cine admirați: pe ucigaș sau pe cel ucis? Pe Brutus sau pe Cezar? În general, oamenii sînt de partea ucigașului. Trăiască Brutus! A ucis! Asta să fie virtutea? Virtute? Fie, dar e și nebulie. Oamenii aștia mari au pete ciudate. Brutus, care l-a omorît pe Cezar, era îndrăgostit de statuia unui băiețel. Statuia fusese făcută de sculptorul grec Strongylion, care sculptase și acel chip de amazoană numită Picioare-Frumoase, sau Eucnemos, pe care Neron o lua cu el în călătorie. Acest Strongylion n-a lăsat decît două statui, prin care l-a legat pe Brutus de Neron. Brutus a fost îndrăgostit de una, Neron de cealaltă. Întreaga istorie e o înșirare de vorbe goale. Un veac îl maimuțărește pe celălalt. Lupta de la

¹ Denumirea engleză a fripturii din pulpă de vacă. (Vezi nota 3 de la p. anterioară.)

² Pictor militar francez din vremea imperiului și a restaurației.

Marengo e o copie a bătăliei de la Pydna ¹. Tolbiacul lui Clovis ² și Austerlitzul lui Napoleon seamănă între ele ca două picături de sânge. Eu nu pun mare preț pe victorii. A învinge e un lucru fără noimă; toată gloria este să convingi. Încercați și voi să dovediti ceva! Vă mulțumiți să biruiți — ce mediocritate! — să cuceriti — ce mizerie! Vai, ce deșertăciune și lașitate pretutindeni! Totul se pleacă în fața succesului, pînă și gramatica. *Si volet usus* ³, spune Horațiu. Iată de ce disprețuiesc neamul omenesc. Vreți să ne coborîm de la întreg la parte? Vreți să încep să admir popoarele — și care popor anume, vă rog? Grecii? Atenienii, parizienii de odinioară, l-au ucis pe Phocion ⁴, un fel de Coligny, și-i măguleau pe tirani atît de mult, încît Anacephor spunea despre Pisistrate ⁵: „Udul lui atrage albinele“. Omul cel mai însemnat al Greciei timp de cincizeci de ani a fost grămăticul Philetas, care era atît de scund și de firav, încît trebuia să-și ferece sandalele ca să nu-l ia vîntul. Pe cea mai mare piață din Corint se afla o statuie sculptată de Silanion, despre care

¹ A avut loc la 168 î.e.n. Consulul roman Paulus Aemilius a zdrobit acolo armatele ultimului rege al Macedoniei, Perseus.

² Bătălia cîștigată la sfîrșitul secolului al V-lea de Clovis, căpetenie a francilor salieni, stabiliți în Galia de Nord, împotriva alamanilor, popor germanic din regiunea Rinului.

³ Dacă așa vrea obiceiul (lat.).

⁴ General și om politic atenian din secolul al IV-lea î.e.n. N-a crezut că Grecia va putea rezista regelui Filip al Macedoniei. Displăcînd atenienilor din cauza atitudinii sale disprețuitoare față de popor, a fost condamnat la moarte sub un pretext puțin întemeiat. Coligny, cu care-l compară Victor Hugo, este amiralul Gaspard de Coligny, unul din conducătorii protestanților francezi din secolul al XVI-lea, asasinat în noaptea Sfîntului Bartolomeu (1572).

⁵ Tiran al Atenei în secolul al VI-lea î.e.n. Detestat de masele populare, era lingușit de nobilii din clica lui.

amintește Pliniu¹, și care-l reprezintă pe Epistat. Ce-a făcut Epistat? A născocit piedica pusă cu piciorul. Asta spune tot despre Grecia și despre glorie. Să trecem la alții: să admir Anglia? să admir Franța? Franța? De ce? Din pricina Parisului? V-am spus ce părere am despre Atena. Anglia? De ce? Din pricina Londrei? Urăsc Cartagina. Și pe urmă Londra, metropola luxului, e capitala mizeriei. Numai în parohia Charing-Cross mor de foame în fiecare an o sută de oameni. Acesta e Albionul. În schimb, am văzut o englezoaică dansînd cu o cunună de trandafiri pe cap și cu ochelari albaștri. Rușine Angliei! Și de ce, dacă nu-l admir pe John Bull, să-l admir pe fratele Jonathan²? Nu-mi prea place mie fratele ăsta, care ține sclavi. Dacă dai la o parte *times is money*³ ce mai rămîne din Marea Britanie? Dacă la o parte *cotton is King*⁴ ce mai rămîne din America? Germania e limfa, Italia e fierrea. Să mă prăpădesc în fața Rusiei? Voltaire o admira. Dar el mai admira și China. Recunosc că Rusia are frumusețile ei, între altele un despotism puternic, dar mi-e milă de despoți. Au o sănătate delicată. Un Alexis decapitat, un Petre înjunghiat, un Pavel sugrumat, alt Pavel strivit cu cizma⁵, mai mulți

¹ Pliniu, zis cel Tânăr, a trăit la Roma în secolele I—II. A lăsat o serie de *Scrisori*, documente asupra vieții și moravurilor din antichitatea sclavagistă.

² Personificare a latifundiarilor și a afaceriștilor americani. Sclavajul negrilor fusese desființat (formal, cel puțin) pe timpul războiului de secesiune, tocmai cînd Victor Hugo termina *Mizerabilii*.

³ Timpul e bani (engl.).

⁴ Bumbacul e rege (engl.).

⁵ *Alexis decapitat* — fiul lui Petru cel Mare, care a murit în închisoare, dar nu decapitat. *Petre înjunghiat* — Petru al III-lea, asasinat din ordinul Ecaterinei a II-a, soția sa (1672). *Pavel strivit cu cizma* — țarul Pavel I, ucis pe cînd dormea (1801) de un grup de conjurați, cu știrea fiului său, Alexandru I.

Ivani strînși de gît, cîțiva Nicolae și Vasile otrăviți, toate acestea sînt dovezi că palatul țarilor Rusiei e grozav de nesănătos. Unii gînditori admiră popoarele civilizate pentru un amănunt : războiul. Războiul însă, războiul așa-zis civilizat, adună la un loc toate felurile de tîlhărie, de la jaful „trabucarilor“ din strîmtorile munților Jaxa, pînă la furtișagurile indienilor-comanși din Trecătoarea Primejdiei. Ei ! o să-mi răspundeți, Europa e ceva mai mult decît Asia. Sînt și eu de părere că Asia e multă farsă, dar nu prea văd de ce rîdeți de marele Lama¹, voi, popoare occidentale, care ați amestecat în moda și în eleganța voastră toate spurcăciunile mărețe, de la cămașa murdară a reginei Isabela² pînă la scaunul cu țucal al prințului moștenitor francez. Domnilor de pe acest pămînt, scot limba la voi ! La Bruxelles se bea mai multă bere ca oriunde, la Stockholm cea mai multă drojdie, la Madrid ciocolată, la Amsterdam rachiu de ienupăr, la Londra vin, la Constantinopol cafea, la Paris absint. Iată cîteva cunoștințe folositoare. Tot Parisul e mai tare. La Paris pînă și peticarii trăiesc la largul lor. Lui Diogene i-ar fi plăcut tot atît de mult să fie peticar în piața Maubert cît filozof la Pireu. Mai aflați ceva : cîrciumile peticarilor se numesc *bibine*³ de gunoieri. Cele mai cunoscute sînt *Strachina* și *Abatorul*. O, cîrciumioare, crîșmulite, bodegi, spelunci, cafenele, beciuri și baruri, taverne și bibine, caravanserauri de califi,

¹ *Marele Lama*, sau *Dalai-Lama*, șeful bisericii budiste din Tibet.

² Aluzie la o legendă din timpul războiului de independență al Țărilor de Jos (secolul al XV-lea) pentru scuturarea jugului spaniol; arhiducesa Isabela, fiica lui Filip al II-lea, regele Spaniei, a jurat să nu-și schimbe cămașa cîtă vreme orașul Ostanda, asediat de trupe comandate de soțul ei, nu va fi cucerit. Fusese asigurată că cetatea va capitula peste cîteva zile. Asediați au rezistat însă trei ani.

³ Speluncă, tavernă (fr.).

vă iau de mărturie, sînt un rafinat ; mănînc la *Richard* cu doi franci masa, am nevoie de covoare persane ca s-o rostogolesc pe Cleopatra, goală ! Unde e Cleopatra ? Ah, tu ești Louison ! Bună ziua !

Așa se revărsa în cuvinte Grantaire, beat mort, în colțul lui din sala din fund a cafenelei *Musain*, „agățînd“ în trecere pe fata care spăla vasele. Bossuet întindea mîna și încerca să-l facă să tacă, dar Grantaire își lua vînt și pornea și mai vijelios :

— Aigle de Meaux, jos laba ! Nu-mi faci nici o impresie cu aerul ăsta de Hippocrat care refuză vechiturile lui Artaxerxes¹. Nu te mai osteni să mă liniștești ! De altfel, sînt trist. Ce vrei să vă spun ? Omul e rău, omul e slut. Fluturele este o creație izbutită, omul nu. E un dobitoc, pe care Dumnezeu l-a greșit. Mulțimea e o colecție de urîtenii. Primul om pe care îl întîlnești e un ticălos. Cuvîntul *muiere* rimează cu *fiere*. Da, am *spleen*, amestecat cu melancolie, cu nostalgie, cu ipocondrie și mi-e necaz, turbez, casc, mă plictisesc, mi-e urît și sufăr de stenahorie. Să se ducă dracului și Dumnezeu !

— Tăcere, R-mare, rosti Bossuet, care discuta o chestiune de drept cu cei de lîngă el și se împotmolise într-o frază din argoul juridic ce se sfîrșea așa : ...cît despre mine, deși sînt numai într-o măsură legist și mai mult procuror-amator, susțin totuși că, după obiceiul pămîntului, în Normandia, în ziua de Sfinții Arhangheli, în fiecare an, trebuia să se plătească seniorului un echivalent, afară de cazul cînd intervenea dreptul altuia, de către oricine, și de unul

¹ Legendă din antichitate care onorează patriotismul și dezinteresarea medicului Hippocrat : regele Persiei, Artaxerxes, trimisese să-l cheme spre a lecu o epidemie din armata sa, oferindu-i avuții fabuloase ; Hippocrat refuză, răspunzînd că nu poate servi pe dușmanii patriei sale și că „vechiturile“ care i se ofereau nu-l interesează.

fiecare, de proprietari și de moștenitori, și aceasta pentru toate emfiteozele proprietății creditare, contractele domeniiale, contractele de arendă și ipotecare...

„Ecouri, nimfe plângătoare...” fredonă Grantaire. Alături de Grantaire o foaie de hîrtie, o călimară și o pană între două păhărele, pe o masă tăcută, închipuiau decorul unui început de vodevil. Doi înși, cu capetele aproape lipite unul de altul, dezbăteau în șoaptă o problemă gravă.

— Să căutăm mai întîi numele. După ce-ai găsit numele, găsești subiectul.

— Adevărat. Tu dictează. Eu scriu.

— Domnul Dorimon.

— Rentier ?

— Sigur.

— Fata lui, Cèlestine.

— ...tine ! Pe urmă ?

— Colonelul Sainval.

— Sainval e învechit. Eu aș zice Valsin.

Alături de candidații la vodevil, alt grup care vorbea și el în șoaptă, ocrotit de larma din odaie, discuta despre un duel. Un bătrîn de treizeci de ani sfătuia pe un tînăr de optsprezece ani și-l lămurea cu ce fel de adversar avea de-a face.

— Bagă de seamă. E o „sabie” bună. Felul lui de luptă e deschis. Atacă precis, nu face fandări de prișos, are pumn sigur, e ager, fulgerător, se apără strîns, ripostează matematic și, dracu să-l ia, mai e și stîngaci !

În colțul opus lui Grantaire, Joly și Bahorel jucau domino și vorbeau despre dragoste.

— Ești fericit, spunea Joly. Ai o iubită, care rîde tot timpul.

— E o greșeală din partea ei, răspundea Bahorel. O iubită nu trebuie să rîdă ; e o slăbiciune care îți

dă curaj s-o înșeli. Veselia ei îți taie orice remușcare. Pe una tristă, nu te înduri s-o faci să sufere.

— Ingratule, ce lucru minunat e o femeie care știe să rîdă ! Să nu vă certați niciodată.

— Am făcut la început o înțelegere. Cînd am încheiat mica noastră sfîntă-alianță, am prevăzut pentru fiecare dintre noi anumite hotare pe care nu trebuie să le trecem. Partea crivățului e a cantonului Vaud, ce e din partea vîntului de miazăzi, al cantonului Gex¹. Iată garanția păcii.

— Pacea e o fericire care se poate mistui.

— Și tu, Joly, unde ai ajuns cu cearta cu don'șoara... știi de cine vorbesc, nu ?

— Îmi face nazuri cu o stăruință cruntă.

— Ar trebui să se poarte mai duios cu un îndrăgostit atît de firav.

— Vai !

— În locul tău i-aș întoarce spatele.

— Ușor de spus.

— Și de făcut. N-o cheamă Musichetta ?

— Da. Ah, dragă Bahorel, e o frumusețe de fată, nespus de poetică, cu picioare mici, cu mîini mici, bine îmbrăcată, albă, durdulie, cu ochi de ghicitoare în cafea. Sînt nebun după ea !

— Atunci, dragul meu, trebuie să încerci să-i placii, să fii elegant și să îndoi frumos genunchii. Cumpără-ți de la *Staub* niște pantaloni de postav. O să-ți vină bine.

— La ce preț ? strigă Grantaire.

În al treilea colț se discuta despre poezie. Mitologia păgînă se certa cu mitologia creștină. Era vorba despre Olimp, pe care Jean Prouvaire îl apăra cu o pasiune romantică. Jean Prouvaire era sfios numai

¹ Cantonul Vaud se află în Elveția de apus, cu capitala Lausanne, cantonul Gex este în Franța, de partea cealaltă a munților Jura.

în stare de repaos. Dar, cum își lua vînt, izbucnea ; un fel de dispoziție veselă îi mărea entuziasmul ; era în același timp glumeț și liric.

— Să nu-i jignim pe zei ! spunea el. Poate că zeii n-au apus încă. Poate că Jupiter n-a murit. Voi spuneți că zeii nu sînt decît închipuiri ale visului. Ei bine, chiar în natură, așa cum se înfățișează ea azi, după ce visurile au dispărut, întîlnești toate vechile mituri păgîne. Un nume care seamănă cu o cetate, ca de pildă Vignemale¹, e pentru mine podoabă de pe capul Cybelei². Nimeni încă nu mi-a dovedit că Pan nu vine noaptea să sufle în tulpina goală a sălciilor, astupîndu-le pe rînd găurile cu degetele. Și am fost totdeauna convins că Io³ nu era străină de cascada Udul-Vacii.

În ultimul colț se vorbea despre politică. Criticau Charta⁴. Combeferre o apăra molatic. Courfeyrac o ataca energic. Pe masă se afla un exemplar nefericit al faimoasei *Charte-Touquet*. Courfeyrac o apucase și o scutura, amestecînd argumentele cu foșnetele hîrtiei.

— Mai întîi, nu vreau regi. Nu vreau, chiar dacă ar fi vorba numai de-a face economie : un rege e un parazit. Nu există regi pe degeaba. Ascultați-mă pe mine : regii costă prea mult. La moartea lui François I datoria publică a Franței reprezenta capitalul unei rente de treizeci de mii de franci. La moartea lui Ludovic al XIV-lea era de două miliarde șase sute de milioane de mărci (a douăzeci și opt de livre

¹ Ghețar din Pirineii centrali.

² Zeiță din mitologia greacă, veche personificare a forțelor naturii, mamă a lui Zeus ; statuile din templele ei o reprezentau cu o coroană asemănătoare zidurilor unei cetăți.

³ Personaj mitologic, fata iubită de Zeus și preschimbată de el în juncă ; de aci jocul de cuvinte cu „cascada Pissevache“ (*vache*, fr. : vacă).

⁴ E vorba de constituția reacționară din 1815, dată de Ludovic al XVIII-lea.

marca), ceea ce ar fi însemnat în 1760, după Desmarests¹, patru miliarde cinci sute de milioane, iar azi douăsprezece miliarde. Al doilea, să mă ierte Combeferre, o Chartă e un prost surogat de civilizație. Ce greșit e să vrei să ușurezi prefacerile, să netezești trecerea, să domolești zguduirile, să vrei să faci ca o națiune să treacă pe nesimțite de la monarhie la democrație prin punerea în practică a ficțiunilor constituționale. Cîte pretexte vrednice de dispreț! Nu! Nu! Să nu luminăm niciodată poporul cu opaite în loc de soare. În pivnița constituțională principiile tînjesc și pălesc. Nu vreau falsificări. Nu vreau com-promisuri. Nu vreau concesiuni pornite de la rege pentru popor. În toate „concesiunile” astea există un articol 14. Lîngă mîna care dă, se întinde gheara care ia înapoi. Resping cu hotărîre Charta voastră. O Chartă e o mască, ascunde o minciună. Un popor care acceptă o Chartă, abdică. Dreptul nu e drept decît atunci cînd e întreg. Nu! Nici o Chartă!

Era iarnă. În sobă ardeau două buturugi. Ispita era atît de mare, încît Courfeyrac nu se putu stăpîni, mototoli biata *Charte-Touquet* și o aruncă în foc. Hîrtia arse cu flacără. Combeferre privi înțelepțește cum se mistuia capodopera lui Ludovic al XVIII-lea și se mulțumi să spună :

— Charta metamorfozată în flacără!

Sarcasmele, glumele, jocurile de cuvinte, acea însușire caracteristic franceză care se numește vioiciune, acea însușire caracteristic engleză care se numește *humour*, bunul și prostul gust, dreapta și strîmba judecată, replicile nebunești și iuți ca fulgerul, se ridicau și se încrucișau de la un capăt la celălalt al sălii, ca un bombardament vesel pe deasupra capetelor.

¹ Controlor general al finanțelor (ministru) în ultimii ani ai domniei lui Ludovic al XIV-lea.

ORIZONTUL SE LĂRGEȘTE

Ciocnirile între mințile celor tineri au o trăsătură minunată : niciodată nu le poți prevedea scînteia, nici ghici fulgerarea. Ce-o să țîșnească peste cîteva clipe ? Nu poți să știi. Hohotul de rîs pornește uneori din duioșie. Seriozitatea se ivește deodată în mijlocul nebuniilor. Impulsurile pornesc de la primul cuvînt rostit. Verva fiecăruia nu e îngădită de nimeni. O glumă e de ajuns să facă loc neprevăzutului. Convorbirile au cotituri neașteptate, care schimbă dintr-o dată perspectiva. Călăuza acestor convorbiri e întîmplarea. Un gînd grav răsărea uneori în chip ciudat din ciocnirea cuvintelor, străbătînd vîlmășagul gîndurilor care se ciocneau zăngănind între Grantaire, Bahorel, Prouvaire, Combeferre și Courfeyrac.

Cum a răsărit fraza aceasta în mijlocul dialogului ? Cum de-a răsunat singură în atenția tuturor ? Nimeni nu știe. În plină zarvă, Bossuet sfîrși așa o frază, pe care i-o aruncă lui Combeferre :

— 18 iunie 1815, Waterloo...

La numele Waterloo, Marius, așezat la masă în fața unui pahar cu apă, își ridică fața sprijinită în palme și privi țintă la cei ce-l înconjurau.

— Doamne, strigă Courfeyrac (pe vremea aceea nu se mai spunea : „la naiba !”) cifra asta, 18, e ciudată și mă îzbește. E numărul fatal al lui Bonaparte. Gîndiți-vă mai întîi la Ludovic al XVIII-lea, apoi la 18 Brumar, și aveți în față toată soarta omului cu această particularitate grăitoare că sfîrșitul urmărește, pas cu pas, începutul.

Enjolras, care nu spusese o vorbă, rupse tăcerea și-i spuse lui Courfeyrac :

— Vrei să spui : ispășirea venind în urma crimei. Cuvîntul crimă era mai mult decît putea îndura Marius, tulburat peste măsură de evocarea neașteptată a Wtaerloog-ului.

Se ridică, pași încet spre peretele unde era întinsă harta Franței, puse degetul pe un chenar care înconjura o insulă și zise :

— Corsica. O mică insulă, care a făcut mărirea Franței.

Sala fu parcă străbătută de un șuvoi de aer înghețat. Toți ridicară capul. Simțeau că va începe ceva.

Bahorel, care vorbea cu Bossuet, era gata să-și umfle pieptul, într-o atitudine care îi plăcea, dar se răzgîndi, ca să asculte.

Enjolras, care privea cu ochii lui albaștri în gol, fără să țintească pe nimeni anume, răspunse, fără să se uite la Marius :

— Franța n-are nevoie de nici o Corsică pentru a fi mare. Franța e mare pentru că e Franța. *Quia nominor leo*¹.

Marius n-avea de gînd să dea înapoi. Se întoarse către Enjolras și vocea lui izbucni cu o vibrație care îi venea parcă din adîncurile ființei.

— Să mă ferească Dumnezeu să vreau micșorarea Franței ! Dar a o face una cu Napoleon nu înseamnă a o scădea. Da, așa e ! Sînt nou-venit printre voi, dar mărturisesc că mă uimiți. Unde ne aflăm ? Cine sîntem noi ? Cine sînteți voi ? Cine sînt eu ? Să ne lămurim în privința împăratului. Vă aud spunîndu-i Buonaparte, subliniindu-l pe „ ca regaliștii. Să știți că bunicul îi zice și mai rău : Buonaparté² ! Vă credeam tineri. Unde e entuziasmul vostru ? Ce-ați făcut cu el ? Pe cine admirați dacă nu pe împărat ?

¹ Pentru că mă numesc leu (lat.).

² Accentuînd pe o final, pentru italianizarea numelui.

Ce vă trebuie mai mult ? Dacă nu vreți un om atât de mare, ce fel de oameni mai vreți ? Avea totul. Era desăvârșit. În creierul lui erau toate însușirile omenești ridicate la cub. Făcea legi ca Justinian¹, porunca ca Cezar, cuvintele lui uneau strălucirea lui Pascal cu fulgerele lui Tacit, crea istoria și o scria, buletinele lui sînt *Iliada*, împletea matematica lui Newton cu metafora lui Mahomet, lăsa în Orient în urma lui cuvinte mari ca niște piramide ; la Tilsit² i-a învățat pe împărați cum să se poarte împărătește, la Academia de Științe știa să-i răspundă lui Laplace³ în Consiliul de stat îi ținea piept lui Merlin⁴, însufletea geometria unuia și procedura celuilalt, era un om de lege ca procurorii și cititor în stele ca astronomii. Lăsînd să ardă, ca Cromwell, numai o lumînare din două, se ducea la Piața Temple să se tocmească pentru un canaf de perdea. Vedea tot, știa tot, ceea ce nu-l împiedica să rîdă din toată inima lîngă leagănul fiului său ; și, deodată, Europa înspăimîntată își ațintea auzul, armate porneau în marș, coloane de artilerie duduiau, poduri de vase se așterneau peste fluvii, nori de cavalerie galopau în

¹ Împărat al imperiului roman de răsărit (525—565). Sub domnia lui, juristul Tribonian a adunat și ordonat în coduri vechile legiuri romane. Victor Hugo îl compară cu Napoleon I, fiindcă sub domnia acestuia s-a redactat și promulgat legalitatea Franței burgheze.

² Localitate din U.R.S.S., așezată pe fluviul Niemen ; aici în 1807 s-au întîlnit Napoleon și Alexandru I, țarul Rusiei, spre a semna pacea care punea capăt coaliției a IV-a.

³ Matematician și astronom francez. Celebru mai ales prin teoria cosmogonică (asupra modului cum a luat naștere sistemul solar) care poartă numele său.

⁴ Jurisconsult ; a colaborat la codurile noii legislații burgheze de atunci. Consiliul de stat, înființat prin constituția anului VIII (1799), după luarea puterii de către Napoleon, era compus din juriști însărcinați cu redactarea proiectelor de legi, la inițiativa primului consul.

furtună, pretutindeni strigăte, trîmbițe, tronuri, case se cutremurau, hotarele împăraților se mișcau pe hartă, se auzea zgomotul unui paloș uriaș scos din teacă, și atunci îl vedeai pe el în picioare, la orizont, cu un fulger în mîna și cu ochii învăpăiați, desfăcîndu-și aripile în mijlocul tunetelor ; marea armată și vechea gardă. Era arhanghelul războiului.

Toți tăceau și Enjolras plecă fruntea. Tăcerea pare totdeauna o consimțire sau o renunțare la împotrivire. Marius, aproape pe nerăsuflăte, urmă și mai înflăcărat :

— Prieteni, să fim dreți ! Ce destin minunat pentru un popor să fie imperiul unui asemenea împărat, mai ales cînd poporul acesta e Franța și cînd la geniul ei se adaugă geniul acestui om ! Să te arăți și să domnești, să înaintezi și să învingi, toate capitalele să-ți fie popasuri, să faci din grenadierii tăi regi, să decretezi soarta dinastiilor, să schimbi fața Europei în pas de atac, să se simtă, atunci cînd ameninți, că ai pus mîna pe sabia lui Dumnezeu, să urmezi într-un singur om pe Hannibal, pe Cezar și pe Carol cel Mare, să fii poporul aceluia care ți-aduce în fiecare zori de zi vestea strălucită a unei bătălii cîștigate, să-ți fie ceas deșteptător tunul Invalizilor, să arunci către abisuri de lumină cuvinte minunate care vor pîlpîi în veci : Marengo, Arcole, Austerlitz, Jena, Wagram ! Să faci în fiecare clipă să înflorească pe culmea veacurilor constelațiile victoriilor, să faci imperiul francez deopotrivă cu imperiul roman, să fii marea națiune și să dai naștere mării-armate, să-ți trimiți legiunile să zboare peste întreg pămîntul, așa cum un munte își trimite pretutindeni vulturii, să învingi, să stăpînești, să trăsnești, să fii în Europa un popor încununat de glorie, să faci să răsunе o fanfară de titani de-a lungul istoriei, să cucerești lumea

de două ori, biruind-o și uimind-o, da ! e sublim !
Există ceva mai mare ?

— A fi liber ! rosti Combeferre.

De data asta, Marius plecă fruntea. Cuvântul acesta simplu și rece străbătu ca o lamă de oțel avântul lui epic și simțea cum însuflețirea i se stinge. Când ridică ochii, Combeferre nu mai era acolo. Plecase, mulțumit pesemne de răspunsul pe care-l dase spontan, și toți îl urmaseră, afară de Enjolras. Sala se golise. Enjolras, rămas singur cu Marius, îl privea. Totuși, Marius, care își mai adunase gândurile, nu se socotea bătut. Mai rămăsese în el un clocot care s-ar fi cheltuit, fără îndoială, în silogisme dezlănțuite împotriva lui Enjolras, când auziră pe cineva care cînta coborînd scara ; era Combeferre și iată ce cînta :

*Dacă Cezar mi-ar fi dat
Slava lui de seamă,
Ca în schimb să mă despart
De bătrîna-mi mamă,*

*Împăratului i-aș spune :
— „Toate cîte-mi dai sînt bune,
Dar eu nu vreau să primesc,
Slava ta de seamă,
Că mai mult o îndrăgesc
Pe bătrîna-mi mamă“.*

Accentul duios și sălbatic cu care Combeferre cînta versurile astea le dădea un fel de măreție ciudată. Marius, pe gânduri, cu ochii pierduți, repeta aproape în neștire : „Mama ?“

În clipa aceea simți mîna lui Enjolras pe umăr :

— Cetățene, îi spuse Enjolras, mama mea e republica.

Seara aceea îl zgudui adînc pe Marius și îi lăsa sufletul înnegurat și trist. Îndura ceea ce îndură poate pămîntul cînd îl despică fierul, primind în sînul lui sămînța grîului. În clipa aceea brazda tăiată nu simte decît rana ; fiorul vieții și bucuria rodului vin mult mai tîrziu.

Marius era întunecat. Abia își clădise o credință ; trebuia acum s-o dărîme ? Își spunea lui însuși că nu ; se îndemna să nu se îndoiască și începu să aibă îndoieli fără să vrea. E greu de îndurat să fii prins între două religii : una pe care n-ai părăsit-o, și alta pe care încă n-ai îmbrățișat-o. Amurgurile astea nu le plac decît aceluia care au suflute de liliaci. Marius era curat și avea nevoie de lumină adevărată. Umbra îndoielii îi făcea rău. Oricît de mult ar fi dorit să rămîna pe loc și să se mulțumească numai cu atît, era constrîns să înainteze, să cerceteze, să gîndească, să meargă mai departe. Unde avea să-l ducă acest drum ? Se temea, după ce umblase atîta cale să se apropie de taică-său, să nu facă acum alți pași care să-l depărteze de el. Pe măsură ce gîndea mai mult, se simțea mai rău. În jurul lui se căsca o prăpastie. Nu era de aceeași părere nici cu bunicu-său, nici cu prietenii. Era prea temerar pentru cel dintîi și prea înapoiat pentru ceilalți. Se văzu izolat de două ori, îndepărtat și de bătrîni și de tineret. Nu se mai duse la cafeneaua *Musain*.

Conștiința îi era atît de tulburată, încît nu se mai gîndea la latura serioasă a existenței. Dar realitățile vieții nu îngăduie să fie uitate. Au venit pe neașteptate peste el și i-au dat brînci.

¹ Sărăcie (lat.).

Într-o dimineață, stăpînul hotelului intră în odaia lui Marius și-i spuse :

— Domnul Courfeyrac mi-a spus că răspunde pentru dumneata.

— Da.

— Dar aş avea nevoie de bani.

— Roagă-l pe Courfeyrac să vină să vorbească cu mine, spuse Marius.

Courfeyrac intră, și hotelierul ieși. Marius îi povesti ceea ce nu gîndise încă să-i spună, că era aproape singur pe lume, fiindcă n-avea părinți.

— Ce-ai să te faci ? Întrebă Courfeyrac.

— Nu știu, răspunse Marius.

— Cum ai s-o scoți la capăt ?

— Habar n-am.

— Ai bani ?

— Cincisprezece franci.

— Vrei să te împrumut ?

— Nici nu mă gîndesc.

— Ai haine ?

— Iată-le !

— Ai bijuterii ?

— Un ceas.

— De argint ?

— De aur. Uite-l !

— Cunosc eu un negustor de haine vechi care ți-ar cumpăra redingota și o pereche de pantaloni.

— Bine.

— N-o să-ți mai rămîna decît o singură pereche de pantaloni, o vestă, o pălărie și o haină.

— Și ghetete.

— Cum ? Nu vrei să umbli desculț ? Ce lux !

— O să-mi ajungă.

— Cunosc un ceasornicar care o să-ți cumpere ceasul.

— Bine.

- Nu, nu e bine. Pe urmă ce-ai să faci ?
- Tot ce se va putea. Orice treabă cinstită.
- Știi englezește ?
- Nu.
- Știi nemțește ?
- Nu.
- Rău !
- De ce ?

— Pentru că un prieten al meu, librar, editează o enciclopedie, pentru care ai fi putut traduce articole englezești sau nemțești. Plătește prost, dar ai avea din ce trăi.

— Am să învăț englezește și nemțește.

— Și pînă atunci ?

— Pînă atunci am să-mi mănînc hainele și ceasul.

Au chemat pe negustorul de haine vechi, care i-a cumpărat boarfele pe douăzeci de franci. Se duseră la ceasornicar. Au vîndut ceasul pe patruzeci și cinci de franci.

— Nu-i prea rău, îi spunea Marius lui Courfeyrac, pe cînd se întorceau la hotel. Dacă adăugăm și cei cincisprezece franci ai mei, fac în total optzeci de franci.

— Și datoria la hotel ? întrebă Courfeyrac :

— Na, o uitasem ! zise Marius.

— Ei, la naiba ! spuse Courfeyrac. Ai să mănînci de cinci franci cît timp ai să înveți englezește și de alți cinci cît ai să înveți nemțește. Adică ai să înghiți repede o vorbire străină și foarte încet o piesă de cinci franci.

În vremea asta, mătușa Gillenormand, care la o nevoie mare era destul de cumsecade, dăduse de urma lui Marius. Într-o dimineată, cînd Marius se întorcea de la școală, găsi o scrisoare de la mătușa lui și șase sute de franci în aur, într-o cutie sigilată.

Marius îi trimise înapoi cei treizeci de galbeni, o dată cu o scrisoare respectuoasă, în care spune că are mijloace de trai și că se poate întreține singur. În clipa aceea mai avea trei franci.

Mătușa nu-i spuse nimic bunicului despre acest refuz, de teamă să nu-l supere și mai tare. De altfel, nu spusese el că nu mai vrea să audă niciodată de fiara asta ?

Marius plecă din hotelul de la Porte Saint-Jacques, fiindcă nu mai voia să facă datorii.

CARTEA A CINCEA

BINEFACERILE SĂRĂCIEI

I

MARIUS ÎN LUPTA CU NEVOILE

Viața începu să fie grea pentru Marius. Nu fusese de ajuns că-și mîncase hainele și ceasul. Acum se hrănea cu ceea ce se numește răbdări prăjite. E un lucru groaznic, care înseamnă zile fără pîine, nopți fără somn, ceasuri de seară fără lumînare, vatră fără foc, săptămîni întregi fără lucru, viitor fără nădejde, haine rupte în coate, o pălărie veche de care rîd fetele, ușa pe care o găsești încuiată pentru că n-ai plătit chiria, obrăznicia portarului și a birtășului, batjocura vecinilor, tot felul de umilințe, demnitatea înăbușită, acceptarea oricărui fel de muncă, dezgust, amărăciune, descurajare. Marius se deprinse să le înghită pe toate și află că sînt adesea singurele lucruri cu care te hrănești. În clipa aceea, cînd omul are nevoie de mîndrie, pentru că are nevoie de dragoste, el se simțea luat în rîs, fiindcă era prost îmbrăcat, și caraghios, fiindcă era sărac. La vîrsta la care tinerețea își umple inima cu o semeție împărătească, el își pleca adesea privirea spre ghetele lui rupte și cunoștea nedreptele ofense și rușinea umilitoare a mizeriei. Minunată și grozavă încercare, din care cei slabi ies ticăloși, și cei tari sublimi. Un creuzet în care soarta aruncă pe om de cîte ori vrea să aibă o pușlama sau un semizeu !

Pentru că în luptele mărunte se săvîrşesc o mulţime de fapte mari. Sînt puteri, încăpătîinate şi necunoscute care se luptă în umbră, pas cu pas, cu năvala de neînălăturat a nevoilor şi a mîrşaviilor. Victoria nobilă şi tainică, pe care n-o vede nici o privire, pe care n-o răsplăteşte nici un renume şi n-o salută nici o fanfară. Viaţa, nenorocirea, singurătatea, părăsirea, sărăcia sînt cîmpuri de bătaie care-şi au eroii lor, eroi necunoscuţi, mai mari uneori decît eroii celebri.

În felul acesta se zămisleasc firile puternice şi tari. Mizeria, aproape totdeauna vitregă, e cîteodată mamă adevărată, sărăcia dă naştere puterii sufletului şi a minţii; deznădejdea e doica mîndriei; nenorocirea, e un lapte bun pentru cei mărinoşi.

Marius trăi o vreme în care mătura pe coridor, cumpăra brînză de cinci parale de la precupeată şi aştepta să se întunece ca să se strecoare la brutar şi să cumpere o pîine pe care-o ducea pe ascuns, ca şi cum ar fi furat-o, în mansarda lui. Se furişa cîteodată la măcelăria din colţ, printre bucătăresele batjocoritoare care-l îmbrînceau, un tînăr stîngaci, cu nişte cărţi sub braţ, sfios şi plin de mînie totodată, care intra scoţîndu-şi pălăria, cu fruntea brobonată de sudoare, saluta plecat pe măcelăreasa uimită, îl saluta şi pe băiatul care o ajuta, cerea o costiţă de berbec, plătea pe ea şase sau şapte cenţi, o învelea în hîrtie, o pune sub braţ între două cărţi şi pleca. Era Marius. Trebuia să trăiască trei zile din costiţa aceea, pe care şi-o frigea singur.

Mîncea în prima zi carnea, a doua zi grăsimea, a treia zi rodea osul.

Mătuşa Gillenormand mai încercase de cîteva ori să-l ajute, trimiţîndu-i şaizeci de pistoli. De fiecare dată, Marius îi înapoie, adăugînd că n-avea nevoie de nimic.

Purta încă doliu după taică-său, când se petrecuse în el revoluția de care am pomenit. De atunci el nu-și mai lepădase hainele cernite. Dar hainele se lepădară de el. Veni ziua în care nu mai avu haine. Numai pantalonii mai rezistau încă. Ce era de făcut? Courfeyrac, căruia îi făcuse unele servicii, îi dădu o haină veche. Marius plăti treizeci de cenți unui portar ca să i-o întoarcă pe dos și avu o haină nouă. Dar haina era verde. Din pricina asta Marius nu mai ieși decît după ce se însera. Atunci haina părea neagră. Vrînd să fie totdeauna cernit, se înveșmînta cu întuneric.

Între timp reuși să se facă avocat. Lumea socotea că locuiește în odaia lui Courfeyrac, odaie curățică, în care cîteva cărți de drept, amestecate și completate cu niște romane desperecheate, alcătuiau cuvenita bibliotecă. Își primea scrisorile la Courfeyrac.

Cînd Marius ajunsese avocat, îl înștiință pe bunicu-său printr-o scrisoare rece, dar plină de supunere și respect. Domnul Gillenormand apucă scrisoarea tremurînd, o citi și o aruncă ruptă în patru la coș. Peste două sau trei zile, domnișoara Gillenormand îl auzi pe taică-său vorbind singur în odaia lui. Asta i se întîmpla de cîte ori era foarte tulburat. Frase cu urechea; bătrînul zicea: „Dacă n-ai fi un dobitoc, ai ști că nu se poate să fii și baron și avocat în același timp“.

II

MARIUS ÎN SĂRĂCIE

Se întîmplă cu sărăcia cum se întîmplă cu toate. Ajungi pînă la urmă s-o suporti. Cu vremea se așază și se încheagă. Omul vegetează, adică se dez-

voltă într-o măsură nedeșăvîrșită, dar îndeștula-
toare ca să poată trăi. Iată cum se înjghebase exis-
tența lui Marius Pontmercy :

Ieșise din strîmtoarea cea mai mare ; vadul se
lărgise puțin în fața lui. Prin curaj, muncă, stăru-
ință și voință ajunsese să cîștige cam șapte sute
de franci pe an. Învățase nemțește și englezește.
Datorită lui Courfeyrac, care îl pusese în legătură
cu prietenul său, librarul, Marius îndeplinea la edi-
tura literară rolul modest de om bun la toate. Fă-
cea prospecte, traducea articole din ziare, adnota
ediții, alcătuia biografii etc. Cîștigul lui curat, una
peste alta, era de șapte sute de franci. Trăia din ei.
Nu rău. Cum ? O vom spune.

Marius avea în casa Gorbeau, pentru treizeci de
franci pe an, o odăiță fără sobă, care trecea drept
birou și unde nu avea decît mobilierul strict necesar.
Mobilierul era al lui. Dădea trei franci pe lună
chiriașei principale, o bătrînă, ca să-i măture odăița
și să-i aducă în fiecare dimineață puțină apă caldă,
un ou proaspăt și pîine de un cent. Pîinea și oul îi
erau toată masa. Prînzul costa între doi și patru cenți,
după cum ouăle erau mai scumpe sau mai ieftine.
La ora șase după amiază se ducea să cîneze la *Rous-
seau*, pe strada Saint-Jacques, peste drum de Basset,
negustorul de stampe din colțul străzii Mathurinelor.
Suprimase supă. Lua o porție de mîncare cu carne
de șapte cenți și un desert de trei cenți. Pentru alți
trei avea pîine cît poțtea. În loc de vin bea apă. Cînd
plătea la casă, unde stătea, impunătoare, doamna
Rousseau, pe vremea aceea tot grasă, dar încă fra-
gedă, dădea un cent băiatului, și doamna Rousseau
îi zîmbea. Apoi pleca. În schimbul a șaisprezece cenți
se alegea cu un zîmbet și o cină.

Restaurantul *Rousseau*, unde se goleau atît de
puține sticle de vin și atît de multe carafe cu apă,

era mai mult un calmant decît un restaurant. Azi nu mai există. Stăpînul avea o poreclă frumoasă : i se spunea Rousseau acvaticul. Aşadar, un prînz de patru cenţi, o cină de şaisprezece ; hrana îl costa un franc pe zi, adică trei sute şaizeci şi cinci pe an. Mai puneţi treizeci de franci chiria, treizeci şi şase bătrînei şi încă vreo cîteva mici cheltuieli pe deasupra ; cu patru sute cincizeci de franci Marius era hrănit, slujit şi avea şi o locuinţă. Îmbrăcămintea îl costa o sută de franci, albiturile cincizeci, spălatul alţi cincizeci. Totul nu trecea de şase sute cincizeci de franci. Îi mai rămîneau cincizeci. Era bogat. La nevoie împrumuta zece franci unui prieten ; Courfeyrac putuse să se împrumute de la el cu şaizeci de franci. Cît despre încălzit, fiindcă n-avea sobă, Marius „simplificase“ lucrurile.

Oricum, Marius avea două perechi de haine : unele vechi „de purtare“, altele noi, „de sărbătoare“. Şi unele şi altele erau negre. N-avea decît trei cămăşi, una pe el, alta în dulap, a treia la spălătoreasă. Şi le înnoia pe măsură ce se uzau. De obicei erau cîrpite, ceea ce îl făcea să-şi încheie nasturii hainei pînă la gît.

Ca Marius să ajungă la o asemenea situaţie înfloritoare a trebuit să treacă ani. Ani grei : unii anevoie de străbătut, alţii de urcat. Marius nu se dăduse biruit niciodată. Îndurase toate lipsurile ; făcuse orice, afară de datorii. Se fălea că nu datorase niciodată vreo para nimănui. Pentru el orice datorie era începutul unei robii. Îşi spunea că un creditor e mai rău decît un stăpîn ; pentru că un stăpîn e stăpîn numai pe fiinţa ta, pe cînd un creditor îţi stăpîneşte demnitatea şi poate să-ţi-o pălmuiască. Decît să se împrumute, mai bine ajuna, şi ajunase adesea. Ştiind că extremităţile se atrag şi, dacă nu iei seama, sărăcia poate duce la josnicie, veghea cu grijă asupra mîn-

driei lui. Un gest sau un cuvînt care i-ar fi părut în alte împrejurări o dovadă de respect i se părea o umilință și le înlătura. Nu se avînta prea mult nicidată, ca să nu fie silit să dea înapoi. Era sfios pînă la asprime.

În orice încercare se simțea îndemnat, și cîteodată chiar împins, de o putere tainică ce era în el. Sufletul ajută trupul și, uneori, îl ridică de la pămînt. E singura pasăre care își poartă colivia cu ea.

În inima lui Marius, alături de numele tatălui lui, mai era întipărit un nume : Thénardier. Marius, care avea o fire entuziastă și gravă, îl înconjura cu un fel de nimb pe omul căruia, după cum credea el, tatăl său îi datorase viața ; era sergentul viteaz care îl salvase pe colonel în mijlocul ghiulelelor și gloanțelor de la Waterloo. Nu despărțea niciodată amintirea acestui om de amintirea tatălui său, ci le înfrătea în evlavia lui. Era un fel de templu în care altarul cel mare era închinat colonelului, și altarul cel mic lui Thénardier. Cînd se gîndea cît de lovit și de zdrobit de nenorocire era Thénardier, recunoștința lui plină de duioșie sporea și mai mult. Marius aflase la Montfermeil de ruina și falimentul nefericitului hangiu. De atunci făcuse efortări neconținute să-i dea de urmă și să-l găsească în prăpastia întunecoasă a mizeriei în care pierise. Marius străbătuse tot ținutul, fusese la Chelles, la Bondy, la Gournay, la Nogent, la Lagny. Se încăpățînase timp de trei ani, cheltuind cu călătoriile acestea puținii bani pe care-i economisise. Nimeni nu-i putuse da vești despre Thénardier. Îl socoteau plecat în străinătate. Creditorii îl căutaseră și ei, cu mai puțină dragoste decît Marius, dar cu tot atîta înverșunare, și nu putuseră pune mîna pe el. Marius se învînvătea, aproape îi era ciudă pe el însuși, pentru că nu izbutise în cercetările lui. Era singura datorie

pe care i-o lăsase colonelul, și Marius își făcea o cinste s-o plătească. „Cum, se gîndea el, cînd tata zăcea între viață și moarte pe cîmpul de bătaie, Thénardier a putut să ajungă pînă la el prin fum și prin gloanțe și să-l care pe umerii lui, el care nu-i datora tatii nimic, și eu, care îi datorez atîta lui Thénardier, nu-l pot găsi în întunericul în care trage să moară, ca, la rîndul meu, să-l aduc la viață ! Trebuie să-l găsesc !” Și, într-adevăr, Marius și-ar fi jertfit unul din brațe ca să dea de urma lui Thénardier, viața întreagă ca să-l scoată din mizerie. Cel mai scump și cel mai minunat vis al lui Marius era să-l vadă pe Thénardier, să-i facă un bine și să-i spună : „Dumneata nu mă cunoști, dar eu te cunosc. Iată-mă, fă ce vrei cu mine !”

III

MARIUS A CRESCUT

În vremea aceea Marius avea douăzeci de ani. Trecură trei ani de cînd își părăsise bunicul. Rămăseseră și unul și altul pe pozițiile lor, fără să încerce să se apropie sau să se mai vadă. La ce bun să se mai vadă ? Ca să se ia la hartă ? Care din doi l-ar fi convins de dreptatea lui, pe celălalt ? Marius era vasul de aramă, moș Gillenormand vasul de fier.

Trebuie să spunem că Marius se înșela în privința inimii bunicului său. Își închipuia că domnul Gillenormand nu l-a iubit niciodată, că acest om scurt la vorbă, zîmbitor și tăios, care înjura, striga, făcea gălăgie și ridica bastonul, nu avea pentru el decît cel mult afecțiunea ușoară, și severă în același timp, a unui Gêronte de comedie. Marius greșea. Sînt unii

părinți care nu-și iubesc copiii, dar nu e pe lume bunic care să nu se prăpădească după nepoții lui. În realitate, am mai spus-o, domnul Gillenormand îl adora pe Marius. Îl adora în felul lui, bodogăindu-l și pălmuindu-l chiar. Iar când copilul pleacă, simți un gol negru în inimă. Ceru să nu i se mai vorbească de el, dar îi părea rău în sinea lui că e ascultat. La început nădăjdui că bonapartistul, iacobinul, teroristul, septembristul are să se întoarcă. Trecură însă săptămîni, trecură luni, trecură ani și ucigașul nu se mai întoarse, spre deznădejdea domnului Gillenormand. „Nu puteam să nu-l alung, își spunea bunicul și se întreba : Oare aș mai face la fel și a doua oară, dacă aș avea prilejul ?” Orgoliul lui răspundea pe loc : „Da”. Dar capul lui bătrîn, care se clătina tăcut, răspundea cu tristețe : „Nu !” Cîteodată se simțea foarte trist. Marius îi lipsea. Bătrînii au nevoie de dragoste, ca de soare. Au nevoie de căldură. Ori cît era el de tare, plecarea lui Marius schimbase ceva în el. Pentru nimic în lume n-ar fi făcut un pas ca să se apropie de „pușlamaua” aceea, dar suferea. Nu întreba niciodată nimic, dar se gîndea mereu la cel izgonit. Trăia în Marius din ce în ce mai singuratic. Era tot voios și aprig ca odinioară, dar veselia lui avea în ea asprime și zbucium, ca și cum ar fi ascuns durere și furie, și ieșirile lui se sfîrșeau totdeauna într-un fel de toropeală blîndă și tristă. Spunea cîteodată : „Ah, dacă s-ar întoarce, ce palmă grozavă i-aș trage !”

Mătușa gîndea prea puțin ca să iubească mult. Marius nu mai era pentru ea decît un fel de umbră depărtată și tulbure. Începuse să-i pese mai puțin de el decît de pisica și de papagalul pe care desigur că-i avea.

Durerea neștiută a bătrînului Gillenormand era cu atît mai mare cu cît o păstra pentru el și nu

lăsa să i-o ghicească nimeni. Amărăciunea lui semăna cu acele cuptoare inventate de curînd, care își ard și fumul. Se întîmpla cîteodată ca vreun binevoitor neîndemînat să-i vorbească despre Marius și să-l întrebă : „Ce face sau ce mai știți despre nepotul dumneavoastră ?” Bătrînul burghez răspundea, suspinînd, dacă era trist, sau scuturîndu-și manșetele cu un bobîrnac, dacă voia să pară vesel : „Domnul baron de Pontmercy face pe avocatul, pe undeva prin țară”.

Pe cînd bătrînul se căia, lui Marius îi părea bine de tot ce făcuse. Nenorocirea îl înseninase, pentru că avea inimă bună. Se gîndea la domnul Gillenormand cu duioșie, dar nu mai voia să primească nimic de la omul care *fusese rău cu tatăl lui*. Era o răstălmăcire mai blîndă a revoltei lui dinții. Și se socotea fericit că suferise și că suferă încă. O făcea pentru taică-său. Asprimea vieții pe care o trăia îl mulțumea și îi plăcea. Își spunea aproape cu bucurie că nu era mare lucru, că era un fel de ispășire, că, dacă n-ar fi fost așa, ar fi fost pedepsit într-altfel, mai tîrziu, pentru nepăsarea lui vinovată față de tatăl său, față de un asemenea tată ! Că n-ar fi fost drept ca taică-său să fi îndurat toată suferința, iar el — nimic. De altfel, ce însemnau munca și lipsurile lui pe lîngă viața eroică a colonelului ? Că în sfîrșit, singurul fel de a se apropia de tatăl lui și de a-i semăna era să lupte cu sărăcia, așa cum el luptase ca un viteaz cu dușmanul. Aceasta voia, fără îndoială, să spună și colonelul prin cuvintele „va fi vrednic”, pe care Marius nu le mai purta la piept, pentru că hîrtia scrisă de mîna colonelului pierise, dar le purta în inima lui.

Și apoi, în ziua în care bunicul lui îl alungase fusese un copil ; acum era bărbat în toată firea. O simțea. Sărăcia — o spunem iar — îi priise. Sărăcia

tinereții, atunci cînd ajunge la liman, are meritul de a mîna voința către luptă și sufletul către năzuințe înalte. Sărăcia despoaie viața materială și arată în toată urîtenia ei, dînd avînturi nemărginite către viața ideală. Un tînăr bogat are zeci de distracții strălucitoare sau grosolane : alergările de cai, vînatoarea, cîinii, tutunul, jocurile de noroc, ospetele și celelalte ; toate îndeletniciri în paguba elanurilor mari și duioase ale sufletului. Tînărul sărac se trudește pentru pîine și mîncîncă ; după ce a mîncat nu-i mai rămîne decît să viseze. Se duce la spectacolele gratuite lăsate de Dumnezeu, se uită la cer, privește spațiul, stelele, florile, copiii, omenirea în mijlocul căreia suferă, creațiunea în care strălucește și ființa lui. Privește atît de mult omenirea, încît vede sufletul, privește atît de mult creațiunea, încît îl vede pe Dumnezeu. Visează și se simte mare. Visează mai departe și se simte bun. Trece de la egoismul omului care suferă la mila pentru alții a omului care gîndește. Un sentiment minunat înflorește în el ; uitarea de sine și iubirea pentru toți ceilalți. Gîndindu-se la bucuriile nenumărate pe care natura le dă, le împarte, le risipește sufletelor deschise, și le refuză sufletelor închise, începe să-l plîngă el, bogatul în gînduri, pe bogatul în bani. Pe măsură ce lumina îi pătrunde în suflet, ura îi părăsește inima. De altfel, e oare nenorocit ? Nu. Sărăcia unui om tînăr nu e niciodată nefericită. Orice băiat tînăr, oricît ar fi de sărac, are să fie totdeauna pizmuît de un împărat bătrîn, pentru sănătatea, puterea, mersul lui vioi, ochii lui strălucitori, sîngele lui fierbinte, părul lui negru, obrajii lui fragezi, buzele lui trandafirii, dinții lui albi și răsufierea lui proaspătă. În fiecare dimineață pornește să-și agonisească pîinea și, pe cînd își cîștigă pîinea cu mîinile, ținuta lui cîștigă în mîndrie, mintea lui se îmbogățește.

După ce și-a sfârșit lucrul, se întoarce la extazul minunat, la contemplare, la bucurii. Trăiește cu picioarele înglodate în necazuri, în piedici, pe drumuri, prin mărăcini, câteodată în mlaștini, dar cu fruntea în lumină. E hotărât, e senin, blând, liniștit, atent, serios, mulțumit cu puțin, binevoitor. Îi mulțumește lui Dumnezeu că i-a dat aceste două bogății pe care mulți bogați nu le au : munca, mulțumită căreia e liber, și gândirea, mulțumită căreia e demn.

Iată ce se petrecea în Marius. Ca să spunem adevărul adevărat, devenise poate cam prea visător. Din ziua în care ajunsese să-și câștige oarecum viața, se oprise pe loc, găsind că e bine să fie sărac, scurta timpul sorocit lucrului, ca să gândească. Petrecea câteodată zile întregi visînd, cufundat și absorbit ca un vizionar în plăcerile mută ale extazului și ale mulțumirii launtrice. Aceasta era problema vieții pentru el : să lucreze la o muncă materială cît putea mai puțin, ca să lucreze la o muncă abstractă cît mai mult cu putință. Cu alte cuvinte, să dea vieții reale numai cîteva ceasuri și să arunce restul în infinit. Închipuindu-și că nu-i lipsește nimic, nu-și dădea seama că gândirea astfel înțeleasă e una din înfățișările lenii ; că se mulțumise să potolească primele cerințe ale vieții și că se odihnea prea devreme.

Fără îndoială că nu era decît o stare trecătoare pentru o fire energică și generoasă ca a lui, și că Marius avea să se trezească la prima ciocnire cu greutatea de neînlăturat ale sorții.

Pîna atunci, deși era avocat, nici măcar nu pledase, așa cum credea domnul Gillenormand. Visarea îl îndepărtase de bara tribunalului. Ce plictiseală să ai de-a face cu notarii, să bați sălile judecătoriilor, să cauți procese ! De ce ? Nu vedea pentru ce și-ar fi schimbat mijlocul de trai. Librăria aceea zgîrcită și modestă îi punea la îndemîină o muncă sigură, o

muncă ușoară, care, după cum am mai spus, îi ajungea.

Unul dintre librarii pentru care lucra, domnul Magimel, dacă nu mă înșel, îi propusese să vină să locuiască la el, să-i dea o odaie bună, oferindu-i de lucru regulat și plătindu-l o mie cinci sute de franci anual. O locuință bună ! O mie cinci sute de franci ! Foarte bine ! Dar să renunțe la libertate ! Să fie un funcționar ! Un fel de literat cu simbrie ! În gândul lui, Marius socotea că situația asta ar fi mai bună și mai rea în același timp, pentru că ar trăi mai bine, dar și-ar pierde demnitatea. Schimba o nenorocire desăvârșită și frumoasă cu o constrângere urfă și ridicolă. Ca un orb care ar fi devenit chior. Refuză.

Marius trăia singuratic. Nu intrase în grupul prezidat de Enjolras, pentru că-i plăcea să rămână în afară de lume și pentru că fusese prea îngrozit de la început. Rămăseseră buni camarazi. Erau gata să se ajute unul pe altul în orice chip, dacă ar fi fost nevoie. Nimic mai mult. Marius avea doi prieteni : unul tânăr, pe Courfeyrac, și altul bătrîn, pe domnul Mabeuf. Cel bătrîn îl atrăgea mai mult. Mai întîi pentru că fi datora adîncă prefacere ce se îndeplinise în el, pentru că prin el își cunoscuse și își iubise tatăl. „Mi-a ridicat vîlul de pe ochi“, spunea el.

Întîlnirea cu acest episcop de biserică fusese fără îndoială hotărîtoare pentru el.

Domnul Mabeuf nu fusese în toată împrejurarea aceasta decît agentul pașnic și neștiutor al providenței. Îl luminase pe Marius din întîmplare, fără să-și dea seama, ca o făclie pe care ar purta-o cineva. El fusese însă făclia, nu acel cineva.

Cît despre revoluția politică din conștiința lui Marius, domnul Mabeuf nu era în stare nici s-o priceapă, nici s-o dorească, nici s-o îndrumeze:

Să spunem cîteva cuvinte despre domnul Mabeuf, pentru că îl vom întîlni și mai tîrziu.

IV

DOMNUL MABEUF

În ziua în care domnul Mabeuf îi spunea lui Marius: „Bineînțeles că n-am nimic împotriva opiniilor politice“, lăsa să se vadă adevăratul lui fel de a gîndi. Privea toate părerile politice cu aceeași nepăsare și le împărtășea pe toate, fără deosebire, ca să fie lăsat în pace, așa cum grecii numeau furiile¹ „frumoasele, bunele, fermecătoarele“ eumenide². Convingerea politică a domnului Mabeuf era să iubească pătimăș plantele și mai ales cărțile. Avea ca toată lumea de pe atunci o terminație în *ist*, fără de care nimeni n-ar fi putut trăi; nu era nici regalist, nici bonapartist, nici chartist, nici orleanist, nici anarhist; era botanist. Nu pricepea cum pot oamenii să-și piardă vremea și să se urască din pricina unor nerozii, ca, de pildă, Charta, democrația, legitimitatea, republica, monarhia etc., cînd se aflau pe lume atîtea feluri de mușchi, de ierburi și de arbuști care puteau fi priviți în voie, atîtea cărți mari și mici care puteau fi răsfoite. Se ferea să fie un om nefolositor; faptul că avea cărți, îi plăcea să citească și că era botanist, nu-l împiedica să fie și grădinar. Cunosîndu-l pe Pontmercy, se născuse între ei o sim-

¹ Divinități ale infernului în mitologia greco-romană.

² Iertătoarele (în limba greacă).

patie reciprocă, pentru că el avea grijă de fructe așa cum colonelul avea grijă de flori. Domnul Mabeuf izbutise să producă pere tot atât de gustoase ca perele Saint-Germain. Se pare că una din încercările lui ne-a dat corcodușele de toamnă, astăzi renumite, tot atât de parfumate ca și corcodușele de vară. Se ducea la liturghie mai mult din cumințenie decît din cucernicie. Se mai ducea și pentru că-i plăceau chipurile oamenilor, dar nu putea suferi zgomotul, așa că numai la biserică îi găsea tăcuți, adunați laolaltă. Alesese slujba de epitrop pentru că trebuia să aibă și el o funcțiune publică. De altfel, nu izbutise niciodată să iubească o femeie ca pe o ceapă de lălea și pe nici un bărbat ca o tipăritură a elzevirilor olandezi¹. Trecuse de mult de șazecei de ani, cînd cineva îl întrebă o dată : „Nu te-ai însurat niciodată ?“. „Am uitat“, răspundea el. Cînd se întîmpla cîteodată — cui nu i se întîmplă ? — să spună : „Ei, dacă aș fi bogat !“ n-o făcea, ca domnul Gillenormand, uitîndu-se la o fată frumoasă, ci la o carte veche. Trăia singur, cu o îngrijitoare bătrînă, avea puțină podagră și, cînd dormea, degetele lui bătrîne, înțepenite de reumatism, se încîrligau printre crețurile cearșafului. Publicase o carte : *Flora din împrejurimile Caunteretz-ului*, cu planșe colorate, destul de prețuită, ale cărei gravuri în aramă le păstrase, vînzînd numai copiile. De două sau trei ori pe zi suna cineva la ușa casei lui din strada Mézière pentru asta. Cîștiga, astfel, vreo două mii de franci pe an. Era aproape toată averea lui. Cu toate că era sărac, avusese darul să strîngă, cu multă răbdare și cu sacrificii, o colecție prețioasă de exemplare rare de toate genurile. Nu ieșea niciodată fără o carte sub

¹ Dinastie de tipografi olandezi din secolul al XVII-lea, renumiți pentru calitățile artistice ale cărților tipărite în atelierul lor.

braț, și se întorcea adesea cu două. Locuința lui era alcătuită din patru odăi și o grădiniță. Singurele po-doabe ale acestor încăperi erau niște ierbare înrămate și câteva gravuri ale vechilor meșteri. Vederea unei săbii sau a unei puști îl îngheța. Nu se apropiase în viața lui de un tun, nici chiar la Palatul Invalizilor. A avea un stomac destul de sănătos, un frate preot, părul alb, nici un dinte în gură sau împotriva cuiva, un tremur ușor în tot trupul, accent picard, un rîs copilăresc, se speria ușor și semăna cu un berbec bătrîn. N-avea decît un prieten printre cei vii, un librar bătrîn de la Porte Saint-Jacques, pe care-l chema Royal. Visa să împămîntenească indigoul în Franța.

Slujnica lui era și ea un specimen de nevinovăție. Bătrînica aceea cumsecade mai era și fecioară. Sultan, motanul ei, care ar fi putut miorlăi *Miserere* de Allegri¹ la Capela Sixtină, îi umpluse inima și-i ajungea pentru cîtă pasiune zăcea în ea. Visurile ei nu ajunseseră niciodată pînă la bărbat. Nu depășiseră pisica. A avea, ca motanul ei, mustăți. Era mîndră de un singur lucru: de bonetele ei totdeauna albe. Duminica, după liturghie, își petrecea timpul numărîndu-și rufăria din casă și întinzînd pe pat stofe de rochii, pe care le cumpăra și pe care nu le dădea niciodată la cusut. Știa să citească. Domnul Mabeuf o poreclise *maica Plutarc*.

Domnul Mabeuf îl îndrăgise pe Marius, pentru că era tînăr și blînd, pentru că îi încălzea bătrînețele, fără să-i înspăimînte sfiala. Tinerețea, cînd se întîlnește cu blîndețea, le pare bătrînilor un soare fără vînt. Cînd Marius se sătura de glorie militară, de praf de pușcă, de marșuri și contramarșuri, de toate bătăliile grozave în care tatăl său dăduse și primise

¹ Compozitor italian de muzică religioasă (1587—1652).

lovituri de sabie nemaipomenite, se ducea la domnul Mabeuf, și domnul Mabeuf îi vorbea despre eroul privit ca grădinar.

Către 1830, fratele său, preotul, murise, și, curînd după aceea, toată zarea se întunecase pentru domnul Mabeuf, ca la venirea nopții. Falimentul unui notar îl păgubi cu suma de zece mii de franci, tot avutul fratelui său și al lui propriu. Revoluția din iulie pricinui o criză în librării. Cînd timpurile sînt grele, primul lucru care nu se mai vinde e o *Floră*. *Flora împrejurimilor Caunteretz-ului* nu avea căutare. Treceau săptămîni întregi fără să se arate un cumpărător. Cîteodată, domnul Mabeuf tresărea cînd se auzea soneria. „Domnule, îi spunea maica Plutarc cu tristețe, a venit sacagiul cu apa.“

În sfîrșit, într-o zi, domnul Mabeuf se mută din strada Mézière, părăsi funcția de epitrop, renunță la biserica Saint-Sulpice, vîndu o parte, nu din cărți, ci din stampe, la care ținea mai puțin, și se duse să locuiască într-o casuță din bulevardul Montparnasse. Dar nici acolo nu stătu mai mult de trei luni, din două pricini : mai întîi, chiria parterului și a grădini era de trei sute de franci, și el nu îndrăznea să cheltuiască mai mult de două sute pentru locuință ; al doilea, era vecin cu poligonul de tir Fatou și auzea toată ziua împușcături, pe care nu le putea îndura. Își luă *Flora*, plăcile de aramă, ierbarele, albumele și cărțile și se statornici lîngă Salpêtrière, într-un fel de colibă din satul Austerlitz, unde avea trei odăi, o grădină cu fîntînă, împrejmuită cu gard, și plătea o chirie de cincizeci de franci pe an. O dată cu mutarea își vîndu aproape toate mobilele. În ziua în care intră în noua locuință fu foarte vesel, bătu el singur cuiele ca să-și atîrne gravurile și rafturile cu ierbare, restul zilei săpă în grădină, și seara, cînd văzu că maica Plutarc părea mîhnită și îngîndurată,

o bătu pe umăr și-i spuse zîmbind : „Ce ne pasă ?
Avem indigo !“

Numai doi musafiri, librarul de la Porte Saint-Jacques și Marius, erau primiți în coliba de la Austerlitz ; nume răsunător care, la drept vorbind, nu-i plăcea de fel.

De altfel, după cum am mai spus-o, mințile absorbite de înțelepciune sau de nebunie, sau de amîndouă deodată, după cum se întîmplă destul de des, se lasă foarte greu pătrunse de întîmplările vieții. Propria lor soartă le a străină. Din asemenea concentrare rezultă un fel de pasivitate, care, dacă e chibzuită, seamănă cu filozofia. Te ofilești, cobori, te dărimi, te surpi chiar, fără să-ți dai seama. E adevărat că totdeauna la sfîrșit te trezești, dar e prea tîrziu. Pînă atunci pari a fi un neutru în jocul dintre fericirea și nenorocirea ta. Tu ești miza însăși în acest joc, dar privești partida cu nepăsare.

Domnul Mabeuf rămăsese senin ; senin ca un copil, dar și ca un înțelept, în mijlocul negurii care se țesea în jurul lui, pe cînd nădejtile i se stîngeau una după alta. Felul lui de a vedea lucrurile avea mersul unei pendule. Cînd îl înflăcăra o iluzie, mergea mereu înainte, chiar după ce iluzia pierise. Un ceasornic nu se oprește chiar din clipa în care i-ai pierdut cheia.

Domnul Mabeuf avea plăceri nevinovate, puțin costisitoare și neașteptate. I le punea la îndemînă cea mai neînsemnată întîmplare. Într-o zi, maica Plutarc citea un roman într-un ungher. Citea tare, pentru că i se părea că înțelege mai bine. Cînd citești cu glas tare îți arăți ție însuți că citești. Sînt unii oameni care citesc astfel și care parcă își dau lor înșile cuvîntul de onoare că citesc.

Maica Plutarc citea cu energie un roman. Domnul Mabeuf o auzea fără s-o asculte.

Citind, maica Plutarc ajunse la această frază (era vorba de un ofițer de dragoni și de o femeie frumoasă) :

... Fumoasa îl budă și dragonul..."

Aci se întrerupse ca să-și șteargă ochelarii.

— Budha și Dragonul ¹, repetă încet domnul Mabeuf. Da, e adevărat era un balaur care arunca flăcări pe gură din fundul peșterii lui și pîrjolea cerul. Dihania, care avea gheare de tigru, mai aprinsese și cîteva stele. Budha s-a dus în vizuina lui și a izbutit să-l domesticească. Maica Plutarc citește o carte bună. E cea mai frumoasă legendă.

Domnul Mabeuf căzu într-o visare încîntătoare.

V

SĂRĂCIA, SORĂ BUNĂ CU MIZERIA

Lui Marius îi plăcea acest bătrîn nevinovat, care se vedea înghițit încetul cu încetul de sărăcie, și care ajungea, puțin cîte puțin, să se mire, dar nu încă să se întristeze. Marius se întîlnea cu prietenul Courfeyrac, dar de căutat îl căuta pe domnul Mabeuf. Destul de rar totuși : cel mult o dată sau de două ori pe lună.

Lui Marius îi plăcea să facă singur lungi plimbări pe bulevardele mărginașe, pe Champs de Mars sau pe aleile mai puțin umblate ale grădinii Luxembourg. Își petrecea uneori o jumătate de zi privind grădina unui zarzavagiu, răzoarele cu salată, găinile ce scur-mau în bălegar și calul care învîrtea roata puțului. Trecătorii îl priveau cu mirare ; unii găseau că are

¹ În franțuzește „se îmbufnă“ se spune : *bouda*, iar *dragon* înseamnă : „ofițer de dragoni“ și „balaur“.

o înfățișare sinistră, care dă de bănuț. Dar nu era decât un tânăr sărac, care visa fără nici o țintă.

Într-una din aceste plimbări descoperise casa Gorbau și, ispitit de faptul că era singuratică și ieftină, se mută acolo. Nu era cunoscut decât sub numele de domnul Marius. Cîțiva foști generali, sau foști camarazi ai tatălui său, cunoscîndu-l, îl poftiră la ei. Marius nu-i refuză. I se dădea prilejul să vorbească de taică-său. Se ducea astfel, din cînd în cînd, la contele Pajol, la generalii Bellavesne și Fririon, la Invalizi. Acolo se făcea muzică și se dansa. În asemenea seri, Marius își punea hainele noi. Nu se ducea însă la aceste serate și baluri decât în zilele cînd era ger de crăpau pietrele, fiindcă neavînd cu ce să-și plătească o trăsură nu voia să ajungă altfel decât cu ghetete lustruite lună.

Își spunea uneori, dar fără amărăciune : „Așa sînt oamenii : într-un salon poți să fii oricît de mînjit, dar nu pe pantofi. Nu ți se cere, ca să fii bine primit, decât un singur lucru fără pată : conștiința ? Nu, ghetete.”

Toate patimile, afară de cele ale inimii, se risipesc în visare. Așa se potolise și neastîmpărul politic al lui Marius. Ajutase la aceasta și revoluția din 1830, care, mulțumindu-l, îi adusese alinare. Rămăsese același, dar nu se mai mînia. Își păstra aceleași păreri, dar mai domolite. La drept vorbind, nu mai avea păreri ci simpatii. Din ce partid făcea parte ? Din acela al umanității. Din umanitate, își alegea Franța ; dintr-o națiune, alegea poporul ; dintr-un popor, alegea femeia. Spre femeie se îndrepta mai ales mila lui. La el ideea precumpănea asupra faptului, poetul asupra eroului și admira mai degrabă o carte, ca a lui Job¹ bunăoară, decât un eveniment,

¹ Una din părțile care alcătuiesc Vechiul Testament ebraic al Bibliei. V. Hugo îi aprecia elementul folcloric, miraculos.

cum ar fi Marengo. Și apoi, când, după o zi de meditație, se întorcea seara de-a lungul bulevardelor, când zărea printre ramurile copacilor spațiul nesfârșit, sclipirile fără nume, nemărginirea, umbra, taina, i se părea mult prea neînsemnat tot ce e numai omenesc.

Credea că a ajuns, și poate că și ajunsese, la adevărul vieții și filozofiei omenеști, și acum nu mai privea decît cerul, singurul pe care adevărul îl poate vedea din adîncul fîntîinii lui ¹.

Aceasta nu-l împiedica să-și înmulțească planurile, socotelile, idealurile și proiectele de viitor. Un ochi care ar fi privit înăuntrul lui Marius, în starea lui de visare, ar fi fost uluit de atîta curățenie sufletească. Într-adevăr, dacă le-ar fi dat ochilor noștri adevărați să vadă în conștiința altuia, am putea judeca mai sigur pe cineva după ceea ce visează decît după ceea ce gîndește. În gîndire există voință : în visare, nu. Visul, care e spontan, ia și păstrează, chiar în ceea ce e uriaș și ideal, chipul nostru sufletesc : nimic nu iese mai de-a dreptul și mai sincer din adîncul sufletului nostru decît năzuințele necugetate și nemăsurate spre frumusețile destinului. În aceste năzuințe, mai mult decît în ideile ticluite, raționale și rînduite, poți găsi caracterul adevărat al fiecărui om. Himerele seamănă cu noi înșine mai mult ca orice. Fiecare visează necunoscutul și imposibilul în felul său.

Pe la mijlocul anului 1831, bătrîna care-i făcea curățenie în casă lui Marius îi povesti că vecinii săi, nenorocita familie Jondrette, aveau să fie dați afară. Marius, care stătea foarte puțin pe acasă, nici nu prea știa dacă are sau nu vecini.

¹ Un mit grecesc închipuia adevărul ca pe o zeițate ascunsă în adîncul unui puț.

— De ce îi dă afară ? întrebă el.
— Pentru că nu-și plătesc chiria. Sînt datori două rate.

— Și cît au de plătit ?

— Douăzeci de franci, spuse bătrîna.

Marius avea treizeci de franci puși deoparte, într-un sertar.

— Poftim, îi spuse el bătrînei. Uite douăzeci și cinci de franci. Plătește pentru bieții oameni, dă-le și lor cinci franci, dar nu le spune că sînt de la mine.

VI

ÎNLOCUITORUL

Întîmplarea a vrut ca regimentul din care făcea parte locotenentul Théodule să vină în garnizoană la Paris. Faptul acesta îi prilejui mătușii Gillenormand o altă idee. Prima oară își pusese în gînd să-l supravegheze pe Marius cu ajutorul lui Théodule ; acum urzea ca să-l înlocuiască pe Marius prin Théodule.

Era un plan bun să găsească un alt Marius, dacă bunicul ar fi avut cît de puțin nevoie să vadă în casă un chip tînăr, pentru că ruinelor le plac uneori razele dimineții. „O să fie, își spuse ea, o simplă erată, așa cum văd prin cărți : Marius, citiți Théodule“.

Copilul unui nepot de frate, tot un fel de nepot îți e : în lipsa unui avocat e bun și un lăncier.

Într-o dimineață, pe cînd domnul Gillenormand citea un ziar de felul *Cotidianului*¹, fiică-sa intră și, fiind vorba despre o slăbiciune a ei, îi spuse cu glasul cel mai blînd :

¹ Ziar ultraregalist din timpul restaurației.

— Tată, Théodule va veni acum de dimineață la dumneata să te vadă.

— Cine-i ăsta, Théodule ?

— Nepotul dumitale.

— Aha ! făcu bunicul.

Apoi continuă să citească ziarul și nu se mai gîndi la nepotul său, care era un Théodule oarecare. Peste puțin timp începu să se supere, ceea ce i se întîmpla aproape ori de cîte ori citea. „Foaia“ pe care o ținea în mînă, regalistă de altfel, se înțelege de la sine, vestea pentru a doua zi, fără nici un ocol, una dintre acele mici întîmplări zilnice ale Parisului de atunci : elevii facultăților de drept și de medicină urmau să se întrunească la ora prînzului în fața Pantheonului, ca să discute asupra uneia din problemele zilei : despre artileria gărzii naționale și despre o neînțelegere dintre Ministerul de Război și „miliția cetățenească“, cu privire la tunările adăpostite în curtea Luvrului. Studenții trebuiau să „discute“ în această privință. Nu-i trebuia mult domnului Gillenormand ca să-i sară țandăra.

Se gîndi la Marius, care era student și avea să meargă, poate, ca și ceilalți să „discute“ la prînz în fața Pantheonului.

Tocmai cînd se gîndea la aceste lucruri supărătoare, intră, adus de domnișoara Gillenormand, locotenentul Théodule, îmbrăcat civil, lucru dibaci din partea lui. Lăncierul își făcuse următoarea socoteală : șmecherul ăsta bătrîn nu și-o fi depus tot capitalul în schimbul unei rente viagere ; merită să te îmbraci nemțește din cînd în cînd pentru el.

Domnișoara Gillenormand îi spuse cu voce tare tatălui ei :

— Théodule, nepotul dumitale. Și încet, locotenentului : Să ai grijă să aprobi tot ce spune.

După asta plecă.

Locotenentul, care nu prea era obișnuit cu astfel de întâlniri venerabile, bolborosi cu oarecare sfială : „Bună ziua, unchiule !” Și făcu un salut amestecat, alcătuit din schițarea involuntară și mecanică a salutului militar și finalul unui salut civil.

— Ah, dumneata ești ; bine, ia loc, spuse bătrînul.

Rosti vorbele acestea aproape fără să se gîndească și numaidecît uită cu totul de lăncier.

Théodule se așază și domnul Gillenormand se ridică.

Domnul Gillenormand începu să umble în lung și-n lat, cu mîinile în buzunar, vorbind tare și frecîndu-și cu degetele lui bătrîne și neastîmpărate cele două ceasornice din buzunarele vestei.

— O adunătură de mucoși ! Dumnealor se întrunesc în piața Pantheonului ! Vai de capul meu ! Niște puști, care pînă mai ieri sugeau la doică ! Dacă i-ai strînge de nas, ar țîșni lapte ! Și ăștia vor „discuta” mîine la prînz ! Încotro mergem ! Încotro mergem ! Hotărît lucru, mergem spre prăpastie. Aici ne-au adus *descamisadosii*¹. Artileria cetățenească ! Să discute asupra artileriei cetățenești. Se duc să trîncănească sub cerul liber despre petardele gărzii naționale ! Și acolo cu cine au să se mai întîlnească ? Uite unde duce iacobinismul ! Pun rămașag pe orice, pe un milion, că nu vor fi acolo decît pungași recidiviști, ocnași eliberați. Republicanii și ocnașii se au între ei ca frații. Carnot întreba : „Unde vrei să mă duc, tră-

¹ Golanii (span.).

dătorule ?“ Fouché răspundea : „Oriunde vrei, dobitocule !“ ¹ Uite ce sînt republicanii.

— Aşa e, răspunse Théodule.

Domnul Gillenormand îşi întoarse niţeluş capul, îl văzu pe Théodule şi urmă :

— Şi cînd te gîndeşti că puşlamaua aia a avut neobrazarea să se facă, mă rog, *carbonaro* ! De ce-ai plecat din casa mea ? Ca să te duci să te faci republican ! Scîrţ ! Înainte de toate poporul nu vrea republica dumitale, n-o vrea, are bun-simţ, ştie bine că regi au fost întotdeauna şi că vor fi întotdeauna, ştie bine că, la urma urmei, poporul nu e decît popor, puţin îi pasă de republică, idiotule ! E o patimă dezgustătoare ! Să te îndrăgosteşti de *Tata Duchesne*, să faci ochi dulci ghilotinei, să cînţi romane din chitară sub balconul lui '93 — îţi vine să-i scuipi pe toţi tinerii ăştia, atît sînt de dobitoci ! Toţi sînt la fel ! N-a scăpat unul ! E destul să respire aerul străzii, ca să-şi piardă uzul raţiunii. Veacul al XIX-lea e o otravă. Orice puşlama îşi lasă să-i crească o barbă de ţap, crede că e cineva, şi pe bătrînii lui părinţi îi pune în cui. Asta înseamnă să fii republican, să fii romantic. Ce e aia romantic ? Te rog să faci bine să-mi spui ce înseamnă romantic ! Sînt toate nebuniile la un loc !

¹ Schimbul de cuvinte tari între Carnot şi Fouché se explică astfel : În 1815, după Waterloo, Fouché, fost ministru al poliţiei sub Napoleon, după ce fusese membru al Convenţiunii, îşi renegase trecutul şi-i servea pe Burboni ; dimpotrivă, Lazare Carnot, fost membru al Comitetului salvării publice, în care calitate organizase armatele republicii şi asigurase victoriile împotriva austro-prusacilor din 1793—94, refuzase în 1804, ca membru al tribunalului, să aprobe proclamarea imperiului. Napoleon îl ţinuse deci la distanţă. Numai în zilele grele din 1814 făcuse din nou apel la dînsul, iar pe timpul celor „o sută de zile“ îl numise ministru de interne. După Waterloo, Burbonii l-au exilat ca „regicid“ ; cu acest prilej s-a petrecut scena evocată de personajul Gillenormand.

Acum un an, însemna *Hernani*.¹ Auzi dumneata, *Hernani* ! Antiteze, grozăvii, care nici măcar nu sînt scrise pe franțuzește ! Și pe urmă au mai pus și tunuri în curtea Luvrului. Uite, pînă unde au mers tîlharii vremii noastre.

— Ai dreptate, unchiule ! spuse Théodule.

Domnul Gillenormand începu iar :

— Tunuri în curtea muzeului ! La ce bun ? Ce ai cu mine, tunule ? Vrei să tragi în Apollo din Belvedere ? Ce are a face încărcătura de pulbere cu Venus de Medicis ? Ah, tinerii din ziua de azi sînt toți niște potlogari ! Ce mare lucru e Benjamin Constant al lor ? ! Și cei care nu sînt netrebnici, sînt nătărăi. Fac tot ce pot ca să se urîtească, sînt prost îmbrăcați, le e frică de muieri ; pe lîngă fuste parcă cerșesc de se prăpădesc femeile de rîs ; pe cîntea mea, ai spune că le e rușine și de dragoste. Sînt pocîți, iar pe deasupra, mai sînt și proști, maimuțăresc jocurile de cuvinte ale lui Tiercelin și Potier², au haine ca niște saci, veste de grăjdari, cămăși de pînză proastă, pantaloni de pănură, cizme de toval și cum sînt pe dinafară așa sînt și pe dinăuntru. Ai putea cu vorbele lor să le pingești ghetele rupte. Și toată droaia asta de țînci mai are și păreri politice. Ar trebui să li se interzică de a avea păreri politice. Fabrică sisteme, refac societatea, surpă monarhia, doboară toate legile, pun podul în locul pivniței și pe portarul meu în locul regelui, zdruncină Europa din temelii, zidesc din nou lumea și, cît despre dragoste, se uită cu coada ochiului la picioarele spălătoreselor cînd se suie în căruță ! Ah ! Marius ! Golanule ! Auzi, să meargă el să urle într-o piață publică ! să discute, să dezbată, să ia măsuri ! Astea se numesc pe limba lor „mă-

¹ Tragedie romantică de Victor Hugo, a cărei premieră a avut loc la Comedia Franceză în februarie 1830.

² Autori de vodeviluri.

suri", vezi Doamne ! Pînă și dezordinea se bagateli-
zează și se preface în gugumănie. Am văzut haosul,
acum văd harababura. Niște școlari să se consfătuiască
cu privire la garda națională, așa ceva n-ai să vezi
nici la ogibevei și la cadodași ¹ ! Sălbaticii umblă în
pielea goală, cu căpățîna împopoțonată cu un pămă-
tuf de rachetă ², cu o ghioagă în labă, dar nu sînt atît
de dobitoci ca bacalaureații ăștia. Plevușcă de doi
bani găleata ! Dumnealor fac pe pricepuții și pe
stăpînii ! Se sfătuiesc și-și pun mintea la bătaie !
Asta-i sfîrșitul lumii. E fără doar și poate sfîrșitul
acestui nenorocit glob pămîntesc. Îi mai trebuie un
ultim sughiț. Îl scoate Franța. Discutați, caraghioși-
lor ! Și așa o să se întîmple atîta vreme cît au să ci-
tească gazete pe sub arcadele Odeonului ; costă numai
un gologan și bunul lor simț, și inteligența, și inima,
și sufletul, și mintea lor pe deasupra. Se întorc acasă
și o dau naibii de familie. Toate ziarele sînt ciumate ;
toate, chiar și *Drapelul alb* ! În definitiv, Martain-
ville a fost iacobin. Ah ! Doamne sfinte ! poți să te
lauzi că l-ai scos din sărite pe bunicu-tău !

— Fără îndoială, spuse Théodule. Și profitînd de
faptul că domnul Gillenormand se opriase ca să răsuf-
le, lăncierul adăugă solemn : N-ar trebui să existe
alt jurnal decît *Monitorul* și altă carte decît *Anuarul*
militar.

Domnul Gillenormand urmă :

— Ca și Sieyès ³ al lor ! Un regicid care a ajuns
senator ! Întotdeauna sfîrșesc așa ! Își scot ochii tu-
tuindu-se cetățenește, ca să ajungă să-și spună „dom-

¹ Triburi de piei-roșii din America de Nord.

² *Volant de raquette* : joc prin care o bucată de plută împo-
dobită cu pene e azvîrlită cu racheta.

³ Abate francez, care în 1789 a jucat un rol însemnat în revo-
luție. A participat în 1799 la lovitura de stat a lui Napoleon și
a deținut în noul regim demnitatea de „al doilea consul“. Mai
tîrziu, Napoleon l-a făcut senator al imperiului.

nule conte". Domnul conte de-o șchioapă, al ucigașilor din septembrie ! Filozoful Sieyès ! E drept că n-am făcut niciodată mai mult haz de filozofiile unor astfel de filozofi, ca de ochelarii măscăriciului de pe Tivoli ! I-am văzut într-o zi pe senatori trecînd pe cheiul Malaquais în mantii de catifea violetă, presărată cu albine de aur și cu pălării ca pe timpul lui Henric al IV-lea. Erau hidoși. Parcă erau maimuțe la curtea tîrgului. Cetățeni, vă declar că progresul vostru e o nebunie, că umanitatea voastră e un vis, că revoluția voastră e o crimă, că republica voastră e un monstru, că tînăra voastră fecioară Franța iese dintr-un bordel, și v-o spun cu deplină convingere tuturor, oricine ați fi, publiciști, economiști, legiști, chiar de-ați fi mai pricepuți în ale libertății, egalității și fraternității decît cuțitul ghilotinei ! S-o știți de la mine, domnilor !

— Așa e ! strigă locotenentul. Nici nu se poate mai adevărat.

Domnul Gillenormand se opri în mijlocul unui gest, se întoarse, îl privi pe lăncierul Thèodule drept în ochi și-i spuse :

— Ești un dobitoc.

CARTEA A ȘASEA

ÎNTILNIREA A DOUA STELE

I

PORECLA, UN MOD DE FORMARE A NUMELOR DE FAMILIE

Marius era în vremea aceea un tânăr frumos, de statură potrivită, cu părul foarte negru și des, cu fruntea înaltă și gânditoare, cu nările deschise și pătimase, cu aerul sincer și potolit, cu un nu știu ce măreț, visător și nevinovat pe chip. Profilul lui, ale cărui trăsături erau rotunjite fără moliciune, avea acea blîndețe germană ce a pătruns în înfățișarea franceză prin Alsacia și Lorena și avea totală lipsă de unghiuri ascuțite, care-i făcea pe sicambri¹ așa de ușor de recunoscut printre romani și care deosebește rasa leonină de cea acvilină. Era în acel anotimp al vieții cînd mintea oamenilor care cugetă e alcătuită, aproape în aceeași măsură, din adîncime și naivitate. Într-o împrejurare gravă avea tot ce-i trebuia ca să fie nerod, dar, dacă mai întorcea o dată cheia, putea fi sublim. Felul lui de-a fi era potolit, rece, politicoș, închis. Pentru că avea o gură fermecătoare, cu buzele cele mai roșii și cu dinții cei mai albi din lume, zîmbetul lui îmblînzea tot ce era aspru în înfățișarea lui. În unele clipe, se năștea un contrast ciudat între frun-

¹ Vechi popor germanic din valea Rinului, supus de romani; s-au contopit mai târziu în masa francilor.

tea lui curată și zîmbetul lui voluptos. Avea ochi mici, dar privirea cuprinzătoare.

În vremea sărăciei celei mai negre, băgase de seamă că fetele întorceau capul după el, dar el fugea sau se ascundea, cu moartea în suflet. Își închipuia că-l priveau din pricina hainelor lui vechi și că râdeau de el ; adevărul e că-l priveau fiindcă era plăcut la vedere și rămîneau visîndu-l.

Această neînțelegere mută dintre el și trecătoarele pline de farmec îl sălbăticiise. Nu alese nici una, fiindcă fugea de toate. Trăi astfel vreme îndelungată — prostește, spunea Courfeyrac.

Courfeyrac îi spunea :

— Nu te mai trudi să fii respectabil ! (Se tutuiau : toate prietenii tinerești alunecă spre acest fel de intimitate). Îți dau un sfat, dragul meu. Nu mai citi atîtea cărți și uită-te mai mult la fetișcane ! Au și năzdrăvanele astea ceva bun în ele, măi Marius ! Tot fugind și rușinîndu-te, ai să te tîmpești.

Alteori, Courfeyrac, întîlnindu-l, spunea :

— Bună ziua, părinte !

De cîte ori Courfeyrac îi ținea un astfel de logos, Marius ocolea, timp de opt zile, cu mai multă înverșunare, femeile de toate vîrstele, iar pe deasupra îl ocolea și pe Courfeyrac.

Existau totuși în lume două femei pe care Marius nu le ocolea și de care nu se păzea. În realitate ar fi fost foarte mirat dacă i-ar fi spus că sînt femei. Una era bătrîna cu păr în barbă, care-i curăța odaia, și care-l făcea pe Courfeyrac să spună : „De cînd servitoarea lui și-a lăsat barbă, Marius a început să se radă“. Cealaltă era un fel de fetiță pe care o vedea foarte des și la care nu se uita niciodată.

De mai bine de un an, Marius zărea pe o alee pustie a grădinii Luxembourg, de-a lungul Pepinierei, un bărbat și o fetiță ; stînd mai totdeauna unul lîngă

altul pe aceeași bancă la capătul cel mai singuratic al aleii dinspre strada Vestului. De fiecare dată cînd întîmplarea, care se amestecă în plimbările visătorilor, îl ducea pe Marius pe alea aceasta — și asta se întîmpla aproape în fiecare zi — îi întîlnea din nou pe cei doi. Bărbatul putea să aibă vreo șaizeci de ani, părea serios și trist. Întreaga lui făptură avea acea înfățișare robustă și totuși obosită a oamenilor obișnuiți cu războaiele și care au lepădat uniforma. Dacă ar fi purtat vreo decorație, Marius ar fi spus : „E un fost ofițer“ ; părea un om de treabă, dar nu puteai intra în vorbă cu el, iar el nu privea în ochii nimănui. Purta pantaloni și redingotă albastră și o pălărie cu marginile late, care păreau întotdeauna noi, o cravată neagră și o cămașă de quaker,¹ adică albă ca zăpada, dar din pînză groasă. O femeie de stradă, care trecea într-o zi pe lîngă el, spuse : „Uite un văduv cu-rățel !“ Avea părul foarte cărunț.

Fata care-l întovărășea venea să se așeze lîngă el, pe banca pe care parcă o adoptaseră amîndoi ; părea să aibă treisprezece sau paisprezece ani, era atît de slabă, încît părea urîță, stîngace, neînsemnată, dar făgăduia să aibă poate cîndva ochi destul de frumoși. Numai că privea totdeauna drept înainte, cu o siguranță neplăcută. Era îmbrăcată bătrînește și copilărește totodată, ca fetele în pension la călugărițe ; purta o rochie prost croită de merinos aspru și negru. Părea să fie un tată cu fiica lui.

Marius îl privi cu luare-aminte, vreo două sau trei zile, pe omul acela bătrîn, care nu era încă un moș-

¹ Membru al unei secte protestante din Anglia, înființată în secolul al XVII-lea. Quakerii purtau toți un anterior negru, rufărie grosolană și pălării cu boruri largi ; erau persecutați fiindcă nu recunoșteau nici o autoritate ; de aceea au emigrat în masă în coloniile din America de Nord, contribuind în secolul al XVIII-lea la eliberarea acestora.

neag, și pe fetița aceea, care nu era încă împlinită, apoi nu le mai dădu nici o atenție. În ceea ce îl privea pe el, s-ar fi zis că nici nu-l văzuseră. Vorbeau amîndoi, liniștiți și nepăsători. Fata sporovăia într-una, veselă. Bătrînul vorbea puțin și, din cînd în cînd, își pleca asupra fetei ochii plini de dragoste părintească nespus de gingașă.

Marius, cu o regularitate mecanică, luase obiceiul de a se plimba pe aleea aceea. Îi întîlnea întotdeauna.

Iată cum se petreceau lucrurile.

Marius sosea de cele mai multe ori pe la capătul dimpotrivă al aleii. O străbătea în toată lungimea, trecea prin fața băncii pe care stăteau bătrînul cu fata, se întorcea pînă la capătul de unde venise și apoi începea din nou. În plimbarea lui făcea acest du-te-vino de cinci sau șase ori, la plimbare venea de cinci șase ori pe săptămîină, dar nu ajunsese să se salute cu cei de pe bancă. Necunoscutul acela și fata, poate tocmai fiindcă păreau a ocoli orice privire, atrăseseră atenția cîtorva studenți, care se plimbau din cînd în cînd în lungul și în latul Pepinierei, cei silitori venind de la cursuri, iar ceilalți de la partidele de biliard. Courfeyrac, care era printre aceștia din urmă, se uitase la ei cîtăva vreme, dar, găsind că fata e urîtă, se dăduse repede și grijuliu la o parte. Fugise ca un part ¹, aruncîndu-le o poreclă. Impresionat numai de rochia copilei și de părul bătrînului o numise pe fată *domnișoara Lanoire* și pe tată, *domnul Leblanc* ², așa încît, fiindcă nimeni nu-i cunoștea și nu le știa numele, porecla se schimbase în nume. Studenții spuneau : „Ah, Domnul Leblanc stă pe bancă !” și

¹ *Partii*, popor străvechi scit, nu erau niciodată așa de primejdioși ca atunci cînd, prefăcîndu-se că fug, aruncau peste umăr săgeți în dușmanii care-i urmăreau.

² *Lanoire* (fr.) — cea neagră ; *Leblanc* (fr.) — cel alb.

Marius la fel cu ceilalți găsisse că e mai simplu să-l numească pe domnul acela necunoscut : Leblanc.

Pentru ușurința povestirii, vom face și noi la fel și vom spune domnul Leblanc.

Marius îi văzu în primul an aproape zilnic, la aceeași oră. Bărbatul părea plăcut, dar fata era destul de posacă.

II

*LUX FACTA EST*¹

În cel de-al doilea an, adică tocmai în acel punct al povestirii la care a ajuns cititorul, s-a întâmplat ca Marius să-și întrerupă, fără să știe el însuși prea bine de ce, obiceiul de a se plimba prin grădina Luxemburgului, și trecură aproape șase luni fără să mai pună piciorul pe aleea aceea. În sfârșit, într-o bună zi, se întoarșe ; era într-o dimineață senină de vară. Marius era vesel, așa cum e oricine când vremea e frumoasă. I se părea că poartă în inimă tot versul păsărilor pe care le auzea și toate frânturile de cer albastru pe care le zărea printre frunzele copacilor.

Se duse de-a dreptul la „aleea lui“ și, când ajunsă la capăt, zări pe aceeași bancă perechea binecunoscută. Numai că, apropiindu-se, bărbatul era tot acela, dar i se păru că fata e alta. Făptura pe care o vedea acum era înaltă și frumoasă și avea formele cele mai încântătoare pe care le are femeia în clipa când încă se mai îmbină cu cele mai naive gingășii ale copilului ; clipă trecătoare și nevinovată, pe care nu pot s-o talmăcească decît vorbele acestea : cincisprezece ani. Avea un minunat păr castaniu, cu ape aurii, o frunte

¹ Și se făcu lumină (lat.), citat din Scriptură.

care părea de marmură, obraji făcuți parcă din petale de un trandafir palid, tulburător de albi, o gură minunată, din care vorba ieșea ca un cântec, și zîmbetul ca o lumină, un cap pe care Rafael ¹ i l-ar fi dat Mariei, așezat pe un gît pe care Jean Goujon ² i l-ar fi dat Venerei. Și, ca nimic să nu-i lipsească acestui chip încântător, nasul ei nu era frumos, era drăguț; nici drept, nici încovoiat, nici italian, nici grec; nasul ei era parizian, adică spiritual, fin, neregulat și pur, nasul acela care-i necăjește pe pictori și farmeca pe poeți.

Cînd Marius trecu pe lîngă ea, nu putu să-i vadă ochii, cu pleoapele lăsate. Nu-i zări decît genele lungi castanii, pline de umbră și de sfială.

Sfiala n-o împiedica pe frumoasa copilă să zîmbească, ascultînd pe bărbatul cu păr alb care îi vorbea, și nimic nu era mai răpitor ca zîmbetul acela fraged, cu ochii plecați.

În prima clipă, Marius crezu că era o altă fată a aceluiași părinte, desigur soră cu cea dintîi, dar cînd plimbarea lui, totdeauna aceeași, îl aduse a doua oară prin fața băncii și cînd se uită la ea cu luare-aminte, își dădu seama că era aceeași. În șase luni fetița se făcuse fată; iată toată taina. Nimic mai obișnuit ca schimbarea aceasta. Vine o clipă în care fetele înfloresc cît ai clipi din ochi și dintr-o dată se prefac în trandafiri. Ieri le-ai lăsat copii, azi te neliniștesc.

Fata nu numai că crescuse, dar se desăvîrșise. Așa cum în aprilie ajung trei zile pentru ca unii arbori

¹ *Rafael Sanzio* (1483—1520), marele pictor al Renașterii italiene; a excelat în reprezentarea așa-zisei Madone (mama lui Iisus), închipuită de el ca o femeie de o frumusețe desăvîrșită. Un astfel de tablou se află și la Muzeul Luvru din Paris.

² Sculptor francez din secolul al XVI-lea. A lăsat statui de divinități feminine din mitologia greco-romană, cărora le-a dat forme suple și delicate (*Diana cu căprioara*, de pildă, de la Luvru, descrisă de Al. I. Odobescu în *Pseudocyngetikos*).

să se umple de flori, ei îi ajunseseră șase luni ca să se înveșmînte în frumusețe. Aprilie al ei sosise.

Se întîmplă uneori să vezi oameni care, din săraci și meschini, parcă se deșteaptă și trec deodată de la strîmtoare la fast, cheltuiesc în dreapta și-n stînga și ajung dintr-o dată strălucitori, risipitori și măreți. Totul depinde de un venit pe care l-au încasat ; s-a împlinit ieri o scadență în folosul lor. Așa și fata ; își încasase cîștigul pe șase luni.

Nu mai era eleva de pension cu pălărie de pluș, cu rochie de lînă merinos, cu încălțăminte școlărească și cu mîini roșii ; o dată cu frumusețea i se născuse și gustul ; era o domnișoară bine îmbrăcată, de o eleganță simplă și bogată, fără a fi căutată. Purta o rochie de damasc negru, o pelerină din aceeași stofă și o pălărie de mătase albă. Mănușile albe îi subliniau gingașia mîinilor, care se jucau cu mînerul de fildeș chinezesc al unei umbrele, și încălțăminte de mătase îi desena piciorul mic. Îmbrăcăminte de ei răspîndea o mireasmă fragedă și pătrunzătoare.

Bărbatul era același.

Cînd Marius se apropie de ea pentru a doua oară, fata își ridică ochii. Erau de un albastru ceresc și adînc, iar în acest azur voalat nu se deosebea încă decît privirea unui copil. Se uită la Marius fără să-l bage în seamă, ca și cum s-ar fi uitat la un țînc care ar fi alergat pe sub sicomori, sau la vasul de marmură ce umbrea banca, iar Marius își urmă și el plimbarea, gîndindu-se la altceva.

Mai trecu de vreo patru sau cinci ori pe lîngă banca pe care stătea fata, fără să-și întoarcă ochii spre ea.

În zilele următoare veni iar, ca de obicei, la Luxembourg ; îi găsi, ca de obicei, tot aci pe „tatăl cu fata“, dar nu le mai dădu atenție. Nu se gîndea la fată acum cînd se făcuse frumoasă, după cum nu se gîn-

dise la ea nici cînd era urîtă. Trecea însă întotdeauna foarte aproape de banca pe care stătea ea, pentru că așa se obișnuise.

III

JOC DE LUMINĂ AL PRIMĂVERII

Într-o zi, aerul era încropit, Luxembourgul plin de umbră și de soare, cerul limpede, ca și cum îngerii l-ar fi spălat de dimineată, și pasărelele ciripeau prin desişul castanilor. Marius își deschisese naturii tot sufletul, nu se gîndea la nimic, trăia, respira; trecu pe lângă banca obișnuită, fata ridică ochii la el și privirile li se întîlniră.

Ce-a fost de data asta în privirea fetei? Marius n-ar fi putut spune. Nu era nimic și era totul. Fu o fulgerare ciudată.

Ea își plecă ochii, și el își văzu de drum.

Ceea ce zărise adineauri nu erau ochii nevinovați și limpezi ai unui copil, ci o prăpastie plină de taine, care se deschisese pe jumătate și se închisese repede la loc.

Vine o zi în care orice fată se uită în felul acesta. Vai de cel ce se află în calea ochilor ei!

Această întîie privire a unui suflet care nu se cunoaște încă e ca zorile pe cer. E deșteptarea a ceva strălucitor și necunoscut. Nimic n-ar putea să redea farmecul primejdios al acestei licăriri neașteptate, care luminează nedeslușit și fără de veste negurile minunate, și care e făcută din toată nevinovăția de astăzi și din toată patima de mîine. E un fel de tandrețe nehotărîtă, care se descoperă la întîmplare și așteaptă. E o capcană pe care nevinovăția o întinde

fără vrere și în care prinde inima, fără să știe și fără să vrea. Fecioara privește cu ochi de femeie.

Acolo unde cade privirea aceasta se naște aproape totdeauna o visare adâncă. Toate nevinovățiile și toate patimile se strâng în raza cerească și fatală, care, mai mult decât cea mai iscusită ocheadă a unei cochete, are puterea magică de a face să înflorească, deodată, în fundul unui suflet, floarea aceea ascunsă plină de miresme și veninuri, care se cheamă iubire.

Seara, intrînd în vizuina lui, Marius își aruncă privirea asupra veșmintelor de pe el și pentru întâia oară își dădu seama de necuviința și negliobia nemai-auzită pe care le făcea ducîndu-se să se plimbe la Luxembourg cu hainele lui murdare „de toate zilele“, cu o pălărie cu panglica ruptă, cu niște bocanci de căruțaș, cu pantaloni negri, roși la genunchi, și cu un surtuc negru, lustruit în coate.

IV

ÎNCEPUTUL UNEI BOLI GRELE

A doua zi, la ora obișnuită, Marius își scoase din dulap haina cea nouă, pantalonii noi, pălăria nouă și ghetetele noi ; se îmbracă cu ele, își puse mănușile, lux de zile mari, și plecă la Luxembourg.

Pe drum îl întîlni pe Courfeyrac și se făcu că nu-l vede. Ajungînd acasă, Courfeyrac le spuse prietenilor lui : „Am întîlnit pălăria nouă și hainele cele noi ale lui Marius, cu Marius în ele. Se ducea, fără îndoială, la vreun examen. Avea un aer atît de tîmpit !“

Cînd ajunse la Luxembourg, Marius dădu ocol bazinei și privi lebedele, apoi rămase multă vreme să contemple o statuie cu capul înnegrit de mucegai și căreia îi lipsea un sold. Lîngă bazin stătea un bur-

ghez burtos de vreo patruzeci de ani, care ținea de mână un copilăș de cinci ani și-i spunea : „Băiete, să știi de la mine, tot ce-i prea mult nu-i sănătos. Ține-te departe de despotism ca și de anarhie“. Marius îl ascultă pe burghez, apoi mai făcu o dată ocolul bazinului. Se îndreptă în sfârșit pe „aleea lui“, încet, ca și cum i-ar fi părut rău. S-ar fi spus că era deopotrivă de îndemnat și de împiedicat să se îndrepte într-acolo. Nu-și dădea însă seama și credea că face la fel ca în fiecare zi.

Ieșind pe alee, zări la capătul celălalt, pe „banca lor“, pe domnul Leblanc cu fata lui. Își încheie haina pînă sus, o netezi bine ca să nu facă vreo cută, aruncă o privire mulțumită asupra reflexelor lucioase ale pantalonilor și se îndreptă spre bancă. Mergea ca la atac, plin de o dorință de cucerire. Spun, cu alte cuvinte, că se ducea spre banca aceea, cum aș spune că Hannibal înainta asupra Romei.

De altfel, toate aceste mișcări erau mecanice și el nu-și întrerupsese nici o clipă șirul gîndurilor. Se gîndea în clipa aceea că *Manualul de bacalaureat* era o carte proastă și că fusese redactată cu siguranță de niște nătărăi, deoarece erau analizate acolo drept capodopere ale minții omenești trei tragedii de Racine și o singură comedie de Molière. O ureche îi țiuia. Pe cînd se apropia de bancă, își potrivea cutele hainei și privirile i se aținteau asupra fetei. I se părea că fata aceea umple tot capătul aleii cu o licărire palidă și albastră.

Pe măsură ce se apropia, pasul i se încetinea. Ajuns la o oarecare depărtare de bancă, cu mult înainte de capătul aleii, se opri, și fără să știe de ce, se întoarse din drum. Nici măcar nu se gîndise să nu meargă pînă la capăt. Fata abia putuse să-l zărească de departe și să vadă cît era de chipeș cu hainele lui cele

noi. Marius se ținea drept, ca să pară arătos, dacă l-ar privi cineva din spate.

Ajunse la capătul celălalt, apoi se întoarse, și de data aceasta se apropie ceva mai mult de bancă. Când se află la câțiva pași, nu se simți în stare să meargă mai departe și șovăi. I se păruse că fata își întorsese ochii spre el. Făcu o sforțare bărbătească și hotărâtă, își stăpîni șovăiala și merse înainte. Peste cîteva clipe, trecea prin fața băncii drept și sigur de el, roșu pînă la creștet, fără să îndrăznească să arunce vreo privire nici în dreapta, nici în stînga, cu mîna la piept, ca un bărbat de stat. În clipa cînd trecu pe sub gura de foc ce pîndea din locul acela, simți o bătaie de inimă înfricoșătoare. Fata purta, ca și în ajun, rochia de damasc și pălăria de mătase. Marius auzi o voce minunată care era desigur „vocea ei”. Vorbea liniștit. Era foarte frumoasă. Marius simțea acest lucru, deși nu căuta s-o privească. „Oricum, gîndea el, nu s-ar putea să n-aibă oarecare stimă și considerație pentru mine, dacă ar ști că sînt adevăratul autor al disertației despre Marcos Obregon de la Ronda, pe care domnul François de Neufchâteau a dat-o drept a lui, în fruntea unui *Gil Blas* pe care l-a editat.”¹

Trecu de bancă, merse pînă la marginea aleii, care era foarte aproape, se întoarse înapoi și mai trecu o dată prin fața fetei celei frumoase. De data aceasta

¹ *Marcos de Obregon* este un roman picaresc spaniol (1618) de Vicente Martinez Espinel, lucrare cu caracter autobiografic, povestind viața de aventuri a autorului. *Nicolas-Louis François, zis de Neufchâteau*, fusese ministru de interne în timpul directoratului (1798). Se ocupase mai înainte și s-a ocupat și după aceea de literatură și de lucrări de erudiție. Sub restaurație apărea romanticilor ca un întârziat. *Gil Blas*, roman de aventuri și de moravuri de Alain-René Lesage, publicat între 1715 și 1735.

era tare palid. De altfel simțea ceva foarte neplăcut. Se depărtă de bancă și de fată și, cu spatele la ea, închipuindu-și că-l privește, începu să se poticnească.

Nu mai încercă să se apropie de bancă, se opri pe la mijlocul aleii și făcu ce nu făcea niciodată, se așază, aruncînd priviri în dreapta și-n stînga și gîndindu-se, în strîmbăturile cele mai nebănuite ale minții, că la urma urmei ar fi greu ca o ființă, căreia el îi admira pălăria și rochia neagră, să rămîna nepăsătoare față de pantalonii lui bine călcați și surtucul lui cel nou.

După un sfert de ceas se ridică, parcă ar fi vrut din nou să se îndrepte spre banca pe care o înconjură parcă un nimb. Cu toate astea, rămase în picioare nemișcat. Pentru prima oară, de cincisprezece luni încoace, se gîndi că domnul care venea zilnic în grădină împreună cu fiică-sa îl băgase de seamă fără îndoială și că găsea poate stăruința lui cam ciudată.

Tot pentru prima oară simți că nu e cuviincios să-i dea necunoscutului acestuia, fie chiar și în ascunsul gîndurilor lui, numele născocit de : domnul Leblanc.

Stătu astfel cîteva minute, cu capul plecat, desenînd pe nisip cu bastonul pe care îl ținea în mînă.

Apoi se întoarse deodată cu spatele spre banca domnului Leblanc și a fiicei acestuia și o luă spre casă.

În ziua aceea uită să mănînce. Nu-și dădu seama decît seara, la ceasurile opt și, fiindcă era prea tîrziu ca să se mai ducă în strada Saint-Jacques, își spuse : „Nu-i nimic !“ și mîncă o bucată de pîine. Nu se culcă decît după ce-și perie hainele și le împături cu grijă.

TOT FIUL DE TRĂSNETE CAD PE CAPUL TAȚEI
BOUGON

A doua zi, țăța Bougon ¹ — așa o numea Courfeyrac pe bătrâna portăreașă, locatară principală, femeie de serviciu a hardughiei Gorbeau, căreia îi zicea în realitate doamna Burgon, după cum am văzut, dar acest mucalit de Courfeyrac nu respecta nimic — țăța Bougon băga de seamă cu uimire că domnul Marius ieșea tot cu hainele lui cele noi.

Marius se întoarce la Luxembourg, dar nu trecu mai departe de banca lui obișnuită de la mijlocul aleii. Se așeză, ca în ajun, privind de departe și zărind deslușit pălăria albă, rochia neagră și mai ales licărirea albastră. Nu se clinti și nu se întoarce acasă decât la închiderea porților Luxembourgului. Nu-i văzuse pe domnul Leblanc și pe fiică-sa plecând. Își spuse că ieșiseră din grădină pe poarta dinspre strada Vestului. Mai târziu, după vreo câteva săptămîni, cînd se gîndi la cele întîmplate, nu putu să-și amintească cu nici un chip unde luase masa în seara aceea.

A doua zi, țăța Bougon rămase ca trăsniță : pentru a treia oară, Marius ieșea tot cu hainele noi.

— Trei zile la rînd ! rosti ea.

Încercă să-l urmărească, dar Marius mergea repede și cu pași mari ; un hipopotam pusese la cale urmărirea unei căprioare. În două minute îl pierdu din ochi și se întoarce acasă gîfîind, furioasă și înăbușită de astmă. „Poftim, ce rost are, mormăi ea, să-ți pui hainele bune în fiecare zi și să faci lumea să alerge după tine !“

Marius se ducea la Luxembourg.

¹ Mormăială (fr.).

Fata era acolo cu domnul Leblanc. Marius se apropie cît putu mai mult prefăcîndu-se că citește o carte, dar rămase totuși foarte departe. Se întoarse apoi la banca lui, unde rămase vreo patru ceasuri privind la vrăbiile care țopăiau pe alce ca și cum și-ar fi bătut joc de el.

Se scurseră astfel vreo cincisprezece zile. Marius se ducea la Luxembourg, dar nu ca să se plimbe, ci ca să se așeze pe aceeași bancă, fără să știe de ce. O dată așezat, nu se mai clintea. Își punea în fiecare dimineață hainele noi, se ascundea, și a doua zi o lua de la capăt.

Fata era fără îndoială minunat de frumoasă. Singura critică pe care puteai să i-o aduci era nepotrivirea dintre privirea tristă și zîmbetul vesel, ceea ce-i dădea un aer oarecum rătăcit și făcea ca în anumite clipe chipul acela blînd să devină ciudat, fără a înceta totuși de a fi încîntător.

VI

PRIZONIER !

Într-una din ultimele zile ale celei de a doua săptămîni, Marius ședea, ca de obicei, pe banca sa și ținea în mînă o carte deschisă ; de două ore nu mai întorsese nici o filă. Deodată tresări. Se petrecea un lucru neobișnuit la capătul aleii. Domnul Leblanc și cu fiică-sa se sculasera de pe bancă, fata luase brațul tatălui și amîndoi se îndreptau încet spre mijlocul aleii, unde se afla Marius. Marius închise cartea, apoi o deschise din nou și se sili să citească. Tremura. Nimbul se îndrepta spre el. „Ah ! Doamne ! n-o să mai am timp să iau o atitudine potrivită“. Omul cu părul alb și tînăra fată se apropiau. I se păru că ține un veac

și nu trecuse decît o clipă. „Ce-or fi căutînd pe aci ? se întrebă el. Cum ? Ea are să treacă prin locul acesta ! Picioarele ei vor atinge nisipul aleii, la doi pași de mine !” Era tulburat, ar fi vrut să fie foarte frumos, ar fi vrut să aibă pe piept crucea Legiunii de onoare. Auzea cum se apropie zgomotul domol și măsurat al pașilor lor. Își închipuia că domnul Leblanc îi aruncă o privire mînioasă. „Oare o să-mi vorbească ?” se întrebă el. Își lăsa capul în jos ; cînd îl ridică din nou, erau lîngă el. Fata trecu și-l privi în trecere, îl privi țintă, cu un aer duios și visător, care-l făcu pe Marius să se înfioare din cap pînă-n picioare. I se păru că-l muștră că a zăbovit atît să se apropie de ea și-i spune : „Iată, am venit eu !”

Marius rămase înmărmurit în fața ochilor ei plini de lumină și de nemărginire.

Își simțea creierul de jeratic. Ea se îndreptase spre el, ce bucurie ! Și apoi, cum l-a privit ! I se păru mai frumoasă decît o văzuse vreodată. Frumoasă, de o frumusețe totodată feminină și îngerească, o frumusețe desăvîrșită, care ar fi inspirat pe Petrarca și în fața căreia Dante ar fi îngenucheat. I se părea că plutește în albastrul cerului. În același timp se simțea foarte rușinat, privindu-și încălțăminte prăfuită.

Era sigur că și ea îi văzuse pantofii.

O urmări cu ochii pînă ce pieri. Apoi începu să se plimbe ca un dezmetic prin Luxembourg. Din cînd în cînd, rîdea singur și vorbea cu glas tare. Privea atît de visător spre dădacele copiilor, încît fiecare din ele ar fi putut să creadă că s-a îndrăgostit de ea.

Ieși din Luxembourg nădăjduind s-o regăsească pe stradă.

Sub arcadele Odeonului îl întîlni pe Courfeyrac și-i spuse : „Vino să cînezi cu mine”. Merseă împreună la *Rousseau* și cheltuiră șase franci. Marius mîncă cu

poftă, ca un căpcăun. Dăduse șase gologani chelnerului. La desert îi spuse lui Courfeyrac : „Ai citit gazeta ? Audry de Puyraveau ¹ a ținut un discurs admirabil !“

Era îndrăgostit nebunește.

După cină, îi spuse lui Courfeyrac : „Te invit la teatru“. Merșeră împreună la *Porte Sainte-Martin* ca să-l vadă pe Frédérik ² în *L'auberge des Andrets*. Marius petrecu de minune.

În același timp, se sălbătici parcă și mai mult. La ieșirea din teatru nici nu se uită la jartiera unei modiste care sărea peste băltoace și i se făcu scîrbă cînd Courfeyrac spuse : „Mi-ar face mare plăcere s-o trec în colecția mea !“

Pentru a doua zi, Courfeyrac îl poftise la prînz la cafeneaua *Voltaire*. Marius se duse și mîncă și mai mult decît în ajun. Era gînditor și foarte vesel.

S-ar fi spus că prindea orice prilej ca să rîdă cu hohote. Îmbrățișă cu dragoste un provincial oare care, care-i fusese prezentat. În jurul mesei se făcuse un cerc de studenți, vorbindu-se despre neroziile ce se spun la Sorbona de la catedră și pe care statul le plătește atît de scump, apoi veni vorba despre greșelile și lipsurile dicționarelor și prozodiilor lui Quicherat ³. Marius întrerupse discuția ca să strige :

— Cu toate astea, e foarte plăcut să ai o decorație !

— Ba e ridicol, îi spuse încet Courfeyrac lui Jean Prouvaire.

¹ Industriș și om politic francez din timpul monarhiei cenzitare. Deputat sub restaurație, a făcut o opoziție crîncenă regimului reacționar de atunci și a îndemnat la revoluție în iulie 1830.

² *Frédérik Lemaitre*, actor celebru care a creat în *L'auberge des Andrets* tipul atît de popular al lui Robert Macaire, un ocaș evadat, un răzvrătit împotriva societății burgheze.

³ Filolog francez din secolul trecut.

— Dimpotrivă, răspunse Jean Prouvaire, e foarte serios.

Era serios, într-adevăr. Marius se afla în acel ceas dintîi, plin de violența și de încîntarea cu care încep pasiunile mari.

O singură privire făcuse toate acestea. Cînd pui fiitul, incendiul e gata să izbucnească ; nimic nu-i mai simplu : o privire e ca o scînteie.

Era limpede. Marius iubea o femeie. Soarta lui intra în necunoscut.

Privirea femeilor seamănă cu acele mașinării, liniștite în aparență, dar înspăimîntătoare. Treci pe lîngă ele în fiecare zi, bun și nevătămat, fără nici o bănuială. Vine o clipă cînd uiți chiar că se mai găsesc la locul lor. Te duci și vii, vorbești, visezi, rîzi. Deodată te simți prins. S-a sfîrșit ! Roțile te-au prins ; privirea te învăluie. Te-ai agățat, nici tu nu știi cum, lăsînd să fluture gîndurile tale răzlețe, într-o clipă de nebăgare de seamă. Ești pierdut. Nu mai ai nici o scăpare. O înlănțuire de forțe tainice pune stăpînire pe tine. Te zbați în zadar. Nici un ajutor omenesc nu mai e cu putință. Ai să cazi din roți în roți, din spaimă în spaimă, din chin în chin, tu, mintea ta, averea ta, viitorul tău, sufletul tău ; și, după cum vei fi în puterea unei ființe viclene sau a unei inimi nobile, nu vei scăpa din această mașină înspăimîntătoare decît desfigurat de rușine sau transfigurat de pasiune.

VII

AVENTURILE LITEREI „U“ LĂSATA ÎN VOIA PRESUPUNERILOR

Singurătatea, desprinderea de toate ale lumii, existența independentă, mîndria, dragostea de natură, lipsa unei activități zilnice productive, viața în sine,

frământările tainice ale curăției trupesti, admirația în fața creațiunii, toate îl pregătiseră pe Marius pentru această stăpânire care se numește patima dragostei. Cultul pe care-l purta tatălui său ajunsese, încetul cu încetul, o religie și, ca orice religie, i se cuibărise în fundul sufletului. Îi trebuia ceva mai aproape de simțirea lui. Și veni dragostea.

Trecu o lună întreagă în timpul căreia Marius se duse zilnic la Luxembourg. Când sosea ora, nimic nu-l mai putea ține pe loc. „E de serviciu“, spunea Courfeyrac. Marius trăia într-o încântare. Era sigur că fata îl privea.

Ajunsese îndrăzneț și se apropia de bancă. Totuși nu mai trecea pe dinaintea ei, supunându-se în același timp instinctului de sfială și instinctului de prevedere al îndrăgostiților. Socotea că e bine să nu atragă „atenția tatălui“. Își potrivea opririle îndărătul arborilor și al statuilor, cu un machiavelism adânc, în așa fel ca să se lase văzut cât mai mult de tînăra fată și cât mai puțin cu puțință de domnul cel bătrîn. Uneori rămînea nemișcat timp de o jumătate de oră în umbra unui Leonida sau a unui Spartacus, oarecare, ținînd în mînă o carte pe deasupra căreia ochii lui, ridicîndu-se încet, căutau pe frumoasa fată, și ea, din parte-i, își întorcea spre el profilul încîntător cu un surîs nedeslușit. În timp ce vorbea în chipul cel mai firesc și mai liniștit din lume cu omul cu părul alb, ea își îndrepta asupra lui Marius toată visarea din ochii ei feciorelnici și pătimași. Era siretenia străveche, pe care Eva a știut-o încă din prima zi a lumii, și pe care orice femeie o știe încă din prima zi a vieții sale. Gura fetei răspundea unuia, iar privirea răspundea celuiilalt.

Trebuie să credem, totuși, că domnul Leblanc începuse să bănuiască ceva, căci adesea, cînd sosea Marius, se ridica de pe bancă și se plimba încôace și în-

colo. Părăsise locul lor obișnuit și alesese, la celălalt capăt al aleii, banca vecină cu statuia Gladiatorului, ca și cum ar fi vrut să vadă dacă Marius îi va urmări și acolo. Marius nu pricepu și făcu această greșală. „Tatăl“ începu să nu mai fie punctual și n-o mai lua zilnic pe „fiica lui“. Uneori venea singur și atunci Marius pleca. Altă greșală.

Marius nu se mai ferea de aceste semne. Din faza sfiei trecuse — progres firesc și de neînlăturat — în faza imprudenței. Dragostea lui creștea. Își visa iubita în toate nopțile. Apoi îi mai venise o fericire neașteptată, ca uleiul peste foc, care îi lega și mai tare la ochi. Într-o seară, pe înnoptate, găsisse o batistă pe banca de pe care „Leblanc și fiica sa“ se ridicaseră. O batistă simplă și fără broderie, dar albă și fină, care i se păru că răspîndește un parfum nemaisimțit. O ridică cu frigurare. Batista era brodată cu inițialele U.F. Marius nu cunoștea nimic despre frumoasa copilă : nici familia, nici numele, nici locuința ; aceste două litere erau primul amănunt pe care-l afla despre ea, inițialele scumpe inimii lui pe care el începu de îndată să-și clădească închipuirile. U era desigur pronumele. „Ursula ! se gândi el, ce nume fermecător.“ Sărută batista, o mirosi, și-o puse pe inimă, pe trup în timpul zilei iar noaptea, ca să adoarmă, își acoperi buzele cu ea.

— Îi simt tot sufletul ! strigă el.

Batista era a domnului bătrîn, care, pur și simplu, o pierduse.

În zilele care urmau acestei descoperiri, Marius nu se mai arătă în Luxembourg decît sărutînd batista și apăsîndu-și-o pe inimă. Frumoasa copilă nu pricepea nimic și i-o arăta prin semne discrete.

— Cîta nevinovăție ! spunea Marius.

CHIAȚ ȘI INVALIDIZII POT FI FERICIȚI

Fiindcă am rostit cuvântul nevinovăție și fiindcă nu ascundem nimic, trebuie să spunem că o dată, oricât de încântătoare era „Ursula” lui, i-a dat totuși un motiv de amărăciune foarte serios. Era într-una din zilele acelea în care fata îl hotăra pe domnul Leblanc să părăsească banca și să se plimbe pe alee. Un vînticel vioi de iunie legăna vîrfurile platanilor. Tatăl și fiica trecuseră la braț prin fața băncii lui Marius. În urma lor, Marius se ridicase și-i urmărea cu privirea, așa cum se cuvine cînd ți-e sufletul tulburat de dragoste.

Deodată o adiere de vînt, mai poznașă decît celelalte și pesemne aleasă ca să-i îplinească primăverii rosturile, suflă dinspre Pepinieră, se abătu peste alee, învăluie fata într-un fior, încîntător, vrednic de nimfele lui Virgiliu și de faunii¹ lui Teocrit², și ridică rochia — rochia ei mai sacră decît mantia lui Isis³ — aproape pînă la înălțimea jartierei. Un picior minunat ieși la iveală. Marius îl văzu. Fu mîniat și furios.

Fata își trase repede rochia în jos cu o mișcare speriată, dar el rămase totuși revoltat. „E adevărat, se afla singur pe alee. S-ar fi putut totuși să mai fie cineva de față! Dacă a fost cineva? E cu puțință un asemenea gest? Ceea ce a făcut, e îngrozitor.” Vai biata copilă nu făcuse nimic; nu era decît un singur vinovat; dar Marius, în care mijea deslușit acea

¹ Divinități cîmpenești la romani, presupuși protectori a turmelor; apar adesea în poezia pastorală din antichitate.

² Poet grec, autor de idile cîmpenești; a trăit în Sicilia în secolul al III-lea î.e.n.

³ Zeiță egipteană.

Bartholo ce zace în orice Chérubin¹, era hotărît nemulțumit și gelos pînă și de umbra lui.

Într-adevăr, așa se trezește și prinde rădăcini în inima omenească, fără nici un drept, urîcioasă și plină de ciudățenii, gelozia pătimasă a cărnii. De altminteri, lăsînd la o parte gelozia, nu simțise nici o plăcere văzînd piciorul ei minunat ; ciorapul alb al oricărei femei i-ar fi plăcut mai mult.

Cînd „Ursula sa“, după ce ajunsese la capătul aleii, se înapoia cu domnul Leblanc și trecu prin fața băncii pe care Marius se așezase din nou, Marius îi aruncă o privire ursuză și fîrioasă. Fata avu o mică tresărire întovărășită de o ridicare a sprîncenelor, care însemna : „Ce s-a întîmplat ?“

Aceasta a fost prima lor „neînțelegere“.

Abia isprăvi Marius să-i facă această muștrare din ochi, cînd cineva străbătu alea. Era un invalid adus din umeri, foarte zbîrcit și cu părul foarte alb, într-o uniformă din timpul lui Ludovic al XV-lea, purtînd pe piept mica decorație ovală de postav roșu cu spadele încrucișate, crucea Sfîntului Ludovic, și fluturînd o mîneacă fără braț înăuntru. Omul avea bărbia de argint și un picior de lemn. Lui Marius i se păru înfățișarea lui foarte mulțumită. I se păru chiar că bătrînul cinic, pe cînd schiopăta alături de el, îi făcuse cu ochiul prietenește și vesel, ca și cum o înțîmplare i-ar fi făcut să se înțeleagă și să guste laolaltă un noroc neașteptat. Ce anume îl putea face să fie atît de mulțumit pe acest hîrb al lui Marte ? Ce legătură putea să fie între acest picior de lemn și celălalt ? Marius era în culmea geloziei. „Poate că a

¹ Personaje din comediile lui Beaumarchais (secolul al XVIII-lea) : primul în *Bărbierul din Sevilla*, este tipul bătrînului gelos ; celălalt, în *Nunta lui Figaro*, încarnează adolescența naivă, plină de spontaneitate sinceră în exprimarea sentimentelor.

fost de față ! își spuse el. Poate că a văzut !” Și îi venea să-l ucidă pe invalid.

Timpul însă netezește tot. Această mînie a lui Marius împotriva „Ursulei”, oricît de îndreptățită ar fi fost, trecu. Pînă la urmă o iertă, deși destul de greu ; trei zile i-a purtat pică. În vremea asta, și tocmai din pricina asta, patima lui crescuse pînă la nebunie.

IX

ECLIPSA

Am văzut cum Marius descoperise, sau crezuse că descoperă, că Ea se numește Ursula. Pofta vine iubind. Era ceva să știe că o cheamă Ursula ; dar era puțin. Vreme de trei sau patru săptămîni Marius trăise din această fericire. Apoi a vrut să afle unde locuiește fata.

Făcuse o primă greșală : căzuse în capcana cu banca Gladiatorului. Mai făcuse și a doua : părăsea grădina cînd domnul Leblanc venea singur. O făcu și pe a treia, cea mai mare din toate : o urmări pe „Ursula”.

Fata locuia pe strada Ouest, în partea cea mai puțin umblată a străzii, într-o casă nouă, cu trei camere, cu o înfățișare modestă.

Începînd din acea clipă, Marius, pe lîngă fericirea de a o vedea în Luxembourg, avu o fericire nouă : aceea de a o urmări pînă acasă.

Foamea lui sporea. Știa cum o cheamă, îi știa cel puțin numele încîntător, adevărat nume de femeie. Știa unde locuiește ; vru să știe și cine era.

Într-o seară, după ce-i urmărise pînă acasă și-i văzuse intrînd pe poartă, intră și el în urma lor și spuse cu îndrăzneală portarului :

— S-a întors acasă domnul de la etajul întâi ?

— Nu, răspunse portarul, domnul de la al treilea.

Făcuse încă un pas. Acest succes îl încurajă pe Marius.

— Apartamentul cu ferestrele la stradă ? întrebă el.

— Auzi vorbă ! răspunse portarul. Toate apartamentele au ferestrele la stradă.

— Și cu ce se ocupă acest domn ? reluă Marius.

— E rentier, domnule. Un foarte bun om, care, deși nu-i prea bogat, îi ajută pe cei nenorociți.

— Cum îl cheamă ? întrebă iarăși Marius.

Portarul ridică fruntea și spuse :

— Nu cumva domnul e de la poliție ?

Marius plecă destul de rușinat, dar foarte încântat. Știa din ce în ce mai multe.

„Bine, gândi el. Știu că se numește Ursula, că este fiica unui rentier și că locuiește în strada Ouest, la etajul al treilea.“

A doua zi, domnul Leblanc și fiica sa nu rămaseră decît scurtă vreme în Luxembourg ; plecară înainte de a se însera. Marius îi urmări pînă în strada Ouest cum îi era obiceiul. Ajungînd la poartă, domnul Leblanc o lăsă pe fiica sa să treacă întâi, apoi, înainte de a păși pragul, se opri, se întoarse și-l privi țintă pe Marius.

A treia zi nu mai veni la Luxembourg. Marius îi așteptă zadarnic toată ziua.

La căderea nopții, se duse în strada Ouest și văzu lumină la ferestrele de la etajul al treilea. Se plimbă pe sub ferestre pînă cînd se stinse lumina.

În ziua următoare, nimeni nu veni la Luxembourg. Marius așteptă toată ziua, apoi se duse să facă de strajă sub ferestre. Stătea așa, pînă la zece seara. Cina o lua pe apucate. Frigurile îl hrănesc pe bolnav și dragostea pe îndrăgostit.

În felul acesta trecură opt zile. Domnul Leblanc și fiica sa nu se mai arătau la Luxembourg. Marius făcea presupuneri triste ; în timpul zilei nu îndrăznea să pîndească la poartă, se mulțumea să meargă pe înnoptate și să privească îndelung lumina roșietică a geamurilor. Din cînd în cînd, zărea prin ele umbre și inima-i bătea nebunește.

În a opta zi, cînd ajunse sub ferestre, nu mai era lumină. „Uite ! spuse el, n-au aprins încă. Totuși, e întuneric. Să fi ieșit ?“ Așteptă pînă la zece. Pînă la miezul nopții. Pînă la unu noaptea. Nici o lumină nu se aprinse la ferestrele etajului al treilea și nimeni nu se înapoie acasă. Plecă foarte amărît.

A doua zi — căci nu mai trăia decît de la o zi la alta — a doua zi nu găsi pe nimeni la Luxembourg ; era de așteptat ; pe înnoptate se duse la locuință. Nici o lumină la ferestre ; obloanele erau închise ; tot etajul al treilea era în întuneric. Marius bătă la poartă, intră și-i spuse portarului :

— Domnul de la al treilea...

— S-a mutat, răspunse portarul.

Marius se clătină și spuse încet :

— Dar de cînd ?

— De ieri.

— Unde locuiește acum ?

— Nu știu.

— Nu și-a lăsat noua adresă ?

— Nu. Și portarul, ridicînd capul, îl recunoscu pe

Marius. Aha, dumneata erai ! spuse el. Așadar, tot de la poliție ești !

C A R T E A A Ș A P T E A

PATRON-MINETTE

I

MINELE ȘI MINERII

Toate societățile omenеști au ceea ce se numește în teatru al treilea subsol. Adîncurile societății sînt răscolite pretutindeni, cînd în bine, cînd în rău. Lucrurile acestea se suprapun. Există galerii superioare și galerii inferioare. Acest subsol întunecat, care uneori se prăbușește sub civilizație și pe care nepăsarea noastră îl calcă în picioare, are și el un *sus* și un *jos*. În secolul trecut, Enciclopedia era o mină¹ aflată aproape sub cerul liber. Întunericul, acest zămislitor mohorît al creștinismului primitiv, nu aștepta decît un prilej ca să izbucnească sub Cezari și să înece în lumină neamul omenesc. Căci în întunericul sfînt se află ascunsă lumina latentă. Vulcanii sînt plini de o umbră în stare să azvîrle flăcări. Orice lavă este întuneric la început. Catacombele în care s-a slujit prima liturghie nu erau numai pivnițele Romei, ci subteranele lumii întregi.

Dedesubtul alcătuirii sociale, această minune dărpănată, se află săpături de toate soiurile. Este mina religioasă, mina filozofică, mina politică, mina eco-

¹ *Enciclopedia*, dicționarul științelor și artelor, publicat de Diderot și D'Alembert, era o „mină” fiindcă submina baza regimului feudal, combătînd catolicismul, intoleranța, absolutismul și exploatarea feudală.

nomică, mina revoluționară. Unul sapă cu ideile, altul cu cifrele și un altul cu mînia. Oamenii se cheamă și-și răspund dintr-o catacombă într-alta.

Utopiile își fac drum pe sub pămînt în aceste galerii. Se ramifică în toate direcțiile ; uneori se întîlnesc și se înfrățesc. Jean-Jacques împrumută tîrnăcopul său lui Diogene, care-i dă în schimb felinarul. Uneori se războiesc. Calvin se încaieră cu Socin¹. Dar nimic nu poate opri sau întrerupe avîntul către țintă al tuturor acestor energii și marea activitate simultană care se zbate, urcă, coboară și se ridică din nou în aceste întunecimi înlocuind cu încetul ce este sus cu ce este jos, și ce este în afară cu ce este înăuntru ; nemărginit furnicar necunoscut. Societatea abia își dă seama de această răscolire care-i lasă liniștită suprafața, dar îi schimbă măruntaiele. Cîte galerii subterane, tot atîtea munci felurite, tot atîtea soiuri de zăcăminte date la iveală. Ce iese din toate aceste răscoliri adînci ? Viitorul.

Cu cît te cufunzi mai mult, cu atît muncitorii sînt mai tainici. Munca este bună pînă la treapta pe care filozoful social știe s-o recunoască ; dincolo de acea treaptă e îndoielnică și învălmășită ; mai jos devine înfricoșătoare. La o anumită adîncime săpăturile nu mai pot fi pătrunse de spiritul civilizației ; limita pînă la care omul poate respira e depășită, iar dincolo de ea s-ar putea să se ivească monștri.

Scara care coboară e ciudată ; fiecare treaptă corespunde unui etaj unde filozofia se poate instala și unde întîlnești cîte unul din acei lucrători, uneori minunați, alteori hidoși. Sub Ioan Huss² se află

¹ Calvin, reformator religios francez ; biserica protestantă înființată de el (Franța, Elveția, Scoția, Olanda, Ungaria) simplifică cultul și ierarhia preotească. Socin, reformator religios italian, respingea treimea din teologia creștină.

² Reformator religios ceh din secolele XIV--XV.

Luther, sub Luther, — Descartes, sub Descartes — Voltaire, sub Voltaire — Condorcet, sub Condorcet. Robespierre, sub Robespierre — Marat, sub Marat — Babeuf¹. Și așa mereu mai departe ; mai jos, într-un amestec confuz, la hotarul care desparte nelămuritul de nevăzut, se zăresc alți oameni întunecați, care poate nici nu există încă. Cei de ieri sînt stafii, cei de mîine sînt larve. Ochiul minții îi zărește nedeslușit. Plămădeala embrionară a viitorului e una din viziunile filozofului. O lume haotică în stare de făt nenăscut. Ce plămuire uluitoare ! Saint-Simon, Owen, Fourier se află și ei acolo, în galerii lăturalnice.

Cu toate că un lanț dumnezeiesc, ascuns vederii noastre, îi leagă laolaltă, fără știrea lor, pe toți acești pionieri subterani, care aproape întotdeauna se cred izolați și totuși nu sînt, muncile lor sînt desigur foarte felurite și lumina unora nu se potrivește cu flacăra altora. Unii sînt asemeni îngerilor, alții tragici. Cu toate acestea, oricare ar fi contrastul, toți acești muncitori, de la cel mai de sus pînă la cel mai de jos, de la cel mai înțelept pînă la cel mai nebun, au o asemănare, și anume : dezinteresarea. Marat se uită pe sine, la fel ca Isus. Ei se dau la o parte, uită de ei înșiși, nu se mai gîndesc la ei. Ei văd altceva decît ființa lor. Fiecare privește într-un fel și privirea aceasta caută absolutul. Cel dintîi poartă în ochi cerul ; celălalt, oricît ar fi de nepătruns, are sub pleoape lumina palidă a infinitului. Cel care are acest semn : privirea înstelată, trebuie venerat, orice ar face. Ochiul întunecat e celălalt semn. Cu el începe răul. Stați pe gînduri

¹ Iacobin. Unul dintre reprezentanții de frunte ai comunismului utopic. A încercat să organizeze un complot împotriva directoriului, pentru a relua și continua revoluția socială, dar a fost arestat și executat (1797).

și tremurați în fața celui care nu privește niciunde. Ordinea socială își are săpătorii ei întunecați.

Este un punct unde coborîrea în adînc înseamnă înmormîntare și unde lumina se stinge.

Dedesubtul tuturor acestor mine, dedesubtul tuturor galeriilor, dedesubtul întregului sistem nemărginit de ramificație subterană a progresului, mai jos decît Marat, decît Babeuf, mai jos, mult mai jos și fără nici o legătură cu etajele superioare, se află ultima galerie. Loc de groază. Pe acesta l-am numit al treilea subsol. E groapa întunericului, temnița orbilor. *Inferi.*

E călea spre abisuri.

II

LA FUND

Acolo, uitarea de sine pierе. Diavolul se înfiripează nelămurit ; fiecare pentru el. Eul fără ochi urlă, caută, dibuie și roade. În acest hău este Ugolino¹ social.

Puțin le pasă acestor umbre spăimîntătoare, care se învîrtesc în groapă, jumătate animale, jumătate năluci, de progresul universal, a cărui idee și nume nici nu le cunosc ; fiecare nu are decît grija de a se îndestula pe sine. Ele sînt aproape înconștiente, și înăuntrul lor este un fel de negură care le înfioară. Au două mame, amîndouă vitrege : neștiința și mizeria. Au o călăuză : nevoia ; și pentru toate formele de ind destulare : pofta. Sînt lacome cu brutalitate, adică fioroase, nu în felul tiranului, ci în al tigrlui. Aceste larve trec de la suferințe la

¹ Ugolino, tiranul Pisei, pe care potrivnicii săi l-au închis într-un turn împreună cu copiii lui, să moară de foame. Dante îl înfățișează, în *Infern*, rozînd craniul călăului său.

crimă ; urmare firească, zămislire ametoare, logică, a umbrei. Ceea ce se tîrăște în al treilea subsol social nu mai este dorința înăbușită de absolut, ci protestul materiei. Omul ajunge balaur. Pornește de la foame și sete și ajunge Satana. Din această hrubă iese Lacenaire.

S-a putut vedea adineauri, în cartea a patra, unul din despărțămintele de sus ale minei, din marea galerie politică, revoluționară și filozofică. Acolo, spuneam noi, totul este nobil, curat, serios, cinstit. Acolo, desigur, unii se pot înșela și chiar se înșală, dar greșeala implică atîta curaj, încît ajunge vrednică de respect. Întreaga muncă ce se face acolo are un nume : Progresul.

Iar acum să ne aruncăm ochii în alte adîncuri ale groazei.

Dedesubtul societății, o spunem iar, se află prăpastia fără fund a răului și va rămîne acolo pînă în ziua cînd neștiința va fi împrăștiată. Această hrubă este așezată sub celelalte și este dușmanul lor. Este ura care nu cruță nimic. Hrubă asta nu-și are filozofii ei ; pumnalul ei n-a ascuțit niciodată o pană. Noaptea sa nu are nici o legătură cu funinginea măreață a călimării. Niciodată degetele de beznă care se încheștează sub această boltă înăbușitoare n-au răsfoit o carte și nici n-au desfăcut un ziar. Pentru Cartouche, Babeuf nu-i decît un exploatator ; Marat, pentru Schienderhannes¹, este un aristocrat. Acest subsol, are ca țintă prăbușirea totală.

Totală. Împreună cu galeriile superioare, pe care le urăște. În furnicarea sa hidoasă, el nu sfredește numai ordinea socială actuală, ci sapă filozofia, știința, dreptul, gîndirea omenească ; el sapă civilizația, revoluția, progresul. Pe scurt, el se numește

¹ Celebru bandit german, care opera prin regiunea română în anii directoriului și consulatului ; prins și executat în 1803.

furt, prostituție, tâlhărie și omor. El este beznă și vrea haosul. Bolta lui e făcută din neștiință.

Galeriile celelalte, de sus, n-au decît un scop : s-o facă să dispară. Către aceasta tind filozofia și progresul, prin toate mijloacele lor, prin îmbunătățirea realităților ca și prin contemplarea absolutului. Distrugeți galeria subterană : Neștiința, și veți distruge cîrțița : Crima.

Umanitatea însemnează egalizare. Toți oamenii sînt făcuți din același lut. Nu-i nici o deosebire, cel puțin aici pe pămînt, în ursita lor. Aceeași umbră înainte de a se naște, aceeași carne în timpul vieții, aceeași țărîină după. Dar neștiința amestecată în aluatul omenesc îl înnegrește. Această întunecime de netălmăduit pătrunde în adîncul omului și acolo devine: Răul.

III

BABET, GUEULEMER, CLAQUESOUS ȘI MONTPARNASSE

Un cuartet de tâlhari, Claquesous, Gueulemer, Babet și Montparnasse, stăpînea între 1830 și 1835 al treilea subsol al Parisului.

Gueulemer era un Hercule decăzut. Hruba lui era canalul de la Arche-Marion. Avea 1 metru și 90, piept de stîncă, bicepși de bronz, răsuflarea ca dintr-o peșteră, trunchi de uriaș și cap de pasăre. Credeai că vezi pe Hercule Farnese¹ îmbrăcat în pantaloni de dril și jiletă de catifea de bumbac. Gueulemer,

¹ Celebră statuie de marmură din antichitatea greacă, operă a sculptorului atenian Glycon, azi într-un muzeu din Neapole. Înfațișează pe eroul legendar grec Heracle (latinește : Hercules), personificare a forței. A aparținut familiei aristocrate Farnese din Roma.

clădit atît de sculptural, ar fi putut supune monștrii; i se păruse mai simplu să fie el însuși unul dintre ei. Fruntea îngustă, tîmplele largi, sub patruzeci de ani și totuși cu laba gîstei în colțul ochilor, părul aspru și scurt, obrazul păros, o barbă de mistreț, iată omul! Mușchii lui cereau muncă, dar tîmpenia lui o respingea. Era o putere mare și trîndavă. Era ucigaș din lenevie. Lumea îl socotea creol. Se pare că fusese printre oamenii mareșalului Brune¹, pe cînd era hamal la Avignon, în 1815. După stagiul acesta, se făcuse bandit.

Făptura străvezie a lui Babet contrasta cu muntele de carne care era Gueulemer. Babet era firav și învățat. Era transparent, dar de nepătruns. Puteai să vezi prin oasele lui, dar nu-i citeai nimic în ochi. Se da drept chimist. Fusese măscărici la Bobèche și paiață la Bobino. Jucase în vodeviluri la Saint-Michel². Era un om chibzuit, vorbea frumos, zîmbea cu înțeles și-și sublinia gesturile. Meseria lui era să vîndă sub cerul liber busturi de gips și portretele „șefului statului“. Afară de asta, mai scotea și măsele. Arătase monștri pe la bîlciuri și avusese o baracă cu trîmbiță și afișul următor: *„Babet artist dentist, membru al academiilor, face experiențe fizice asupra metalelor și metaloizilor, scoate măsele, extrage colturile pe care le-au lăsat confrății săi. Tariful: o măsea, un franc și cincizeci. Profitați de ocazie.“* (Acest „Profitați de ocazie“ însemna: scoteți-vă cît mai multe.) Fusese însurat și avusese copii, dar nu mai știa ce se întîmplase nici cu nevasta și nici cu copiii lui. Îi pierduse cum ai pierde o batistă.

¹ Mareșal francez, care s-a distins în timpul războaielor revoluției.

² Orașel de provincie din Lorena. Ca în toate garnizoanele din nord și est, se perindau pe acolo adesea trupe ambulante, care reprezentau piese ușoare pentru distracția năltărilor.

Ca o deosebită excepție în lumea întunericului din care făcea parte, Babet citea jurnale. Într-o zi, pe vremea când își avea încă familia cu el, în baraca lui pe roate, citise în *Le Messenger* că o femeie a născut un copil sănătos cu cap de vițel : „Asta noroc ! strigă el. Nevesti-mi nu i-ar trece prin minte să-mi facă un asemenea plod.“

De atunci a părăsit totul ca să-i „vie de hac Parisului“. Era vorba lui.

Ce era Claquesous ? Era însăși noaptea. Ca să se arate, aștepta mai întâi să se întunece cerul. Seara ieșea dintr-o văgăună în care se înapoia înaintea zorilor. Unde se afla această văgăună ? Nimeni nu știa. Chiar în bezna cea mai adâncă, nu vorbea tovarășilor săi decât întorcându-se cu spatele la ei. Îl chema, oare, Claquesous ? Nu. El spunea : „Mă numesc Deloc“. Dacă se aprindea o lumânare, își puneă masca. Era ventriloc. Babet spunea : „Claquesous e un curățitor de latrine cu două voci“. Claquesous era nedeslușit, rătăcitor, fioros. Nici nu erai sigur că are un nume, deoarece Claquesous era o poreclă ; nu erai sigur că are un glas, pentru că vorbea mai mult din burtă decât din gură ; nu erai sigură că are un chip, pentru că nimeni nu-l văzuse decât mascat. Dispărea ca o arătare și apărea ca și cum ar fi ieșit din pământ.

Montparnasse era o ființă lugubră. Montparnasse era un copil ; nici douăzeci de ani, un chip drăguț, buzele ca cireșa, părul negru, frumos ; avea lumina primăverii în priviri ; avea toate viciile și rîvnea la toate crimele. Fiecare fărădelege săvîrșită îi deschidea poarta pentru o altă și mai mare. Era stengarul ajuns pușlama și pușlamaua ajunsă tîlhar. Era drăgălaș ca o femeie, gingaș, voinic, molatic, crud. Purta pălăria cu marginea ridicată în stînga, de unde răsărea un smoc de păr, după moda din 1829.

Trăia din tâlhării. Redingota îi era foarte bine croită, dar jerpelită. Montparnasse era un chip din jurnalele de modă, înjosit de mizerie și săvârșind crime. Pricina tuturor nelegiuirilor pe care le săvârșea acest tânăr era dorința de a fi bine îmbrăcat. Prima lucrătoare drăguță care îi spusese : „Ești frumos“, îi aruncase o pată de umbră în inimă și făcuse din acel Abel un Cain.

Simțindu-se frumos, voise să fie și elegant ; or, cea dintâi eleganță e trîndăvia ; trîndăvia omului sărac înseamnă crimă. Puține haimanale erau atât de temute ca Montparnasse. La optsprezece ani avea cîteva cadavre pe conștiință. În umbra acestui ticălos zăceau mulți trecători cu brațele întinse și fața într-o băltoacă de sînge.

Cu părul pomădat și creț, strîns în talie, cu șolduri de femeie, cu bustul unui ofițer prusac, însoțit de șoaptele de admirație ale fetelor de pe bulevard, cu cravata iscusit înnodată, cu arma la buzunar și cu o floare la butonieră — astfel arăta acest filfizon al mormîntului.

IV

ALCĂTUIREA BANDEI

Toți acești patru bandiți laolaltă închipuiau un fel de Proteu¹, șerpuiind printre polițiști și silindu-se să scape de privirile iscoditoare ale lui Vidocq „sub felurite întrupări : arbore, flacăra, fîntînă“, împrumutîndu-și între ei numele și iscusințele, ascunzîndu-se în propria lor umbră, tainită și adăpost unii pentru alții, lepădîndu-și identitatea cum ai scoate

¹ Zeitate marină cu mai multe chipuri.

un nas pus la bal mascat, uneori contopindu-se într-atita că nu mai era decât unul singur, alteori înmulțindu-se astfel că însuși Coco-Lacour¹ îi socotea o puzderie.

Acești patru oameni nu erau patru oameni: ci un fel de tilhar misterios cu patru capete, care lucra în mare asupra Parisului; erau un polip monstruos al răului, așezat în străfundul societății.

Datorită răspîndirii lor și rețelei ascunse de legături, Babet, Gueulemer, Claquesous și Montparnasse aveau întreprinderea generală a pîndelor și capcanelor din departamentul Senci. Ei dădeau trecătorilor lovituri de stat de derbedei. Cei care se pricepeau să născocească idei de soiul acesta, oamenii cu imaginație întunecată, li se adresau lor pentru a le înfăptui; li se dădea celor patru ticăloși textul și ei se însărsinau să joace piesa. Lucrau după scenariu. Erău întotdeauna în măsură să pună la îndemîna personalul potrivit pentru toate atentatele unde era nevoie să mai pună umărul cineva, și care puteau aduce destui bani.

Dacă se căutau brațe pentru o crimă, ei închiriau făptașii. Aveau la dispoziție o trupă de actori ai întunericului pentru toate tragediile din caverne.

De obicei se întruneau la căderea nopții, oră cînd se trezeau din somn, pe maidanele din vecinătatea Salpêtrierei, și acolo tănuiau. Aveau înaintea lor douăsprezece ore negre și le hotărau întrebuintarea.

Patron-Minette se numea, în circulația subpămînteană, tovărășia acestor patru oameni. În ciudata limbă populară veche, care se pierde cu fiecare zi,

¹ *Vidocq și Coco-Lacour*, poliști din timpul monarhiei censitare (1815--1848). Primul, fost bandit, împăcat cu poliția, a lăsat memorii interesante și o carte despre *Hoții, moravurile și limba lor* (1837).

Patron-Minette înseamnă „dis-de-dimineată”, astfel cum *Entre chien et loup* înseamnă „seară”. Această denumire, *Patron-Minette*, venea pesemne de la ora cînd se isprăveau treburile lor, zorile fiind clipa cînd fantomele se risipesc și bandiții se despart. Cei patru inși erau cunoscuți sub această poreclă.

Cînd președintele curții cu juri s-a dus să-l vadă pe Lacenaire în temniță, l-a întrebat despre o fără-delege pe care Lacenaire o tăgăduia : „Cine a săvîrșit-o ?” întreabă președintele. Lacenaire a dat acest răspuns, de neînțeles pentru magistrat, dar limpede pentru poliție : „Poate că *Patron-Minette*”.

Poți ghici uneori o piesă după numele personajelor ; tot astfel aproape că poți cîntări o bandă după catalogul bandiților. Cum aceste nume mai trăiesc încă în memoria unora, iată lista tovarășilor de căpetenie ai lui *Patron-Minette* :

Panchaud, zis Primăvăratul, zis Alică,

Brujon (era o dinastie a Brujonilor ; nu ne vom răbda să nu spunem un cuvînt și despre ea),

Boulatruelle, cantonierul pe care l-am zărit cîndva,
Laveuve,

Finistère,

Homere Hogu, negru,

Mardisoir,

Dépêche,

Fauntleroy, zis Florăreasa,

Glorieux, ocaș eliberat,

Barrecarosse, zis domnul Dupont,

Lesplanade-du-Sud,

Poussagrive,

Kruideniers, zis Bizarro,

Mangedentelle,

Les-pieds-en-l'air,

Demi-Liard, zis Deux-Milliards, etc., etc.

Am mai lăsat cîțiva la o parte și nu dintre cei mai răi. Aceste nume au chipurile lor. Ele se potriveau nu numai unor ființe, ci unor specii întregi. Fiecare din aceste nume corespunde unui soi din acele cuperci monstruoase care cresc în subterana civilizației.

Ființele acestea, care-și arătau arareori chipul, nu erau dintre cele pe care le vezi trecînd pe stradă. În timpul zilei, osteniți de cruzimile de peste noapte, se culcau cînd în varnițe, cînd în cartierele părăsite din Montmartre sau din Montrouge ¹, uneori în canale. Se îngropau.

Ce-au devenit acești oameni? Ei există încă. Au existat întotdeauna. Horațiu îi pomeneste: *Ambubaiarum collegia, pharmacopolae, mendicii, mimae* ²; și atîta timp cît societatea va rămîne ceea ce este astăzi, vor fi și ei ceea ce sînt.

Sub bolțile întunecate ale hrubei lor, renasc mereu din scursorile sociale. Se întorc strigoi, mereu aceiași; atît că nu mai poartă același nume și nu mai sînt în aceeași piele. Chiar cînd indivizii au fost stîrpiți, tribul trăiește încă.

Au întotdeauna aceleași însușiri. De la trîntor pînă la vagabond, rasa se păstrează curată. Adulmecă pungile și ceasornicele de buzunare. Aurul și argintul au pentru ei miros. Sînt pe lume burghezi lesne crezători, despre care s-ar putea spune că au o înfățișare de victime. Oamenii aceștia urmăresc cu răbdare asemenea burghezi. Cînd trece un străin sau un provincial, tresar ca păianjenul.

Cînd îi întîlnești sau îi zărești, către miezul nopții, pe o stradă pustie, sînt îngrozitori. Nu seamănă a

¹ Primul, cartier din nordul Parisului, pe pantele colinei cu același nume; celălalt, orașel așezat imediat, la sud de Paris. Ahîdată se exploatau cariere de piatră în jurul lor.

² Colegii de flautiști, șarlatani, cerșetori, comedianți (lat.).

oameni, ci a năluci plăsmuite din neguri vii ; s-ar spune că în mod obișnuit fac una cu întunericul, că nu se deosebesc de el, că umbra este sufletul lor și că s-au desprins atunci din noapte, ca să trăiască doar câteva clipe de viață monstruoasă.

Ce trebuie să facem pentru a stârpi aceste larve ? Lumina. Lumina în valuri. Nici un liliac nu se poate împotrivi zorilor. Luminați adâncurile societății !

C A R T E A A O P T A

SĂRACUL CEL PĂCĂTOS

I

MARIUS, CĂUTÎND O FETIȚĂ CU PĂLĂRIE,
GĂSEȘTE UN OM CU ȘAPCĂ

A trecut vara, și apoi și toamna ; a venit iarna. Nici domnul Leblanc și nici tînăra fată nu s-au mai întors la Luxembourg. Marius nu mai avea decît un gînd : să vadă iar chipul acela duîos și plin de farmec. Îl căuta mereu și pretutîndenî, dar nu-l afla nicăieri. Nu mai era Marius, visătorul entuziast, omul hotărît, înflăcărat și puternic, îndrăznețul care înfrunta soarta, mintea care făurea planuri de viitor unul după altul, firea tînără, plină de visuri, de mîndrie, de idei și de voință ; era doar un cîine ră-tăcit. Se cufundă într-o tristețe adîncă. Totul se sfîrșise: Munca îl dezgusta, plimbarea îl obosea, singurătatea îl plictisea. Natura nemărginită, atît de bogată altădată de forme, de lumini, de glasuri, de pilde, de făgăduințe, orizonturi și învățăminte, era acum un deșert înaintea lui. I se părea că totul pierise.

Nu înceta de a gîndi, căci nu putea altfel, dar gîndurile nu-l mai mulțumeau. La toate îndemnurile pe care i le șopteau ele, Marius răspundea în sinea lui: „La ce bun ?“

Își făcea sute de mustrări : „De ce am urmărit-o? Eram atît de fericit numai s-o pot vedea ! Ea mă privea ; ce puteam dori mai mult ? Părea că mă

iubește. Nu-i destul ? Ce mai voiam ? Mai mult decât atât nu se poate. Am fost un nesocotit. A mea e vina" etc., etc. La început, Courfeyrac, căruia Marius nu i se spovedea niciodată, pentru că așa era firea lui, dar care ghicea aproape tot, pentru că așa era și el făcut, îl felicitase că e îndrăgostit, ceea ce, de altfel, îl umplea de uimire ; mai pe urmă, văzându-l pe Marius copleșit de tristețe, îi spuse în sfârșit : „Văd că n-ai fost decât un dobitoc. Haide, vino la Chaumière !"

O dată, încrezător în soarele frumos de septembrie, Marius s-a lăsat dus de Courfeyrac, Bossuet și Grantaire la balul de la Sceaux¹, nădăjduind — ce vis ! — că poate o va regăsi acolo. Bineînțeles că numai pe aceea pe care o căuta n-a găsit-o. „Aici totuși poți să regăsești toate femeile pierdute", mormăia Grantaire pentru sine. Marius își lăsa prietenii la bal și se întoarce acasă pe jos, singur prin noapte, ostent, înfrigurat, cu ochii tulburi și triști, chinuit de zgomotul și praful stîrnit de trăsurile pline cu lumea ce se înapoia cîntînd de la serbare și trecea pe lîngă el, care, în mîhnirea lui căuta să se înviorereze respirînd miresmele tari ale nucilor din marginea drumului.

Trăia din ce în ce mai singur, năuc, copleșit, pradă cu totul chinului lăuntric, zbatîndu-se în durerea sa ca lupul în capcană și căutînd pretutindeni, mistuit de dragoste, ființa pe care n-o mai găsea nicăieri.

Altă dată i se întîmplă ceva cu totul ciudat. Se întîlnise pe una din străduțele din vecinătatea bulevardului Invalizilor cu un om îmbrăcat ca lucrător, ce purta o șapcă cu cozoroc lung, de sub care ieșeau afară cîteva șuvițe de păr foarte albe. Marius fu

¹ La Sceaux, orașel din sudul Parisului, exista, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, un parc cu distracții variate în jurul unui vast local de dans.

izbit de frumusețea acestui păr alb și se uită cu luare-aminte la omul care mergea încet și parcă adîncit în gînduri dureroase. Lucru ciudat, i se păru că recunoaște pe domnul Leblanc. Era același păr, același profil, atît cît se putea vedea de sub șapcă, aceeași înfățișare, doar ceva mai tristă. Dar de ce hainele acestea de lucrător? Ce însemna asta? Care-o fi rostul acestei deghizări? Marius fu foarte mirat. Cînd se dezmetici, primul său gînd fu să urmărească pe omul acela; cine știe dacă nu era, în sfîrșit, pe urma pe care o căuta! În orice caz, trebuia să-l revadă de aproape și să lămurească misterul. Dar gîndul acesta îi venise prea tîrziu și omul dispăruse. Apucase pe una din străduțele lăturalnice și Marius îi pierdu urma. Această întîlnire îl neliniști cîteva zile, apoi i se șterse din minte. „La urma urmei, își spuse el, poate că n-a fost decît o asemănare.”

II

DESCOPERIRE

Marius locuia tot în casa Gorbeau. Nu mai lua seama la nimic și la nimeni.

În vremea aceea nu mai erau în casă alți locatari decît el și familia Jondrette, pentru care plăteau cîndva chiria, fără ca măcar să fi stat de vorbă vreodată cu tatăl, cu mama sau cu fetele. Ceilalți chiriași se mutaseră, muriseră, sau fuseseră dați afară pentru neplată.

Într-una din zilele iernii aceleia soarele se arăta puțin după-amiază, dar era în 2 februarie, ziua în tîmpinării Domnului, al cărei soare înșelător, premergător unui frig de șase săptămîni, i-a inspirat lui

Mathieu Laensberg ! aceste două versuri rămase cu drept cuvînt celebre :

*De bine ce strălucește
Ursu-n bîrlog se ghemuiește.*

Marius tocmai ieșise din bîrlogul său. Se lăsa noaptea. Era ora cinci, fiindcă începuse din nou să cineze ; vai ! pasiunile ideale își au și ele slăbiciunea lor.

Tocmai trecea pragul ușii pe care țăta Bougon îl mătura chiar în clipa aceea, rostind acest monolog vrednic de ținut minte : „Mai e ceva ieftin în ziua de azi ? Toate sînt scumpe. Numai necazu-i ieftin ; necazul îl ai pe-o nimica toată !“

Marius se îndreptă cu pașii înceți pe bulevard către barieră, ca să ajungă în strada Saint-Jacques. Mergea dus pe gînduri cu capul plecat înainte.

Deodată se simți lovit cu cotul prin ceață ; se întoarse și văzu două fete în zdrențe, una înaltă și subțire, cealaltă ceva mai mărunță, care treceau repede, gîfîind, înspăimîntate, părăind că vor să fugă ; veneau spre el, nu-l văzuseră și-l atinseseră în treacăt. Pe întuneric Marius zări chipurile lor pămîntii, părul despletit și zbîrlit, bonetele murdare, rochiile zdrențuite și picioarele goale. În timp ce alergau, vorbeau între ele. Cea mai înaltă spunea în șoaptă : „Au venit sticleții. Erau să mă înhațe.“ Cealaltă îi răspunse : „I-am văzut și eu. D-aia am tulit-o !“

Marius înțelese din acest argou jalnic, că jandarmii sau sergenții de stradă erau să le prindă pe aceste două copile și că ele izbutiseră să fugă.

Se pierduseră printre arborii de pe bulevard, ca o pată albă care se mistuie în întuneric.

¹ Autorul unui *Almanah*, zis din Liège, după orașul unde a apărut mai întîi (secolul al XVII-lea). Numeroase retipăriri l-au popularizat pînă în secolul al XIX-lea.

Marius se opri o clipă.

Cînd să-și urmeze drumul, zări pe jos, la picioarele lui, un pachet cenușiu. Se aplecă și-l ridică. Era un soi de plic care părea plin de hîrtii.

— Se vede, murmură el, că l-au pierdut acele nenorocite...

Se întoarse din drum și strigă după ele, dar degeaba ; se gîndi că fetele se vor fi depărtat, așa că puse pachetul în buzunar și se duse să cîneze.

Ceva mai departe, văzu pe o alee a străzii Mouf, fetard un sicriu de copil, învelit cu o pînză neagră, așezat pe trei scaune și luminat de o lumînare. Cele două fete de adineauri îi veniră iarăși în minte.

„Sărmane! mame ! gîndi el. Există totuși un lucru mai trist decît să-ți vezi copiii murind : e să-i vezi călcînd pe un drum greșit“.

Apoi, aceste umbre care dăduseră formă felurite tristeții lui îi fugiră din minte și se cufundă din nou în gîndurile lui de totdeauna. Îi veneau din nou în minte cele șase luni de dragoste și de fericire sub cerul liber și în plină lumină, printre arborii frumoși ai Luxembourgului.

„Cît de întunecată a ajuns viața mea ! își spunea el. Văd și acum fete tinere. Numai atît, că altădată îmi păreau îngeri, și astăzi îmi par niște strigoi.“

III

QUADRIFRONS¹

Seara, pe cînd se dezbrăca pregătindu-se de culcare, găsi în buzunarul hainei pachetul pe care îl ridicase pe bulevard. Îl și uitase. Se gîndi că ar fi bine să-l deschidă și că, dacă într-adevăr era al lor,

¹ Cu patru franți (lat).

poate că găsea în el adresa acelor fete, sau în orice caz lămuririle necesare ca să-l poată înapoia persoanei care-l pierduse.

Desfăcu plicul, care nu era sigilat, și cuprindea patru scrisori, de asemenea nesigilate. Adresele erau scrise. Prima scrisoare era adresată : „*Domniei-Sale Doamnei Marchize de Grucherau, în piața de peste drum de Camera Deputaților, nr...*”

Marius își spuse că poate va găsi lămuririle pe care le căuta și de altminteri, de vreme ce scrisoarea nu era închisă, părea că poate fi citită de oricine. Iată-i cuprinsul :

„Doamnă Marchiză,

Darul îndurării și al milei este ceea ce unește mai strâns societatea. Lăsați să se vadă sentimentele dumneavoastră creștinești și aruncați o privire îndurătoare asupra acestui nenorocit spaniol, victimă a sincerității și dragostei pentru cauza sfântă a legitimității, pe care a plătit-o cu sângele său, căreia i-a sacrificat averea toată, ca să apere această cauză, și astăzi se găsește în cea mai mare mizerie. El nu se îndoiește că onorabila dumneavoastră persoană va acorda un ajutor ca să salveze o viață foarte grea pentru un ostaș bine educat și onorabil, acoperit de răni. Mă bizui dinainte pe omenia care vă însuflețește și pe interesul ce Doamna Marchiză îl poartă unei națiuni atât de nenorocite. Rugămintea lor nu va fi zadarnică, și recunoștința lor va păstra amintirea dumneavoastră încântătoare. Cu sentimentele mele de respect cu care am cinstea să fiu,

Doamnă,

Don Alvarez, căpitan spaniol de cavalerie, regalist, refugiat în Franța, care se află în drum către patria sa și nu are mijloc ca să-și continue călătoria”.

Semnătură nu era urmată de nici o adresă. Marius nădăjdui să găsească adresa în a doua scrisoare care avea ca titlu : „Domniei-Sale, Doamnei Contese de Montvernet, str. Casette nr. 9”.

Iată ce citi Marius în ea :

„Doamnă contesă,

Sînt o mamă nenorocită cu o familie de șase copii, din care cel mic abia împlini opt luni. Bolnavă de la ultima nascere, ma lăsat bărbatu de cinci luni, nam nici un sprijin pe lume, în cea mai mare mizerie. Cu nădejdea în doamna contesă, am onoare doamnă, cu adînc respect

doamna Balizard

Marius trecu la a treia scrisoare, care, ca și celelalte, era o cerere de ajutor, și citi : „Domnul Pa-bourgeot, alegător, negustor de galanterie cu ridicata, str. Saint-Denis, în colțul străzii aux Fers”.

„Îmi îngădui să vă adresez această scrisoare pentru a vă ruga să-mi acordați cîntărea prețioasă a bună-tății dv., și să vă interesați de un literat care a prezentat o dramă Comediei Franceze. Subiectul ei este istoric și acțiunea se petrece în Auvergne pe timpul imperiului. Cred că stilul este natural, concis și demn de laudă. În patru locuri sînt cuplete de cîntat. Comicul, seriosul, neprevăzutul se amestecă cu caracterele variate și cu o undă de romantism răspîndită ușor peste toată intriga, ce se desfășoară misterios și înaintează prin peripeții surprinzătoare către un deznodămînt cu cîteva lovituri de teatru de mare răsunset.

Scopul meu principal este să satisfac dorința care însuflețește tot mai mult pe omul din veacul nostru, cu alte cuvinte MODA, această vîrtelniță capricioasă și ciudată ce se schimbă mai cu fiecare vînt.

Cu toate aceste calități, mă tem ca gelozia, egoismul autorilor favorizați, să nu reușească să mă țină departe de teatru, căci știu care sînt amărăciunile din care se adapă noii-veniți.

Domnule Pabourgeot, reputația dv., justificată, de protector iluminat al literaților, îmi dă curajul să vă trimit pe fiica mea, care vă va expune situația noastră nenorocită, lipsit de pîine și de foc în acest toi de iarnă. Rugămintea de a primi ca un omagiu dorința mea de a vă închina această dramă, ca și toate celelalte pe care le voi mai scrie, este dovada că năzuiesc la cîntea de a mă adăposti sub scutul dv. și a împodobi scrierile mele cu numele dv. Dacă binevoiți a mă onora cu un dar cît de umil, voi începe de îndată să fac o poemă pentru a vă plăti prinosul meu de recunoștință. Această poemă pe care voi încerca s-o alcătuiesc cît mai desăvîrșit cu putință, vă va fi trimisă dv. înainte de a fi adăugată la începutul dramei și recitată pe scenă.

Omagiile mele cel mai respectuoase.

Domnului și doamnei Pabourgeot.

Genflot. literat

P.S. Mă mulțumesc și cu doi franci.

Scuzați-mă că trimit pe fiica mea și nu mă prezint eu însumi, dar starea jalnică a îmbrăcăminții mele nu-mi îngăduie, vai, să pot ieși din casă.

Marius deschise în sfîrșit a patra scrisoare. Avea adresa : *Preamilostivului Domn de la Biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas*.

Ea cuprindea următoarele cîteva rînduri :

„Preamilostive Domn mărinimos,

Dacă binevoiți să întovărășiți pe fiica mea, veți vedea o nenorocire îngrozitoare și vă voi prezenta certificatele mele.

La vederea acestor scripte, sufletul dv. mărinimos va fi mișcat de un sentiment de mare îndurare, căci adevărații filozofi încearcă întotdeauna emoții puternice.

Veți recunoaște, binefăcătorule, că trebuie să resimți cineva cea mai grea lipsă și este foarte dureros ca, pentru a primi o oarecare ușurare, să fie nevoit a obține o certificare a autorităților asupra sărăciei sale, ca și cum n-ar fi liber nici măcar să sufere și să moară de foame așteptând ca mizeria lui să fie ușurată. Destinul este prea fatal pentru unii și prea darnic sau prea ocrotitor pentru alții.

Aștept venirea sau milostenia dv., dacă veți binevoi a o face, și vă rog să primiți sentimentele respectuoase cu care mă simt cinstit să fiu,

*Omniul cu adevărat mărinimos,
sluga voastră prea umilă și plecată*

P. Fabantou, artist dramatic

După ce citi aceste patru scrisori, Marius rămase tot atât de nelămurit ca și înainte.

În primul rând, nici unul din cei care semneau nu-și dădeau adresa. Apoi, ele păreau să vină de la patru inși deosebiți : don Alvarez, doamna Balizard, poetul Genflot și artistul dramatic Fabantou ; dar ciudățenia acestor scrisori era că toate patru fuseseră scrise de aceeași mână. S-ar fi putut crede că veneau de la aceeași persoană.

Ceea ce făcea presupunerea mai temeinică era că hîrtia — grosolană și îngălbenită — era aceeași la toate patru, același și mirosul de tutun și, cu toate că în chip vădit se încercase să se schimbe stilul, aceleași greșeli de ortografie se repetau cu multă liniște, și literatul Genflot greșea la fel ca și căpitanul spaniol.

Era o osteneală zadarnică a pătrunde acest mic mister. Dacă n-ar fi găsit întâmplător scrisorile, totul ar fi semănat a păcăleală. Marius era prea abătut pentru ca să poată gusta o glumă a întâmplării și să se prindă în jocul la care ulița părea că-l pofteste. I se părea că se joacă de-a baba-oarba cu aceste patru scrisori, care făceau haz pe seama lui.

De altfel, nimic nu dovedea că scrisorile aparțin fetelor pe care Marius le întâlnise pe bulevard. La urma urmelor, nu erau decât niște hîrtii fără nici o valoare.

Marius le puse din nou în plic, le aruncă într-un colț și se culcă.

Pe la orele șapte dimineța — tocmai se sculase, luase o gustare și se pregătea să se apuce de lucru — auzi niște bătăi ușoare în ușă.

Cum era un tânăr sărac, nu încuia ușa decât rar, cînd avea de lucru ceva grabnic. Altfel, chiar cînd lipsea de acasă, își lăsa cheia în broască. „Ați să te calce hoții“, îl făcea atent țăța Bougon. „Ce să-mi ia?“ îi răspundea nepăsător Marius. Fapt este că totuși într-o zi i se furase o pereche de ghete vechi, spre marea bucurie a țăței Bougon.

Bătăile în ușă se repetară, foarte încet, ca și prima dată.

— Intră, spuse Marius.

Ușa se deschise.

— Ce dorești, doamnă Bougon? urmă Marius fără să-și ridice ochii de pe cărțile și manuscrisele pe care le avea pe masă.

O voce, care nu era a doamnei Bougon, răspunse:

— Iertați-mă, domnule...

Era o voce înăbușită, frîntă, sugrumată, destrămată, o voce de moșneag, răgușită de rachiu și basamac.

Marius se întoarse repede și văzu o fată tânără.

O fată tină ră se dea în dreptul ușii întredeschise. Ferestruica prin care lumina pătrundea în odaie se afla tocmai în dreptul ușii și-i răspîndea pe chip o lumină palidă. Era o făptură slabă, plătîndă, uscățivă; peste goliciunea-i înfiorată și înghețată nu avea decît cămașa și o fustă. Drept cingătoare, o sfoară, părul de asemenea strîns cu o sfoară, umerii ascuțiți ieșind afară din cămașă, o paloare blondă și limfatică, claviculele pămîntii, mîinile roșii, gura întredeschisă cu colțurile căzute în jos, cîțiva dinți lipsă, ochii tulburi, îndrăzneți, cu căutătura grosolană, formele unei fete rău făcute și privirea unei femei bătrîne și stricate; cincizeci de ani amestecați cu cincisprezece. Una din făpturile care sînt în același timp plătînde și îngrozitoare și care-i fac să se cutremure pe cei pe care nu-i înduioșează.

Marius se ridicase și privea încrămenit la ființa aceasta asemănătoare vedeniilor ce ne apar în vis.

Ceea ce era sfîșietor, mai cu seamă, era că fata aceea nu venise pe lume ca să fie urîță. În frageda copilărie trebuie să fi fost chiar frumoasă. Farmecul vîrstei mai lupta încă împotriva bătrîneții groaznice adusă timpuriu de sărăcie și desfrîu. Pe obrazul acela de șaisprezece ani murea o rămășiță de frumusețe, ca soarele palid ce se stinge sub norii amenințatori ai unei dimineți de iarnă.

Chipul acesta nu-i era cu desăvîrșire necunoscut lui Marius; își amintea să-l mai fi văzut undeva.

— Ce doriți, domnișoară? întrebă el.

Fata răspunse cu glasul ei de pușcăriaș beat:

— Am o scrisoare pentru dumneata, domnule Marius.

Îi spusese lui Marius pe nume ; nu era îndoială că pe el îl căuta ; dar cine-era această fată ? Cum de-i ştia numele ?

Fără să mai aştepte să fie poftită, ea intră. Intră cu hotărîre, uitîndu-se prin odaie şi la patul desfăcut cu o îndrăzneală care-ţi strîngea inima. Era în picioarele goale. Prin găurile mari ale fustei i se vedeau pulpele lungi şi genunchii slabi. Tremura.

Ținea în mîna o scrisoare pe care i-o, întinse lui Marius.

Pe cînd deschidea scrisoarea, Marius băgă de seamă că pecetea de ceară, nemăsurat de mare, cu care fusese sigilată, era încă moale. Vestea nu-i venea pesemne de departe. Citi :

„Vecine binevoitor, tinere !

Am aflat bunăvoința pe care mi-ai arătat-o plăcîndu-mi chiria acum șase luni. Fii binecuvîntat tinere. Fiica mea mai mare îți va spune că, de două zile, am rămas patru oameni fără o bucătică de pîine și soția mea este bolnavă. Dacă nu mă înșel în așteptările mele, cred că pot spera că inima dv. miloasă se va înduioșa de această nenorocire și are să vă biruiască dorința de a-mi veni într-ajutor cu o mică milostenie.

Rămîn cu considerația distinsă datorată binefăcătorilor umanității,

Joubert.

P. S. Fiica mea așteaptă poruncile dumneavoastră, scumpe domnule Marius.”

Această scrisoare, căzută în mijlocul acelei întîmplări de neînțeles care îl preocupa de cu seară pe Marius, venea ca o lumină într-o pivniță. Totul fu lămurit dintr-o dată.

Scrisoarea pornea din același loc de unde pleaseră și celelalte patru. Era același scris, același stil,

aceeași ortografie, aceeași hîrtie, același miros de tutun.

Erau cinci răvașe, cinci povești, cinci nume, cinci semnături și un singur semnatar. Căpitanul spaniol don Alvarez, Balizard, mama nenorocită, poetul dramatic Genflot, bătrînul actor Fabantou se numeau toți patru Jondrette, presupunînd că Jondrette însuși se numea Jondrette.

Cu toate că Marius locuia de foarte multă vreme în mansardă, nu avusese, după cum am mai spus, decît rare prilejuri să-i zărească pe neînsemnații lui vecini. Gîndurile lui călătoreau pe alte meleaguri, și unde ți-e gîndul, ți-e și privirea! Desigur că se întîlnise de mai multe ori cu membrii familiei Jondrette pe sală sau pe scară, dar nu-i văzuse altfel decît ca pe niște umbre; luase atît de puțin aminte la ele, încît, cu o seară înainte, fără să le recunoască, se izbise pe bulevard de fetele Jondrette, căci desigur ele fuseseră, și, cu mare greutate, cea care intrase acum în cameră, trezise în el, pe lîngă dezgust și milă, o slabă amintire că ar mai fi întîlnit-o undeva.

Acum vedea lămurit totul. Întelegea că meseria vecinului său Jondrette, în disperarea sa, era să exploateze mila celor inimoși, ale căror adrese le afla, și că scria, sub un nume de împrumut, celor pe care-i socotea bogați și miloși, scrisori pe care i le duceau fetele pe riscul lor, căci acest părinte ajunsese să-și pună la bătaie pînă și fetele; juca o partidă împotriva soartei și le puneă drept miză. Marius întelese, judecînd după fuga lor și după mahalagismele pe care le auzise, că nenorocitele mai aveau și alte meserii urîte. Întelegea că din toată mizeria aceea se plămădiseră, în mijlocul societății omenеști, așa cum e făcută, două ființe nenorocite, care nu erau nici copii, nici fete, nici fe-

mei, ci un soi de monștri fără rușine, dar în fond nevinovați, creați de sărăcie.

Făpturi nefericite, fără nume, fără vîrstă, fără sex, pentru care binele și răul nu se mai deosebesc, și care, cînd li s-a dus copilăria, nu mai au nimic pe lume, nici libertate, nici virtute, nici răspundere. Suflete înflorite ieri și veștejite astăzi, asemeni florilor căzute în stradă, pe care le mînjesc toate noroaiele, așteptînd să le zdrobească o roată.

Pe cînd Marius o urmărea cu o privire mirată și dureroasă, fata se plimba prin mansardă încoace și încolo cu o îndrăzneală de necrezut. Se învîrtea fără să se gîndească la goliciunea ei. Din cînd în cînd cămașa desfăcută și ruptă îi aluneca pînă aproape de brîu. Muta scaunele, mișca din loc obiectele de toaletă puse pe scrin, punea mîna pe veșmintele lui Marius, scotocea prin toate colțurile.

— Ia uite, exclamă ea, ai și oglindă !

Îngîna, ca și cînd ar fi fost singură, crîmpeie din cîntece, refrene desucheate pe care vocea ei gîtuită și răgușită le făcea jalnice. Sub această îndrăzneală se ghicea, totuși, o neliniște și o umilință. Îndrăzneala nerușinată este o formă a rușinării.

Era nespus de trist s-o vezi zbenguindu-se și, ca să spun așa, zburînd prin cameră cu mișcările unei păsări speriate de prea multă lumină sau care și-a frînt aripa. Se simțea că, dacă ar fi primit altă educație și ar fi avut altă soartă, zburdălnicia acestei fete zglobii ar fi fost gingașă și plină de farmec. Niciodată între animale ființa născută să fie porumbiță nu se face bufniță. Aceasta nu se întîmplă decît cu oamenii.

Marius, cufundat în gînduri, o lăsa în voie.

Ea se apropie de masă.

— Ah ! grăi ea surprinsă. Uite cărți ! Un fulger trecu prin ochii ei lipsiți de viață. Urmă cu mîndria

care exprima fericirea de a se lăuda cu ceva, fericire pe care o simte orice ființă omenească : Și eu știu să citesc. Apucă iute cartea deschisă pe masă și citi destul de curgător : „...*Generalul Baudin primî ordinul să cucerească, cu cinci batalioane din brigada sa, castelul Hougomont, situat în mijlocul cîmpiei Waterloo...*“ Se opri. Ah ! Waterloo ! Știu ! A fost o bătălie, odinioară. A fost și tata acolo. Tata a fost militar. Noi sîntem foarte bonapartiști la noi acasă. Waterloo a fost contra englezilor. Lăsa cartea, luă o pană și strigă : Știu să și scriu ! Muie pana în cerneală și se întoarse spre Marius : Vrei să vezi ? Uite, am să scriu ceva, ca să vezi.

Înainte ca Marius s-apuce să-i răspundă, scrisese pe o foaie de hîrtie albă care se afla în mijlocul mesei : „Vin sticleții“.

Apoi, aruncînd pana :

— Nu sînt greșeli. Poți să te uiți. Sora mea și cu mine am primit o creștere bună. N-am fost întotdeauna ca azi. Nu eram făcute... Deodată se opri, își pironi ochii stinși asupra lui Marius și izbucni în rîs, exclamînd cu o intonație care cuprindea și spaimă și cinism : Eh !

Și începu să îngîne pe o arie veselă cuvintele acestea :

*Mi-este foame, tată,
N-am nici o bucată.
Mi-este frig, măicuță,
N-am nici o băinuță.
Tremură, Lolo !
Suspină, Jacquot !*

Cum isprăvi cupletul strigă :

— Mergi cîteodată la teatru, domnule Marius ? Eu mă duc. Am un frate mai mic care e prieten cu

artiştii şi câteodată îmi dă bilete. Ca să-ţi spun drept, nu-mi place la galerie. Stai rău, te simţi prost. Uneori e lume de rînd ; mai e şi lume care miroase urît. Apoi se uită la Marius, luă un aer ciudat şi-i spuse : Ştii, domnule Marius, că eşti un băiat foarte frumos ?

Şi în acelaşi timp le veni amîndurora acelaşi gînd, care pe ea o făcu să surîdă şi pe el să se înroşească.

Se apropie de el şi-i puse mîna pe umăr :

— Dumneata nici nu te uiţi la mine, dar eu te cunosc, domnule Marius. Te întîlnesc aici, pe scară, şi cînd mă plimb te mai văd uneori intrînd la unul care-i spune moş Mabeuf şi locuieşte spre Austerlitz. Îţi stă foarte bine cu părul zbîrlit.

Vocea ei se străduia să fie gingaşă, dar nu izbutea decît să fie foarte înceată. O parte din cuvinte se pierdeau în drumul dintre gîtlej şi buze, ca pe un pian căruia îi lipsesc cîteva clape.

Marius se dădu încet înapoi.

— Domnişoară, grăi el cu seriozitatea sa rece, am aci un pachet care cred că e al dumneavoastră. Da-ţi-mi voie să vi-l înapoiez.

Şi-i întinse plicul care cuprindea cele patru scrisori.

Fata bătu din palme surprinsă şi strigă :

— Vai cît le-am căutat ! Peste tot... Apoi luă iute pachetul şi desfăcu plicul, murmurînd : O ! Doamne, ce l-am mai căutat, soră-mea şi cu mine ! Şi dumneavoastră l-aţi găsit ! Pe Bulevard, nu-i aşa ? Pe bulevard trebuie să fi fost ! Ştii, ne-a căzut cînd am fugit. Prostia a făcut-o puştanca de soră-mea. Cînd ne-am întors acasă, nu l-am mai găsit. Ca să nu mîncăm bătaie — pentru că n-aduce nici un folos, dar nici un folos, de loc — i-am spus tatii că am dus scrisorile unde trebuia şi că persoanele ne-au răspuns : nix. Uite, bietelescrisori ! Şi cum de-ai

știut că sînt ale mele ? A, da, după scris ! Așadar, de dumneata ne-am lovit în trecere ieri seara. Nu se vedea ! Am întreat-o pe soră-mea : „Crezi că era un domn ?” și ea mi-a răspuns : „Da, era un domn”.

Între timp, ea desfăcuse cererea adresată „*Domnului binefăcător de la biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas*”.

— Uite, reluă ea, asta-i pentru moșul care merge la liturghie. A fi tocmai timpul. Am să i-o duc. O să ne dea poate cu ce să prînzim. Apoi începui din nou să rîdă și adăugă : Știți ce-o să însemne dac-o să prînzim astăzi ? O să luăm prînzul nostru de alaltăieri, cina de alaltăieri seara, prînzul și cina de ieri, toate deodată într-o zi. Așa, zău ! Dacă nu vă place, n-aveți decît să crăpați, cînilor !

Cuvintele acestea îi amintiră lui Marius pricina pentru care nenorocita venise la el. Scotoci în buzunarul hainei dar nu găsi nimic.

Fata vorbea mai departe, ca și cum nu și-ar fi dat seama că Marius era acolo.

— Uneori plec seara. Cîteodată nici nu mă mai întorc. Înainte de a ne muta aici, iarna trecută locuiam sub poduri. Ne înghesuiam unul într-altul ca să nu înghețăm. Surioara mea plîngea. Cît de tristă e apa ! Cînd îmi trecea prin minte să mă înec, spuneam : „Nu, e prea rece !” Plec singură de cîte ori vreau, dorm uneori prin șanțuri. Știi, noaptea, cînd merg pe bulevard, văd pomii ca pe niște furci, văd casele negre și mari, ca turlele de la Notre-Dame, îmi închipui că pereții albi sînt un râu și-mi spun : „Uite acolo e apă !” Stelele sînt ca niște lampioane mărunte, ai zice că fumegă și că vîntul le stinge ; sînt zăpăcită, parcă mi-ar tropoti cai în urechi ; cu toate că e noapte, aud flașnete, și războaie de țesut, și mai știu eu ce încă ? Mi se pare

că cineva zvîrle cu pietre în mine, o îau la goană, fără să-mi dau seama încotro, ameteșc, ameteșc... Vezi lucruri foarte fistichii cînd n-ai mîncat.

Și-l privi cu un aer rătăcit.

După ce-și scormoni pînă în fund buzunarele, Marius izbuti să adune cinci franci și optzeci. Era toată averea în clipa aceea.

„E cîna mea de azi, se gîndi el. Mîine, vom vedea.“ Își opri optzeci de centime și-i dădu fetei restul de cinci franci.

Ea luă moneda.

— Bravo ! se luminează ea. A răsărit soarele. Și, ca și cum acest soare ar fi avut puterea de a topi în creierul ei torente de argou, urmă : Cinci franci ! Ce mai bumașcă ! Cu mutra regelui ! Ce saftea în chichineăta asta ! E miștô ! Ești un tip clasa întîi ! Ai o labă de la mine ! Bafta pîrliților ! Două zile de pileală și haleală, și ciorbă de burtă ! O să crăpăm pe rupte ! Apoi își trase cămașa pe umeri, îi făcu o plecăciune adîncă lui Marius, un semn familiar cu mîna și se îndreptă către ușă spunînd : Bună ziua, domnule. E în regulă. Mă duc să-l găsesc pe moșulică al meu. În trecere, zări pe scrin o coajă de pîine uscată care mucezea în praf ; se repezi și mușcă din ea mormăind : E bună ! e tare ! îmi rupe dinții !

Și ieși.

V

O FERESTRUICĂ A PROVIDENȚEI

Marius trăia de cinci ani în sărăcie, în lipsuri și nevoi ; își dădu seama însă că nu cunoscuse încă adevărata mizerie. O vedea abia acum. Era larva

asta care trecuse pe dinaintea lui. Fiindcă, într-adevăr, cine n-a văzut decât mizeria bărbatului n-a văzut nimic ; trebuie să vadă mizeria femeii ; cine n-a văzut decât mizeria femeii n-a văzut nimic ; trebuie să vadă mizeria copilului.

Bărbatul ajuns la disperare ajunge în același timp și la cele din urmă arme de luptă. Vai de fapturile fără apărare din jurul lui ! Munca, salariul, pâinea, căldura, curajul, bunăvoința, pe toate le pierde deodată. Afară, lumina zilei parcă se stinge ; înăuntru, se stinge lumina sufletului ; în întunericul acesta bărbatul rămîne cu slăbiciunea femeii și a copilului și-i afundă cu îndârjire în ticăloșii.

În clipa aceea toate grozăviile sînt cu putință. Deznădejdea împrejmuie de garduri șubrede, care dau toate spre vițiu ori spre crimă. Sănătatea, tinerețea, cinstea, sfintele și neîmblînzitele sfiele, ale trupului proaspăt încă, inima, virginitatea, pudorea, această epidermă a sufletului, sînt mînuite cu mîrșăvie în goana după bani, unde se-nuîlnesc cu rușinea și se-mpacă lesne cu ea. Tată, mamă, copii, frați, surori, femei, fete se strîng ca în compoziția unui minereu și împărtășesc promiscuitatea întunecată a sexelor, a înrudirilor, a vîrstelor, a ticăloșilor, a nevinovățiilor. Rezemați unii de alții se înghesuie în lăcașul hîd al ursitei lor, uitîndu-se jalnic unii la alții. O, nefericiții ! cît sînt de palizi ! ce frig trebuie să le fie ! Parc-ar trăi pe o planetă mult mai depărtată de soare decât pămîntul care ne încălzește pe noi.

Fata aceea a fost pentru Marius un fel de trimis al întunericului.

I-a dezvăluit partea cea mai urîță a nopții.

Marius își făcu oarecum o vină din pornirea lui către visare și dragoste, care-l împiedicase pînă atunci să arunce o privire asupra vecinilor săi. Plătindu-le

chiria, făcuse un gest instinctiv, pe care l-ar fi făcut oricine ; el, Marius, însă, ar fi trebuit să facă ceva mai mult. Uite ! nu-l despărțea decît un perete de ființele acestea oropsite de soartă, care trăiau bîjbîind în întuneric, scoase din rîndurile oămenilor, în vecinătatea lui ; el era oarecum ultima verigă care le mai ținea legate de neamul omenesc ; îi auzea respirînd sau mai degrabă horcăind lîngă el, și nu băgase de seamă ! În fiecare zi, în fiecare clipă îi auzea prin perete, umblînd, plecînd, venind, vorbind, și el nici măcar nu apleca urechea să-i asculte ! În cuvintele lor răsunau gemete, dar el nu le lua în seamă ; era cu gîndul aiurea, la închipuiri, la visuri ce nu se puteau împlini, la iubiri imaginare, la nebunii ; și-n vremea aceasta, niște fapte omenesti, frați de-ai săi întru Hristos, frați de-ai săi din popor, se stingeau la doi pași de el, se stingeau fără rost ! El însuși era o parte a nefericirii lor și le-o sporea. Pentru că, dacă ei ar fi avut un altfel de vecin, un vecin nu cu capul în nori, ci cu picioarele pe pămînt, un om obișnuit și milostiv, firește că sărăcia le-ar fi fost băgată în seamă, semnalele lor de pierzanie ar fi fost zărite și poate de multă vreme ar fi fost ajutați și salvați ! Păreau, fără îndoială, foarte stricați, foarte destrăbălați, foarte păcătoși, și chiar vrednici de tot disprețul, dar puțini sînt cei ce cad fără să se întineze ; de altminteri, de la un punct anumit oropsiții și nemernicii se amestecă și se contopesc într-un singur cuvînt, în cuvîntul fatal : mizerabilii. A cui e vina ? Și, pe urmă, mila nu trebuie să fie oare cu atît mai mare, cu cît prăbușirea e mai cumplită ?

În vreme ce-și făcea aceste muștrări — căci Marius, ca orice suflet cu adevărat cîstit, era el însuși propriul său îndrumător și se dojenea mai mult decît se cuvenea — privea peretele care-l despărțea de familia Jondrette, ca și cum privirea lui plină de com-

pătimire ar fi putut să străbată dincolo și să-i mîngîie pe acești nefericiți. Peretele era făcut dintr-un strat subțire de tencuială, susținut de șipci și grinzi, și prin care, cum am arătat, se putea auzi foarte deslușit larma de glasuri și cuvinte. Trebuia să fie cineva un visător ca Marius ca să nu fi băgat în seamă așa ceva. Nici un fel de tapet nu era lipit pe perete, nici în partea familiei Jondrette, nici în partea lui Marius, astfel că toată urîtenia construcției ieșea la iveală. Aproape fără să-și dea seama, Marius cercetă cu de-amănuntul peretele (cîteodată visul cercetează, observă și pătrunde ca gîndirea). Deodată se ridică : în partea de sus, lînga tavan, zărise o gaură triunghiulară, făcută de trei șipci care lăsau un gol între ele. Tencuiala care o astupa căzuse și, urcîndu-te pe scrin, puteai să privești prin deschizătura aceea în odăița familiei Jondrette. Mila are dreptul și trebuie să fie curioasă. Gaura semăna a fereastră. Ai voie să privești nenorocirea pe furiș ca să-i poți veni în ajutor. „Ia să vedem ce-i cu oamenii aceștia și cum trăiesc“, gîndi Marius.

Se sui pe scrin, își lipi ochiul de crăpătură și privi.

VI

FIARA ÎN VIZUINA EI

Orașele, ca și pădurile, au văgăunile lor, unde se ascunde tot ce au mai ticălos și mai de temut. Dar pe cînd ceea ce se ascunde în orașe este fioros, dezgustător și mărunț, adică urît, ceea ce se ascunde în păduri e fioros, sălbatic și mareț, adică frumos. Sînt vizuini și vizuini : cele ale fiarelor sînt de preferat celor ale oamenilor. Cavernele prețuiesc mai mult decît cocioabele.

Ceea ce vedea Marius era o înspăimîntătoare magherniță.

Marius era sărac și odaia lui sărăcăcioasă ; dar, așa cum sărăcia-i era nobilă, mansarda lui era curată. Maghernița în care-și adîncea privirea în clipa aceea era ticăloasă, murdară, plină de miasme, infectă, întunecoasă, respingătoare. Drept orice mobilă, un scaun de paie, o masă șchioapă, niște blide vechi, iar în două colțuri, două paturi păcătoase ce nu pot fi descrise ; drept orice lumină, o fereastră tăiată în acoperiș, cu patru ochiuri, plină de pînze de păianjen. Prin ferestruică pătrundea tocmai atîta lumină cîtă îi trebuia unui chip de om ca să pară un chip de stafie. Pereții aveau o înfățișare leproasă, erau plini de zgîrieturi și de cicatrice, ca un obraz desfigurat de-o boală cumplită ; de-a lungul lor mustea o umezeală dezgustătoare. Se zăreau pe ei desene nerușinate mîzgălite cu cărbune.

Odaia în care locuia Marius era pardosită cu cărămizi crăpate ; cealaltă n-avea nici lespezi, nici dușumele ; călcai de-a dreptul pe molozul de cine știe cînd al magherniței, care ajunsese negru sub picioare. Pe această podea zgrunțuroasă, în care praful pătrunsese adînc și pe care mătura n-o atinsese nici odată, se amestecau, la voia întîmplării, constelații ciudate de pantofi vechi, de ghetе scîlciate și de zdrențe groaznice ; camera avea și cămin ; închiriat și el cu patruzeci de franci pe lună. În vatră se aflau de toate : o mașină mică de gătit, niște scînduri rupte, niște zdrențe atîrnate în cui, o colivie, cenușă și chiar nițel foc. Doi tăciuni fumegau trist.

Ceea ce făcea mansarda și mai groaznică era mărimea ei. Avea ieșituri, unghiuri, scobituri întunecate, goluri sub acoperiș, golfuri și capuri. Avea colțuri de nepătruns, unde ți se părea că trebuie să se îngrămădească păianjeni mari cît pumnul, gîndaci lați cît

talpa piciorului și poate chiar cine știe ce fapte omenești monstruoase.

Unul dintre paturi se afla lângă ușă ; celălalt lângă fereastră. Amândouă se sprijineau cu un capăt de vatră și stăteau cu fața spre Marius. Într-un ungher de lângă deschizătura prin care se uita Marius era atârnată pe perete, într-o ramă neagră de lemn, o gravură colorată, dedesubtul căreia sta scris cu litere mari : VISUL. Gravura înfățișa o femeie adormită cu un copil pe genunchi, adormit și el ; într-un nor, un vultur cu o coroană în cioc ; femeia în somn îndepărta coroana de pe capul copilului ; în fund, Napoleon, în slavă, se reazămă de-o coloană albastră-închis, cu capitelul galben, împodobită cu această inscripție :

MARINGO.
AUSTERLITS.
IENA.
WAGRAMME.
ELOT.

Sub această gravură, pe jos, sprijinindu-se cu o muche de perete, se afla un fel de paravan de lemn mai mult lung decât lat. Părea un tablou întors, un șasiu mîzgălit pe partea cealaltă sau vreo tăblie desprinsă de pe un zid și uitată acolo, așteptînd să fie pusă la loc.

Lîngă masa pe care Marius zărea un condei, cerneală și hîrtie, ședea un bărbat de vreo șaizeci de ani, mic de statură, slab, pămîntiu, speriat, cu un cap șiret, crud și neliniștit, un ticălos respingător.

Dacă Lavater ¹ i-ar fi văzut chipul, ar fi recunoscut în el un vultur contopit cu un procuror ; pasărea

¹ Filozof elvețian din secolul al XVIII-lea, creatorul „fiziognomoniei”, teorie după care trăsăturile feței sînt indicii sigure ale caracterului.

de pradă și omul chichițelor judecătorești urîțindu-se și întregindu-se unul pe altul, omul chichițelor făcînd de rușine pasărea de pradă, pasărea de pradă făcîndu-l respingător pe omul chichițelor.

Omul avea o barbă mare, cărunță. Purta o cămașă de femeie, prin care i se vedeau pieptul păros și brațele goale, acoperite cu păr cărunț. Sub cămașă se vedeau niște pantaloni murdari de noroi și niște cizme din care-i ieșeau degetele picioarelor.

Ținea o pipă între dinți și fuma. Pîine nu mai era în cocioabă, dar tutun se găsea.

Scria pesemne niște scrisori de felul celor pe care le citise Marius.

Pe un colț al mesei se zărea un volum vechi, roșietic, desperecheat, de formatul cunoscut al cabinetelor de lectură de altădată, în 12, arătînd că e vorba de un roman. Pe copertă se afla titlul următor, tipărit cu litere mari și groase :

DUMNEZEU, REGELE, ONOAREA ȘI FEMEILE DE
DUCRAY-DUMINIL. 1814

Pe cînd scria, omul vorbea cu glas tare și Marius auzea ce spunea :

— Și cînt te gîndești că nu există egalitate nici măcar după moarte ! Uitați-vă la Père-Lachaise ! Cei mari, bogații, sînt în partea de sus, pe aleea cu salcîmi, care e pietruită. Pot să vină acolo cu trăsură. Cei mici, nevoiașii, nenorociții, de ! Sînt îngropați în vale, unde noroiul îți ajunge pînă la genunchi, în gropi, în umezeală. Sînt băgați acolo ca să putrezească mai repede. Nu te poți duce să le faci o vizită fără să te afunzi în glod. Aici se opri, bătut cu pumnul în masă și adăugă, scrîșnind din dinți : Ah ! Lumea ! Mîncea-o-aș friptă !

O femeie grasă, care putea să aibă tot atât de bine patruzeci de ani ca și o sută, stătea ghemuită, în picioarele goale, lângă cămin.

Nu purta nici ea decât o cămașă și o fustă de flanelă, peticită cu rămășițe de stofă veche. Un sort de pînză groasă ascundea jumătate din fustă. Deși încovoiată și zgribulită, femeia părea să fie foarte înaltă. Era un fel de namilă pe lângă bărbatul ei. Avea un păr groaznic, de un blond roșcat, încărunțit, pe care-l scutura din cînd în cînd cu uriașele ei mîini unsuroase, cu unghii turtite.

Pe jos, lângă ea, se afla deschis un volum de același format ca și celălalt, pesemne din același roman.

Pe un pat, Marius desluși o fetiță deșirată, foarte palidă, stînd aproape despuiată, cu picioarele spînzurînd în gol, cu aerul că nici n-ascultă, nici nu vede, nici nu trăiește.

Era, fără-ndoială, sora cea mică a celei ce venise la el.

Părea de unsprezece sau doisprezece ani, dar, cercetînd-o mai atent, îți dădeai seama că trebuie să aibă cel puțin cincisprezece. Era fetița care strigase în seara trecută pe bulevard : „Am tulit-o ! tulit-o ! tulit-o !”

Era una din acele făpturi plăpînde, care rămîn multă vreme înapoiate, ca dintr-o dată să crească uimitor. Aceste triste răsaduri omenești sînt rodul sărăciei. Ființe fără copilărie și fără adolescență. La cincisprezece ani par de doisprezece ; la șaisprezece, par de douăzeci. Atăzi sînt fetițe, mîine sînt femei. S-ar spune că o iau la goană prin viață ca să sfîrșească mai repede.

În clipa aceea, făptura aceea părea un copil.

Încolo, nu se vedea în toată încăperea nici un obiect care să facă dovada vreunei îndeletniciri oarecare ; nici un gherghef, nici o vîrteelniță, nici o sculă.

Într-un colț niște fiare vechi cu o înfățișare îndoielnică. Totul arăta trîndăvia întunecată care vine după deznădejde și prevestește agonía.

Marius privi cîtăva vreme această încăpere jalnică, mai înfricoșătoare decît adîncul unui mormînt, fiindcă aici se simțea totuși prezența sufletului omenesc și zvîcnirea vieții.

Mansarda, beciul, văgăuna prin care se tîrăsc unii săraci pe sub temeliiile edificiului social nu sînt chiar un mormînt, sînt anticamera lui ; dar, întocmai ca bogații care își arată tot ce au mai de preț în palatul lor la intrare, s-ar părea că moartea, care e aproape, își desfășoară mizeria cea mai mare în acest vestibul.

Omul tăcuse ; femeia nu scotea o vorbă ; fata părea că nu mai răsufală. Se auzea scîrțîitul penci pe hîrtie.

Omul bombănea, fără a se opri din scris :

— Ticăloșie ! ticăloșie ! totu-i ticăloșie !

Această variantă a sentinței lui Solomon îi smulse femeii un suspin.

— Liniștește-te, pușorule ! zise ea. Nu-ți face inimă rea, iubitule ! Ești prea drăguț că le scrii tuturor indivizilor ăstora, bărbățele !

În mizerie, trupurile se-nghemuiesc unele într-altele, ca și cum le-ar fi frig, inimile însă se înstrăinează. Pe cît se pare, femeia asta își iubise odată bărbatul cu toată dragostea de care era în stare ; pesemne însă că muștrările zilnice ce și le făceau unul altuia din pricina groazniciei mizerii în care se zbăteau cu toții stinseseră și în ea orice sentiment. Nu mai păstrase pentru bărbatul ei decît cenușa afecțiunii de odinioară. Totuși vorbele de dezmiardare, cum se întîmplă adesea, supraviețuiseră. Îi spunea :

„Iubitule, puișorule, bărbățele etc.“ numai din gură ;
inima tăcea.

Omul începuse să serie iar.

VII

STRATEGIE ȘI TACTICĂ

Tulburat peste măsură, Marius era gata să coboare din observatorul său improvizat, când un zgomot îi atrase luarea-aminte și-l făcu să rămână pe loc.

Ușa mansardei se deschise brusc, și-n pragul ei se ivi fata cea mare. Era încălțată cu niște pantofi mari, bărbătești, și stropită de noroi până la gleznelor roșii ; purta o pelerină veche, peticită, pe care Marius nu i-o văzuse cu un ceas mai înainte, fiindcă, pesemne, o lăsase la ușă, ca să trezească mai multă milă, iar la plecare și-o luase din nou. Intră, trase ușa după ea, stătu o clipă să răsufle gâfîind de oboseală, apoi strigă cu toată bucuria izbînzii în glas :

— Vine !

Tatăl ridică ochii, femeia întoarse capul ; sora cea mică nici nu se urni.

— Cine ? întrebă tatăl.

— Domnul acela !

— Filantropul ?

— Da.

— De la biserica Saint-Jacques ?

— Da.

— Bătrînul ?

— Da.

— Și o să vină ?

— E-n urma mea.

— Ești sigură ?

— Sînt sigură.

— Nu zău ! vine ?

— Vine cu birja.

— Cu birja. E Rotschild ! !

Tatăl se ridică.

— Cum se face că ești atît de sigură ? Dacă vine cu birja, cum de-ai ajuns înaintea lui ? I-ai dat măcar adresa ? I-ai spus limpede : ultima uşă din fundul sălii, pe dreapta ? Nu cumva să greşească adresa ! L-ai găsit la biserică ? A citit scrisoarea mea ? Ce-a spus ?

— Stai, stai ! zise fata. Grozav îţi mai merge gura, moşulică ! Ascultă : am intrat în biserică ; era la locul lui obişnuit ; i-am făcut o plecăciune şi i-am dat scrisoarea. A citit-o şi mi-a spus : „Unde staţi, copila mea ?” I-am răspuns : „Vă conduc eu, domnule”. Mi-a zis : Nu ; dă-mi adresa voastră ; fiica mea are de făcut nişte cumpărături ; am să iau o trăsură şi o să ajung la voi o dată cu dumneata. I-am dat adresa. Când i-am spus casa, a părut mirat şi-a stat o clipă pe gînduri ; apoi a spus : „Bine, am să vin”. După slujbă, l-am văzut ieşind din biserică cu fiică-sa şi urcîndu-se într-o birjă. I-am spus limpede : „Ultima uşă din fundul sălii, pe dreapta”.

— Şi ce te face să crezi c-o să vină ?

— Am văzut birja apucînd-o pe strada Petit-Banquier. Am alergat într-un suflet.

— De unde ştii că-i aceeaşi birjă ?

— Ei, asta-i ! M-am uitat la număr.

— Ce număr avea ?

— 440.

— Bravo ! Eşti o fată deşteaptă !

Fata se uită cu sfială la taică-său şi, arătîndu-şi pantofii, îşi spuse :

¹ Este primul bancher cu acest nume, stabilit la Paris ; încă de pe atunci averea lui era legendară.

— Oi fi eu fată deșteaptă, dar să știi că nu mă mai încălț cu pantofii ăștia ; nu mai vreau să-i port, mai întii fiindcă n-am chef să mă îmbolnăvesc ; apoi e vorba și de curățenie. Nu știu ceva mai sîcîtor decît tălpile astea care mustesc și fac pleosc ! pleosc ! într-una. Mai bine merg desculță.

— Ai dreptate, răspuse tatăl cu o blîndețe care nu se potrivea cu felul aspru de a vorbi al fetei. Dar nu te-ar fi lăsat să intri în biserici ; săracii trebuie să poarte încălțăminte. La Dumnezeu nu te poți duce cu picioarele goale, adăugă el cu amărăciune. Reveni apoi la ceea ce-l interesa : Și ești sigură, ai ? Ești sigură că vine ?

— Era la cîțiva pași în urma mea, zise ea.

Omul se ridică. Fața parcă i se luminase.

— Nevastă ! strigă el. N-auzi ? Vine filantropul. Stinge focul !

Încremenită, femeia nu se clinti din loc.

Cu sprinteneala unui saltimbanc, tatăl apucă o oală spartă de pe vatră și aruncă apă peste tăciuni.

Pe urmă îi spuse fetei celei mari :

— Tu desfundă scaunul.

Fata nu pricepu.

Înșfăcă el scaunul și, cu o lovitură de picior, îl desfundă. Piciorul trecuse prin împletitura de paie.

Scoțînd piciorul, o întrebă pe fiică-sa :

— E frig afară ?

— E foarte frig. Ninge.

Tatăl se întoarse spre copila cea mică de pe patul de lîngă fereastră și-i strigă cu glas tunător :

— Hai, iute ! Jos din pat, puturoaso ! Stai de po-mană toată ziua ! Sparge un geam !

Fata se dete jos din pat, tremurînd.

— Sparge un geam ! porunci el din nou.

Copila stătea uluită.

— N-auzi ? repetă tatăl. Ți-am spus să spargi un geam !

Cu un fel de supunere plină de groază, fata se înalță pe vârful picioarelor și dădu cu pumnul într-un geam. Sticla se sfărâma și căzu cu un zgomot asurzitor.

— Bun ! spuse tatăl.

Era încruntat și aspru. Cerceta cu privirea toate colțișoarele mansardei.

Părea un general care-și face ultimele pregătiri cu o clipă înainte de a începe bătălia.

Mama, care nu scosese încă nici un cuvânt, se sculă și întrebă cu un glas domol și tainic, părînd că se căznește să vorbească :

— Ce-ai de gînd să faci iubitule ?

— Tu treci în pat ! răspunse omul.

Tonul nu îngăduia discuție. Mama se supuse și se trînti greoaie pe unul dintre paturi.

În clipa aceea se auzi un scîncet venind dintr-un colț al odăii.

— Ce s-a întîmplat ? strigă tatăl.

Fără să iasă din ungherul în care se ghemuise, fata cea mică își arată pumnul însîngerat. Se rănise spărgînd geamul ; se dusese lîngă patul maică-si și plîngea pe înfundate.

De rîndul ăsta mama se ridică și începu să țipe :

— Poftim ce tîmpenii faci ! S-a tăiat spărgîndu-ți ție geamul !

— Cu atît mai bine ! zise omul. Prevăzusem și asta.

— Cum, cu atît mai bine ? se miră femeia.

— Liniște ! răspunse tatăl. Suprim libertatea presei !

Sfîșiiind apoi cămașa femeiască cu care era îmbrăcat, făcu o fișie de pînză cu care înfășură repede mîna însîngerată a micuței.

După aceea, se uită cu mulțumire la cămașa sfișiată.

— Și cămașa e-n regulă. Toate astea fac impresie.

Un vînt rece sufla prin fereastră și intra în odaie. Negura de afară pătrundea și ea, întinzîndu-se ca o scamă alburie, destrămată parcă de-o mîna nevăzută. Prin fereastră spartă se vedea cum ninge. Frigul, prevestit în ajun de soarele Întîmpinării Domnului, sosise cu adevărat.

Tatăl aruncă o privire de jur împrejur pentru a se încredința că nu uitase nimic. Luă o lopată veche și presăra cenușa peste tăciunii uzi, ca să-i ascundă cu totul.

Pe urmă, sculîndu-se și rezemîndu-se de vatră, spuse :

— Acum putem să-l primim pe filantrop.

VIII

O RAZĂ DE LUMINĂ

Fata cea mare se apropie și puse mîna pe mîna tatălui său.

— Ia uite ce frig mi-e ! se plînsese ea.

— Nu-i nimic ! Mie mi-e și mai frig ! îi răspunse scurt bătrînul.

Mama strigă furioasă :

— De cînd te știu ai fost mai grozav decît alții ! Chiar și la rele !

— Tacă-ți gura !

Și se uită în așa chip la ea, încît mama amuți.

În mansarda murdară domni o clipă de tăcere. Fiica cea mare își curăță nepăsătoare marginea pereții ; sora cea mică scîncea pe înfundate ; mama îi luă capul în mîini, o sărută și-i spuse în șoaptă :

— Odorul meu, te rog, n-o să fie nimic, nu mai plînge, îl superi pe taică-tău.

— Nu, nu ! strigă tatăl. Dimpotrivă ! plîngi ! plîngi ! E mai bine așa ! Întorcîndu-se apoi spre cea mare : Ei, vād că nu s-arată nimeni ! Dar dacă nu mai vine ? Am stins focul, am stricat scaunul, mi-am rupt cămașa și-am spart geamul degeaba.

— Și-ai rănit fata ! mormăi mama.

— Ei, drăcie ! Știi că-i frig al dracului în mansarda asta afurisită ! exclamă tatăl. Dacă nu vine individul ? Păi da ! se lasă așteptat. Își spune : „Foarte bine ! să m-aștepte ! n-au altceva de făcut !“ O ! cît îi urăsc și ce chef aș avea să-i strîng de gît, cu bucurie, cu avînt, cu mulțumire, pe bogații ăștia ! Pe toți bogații, pe așa-zișii oameni milostivi, care fac pe credincioșii, care se duc la biserică, se iau după popi, după predici, după sutane și care, socotindu-se mai presus decît noi, vin să ne umilească și să ne aducă haine, cum spun ei, niște țoale care nu fac două parale, și pîine ! Nu, eu nu vreau așa ceva, ticăloșilor ! Bani ! „A, nu, bani niciodată ! spun ei pentru că vă duceți să-i beți, pentru că sînteți bețivi și leneși !“ Da ei ? Ei ce sînt, mă rog, și ce-au fost pe vremea lor ? Niște hoți ! Altfel nu s-ar fi putut îmbogăți. O ! societatea ar trebui luată de guler și aruncată cît colo ! S-ar sfărîma cu totul, poate, dar cel puțin n-ar mai avea nimeni nimic și tot ar fi un cîștig !... Da ce-o fi făcînd nătărăul tău de binefăcător ? Mai vine ? Pesemne c-o fi uitat adresa, dobitocul. Pun rămășag că vita asta bătrînă...

În clipa aceea se auzi o ușoară bătaie în ușă ; omul se repezi și o deschise, strigînd, în vreme ce făcea o plecăciune adîncă, cu un zîmbet mîeros pe buze :

— Intrați, domnule ! Binevoiți și intrați, preamioștive binefăcător, împreună cu încântătoarea dumneavoastră domnișoară.

Un bărbat în vîrstă și-o fată tînră se iviră în pragul mansardei.

Marius nu se clintise de la locul lui. Ceea ce simți în clipa aceea nu se poate descrie.

Era Ea !

Cel ce-a iubit vreodată cunoaște toate strălucitoarele înțelesuri pe care le cuprind cele două litere ale cuvîntului : Ea.

Într-adevăr, era ea. Marius abia o putea zări prin ceața luminoasă ce i se lăsase deodată pe ochi. Era gingașa făptură care dispăruse, steaua care lucise pentru el șase luni, erau ochii ei, gura, chipul acela frumos care se depărtase deodată și îl lăsase în întuneric. Arătarea pierise și-acum se iveau din nou.

Reapărea în umbra aceea, în mansarda aceea, în cocioaba aceea păcătoasă, în grozăvia aceea !

Marius tremura pierdut. Ei, da ! Ea era. Zvîenirile inimii îi împăienjneau vederea. Era gata să-l podidească plînsul. Cum ? o revedea în sfîrșit după ce-o căutase atît de mult ? Î se părea că-și pierduse sufletul și că l-a găsit.

Era neschimbată — poate puțin cam palidă ; fața ei delicată se încadra într-o pălărie de catifea liliachie, trupul ei se ascundea într-o haină îmblănită de atlas negru. De sub rochia-i lungă se vedeau picioarele strînse în pantofi de mătase.

Era însoțită de domnul Leblanc.

Făcuse cîțiva pași în odaie și pusese pe masă un pachet destul de mare.

Fata cea mare a soților Jondrette se trăsese în dosul ușii și se uita posomorită la pălăria de catifea, la haina de mătase, la acest chip încântător și fericit.

JONDRETTE E GATA SĂ PLÎNGĂ

Maghernița era atît de întunecoasă, încît cei ce veneau de afară puteau crede că pătrund într-un gîrlici de pivniță. Noii-veniți înaintară deci cu oarecare șovăială, deslușind anevoie niște forme nclămurite în jurul lor, în vreme ce ei erau văzuți și cercetați cu de-amănuntul de privirile deprinse cu întunericul ale celor din încăpere.

Domnul Leblanc se apropie cu privirea lui blîndă și tristă și-i spuse bătrînului Jondrette :

— Domnule, în pachetul ăsta veți găsi cîteva lucruri trebuincioase, ciorapi și pături de lînă.

— Cerescul nostru binefăcător ne copleșește ! spuse Jondrette, ploconindu-se pînă la pămînt.

Pe urmă aplecîndu-se la urechea fiicei celei mari, pe cînd musafirii cercetau încăperea jalnică, adăugă numaidecît în șoaptă :

— Ei ? ce spuneam eu ? Cîrpe ! Bani, ioc ! Toți sînt la fel ! A ! da, cum era iscălită scrisoarea către nătarăul ăsta bătrîn ?

— Fabantou, îi șopti fata.

— Artistul dramatic. Bun !

Prevederea lui Jondrette n-a fost rea, deoarece chiar în clipa aceea domnul Leblanc se întoarse spre el și-i spuse cu aerul unuia care nu-și aduce aminte numele :

— Văd că sînteți vrednic de plîns, domnule...

— Fabantou, adăugă repede Jondrette.

— Domnule Fabantou ; așa e, da, mi-aduc aminte.

Jondrette crezu c-a sosit clipa să-l înduioșeze pe „filantrop“. Exclamă cu un glas care amintea totodată îngîmfarea scamatorului și umilința cerșetorului la drumul mare :

— Elevul lui Talma, domnule ! Sînt elevul lui Talma ! Pe vremuri mi-a zîmbit norocul. Acum e rîndul mizeriei. Iată, binefăcătorule, n-avem nici pîine, nici foc ; copilașii mei, sărmanii, stau în frig ! Singurul scaun pe care-l am e desfundat ! Un geam spart ! Pe vreme de iarnă ! Nevastă-mea, în pat, bolnavă !

— Biata femeie ! spuse domnul Leblanc.

— Micuța, rănită ! adăugă Jondrette.

Copila, impresionată de șosirea străinilor, începuse să se uite la „domnișoara“ și încetase să mai plîngă.

— Plîngi, h-auzi ? strigă Jondrette.

În același timp o strînsese de mîna rănită. Toate astea cu o îndemînare de scamator.

Mititica începu să urle.

Tînăra încîntătoare, pe care Marius o numea în inima lui „Ursula“, se apropie îndată :

— Biata micuță ! zise ea.

— Uitați-vă, frumoasă domnișoară, urmă Jondrette. la mîna ei însîngerată ! A avut un accident pe cînd lucra la o mașină, ca să cîștige șase gologani pe zi. O să fie poate nevoie să i se taie brațul.

— Adevărat ! zise bătrînul domn îngrijorat.

Fetița luînd în serios aceste cuvinte, începu să plîngă cu hohote.

— Vai, da, binefăcătorule ! răspunse tatăl.

De cîteva clipe, Jondrette se uita la „filantrop“ într-un chip foarte ciudat. Pe cînd vorbea, părea că cercetează cu băgare de seamă, ca și cum ar fi căutat să-și aducă aminte ceva. Deodată, folosindu-se de clipa cînd noii-veniți o întrebau pe fetiță ce e cu mîna ei rănită, se apropie de nevastă-sa, care stătea în pat cu o mutră coplesită și năucă, și-i spusese repede, în șoaptă :

— Uită-te bine la omul ăsta ! Pe urmă, întorcîndu-se spre domnul Leblanc, se vîită mai departe :

Iată, domnule ! n-am altceva să îmbrac decât o cămașă de-a nevesti-mi. Și e ruptă toată ! În toiul iernii !... Nu pot ieși din casă, fiindcă n-am haină. Dacăș avea măcar o haină, m-aș duce s-o caut pe domnișoara Mars, care mă cunoaște și care ține foarte mult la mine. Oare tot în strada Tour-des-Dames stă ? Nu știți cumva, domnule ? Am jucat împreună în provincie. Am împărțit laurii succesului cu ea. Célimène mi-ar veni în ajutor, domnule. El-mira i-ar da ajutor lui Belizarie. Dar așa, nimic ! Să n-am nici un ban în casă ! Mi-e nevasta bolnavă și n-am o lețcaie ! Mi-e fata greu rănită și n-am un gologan ! Nevastă-mea suferă de năduf ! Din pricina vârstei, dar și din pricina stării ei nervoase ; i-ar trebui îngrijiri ; și fiicei mele la fel ! Dar medicul ? Farmacistul ? De unde să-i plătesc ? N-am o para, domnule ! Iată în ce hal au ajuns artele ! Înțelegeți, fermecătoare domnișoară, și dumneavoastră, darnicul meu ocrotitor, înțelegeți suferința mea, dumneavoastră, care trăiți numai în virtute și-n bunătate și care umpleți de miresme biserica în care biata mea copilă vă zărește în fiecare zi când vine să se roage?... Fiindcă eu îmi cresc fetele în frica lui Dumnezeu, domnule. N-am vrut să le las să facă teatru. Ah ! Împielitatele ! Să le prind numai că se apucă de blestemății ! Eu nu glumesc ! Le trîntesc tot felul de predici despre onoare, despre morală și despre virtute ! Întrebați-le ! Trebuie să meargă pe drumul drept. Au un părinte. Nu sînt ca nenorocitele care la început n-au pe nimeni și la urmă sînt ale tuturor. Din domnișoara Nimeni ajung domnișoara Toatălumea. Fir-ar să fie ! Așa ceva nu se poate întîmpla în familia Fabantou ! Înțeleg să le dau o creștere aleasă, să fie cinstite și politicoase și să creadă-n Dumnezeu, la naiba ! Ei bine, domnule, prea stimatul meu domn, știți ce-are să se întîmple

mîine ? Mîine e 4 februarie, ziua fatală, ultimul termen pe care mi l-a dat proprietarul ; dacă nu-l plătesc pînă diseară, atunci fiica mea cea mare, eu, nevastă-mea, cu boala ei, fetița mea rănită, vom fi toți patru fără adăpost, pe ploaie, în zăpadă. Aceasta este situația, domnule. Datorez patru rate chiria pe un an ! adică șaizeci de franci.

Jondrette mințea. Patru rate n-ar fi făcut decît patruzeci de franci și el nu putea să fie dator pe patru trimestre, fiindcă nu trecuseră nici șase luni de cînd îi plătise Marius două.

Domnul Leblanc scoase cinci franci din buzunar și-i puse pe masă.

Jondrette avu vreme să mormăie la urechea fetei celei mari :

— Nemernicul ! Ce vrea să fac cu cinci franci ai lui ? Nu-mi plătește nici măcar scaunul și geamul ! Cică să mai faci cheltuieli !...

Între timp, domnul Leblanc își scoase redingota lui mare, cafenie, pe care o purta peste redingota albastră și o azvîrlise pe spătarul scaunului.

— Domnule Fabantou, zise el, n-am decît cinci franci la mine, dar o duc pe fiică-mea acasă și mă înapoiez. Astă-seară trebuie să plătiți, nu-i așa ?

Fața lui Jondrette luă o expresie ciudată. Răspunse repede :

— Da, preastimate domn. La ceasurile opt trebuie să fiu la proprietar.

— Am să fiu aici la ceasurile șase și-am să vă aduc cei șaizeci de franci.

— Binefăcătorul meu ! exclamă Jondrette copleșit. Și adăugă în șoaptă : Nevastă, uită-te bine la el !

Domnul Leblanc o luă din nou de braț pe frumoasa fată și porni spre ușă.

— Pe diseară, prieteni ! zise el.

— La ora șase ? întrebă Jondrette.

— La șase precis.

În clipa aceea, fata cea mare zări pardesiul rămas pe scaun.

— Domnule, grăi ea, v-ați uitat redingota.

Jondrette îi aruncă fetei o privire fulgerătoare, însoțită de-o strașnică ridicare din umeri.

Domnul Leblanc se întoarce și răspunse zîmbind :

— N-am uitat-o ; am lăsat-o.

— O ! bunul meu ocrotitor ! continuă Jondrette. Augustul meu binefăcător, mă podidesc lacrimile ! Îngăduiți-mi să vă conduc pînă la trăsura dumneavoastră.

— Dacă ieșiți, puneți-vă pardesiul, spuse domnul Leblanc. E foarte frig afară.

Jondrette nu se lăsă rugat de două ori și îmbracă repede redingota cafenie.

Ieșiră toți trei. Jondrette mergea înaintea celor doi străini.

TARIFUL CABRIOLETELOR DE PIAȚĂ E DOI FRANCI ORA

Lui Marius nu-i scăpase nici un amănunt din toată această scenă și totuși, la drept vorbind, nu văzuse nimic. Privirea îi rămăsese ațintită asupra fetei ; inima lui, ca să zicem așa, o cuprinsese, o învăluisese toată, chiar de la primii ei pași în mansardă. Cît a stat acolo, Marius a trăit acele clipe de extaz care fac să dispară restul lumii și fixează sufletul asupra unui singur punct. Nu la o fată se uita el, ci la lumina aceea cu haină de mătase și cu pălărie de catifea.

Dacă steaua Sirius ar fi intrat în odaie, el n-ar fi rămas uluit.

Pe cînd fata dezlega pachetul, dezlega hainele și păturile, vorbind cu blîndețe mamei bolnave și cu duioșie fetei rănite, el îi pîndea toate mișcările și încerca să-i asculte cuvintele. Îi cunoștea ochii, fruntea, frumusețea, statura, mersul, dar nu-i cunoștea sunetul glasului. I se păruse o dată, la Luxembourg, că prinsese cîteva cuvinte, dar nu era sigur. Ar fi dat zece ani din viață s-o audă, să poată duce cu el ceva din muzica aceea. Dar totul se pierdea în văicărelile și izbucnirile gălăgioase ale lui Jondrette, ceea ce făcea ca încîntarea lui Marius să fie amestecată cu mînie. O sorbea din ochi. Nu-i venea să creadă că zărea într-adevăr făptura cerească a fetei în mijlocul acestor ființe respingătoare, în mansarda aceea groaznică. I se părea că vede pasărea paradisului printre broaște rîioase.

Cînd o văzu că pleacă, nu mai avu 'decît un singur gînd: s-o urmărească, să se țină după ea, să n-o mai scape din ochi pînă nu va afla unde locuiește, ca să n-o mai piardă după ce-a regăsit-o ca prin minune. Sări jos de pe scrin și-și luă pălăria. În clipa cînd punea mîna pe zăvorul ușii și era gata să iasă, un gînd îl făcu să stea pe loc. Coridorul era lung, scara dreaptă; Jondrette vorbă lungă; fără îndoială, domnul Leblanc nu se urcase încă în trăsura; dac-ar întoarce capul pe coridor, pe scară sau în prag și l-ar vedea pe el, pe Marius, în casa asta, desigur că s-ar neliniști și că ar căuta cu orice preț să-i scape din nou; și încă o dată s-ar sfîrși totul. Ce să facă? Să aștepte puțin? Dar dacă mai zăbovește, trăsura ar putea să plece. Marius era nehotărît. În sfîrșit se încumetă și ieși din odaie.

Nu mai era nimeni pe coridor. Dădu fuga la scară. Nici pe scară nimeni. Coborî repede și ajunse în bu-

levard tocmai la vreme ca să mai poată vedea o birjă cotind după colțul străzii Petit-Banquier și îndreptându-se spre oraș.

Marius se repezi în urma trăsurii. Ajuns la colțul bulevardului, zări din nou birja coborînd repede pe strada Mouffetard; se depărtase, însă, prea mult, și nu era chip s-o mai ajungă; ce să facă? Să fugă după ea? Era cu neputință; de altfel, cineva care ar fi alergat cît îl țineau picioarele pe urmele trăsurii ar fi fost de bună seamă zărit și tatăl l-ar fi recunoscut. În clipa aceea — întîmplare neașteptată și minunată — Marius văzu trecînd pe bulevard o cabrioletă de piață, goală; și nu avea altceva de făcut decît să urce în cabrioletă și să urmărească birja. Era un mijloc sigur, folositor și neprimejdios.

Marius îi făcu semn birjarului să oprească și-i spuse:

— Cu ora!

Marius era fără cravată; purta haina lui veche de lucru, fără nasturi, iar cămașa îi era ruptă la piept.

Birjarul opri, clipi din ochi și întinse spre Marius mîna stîngă, frecîndu-și ușor arătătorul de degetul cel mare.

— Ce este? zise Marius.

— Plata înainte! mormăi birjarul.

Marius își aminti că n-avea la el decît optzeci de centime.

— Cît? întrebă el.

— Doi franci.

— Plătesc la întoarcere.

Drept răspuns birjarul începu să fluiera o atie la modă și dădu bici cailor.

Marius se uita buimac cum se depărtează cabrioletă. Fiindcă îi lipsea un franc și douăzeci de centime, își pierdea bucuria, fericirea, dragostea! Se

prăbușea din nou în întuneric. Începuse să vadă, iar acum orbea din nou. Se gîndea cu amărăciune și, trebuie s-o spunem, cu părere de rău, la cei cinci franci pe care-i dăduse de dimineață nefericitei aceleia. Dacă ar fi avut cei cinci franci, ar fi fost salvat, ar fi renăscut, ar fi ieșit din ceață și din întuneric, ar fi scăpat de singurătate, de plictiseală, de văduvie ; ar fi înnodat iarăși firul negru al ursitei sale cu acel frumos fir de aur care plutise prin fața ochilor săi și se rupsesse încă o dată. Se întoarse deznădăduit în maghernița lui.

Ar fi putut să-și spună că domnul Leblanc făgăduise să se întoarcă în aceeași seară și că de rîndul acesta n-avea decît să ia toate măsurile ca să-l poată urmări ; dar, fiind adîncit în gîndurile lui nu prea dăduse ascultare celor ce vorbiseră în mansardă.

În clipa cînd era gata să urce scara, zări pe partea cealaltă a bulevardului, în dreptul zidului pustiu care da în strada Barrière des Gobelins, pe Jondrette, înfășurat în pardesiul „filantropului“, stînd de vorbă cu unul din indivizii aceia cu înfățișare suspectă, cunoscuți sub numele de „haimanale de bari-eră“ ; oameni cu mutre îndoielnice și ale căror vorbe dau de bănuț, ascunzînd gînduri mîrșave, și care de obicei dorm ziua, ceea ce lasă a se presupune că lucrează noaptea.

Cei doi inși, stînd de vorbă nemișcați sub ninsoarea ce cădea în vîrtejuri, alcătuiau un grup pe care orice sergent de stradă l-ar fi băgat în seamă, dar pe care Marius abia îl observă.

Cu toate acestea, oricît de cufundat era în gîndurile lui chinuitoare, nu se putu împiedica să vadă că vagabondul cu care vorbea Jondrette semăna cu un oarecare Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, pe care i-l arătase odată Courfeyrac și care trecea în mahala drept o haimana de noapte foarte

primejdioasă. Ați mai întâlnit în cartea precedentă numele acestui individ.

Acest Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, a apărut mai târziu în câteva procese criminale și a ajuns de atunci un răufăcător vestit. Pe atunci nu era însă decât un ticălos oarecare. Astăzi e legendar printre tâlhari și ucigași. Pe la sfârșitul regimului trecut, făcea școală. Iar seara, la căderea nopții, la ceasul când deținuții se adunau și șopteau între ei, se vorbea despre el în groapa cu lei¹ a închisorii *La Force*. Sub camera de gardă chiar, în locul pe unde trecea canalul latrinelor, care a servit nemaipomenitei evadări, ziua-n amiaza mare, a treizeci de deținuți, în 1843, se putea ceti deasupra lepezii acestor latrine numele lui Panchaud, săpat de el cu îndrăzneală pe zidul închisorii, cu prilejul uneia din încercările lui de evadare. În 1832 poliția îl urmărea de aproape, dar el nu-și făcuse încă adevăratul lui debut.

XI

MIZERIA ÎȘI OFERĂ SERVICIILE EI SUFERINȚEI

Marius urcă cu pași rari scara magherniței; în clipa când era gata să intre în chilia lui, zări pe sală, în urmă-i, pe fata cea mare a lui Jondrette, care venea după el. N-o mai putea suferi pe fata asta; la ea erau cei cinci franci ai lui; era prea târziu ca să-i mai ceară îndărăt; cabrioleta plecase; iar birja era departe. De altminteri, fata nici nu i-ar fi dat banii înapoi. Iar ca s-o întrebe unde locuiesc persoanele

¹ Locul din temnițe în care se adunau deținuții cei mai feroși și mai decăzuți.

care veniseră adineauri era de prisos ; se vedea bine că nici ea nu știa, de vreme ce scrisoarea semnată Fabantou era adresată : „*Preamilostivului domn din biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas*“.

Marius intră în odaie și împinse ușa după el.

Ușa nu se închise : se întoarse și văzu o mână care o ținea întredeschisă.

— Ce este ? întrebă el. Cine-i acolo ?

Era fata lui Jondrette.

— Dumneata ești ? zise Marius aproape cu asprime. Tot dumneata ? Ce mai vrei ?

Fata nu răspunse ; părea îngîndurată. Nu mai avea îndrăzneala din dimineața aceea. Nu intrase înăuntru, ci rămăsese în umbra coridorului ; Marius o zărea prin ușa întredeschisă.

— Nu vrei să răspunzi ? Ce mai vrei cu mine ?

Își îndreptă spre el ochii ei stinși, în care părea că licărește o lumină nedeslușită și-i spuse :

— Pari trist, domnule Marius. Ce ai ?

— Eu ? întrebă Marius.

— Da, dumneata.

— N-am nimic !

— Ba da !

— Ba nu !

— Eu îți spun că da !

— Lasă-mă-n pace !

Marius împinse ușa din nou ; ea o ținu ca și mai înainte.

— Ascultă, zise ea, ești nedrept. Cu toate că nu ești bogat, ai fost bun cu mine azi-dimineață. Fii și-acum la fel. Mi-ai dat să-mi cumpăr de mâncare ; spune-mi acum, ce ai ? Ești necăjit ; se vede. N-aș vrea să fii amărît. Ce-aș putea să fac ? Aș putea să-ți vin în ajutor ? Folosește-mă ! Nu vreau să-ți cunosc tainele. Nu-i nevoie să mi le spui. Dar aș

putea, la urma urmei, să-ți fiu de folos. Aș putea să te ajut și pe dumneata cum îl ajut și pe tata. Eu îi duc scrisorile, mă duc prin case, cercetez din ușă în ușă, îi găsesc o adresă sau urmăresc pe câte cineva. Mă pricep. Ei, bine, poți să-mi spui ce ai pe inimă ; mă duc să vorbesc cu respectivii ; câteodată e de ajuns să vorbești cu cine trebuie ca să se lămurească lucrurile și totul e-n regulă. Aș putea să-ți fiu de folos, încearcă !

Lui Marius îi trecu prin minte o idee. Când ești gata să te îneci, te agăți și de-o biată frunză...

Se apropie de fată.

— Ascultă, îi spuse el, tu l-ai adus...

Ea-l întrerupse c-o sclipire de bucurie în ochi.

— O ! da ! tutuiește-mă ! Îmi place mai mult așa.

— Ascultă, zise el, tu l-ai adus aici pe domnul acela bătrîn împreună cu fiica lui ?

— Da.

— Le cunoști adresa ?

— Nu.

— Află-mi-o !

Din posomorîta cum era, privirea fetei se însemină ; din senină se întunecă.

— Asta vrei ? întrebă ea.

— Da.

— Îi cunoști ?

— Nu.

— Va să zică, urmă ea numaidecît, n-o cunoști, dar vrei s-o cunoști.

Cuvîntul îi devenit o avea ceva plin de înțeles și amar.

— În sfîrșit, ești în stare ? zise Marius.

— Să-ți aflu adresa frumoasei domnișoare ?

În cuvintele „frumoasei domnișoare“ era iarăși o nuanță care-l supăra pe Marius. Spuse :

— În sfârșit, totuna-i; adresa tatălui și-a fetei.
Adresa lor!

Ea-l privi drept în ochi.

— Și ce-o să-mi dai?

— Tot ce vrei.

— Tot ce vreau?

— Da.

— O să ai adresa.

Fata lăsă capul în jos. Pe urmă, cu o mișcare re-
pezită, trase ușa care se închise.

Marius rămase singur.

Se trânti pe un scaun cu capul și cu coatele pe pat, copleșit de gânduri pe care nu și le putea ține în frâu ca și cum ar fi fost cuprins de amețeală. Tot ce se petrecuse de azi-dimineață, apariția îngerului, dispariția lui, tot ceea ce-i spusese ființa asta, o licărire de speranță plutind într-o nădejde fără margini îi răvășiseră mintea cu totul.

Deodată, se simți smuls cu putere din visarea lui.

Auzi glasul tare și aspru al lui Jondrette rostind niște cuvinte care aveau pentru el un interes ciudat.

— Îți spun că sînt sigur că l-am recunoscut.

Despre cine vorbea Jondrette? Pe cine-l recunoscuse? Pe domnul Leblanc? Pe tatăl „Ursulei” lui? Cum? Jondrette îl cunoștea? Marius era pe cale să primească astfel, pe neașteptate, toate deslușirile fără de care viața i se părea lui însuși întunecată? Va afla în sfârșit de cine este îndrăgostit, cine era fata aceea? Cine era tatăl ei? Negura atît de deasă care-l învăluia era gata să se risipească? Se va sfișia vâlul? O! cerule!

Se urcă, mai bine zis se repezi pe scrin și-și luă din nou locul lîngă ferăstruica din perete.

Vedea iar înăuntrul mansardei familiei Jondrette.

CUM A FOST ÎNTREBUINȚATĂ MONEDA DE CINCI
FRANCI A DOMNULUI LEBLANC

Nimic nu se schimbase în înfățișarea familiei, în afară de faptul că femeia și fetele scosese ră lucrurile din pachet și se îmbrăcaseră cu ciorapi și cu hăinuțe de lână. Două pături noi erau azvîrlite pe cele două pături. Jondrette se întorsese de cîteva minute. Gîfîia încă de oboseală. Fetele lui stăteau pe jos, pe lîngă vatră ; cea mai mare lega cu o cîrpă mîna celei mici. Nevastă-sa se prăbușise parcă pe patul de lîngă foc, cu mutră uluită. Jondrette umbla de colo pînă colo prin mansardă, cu pași mari. Avea o căutătură cu totul ciudată.

Femeia, care părea sfioasă și prostită în fața bărbatului ei, îndrăzni să spună :

— Cum ? într-adevăr ? ești sigur ?

— Sigur ! Au trecut opt ani, dar îl recunosc ! O ! Îl recunosc ! L-am recunoscut îndată ! Cum ? Ție nu ți-a sărit în ochi ?

— Nu.

— Dar ți-am spus : „Uită-te bine la omul ăsta !” Statura, chipul lui puțin îmbătrînit ; sînt unii oameni care nu știu cum fac că nu îmbătrînesc ; glasul lui... E mai bine îmbrăcat ; atîta tot. A ! vrăjitor bătrîn, mi-ai căzut în labă ! Se opri și spuse fetelor : Voi cărați-vă ! E ciudat că nu ți-a sărit în ochi...

Fetele se ridicară supuse.

Mama îngăimă :

— Cu mîna ei sîngerată ?

— O să-i facă bine aerul ! zise Jondrette. Ștergeți-o !

Se vedea bine că nu era un om dintre aceia cărorora nu le poți spune : nu. Cele două fete ieșiră.

Cînd să treacă pragul, tatăl o apucă pe cea mare și-i spuse, apăsînd pe cuvinte :

— Să fiți aici la ora cinci. Nu mai tîrziu. Amîndouă. O să am nevoie de voi.

Marius își ascuți auzul.

Rămas singur cu nevastă-sa, Jondrette începu din nou să se plimbe prin odaie și făcu de cîteva ori ochul ei în tăcere. Apoi stătu cîteva clipe să-și bage în pantaloni poalele cămășii femeiești pe care-o purta.

Deodată, se întoarse spre nevastă-sa, își încrucișă brațele și strigă :

— Și vrei să-ți mai spun ceva ? Domnișoara...

— Ei, ce e cu domnișoara ? Întrebă femeia.

Marius nu se putea îndoi : despre ea era vorba. Asculta cu mare încordare. Era numai urechi.

Dar Jondrette se aplecase și-i vorbise femeii în șoaptă. Pe urmă se ridică și încheie cu glas tare :

— Ea e !

— Asta ? spuse femeia.

— Asta ! răspunse bărbatul.

E cu neputință de spus ce cuprindea cuvîntul „asta ?“ al mamei. Mirare, furie, ură, amestecate și contopite într-o intonație monstruoasă. Au fost de ajuns cîteva cuvinte, fără îndoială, numele, pe care bărbatul ei i l-a șoptit la ureche, pentru ca namila aceea de femeie adormită să se trezească și din respingătoare să ajungă feroasă.

— Nu se poate ! strigă ea. Cînd mă gîndesc că fetele mele merg cu picioarele goale și n-au o rochie pe ele ! Cum ? haină de atlaz împlănită, pălărie de catifea, pantofi, de toate ! Astea fac peste două sute de franci ! Ai zice că-i o cucoană ! Nu ! te înșeli ! Mai întîi, cealaltă era o ciumă, pe cînd asta n-arată de loc rău ; nu poate fi aceeași.

— Îți spun că e ea. O să vezi !

La afirmația atît de hotărîtă a bărbatului, femeia își ridică fața ei fâlcoasă de blondă-roșcovană și se uită spre tavan cu o expresie sălbatică. În clipa aceea i se păru lui Marius mai primejdioasă chiar decît bărbatul ei. O scroafă cu privire de tigroaică.

— Cum, grăi ea, scîrba asta de domnișorică, asta care se uita la fetele mele cu milă, să fie chiar golanca aia ? I-aș da un picior în burtă să mă pomească !

Sări jos din pat și rămase o clipă în picioare, cu părul vîlvoi, cu nările umflate, cu gura căscată, cu pumnii încheștați și zvîrliți înapoi. Apoi se prăbuși din nou pe pat. Bărbatul umbla încioace și încolo, fără s-o bage în seamă.

După cîteva clipe de tăcere, se apropie de ea și i se propti în față, cu brațele încrucișate, cum făcuse cu o clipă mai-nainte.

— Și vrei să-ți mai spun ceva ?

— Ce ? întrebă ea.

Răspunse scurt și în șoaptă :

— Că am dat lovitura.

Femeia se uită la el cu o privire care spunea : „Nu cumva bărbatu-meu și-a pierdut mințile ?”

El continuă :

— Mii de draci ! M-am săturat de cînd tot fac pe enoriașul în parohia lui · mori-de-foame-cînd-ai-foc și mori-de-frig-cînd-ai-ce-mînca. Sînt sătul pînă-n gît de mizerie. Eu duc greul pentru toți ! Nu-mi arde de glumă, nu mai are nici un haz să-i dau așa-nainte ! Gata cu păcălelile, Doamne sfinte ! Gata cu giumbușlucurile, Dumnezeuule veșnic ! Vreau să mănînc pe săturate, vreau să beau pînă-mi potolesc setea ! Să mă îndop, să dorm, să lenevesc ! Vreau să-mi vină și mie ceasul ! Ei, da ! înainte de-a mă curăța vreau să fiu și eu nițel milionar ! Făcu înconjurul mansardei și adăugă : Ca alții....

— Ce vrei să spui ?

El dădu din cap, clipi din ochi și ridică glasul ca un scamator de bîlci gata să facă o demonstrație în plină stradă :

— Ce vreau să spun ? Ascultă !

— Ssst ! mormăi femeia lui Jondrette. Nu vorbi așa tare, dacă sînt lucruri care nu trebuie auzite !

— Aidade ! La cine te gîndești ? La vecin ? L-am văzut ieșind adineauri. De altminteri, aude vreodată ceva nătărăul ăsta ? Îți spun că l-am văzut plecînd.

Ca din instinct, Jondrette coborî totuși glasul, dar nu de ajuns pentru ca Marius să nu poată auzi ce spune. Din întâmplare, spre norocul lui, zăpada căzută înăbușea vuietul trăsurilor de pe bulevard așa că putea prinde fiecare cuvînt din această convorbire.

Iată ce auzi :

— Ascultă, am pus mîna pe nabab ! E ca și prins. S-a făcut ! Totu-i pus la cale. Am stat de vorbă cu oamenii mei. Bătrînul o să vină diseară la șase, să-mi aducă cei șizeci de franci, canalia ! Ai auzit cum îi trînteam la gogoși ? Șizeci de franci, proprietarul, 4 februarie, care nici măcar nu e termenul de plată. Aiurea ! O să vină prin urmare la ora șase. E ora cînd vecinul e dus la masă. Mătușa Bougon spală vasele prin oraș. Nu-i nimeni acasă. Vecinul nu se întoarce niciodată înainte de 11. Fetele au să stea de pază. Tu o să ne ajuți. El o să se execute.

— Și dacă nu se execută ? Întrebă femeia.

Jondrette făcu un gest înfiorător și zise :

— Îl executăm noi !

Și-l pufni rîsul.

Era întîia oară cînd Marius îl vedea rîzînd. Un rîs rece și dulceag, care te înfiora.

Jondrette deschise un dulap din peretele de lîngă vatră și scoase de acolo o șapcă veche, pe care și-o puse pe cap, după ce și-o șterse cu mîneca.

— Acum o iau din loc, continuă el. Trebuie să mai stau de vorbă cu câțiva de-ai noștri. Băieți buni. O să vezi cum o să meargă treaba. Lipsesc foarte puțin ; dăm o lovitură strașnică ; rămîi acasă. Cu mîinile în buzunarele pantalonilor, stătu o clipă pe gînduri, apoi exclamă : Știi că e totuși un mare noroc că nu m-a recunoscut ? Dacă mă recunoștea și el pe mine, nu mai venea. Îl scăpam din mîină. Barba m-a salvat ! Bărbuța mea romantică, cioculețul meu drăguț și poetic !

Și-l pufni din nou rîsul.

Se duse la fereastră. Zăpada cădea mereu, brăzdînd cenușul cerului.

— Ce vreme păcătoasă ! mormăi el. Apoi, înfășurîndu-se în redingotă : E cam largă zdreanța asta. Dar nu-i nimic ! Strașnică idee a avut ticălosul bătrîn că mi-a lăsat-o ! N-aș fi avut cu ce ieși și-am fi dat chix și de rîndul ăsta ! Cînd te gîndești de ce atîrnă uneori totul !...

Și, trăgîndu-și șapca pe ochi, ieși.

Abia făcuse câțiva pași și ușa se deschise din nou ; profilul său spălăcit și istet se ivi din nou în prag.

— Uitasem, adăugă el. Să umpli soba cu cărbuni.

Și azvîrli femeii moneda de cinci franci pe care i-o dăduse „filantropul“.

— Să umplu soba cu cărbuni ? întrebă femeia.

— Da.

— Cîte coșuri să iau ?

— Două pline.

— Asta face un franc și jumătate. Cu ce rămîne cumpăr mîncare.

— Ba nicidecum !

— De ce ?

— Nu da gata toți banii.

— De ce ?

— Fiindcă mai trebuie să cumpăr și eu ceva.

- Ce anume ?
- Ceva.
- Cît îți trebuie ?
- E vreun negustor de fierărie pe-aici ?
- Pe strada Mouffetard.
- A, da ! la colțul străzii ; cunosc dugheana.
- Spune-mi, cît îți trebuie pentru ce ai de cumpărat ?
- Vreo trei franci.
- Nu mai rămîne mare lucru pentru mîncare.
- Astăzi nu ne arde de mîncare. Avem ceva mai bun de făcut.
- Prea bine, odorul meu.

Pe cînd nevastă-sa rostea aceste cuvinte, Jondrette închise din nou ușa și, de rîndul ăsta, Marius îi auzi pașii depărtîndu-se pe coridorul magherniței și coborînd în grabă scara.

În clipa aceea bătu ceasul unu la Saint-Médard.

XIII

*SOLUS CUM SOLO, IN LOCO REMOTO,
NON COGITABUNTUR ORARE PATER NOSTER*¹

Cu toate că Marius era un visător, el avea, cum am arătat, o fire hotărîtă și energică. Deprinderea de a se reculege în singurătate îi sporise înțelegerea și compătimirea, dar îi slăbise poate însușirea de a se mînia. Îi lăsase totuși neatins sentimentul indignării ; avea bunătatea unui brahman și severitatea unui judecător ; îi era milă de-o broască, dar era în stare să strivească o viperă. Și privirile lui tocmai în

¹ Cînd doi oameni stau de vorbă pe furiș, nimeni nu-și va închpui că spun *Tatăl nostru* (lat.).

cuibul unor vipere se afundaseră ; avea sub ochi o vizuină de monștri.

— Trebuie să-i zdrobesc pe acești mizerabili ! zise el.

Nici una din tainele pe care nădăjduia să le dezlege nu fusese limpezită ; dimpotrivă, parcă toate se încălciseră mai mult ; nu aflase nimic limpede despre frumoasa copilă din Luxembourg și despre omul pe care el îl numea domnul Leblanc, afară doar de faptul că Jondrette îl cunoștea. Din cuvintele greu de pătruns care fuseseră rostite nu întrezărea decît un singur lucru : că se punea la cale o capcană, încă nelămurită, dar îngrozitoare ; că-i pîndea pe amîndoi o mare primejdie : pe ea — poate ; pe tatăl ei — sigur ; că trebuia să-i scape ; că trebuia să zădărnicească uneltirile josnice ale familiei Jondrette și să sfîșie pînza urzită de acești păianjeni.

Se uită o clipă la Jondretta. Scoase dintr-un colț o sobă veche de tuci și cotrobăia prin mormanul de fiare vechi.

Se dădu jos de pe scrin cît putu mai încet, avînd grijă să nu facă nici un zgomot.

În spaima lui față de ceea ce se uneltea și-n groaza pe care i-o insufleseră vecinii încerca un fel de bucurie la gîndul că va avea prilejul să scape dintr-o mare primejdie pe ființa iubită.

Dar ce să facă ? Să le dea de știre celor amenințați ? Unde să-i găsească ? Nu le cunoștea adresa. Se mai arătaseră o clipă în fața ochilor lui, ca să se cufundă iarăși în labirintul de nepătruns al Parisului. Să-l aștepte pe domnul Leblanc la ușă, la ceasurile șase seara, în clipa cînd va sosi, și să-i spună că i se întinde o cursă ? Dar Jondrette și oamenii lui l-ar vedea stînd la pîndă : strada era pustie, ar fi mai tari decît el, ar izbuti să-l înhațe sau să-l genească, iar cel pe care Marius voia să-l scape ar fi pierdut. Era

ora unu ; pînda fusese pusă la cale pentru ceasurile șase. Marius mai avea cinci ceasuri înaintea lui.

Își puse o haină mai bună, își înodă un fular la gît, își luă pălăria și ieși, fără să facă mai mult zgomot decît dac-ar fi călcat pe un covor de mușchi cu picioarele goale.

De altfel Jondretta mai cotrobăia prin mormanul de fier vechi.

O dată ieșit din casă, Marius o luă pe strada Petit-Banquier.

Se afla pe la mijlocul străzii, lîngă un zid foarte scund, care putea fi sărit prin unele locuri și care mărginea un maidan ; mergea încet, muncit de gînduri ; zăpada îi amuțea pașii ; deodată auzi niște glasuri foarte aproape de el. Întoarse capul. Strada era deșartă, nu vedea pe nimeni ; era ziua-n amiaza mare ; și cu toate astea auzea deslușit niște voci.

Se uită pe deasupra zidului pe lîngă care trecea.

Doi oameni ședeau în zăpadă, cu spatele la zid și vorbindu-și în șoaptă.

Mutrele lor îi erau străine. Unul dintre ei, îmbrăcat cu bluză, purta barbă, iar celălalt era pletos și zdrențuit. Cel cu barbă purta un fes grecesc ; celălalt era în capul gol și avea părul nins de zăpadă.

Aruncînd o privire peste zid, Marius putu să asculte ce vorbeau.

Cel cu plete îi dădea cu cotul celuiilalt și-i spunea :

— Cu *Patron-Minette* mergem la sigur.

— Crezi ? zise bărbosul.

Pletosul adăugă :

— Punem mîna fiecare pe cîte-un cearșaf de cinci sutare ; și în cel mai rău caz, ne învîrtim de cinci-șase ani ; zece cel mult !

Celălalt răspunse cu oarecare nehotărîre, scărpi-nîndu-se sub fes :

— Asta așa e. N-am ce zice.

— Ascultă-mă pe mine : mergem la sigur, zise pletosul... Trăsurica Babacului o să fie la scară.

Pe urmă începură să vorbească despre o melodramă pe care o văzuseră în ajun la Gaîté¹.

Marius porni mai departe.

Îl se părea că discuția neînțeleasă a celor doi indivizi, pitiți atât de ciudat după zidul acela și ghemuiți în zăpadă, nu era poate fără oarecare legătură cu planurile mîrșave ale lui Jondrette. Asta trebuia să fie „lovitura“.

Se îndreptă spre mahalaua Saint-Marceau și la cea dintîi prăvălie pe care-o întîlni în drum întrebă unde se află un comisariat de poliție.

Îl se spuse : „Strada Pontoise, la nr. 14“.

Marius porni într-acolo.

Trecînd pe lîngă o brutărie, cumpără o franzeluță de zece bani și o mîncă, gîndindu-se că n-o să mai cineze în seara aceea.

Pe drum îi mulțumea lui Dumnezeu în gînd. Își spuse că, dacă nu i-ar fi dat de dimineată cei cinci franci fetei lui Jondrette, ar fi urmărit birja domnului Leblanc și, astfel, n-ar mai fi aflat de uneltirile familiei Jondrette și n-ar mai fi putut împiedica cele puse la cale ; domnul Leblanc ar fi fost pierdut și de bună seamă și fiica lui o dată cu el.

XIV

ÎN CARE UN POLITIST DĂ DOUĂ PISTOALE UNUI AVOCAT

Ajungînd la nr. 14 de pe strada Pontoise, se urcă la etajul întîi și întrebă de comisarul circumscripției.

— Domnul comisar lipsește, îi răspunse unul dintre

¹ Numele unui teatru din Paris.

oamenii de serviciu. Dar îi ține locul un inspector. Doriți să-i vorbiți ? E ceva urgent ?

— Da, răspunse Marius.

Omul de serviciu îl pofti în biroul comisarului. Rezemat de-o sobă, un bărbat înalt stătea în picioare în dosul unui grilaj. Cu mâinile amândouă își ridica pulpanele unei mantale largi, cu trei rînduri de gulere. O față pătrată, o gură subțire și energică, favoriți deși, încărunțiți, foarte zbîrliți, o privire sfredelitoare. S-ar fi putut spune despre privirea lui nu numai că e pătrunzătoare, ci răscolește.

Omul nu părea mai puțin fioros și mai puțin de temut decît Jondrette ; uneori ți-e tot așa de frică de un dulău care-ți iese în cale ca de un lup.

— Ce doriți ? îi spuse el lui Marius, fără să adauge „domnule“.

— Dumneavoastră sînteți domnul comisar ?

— Lipsește. Îi țin locul.

— E vorba de ceva foarte secret.

— Atunci vorbiți.

— Ceva foarte urgent.

— Atunci dați-i drumul repede.

Omul acela nepăsător și răstit avea darul să te înspăimînte și să te liniștească totodată. Inspira și teamă, și încredere. Marius îi povesti totul. Că o persoană pe care el n-o cunoștea decît din vedere urma să fie atrasă chiar în aceeași seară într-o cursă ; că el, Marius Pontmercy, avocat, locuind într-o încăpere de alături de cuibul bandiților, auzise prin perete tot ce se uneluse ; că ticălosul care plănuise lovitura era un oarecare Jondrette ; că are, pesemne, drept complici niște vagabonzi, printre alții și pe un anume Panchaud, zise Printanier, zise Bigrenaille ; că fetele lui Jondrette au să stea la pîndă ; că n-avea cum să-i dea de veste celui amenințat, întrucît nu știa cum îl cheamă ; și în sfîrșit, că totul urmează să se petreacă

pe la ceasurile șase seara, în punctul cel mai puțin umblat al bulevardului de l'Hôpital, în casa cu nr. 50—52.

Auzind de acest număr, inspectorul ridică ochii și zise cu răceală :

— Prin urmare în odaia din fundul coridorului ?

— Întocmai ! zise Marius și adăugă : Cunoașteți cumva casa ?

Inspectorul tăcu o clipă, apoi, încălzindu-și picioarele la gura sobei, răspunse :

— Poate că da. Apoi adăugă printre dinți, vorbind mai mult cu propria lui cravată decît cu Marius : Aci trebuie să-și fi vîrît coada *Patron-Minette*.

Cuvîntul acesta îi atrase atenția lui Marius.

— *Patron-Minette* ! zise el. Am auzit într-adevăr rostindu-se acest nume.

Și-i repetă inspectorului convorbirea dintre omul cu plete și omul cu barbă, ghemuiți în zăpadă după zidul din strada Petit-Banquier.

Inspectorul mormăi :

— Al cu plete trebuie să fie Brujon, iar bărbosul trebuie să fie Demi-Liard, zis și Deux-Milliards. Își plecase din nou ochii și se gîndea. Cît despre Babacul, bănuiesc cine. Na ! mi-am ars mantaua. Totdeauna se face prea mult foc în sobele astea blestemate. La nr. 50—52. Fosta casă Gorbeau. Apoi se uită la Marius : Nu i-ați văzut decît pe bărbos și pe cel cu plete ?

— Și pe Panchaud.

— N-ați văzut vreun domnișor sclivisit dînd tîrcoale pe-acolo ?

— Nu.

— Nici pe unul mai înalt și gros, mătăhălos și greoi, care semăna cu elefantul din Grădina Botanică ?

— Nu.

— Nici pe-un șmecher cu mutră de saltimbanc ?
— Nu.
— Pe-al patrulea, nu-l vede nimeni, nici chiar aghiotanții, ucenicii și complicii lui. Așa că nu-i de mirare că nu l-ați zărit.

— Nu ! zise Marius. Dar cine-s toți ăștia ?

Inspectorul răspunse :

— De altminteri, ăsta nu-i ceasul lor. Tăcu din nou, apoi spuse : 50—52 ! Cunosoc dărăpănătura aia. Nu-i cu puțință să ne ascundem înăuntru fără ca actorii să bage de seamă ; ar fi în stare să amîne spectacolul. Sînt atît de modești ! Publicul îi stingherește. Nu se poate ! Vreau să-i aud cîntînd și să-i fac să joace. Sfîrșindu-și monologul, se întoarse spre Marius și-l întrebă, uitîndu-se țintă la dînsul : V-ar fi frică ?

— De cine ?

— De indivizii ăștia ?

— Nu mai mult decît de dumneavoastră ! răspunse cu asprime Marius, care începuse să bage de seamă că polițistul nu-i spusese încă „domnule”.

Inspectorul se uită și mai atent la Marius și adăugă cu un fel de gravitate prefăcută :

— Vorbiți ca un om de curaj și ca un om cinstit. Curajul nu se sperie de crimă ; cîntea nu se sperie de autoritate.

Marius îl întrerupse :

— Bine ! Dar ce-aveți de gînd să faceți ?

Inspectorul se mărgini să-i răspundă :

— Locatarii acestei case au chei ca să deschisă cînd se întorc noaptea acasă. Trebuie să aveți și dumneavoastră una.

— Da, zise Marius.

— O aveți la dumneavoastră ?

— Da.

— Da ? Dați-mi-o mie, zise inspectorul.

Marius scoase cheia din vestă, i-o dădu inspectorului și spuse :

— Dacă vreți să mă ascultați, veniți cu forțe suficiente.

Inspectorul îi aruncă lui Marius privirea pe care i-ar fi aruncat-o Voltaire unui academician din provincie care i-ar fi propus o rimă ; își vîrî dintr-o mișcare mîinile uriașe în buzunarele foarte mari ale mantalei și scoase două pistoale mici de oțel, din acelea care se poartă în buzunar. I le întinse lui Marius, spunînd repede și hotărît :

— Luați pistoalele și întoarceți-vă acasă. Ascundeți-vă în odaia dumneavoastră, așa încît să vă creadă plecat. Sînt încărcate. Fiecare cu cîte două gloanțe. Stați la pîndă ; e o gaură în perete ; așa mi-ați spus. Au să vină indivizii. Lăsați-i puțin în pace. Cînd veți vedea că gluma se îngroașe și c-a sosit clipa să-i punem capăt, trageți un foc de pistol. Nu prea de vreme. Restul mă privește. Un foc de pistol în vînt, în tavan, oriunde. Dar mai ales, repet, nu prea curînd. Așteptați un început de înfăptuire : sînteți avocat ; știți ce înseamnă.

Marius luă pistoalele și le vîrî în buzunarul hainei.

— Prea se văd buzunarele umflate ; bate la ochi, zise inspectorul. Puneți-le mai degrabă în buzunarele de la piept.

Marius ascunse pistoalele în buzunarele de la piept.

— Și-acum, adăugă inspectorul, nu mai avem nici o clipă de pierdut. Cît e ceasul ? Două și jumătate. La ora șapte ați spus ?

— La șase, răspunse Marius.

— Am vreme, spuse inspectorul. Dar numai cît îmi trebuie. Nu uitați nimic din ce v-am spus. Poc ! Un foc de pistol.

— N-aveți nici o grijă ! îl asigură Marius.

Și pe cînd Marius punea mîna pe clanță ca să iasă, inspectorul îi strigă :

— Și dacă între timp aveți nevoie de mine, veniți aici sau trimiteți-mi o vorbă. Întrebați de inspectorul Javert.

XV

JONDRETTE ÎȘI FACE TÎRGUIELILE

Peste cîteva clipe, pe la ceasurile trei, Courfeyrac trecea întîmplător pe strada Mouffetard împreună cu Bossuet. Ninsoarea se întetea și acoperea totul. Bossuet tocmai îi spunea lui Courfeyrac :

— Cînd vezi cum cad fulgii de zăpadă, ai zice că cerul e bîntuit de o molimă de fluturi albi.

Deodată, Bossuet îl zări pe Marius pe stradă îndreptîndu-se spre barieră. Avea un aer ciudat.

— Ia te uită ! exclamă Bossuet. Uite-l pe Marius !

— L-am văzut, zise Courfeyrac. Lasă-l în pace.

— De ce ?

— Are treabă.

— Ce fel de treabă ?

— Nu vezi ce mutră are ?

— Ce mutră ?

— Pare că urmărește pe cineva.

— Așa e, recunosc Bossuet.

— Ia uite ce ochi face ! adăugă Courfeyrac.

— Dar pe cine naiba o fi urmărind ?

— Vreo gagică-ușurică-floricică-mititică. E amoretzat.

— Bine ! făcu Bossuet. Dar nu văd pe stradă nici o gagică și nici o mititică. Nu-i la mijloc o femeie.

Courfeyrac se uită bine și exclamă :

— Urmărește un bărbat !

Un bărbat cu șapcă, căruia i se zărea barba căruntă, deși nu era văzut decît din spate, mergea într-adevăr la vreo douăzeci de pași înaintea lui Marius.

Purta o redingotă nouă, care-i era cam mare, și niște pantaloni într-un hal fără de hal, peticiți și plini de noroi.

Pe Bossuet îl pufni rîsul.

— Cine-o fi omul ăsta ?

— Ăsta ? se miră Courfeyrac. E un poet. Numai pe poeți poți să-i vezi umblînd cu pantaloni de negustor de piei de cloșcă și cu redingote de pairi ai Franței.

— Ia să vedem unde se duce Marius, propuse Bossuet, și-ncotro o apucă individul... Să-i urmărim. Vrei ?

— Bossuet ! strigă Courfeyrac. Înțeleptule ! Ce dobitoc ești ! Să urmărești pe unul care urmărește pe un altul !

Se-ntoarseră din drum.

Marius îl zărise în adevăr pe Jondrette trecînd pe strada Mouffetard și se luase după el.

Jondrette mergea înainte, fără să-i treacă prin cap că cineva îl urmărește de aproape.

Cînd ieși în strada Mouffetard, Marius îl văzu intrînd într-una din cele mai groaznice maghernițe de pe strada Graçieuse ; stătu acolo cam un sfert de oră, apoi se întoarse pe strada Mouffetard. Se opri la un negustor de fierărie care se afla atunci la colțul străzii Pierre-Lombard, iar peste cîteva minute Marius îl zări ieșind din dugheană și ținînd în mînă o daltă cu mîner de lemn nevopsit, pe care o ascunse sub redingotă. În dreptul străzii Petit-Gentilly, o luă la stînga și porni repede pe strada Petit-Banquier.

Amurgea. Ninsoarea, care contenise o clipă, se porni iar. Marius se ascunse după colțul străzii Petit-Banquier, care era pustie, ca de obicei, și nu-l mai urmări pe Jondrette. Făcu foarte bine, deoarece, Jondrette, ajungînd în dreptul zidului unde Marius îi auzise stînd de vorbă pe bărbos și pe cel cu plete, se întoarse, se încredință că nu-l urmărea și nu-l vedea nimeni, apoi sări zidul și dispăru.

Locul viran pe care-l îngrădea acest zid dădea într-o curte dosnică a unui individ deocheat, care închiria pe vremuri trăsură. Dăduse faliment, dar mai avea în șopron cîteva hodoaroage.

Marius își spuse că cel mai cuminte lucru era să se folosească de lipsa lui Jondrette ca să se întoarcă acasă ; de altfel, era tîrziu ; tată Bougon avea obiceiul ca în fiecare seară, cînd pleca să spele vase prin oraș, să încuie ușa casei, care rămînea încuiată toată noaptea ; Marius dăduse cheia lui inspectorului de poliție ; trebuia prin urmare să se grăbească.

Se întunecase, era aproape de căderea nopții ; în zare și pe bolta cerului nu se mai vedea decît un singur punct luminat de soare : luna.

Se înălța roșie în spatele cupolei celei mici de la Salpêtrière.

Marius ajunse repede la nr. 50—52. Ușa era încă deschisă. Urcă scara în vîrfurile picioarelor și se strecură de-a lungul coridorului pînă-n odaia lui. V-aduceți aminte că acest coridor era mărginit de o parte și de alta de mansarde, care în clipa de față erau toate goale și de închiriat. Tată Bougon lăsa de obicei ușile deschise. Trecînd pe dinaintea uneia dintre ele, lui Marius i se păru că zărește într-una din odăile nelocuite capetele a patru bărbați, care stăteau nemîșcați și pe care abia-i lumina un rest de lumină ce pătrundea printr-o fereastră. Marius nu căută

să-i vadă, deoarece nu voia să fie văzut. Izbuti să ajungă în odaia lui fără să fie observat și fără să facă zgomot. În clipa următoare o auzi pe tața Bougon plecând și încuind ușa casei.

XVI

ÎN CARE VOM REGĂSI UN CÎNTEC PE O ARIE ENGLEZEASCĂ, LA MODA ÎN 1832

Marius se așază pe pat. Era cam pe la cinci și jumătate. Nu-l mai despărțea decît o jumătate de oră de ceea ce avea să se întîmple. Auzea cum îi bate inima, ca tictacul unui ceasornic pe întuneric. Se gîndea la îndoitul marș care se desfășura în clipa aceea în beznă ; pe de o parte înainta crima, pe de alta se apropia justiția. Nu-i era frică, dar nu se putea gîndi fără o oarecare tulburare la cele ce vor urma. Ca tuturor acelor care trec pe neașteptate printr-o aventură uluitoare, ziua aceea i se părea un vis, și ca să nu se creadă chinuit de vreo vedenie urîță, simțea nevoia să pipăie în buzunare oțelul rece al celor două pistoale.

Nu mai ningeă ; luna, din ce în ce mai luminoasă, se desprindea din pîclă, iar lumina ei, îngemănată cu luciul alb al zăpezii de curînd așternute, dădea încă-perii o înfățișare de amurg.

În mansarda familiei Jondrette era lumină. Marius vedea prin gaura din perete sclipind o flacără roșiatică, ce i se părea însîngerată.

Era limpede că lumina aceasta nu putea veni de la o lumînare. De altfel, în odaia familiei Jondrette nu se auzea nici un zgomot, nu se mișca nimeni, nu vorbea nimeni, nici o suflare, tăcere adîncă, de gheață ;

dacă n-ar fi fost lumina aceea, odaia ar fi semănat cu un mormînt.

Marius își scoase încet ghetele și le împinse sub pat.

Trecură cîteva clipe. Marius auzi deschizîndu-se ușa de jos ; un pas grăbit și greoi urcă scara și străbătu coridorul ; cineva apăsă cu zgomot clanța mansardei. Jondrette se întorcea acasă.

Numaidecît după aceea se auziră mai multe glasuri. Toată familia era în mansardă. Tăcuseră cît lipsise stăpînul, ca puii de lup în lipsa lupului.

— Eu sînt ! zise el.

— Bună seara, tăicuțule ! chelălăiră fetele.

— Ce veste ? întrebă mama.

— Totul merge strună ! răspunse Jondrette, dar mi-au înghețat al dracului picioarele. Așa, foarte bine că te-ai îmbrăcat. O să fie nevoie să inspiri încredere.

— Sînt gata de plecare.

— N-ai să uiți nimic din ce ți-am spus ? Ai să faci totul întocmai ?

— Fii fără grijă !

— Vezi că... zise Jondrette, dar nu-și sfîrși fraza.

Marius îl auzi punînd ceva greu pe masă ; peșemne dalta pe care-o cumpărase.

— Aha ! zise Jondrette. Ați mîncat.

— Da, aveam trei cartofi și sare. Am profitat de foc și i-am copt.

— Bine, dădu din cap Jondrette. Mîine vă iau cu mine la masă. O să mîncăm rață friptă și alte bună-tăți. O să vă ospătați regește dac-or ieși toate cum trebuie. Apoi, coborînd glasul, adăugă : Capcana e pregătită. Cotoii stau la pîndă. Coborî și mai mult glasul și spuse : Pune asta în foc.

Marius auzi zgomotul cărbunilor loviți cu un clește sau cu vreun vătrai. Jondrette continuă :

— Ai unș balamalele ușii ca să nu scîrîie ?

— Da, răspunse femeia.

— Cît e ceasul ?

— Aproape șase. A bătut cinci și jumătate la Saint-Médard.

— Drace ! exclamă Jondrette. Fetele trebuie să se ducă să stea la pîndă, ia veniți încoa și ascultați !
Urmară niște șoapte.

Glasul lui Jondrette se auzi din nou :

— Doamna Bougon a plecat ?

— Da, zise mama.

— Ești sigură că nu-i nimeni la vecin ?

— Nu s-a mai întors de azi-dimineață și știi prea bine că e ora cînd se duce la masă.

— Ești sigură ?

— Sigură.

— La urma urmei, grăi Jondrette, nu strică să se ducă cineva să vadă dacă s-a întors. Fetițo, ia lumînarea și du-te pînă acolo !

Marius se lăsă pe brînci și se strecură fără zgomot sub pat.

Abia se pitulase și zări o lumină prin crăpăturile ușii.

— Tăticule ! strigă o voce. A plecat.

Recunosc glasul fetei celei mari.

— Ai intrat în odaie ? întrebă tatăl.

— Nu ! răspunse fata. Dar de vreme ce cheia e lîngă ușă înseamnă că a plecat.

Tatăl strigă :-

— Intră totuși !

Ușa se deschise și Marius o văzu intrînd pe fata cea mare a lui Jondrette, cu o lumînare în mînă. Arăta tot ca și dimineața, ba încă și mai îngrozitoare din pricina luminii aceleia.

Se duse de-a dreptul la pat. Marius trecu printr-o clipă de mare spaimă ; lîngă pat se afla însă o oglindă

prinsă pe perete ; spre această oglindă se îndreptase fata. Se ridică în vârful picioarelor și se privi în oglindă. Alături se auzi zdrăngănitul unor obiecte de metal răscolite.

Își netezi părul cu palma și începu să-și surîdă-n oglindă, fredonînd cu vocea ei spartă, ca ieșită din mormînt.

*Tinu iubirea noastră o săptămînă-ntreagă,
Dar clipele de vrajă ce repede-au pierit !
Atît, opt zile numai, cînd mi-ești atît de dragă !
Ar trebui iubirea să țină nesfîrșit
O, nesfîrșit să țină, să țină nesfîrșit.*

În vremea asta, Mariuș tremura. I se părea cu neputință ca ea să nu-i audă răsufarea.

Fata se duse la fereastră și se uită afară, vorbind tare de parcă nu era în toate mințile.

— Cît e de urît Parisul cînd își pune cămașa albă ! zise ea.

Se întoarse în fața oglinzii și începu din nou să se schimonosească, privindu-se pe rînd din față și din profil.

— Ei, ce tot faci acolo ? strigă tatăl.

— Mă uit pe sub pat și pe sub mobile, răspunse ea, continuînd să-și potrivească părul. Nu-i nimeni.

— Dobitoaco ! răcni tatăl. Fă-te-ncoa ! Să nu pierdem vremea !

— Vin ! Vin numaidecît ! îi strigă ea. N-ai vreme nici să-ți tragi sufletul în șandramaua asta !

Și începu să cînte din nou :

*Mergînd acum spre slavă mă lași cu dorul meu,
Dar inima mea tristă te va-nsoți mereu.*

Mai aruncă o privire în oglindă și ieși, închizînd ușa.

Peste-o clipă, Marius auzi pe coridor lipăitul celor două fete desculțe și glasul lui Jondrette care striga :

— Fiți cu multă băgare de seamă ! Una la barieră, cealaltă în colțul străzii Petit-Banquier. Nu pierdeți o clipă din ochi ușa casei și, de îndată ce zăriți ceva, dați fuga pînă aici într-un suflet ! Luați cheia de la intrare.

Fata cea mare bombăni :

— Să stăm la pîndă desculțe, în zăpadă !..

— Mîine o să aveți botine de mătase neagră, ca aripile văzduhului, spuse tatăl.

Coborîră și peste cîteva clipe se auzi izbindu-se ușa de jos, care se închidea, arătînd că ieșiseră.

În casă nu se mai aflau decît Marius, soții Jondrette și poate doar făpturile acelea misterioase pe care Marius le zărise în amurg după ușa mansardei nelocuite.

XVII

CUM A FOST ÎNTREBUINȚATĂ MONEDA DE CINCI FRANCI A LUI MARIUS

Marius socoti că sosisse clipa să treacă din nou la postul său de observație. Cît ai clipi din ochi, cu toată vioiciunea vîrstei lui, fu lîngă gaura din perete.

Privi.

Locuința familiei Jondrette avea o înfățișare ciudată, și Marius înțelese de unde venea lumina neobișnuită pe care-o văzuse. Într-un sfeșnic coclit ardea o lumînare, dar de fapt nu lumina încăperea.

Toată mansarda era parcă scăldată de flăcările unui foc care ardea într-o sobă destul de mare, de tablă, băgată în vatră și plină de cărbuni aprinși : era

soba pe care-o pregătise de dimineață Jondretta. Cărbunii dogoreau, soba era încinsă și, în pîlpîirea flăcărilor albastre, se putea desluși, în mijlocul jeraticului, forma roșie a dălții cumpărate de Jondrette pe strada Pierre-Lombard. Într-un colț, lângă ușă, se vedeau două mormane, dintre care unul părea de fiare vechi și celălalt o movilă de frînghii, pregătite parcă într-un anumit scop. Cuiva, care n-ar fi bănuț nimic din ce se punea la cale, toate acestea i s-ar fi părut sau foarte ciudate, sau foarte firești. Mansarda astfel luminată semăna mai mult cu o fierărie decît cu o gaură de iad, dar Jondrette, în lumina aceea, părea mai mult un diavol decît un fierar.

Dogoarea jeraticului era atît de puternică, încît lumînarea de pe masă se topea în partea dinspre sobă și se mistuia pieziș. Pe vatră se afla un felinar orb de aramă veche, vrednic de Diogene preschimbât în șef de bandă.

Soba, așezată chiar în vatră, printre tăciunii aproape stinși, își trimitea fumul pe coș și nu răspîndea miros.

Razele lunii, pătrunzînd prin cele patru ochiuri ale ferestrei, își așterneau lumina lor albă în mansarda roșiatică și învăpăiată; pentru sufletul poetic al lui Marius, visător chiar în clipa acțiunii, erau ca un semn al cerului trimis printre visele urîte ale pămîntului.

Aerul rece care se strecura prin geamul spart făcea să se împrăstie mirosul de cărbune și să nu se bage de seamă soba.

Vizuina familiei Jondrette era, dacă vă aduceți aminte ce-am spus despre hardughia Gorbeau, minunat aleasă spre a sluji ca loc pentru o faptă mîrșavă și întunecată și ca adăpost pentru o crimă. Era încăperea cea mai dosnică a casei celei mai singuratice de pe bulevardul cel mai pustiu al Parisului. Dacă n-ar fi existat capcana, ea ar fi fost născocită aici.

O casă întreagă și o mulțime de încăperi nelocuite despărțeau mansarda de bulevard, iar singura fereastră pe care o avea dădea spre niște locuri virane, împrejmuite cu ziduri și garduri.

Jondrette își aprinsese luleaua, se așezase pe scaunul desfundat și fuma. Nevastă-sa îi vorbea în șoaptă.

Dacă Marius ar fi fost Courfeyrac, adică un om care face haz în orice împrejurare a vieții, l-ar fi pufnit râsul văzînd-o pe Jondretta. Purta o pălărie neagră cu pene, asemănătoare cu pălăriile heralzilor din cortegiul încoronării lui Carol al X-lea, un șal foarte mare cu pătrățele pestrițe peste fusta de flanelă și pantofii bărbătești pe care-i azvîrlise cu dispreț fiică-sa în aceeași dimineață. Asta era găteala care-l făcuse pe Jondrette să exclame : „Așa ! foarte bine să te-ai îmbrăcat. Trebuie să inspire încredere !“

Cît despre Jondrette, el nu lepădase redingota nouă și cam largă pentru el, pe care i-o dăduse domnul Leblanc, iar în îmbrăcămintea lui era mereu aceeași nepotrivire între redingotă și pantaloni care întruchipa pentru Courfeyrac idealul poetului.

Deodată, Jondrette ridică glasul :

— Stai ! Uite la ce m-am gîndit. Din pricina vremii, o să vină cu birja. Aprinde felinarul, ia-l cu tine și coboară. Să stai în dosul ușii de jos. Cînd auzi că s-a oprit trăsura, deschizi numaidecît ; el o să se urce, îi luminezi scara și coridorul și în clipa cînd o intra, cobori din nou, repede, plătești birjarului și dai drumul trăsurii.

— Și bani de unde ? întrebă femeia.

Jondrette se scotoci în buzunarul pantalonului și-i dădu cinci franci.

— Ce-i asta ? strigă ea.

Jondrette răspunse cu demnitate.

— E pataca pe care ne-a dat-o vecinul azi-dimineață. Și adăugă : Știi ceva ? Ne-ar trebui două scaune.

— De ce ?

— Ca să stea jos.

Pe Marius îl trecu un fior prin șira spinării, auzind-o pe Jondretta dînd acest răspuns liniștit :

— Drace ! Mă duc să le iau pe-ale vecinului.

Și, c-o mișcare grăbită, deschise ușa mansardei și ieși pe coridor.

Marius nu mai avea timpul să coboare de pe scrin, să ajungă la pat și să se ascundă dedesubt.

— Ia lumînarea ! spuse Jondrette.

— Nu, răspunse ea. M-ar încurca ; trebuie să aduc scaunele. E lună.

Marius auzi cum mîna greoaie a femeii căuta, pipăind, cheia pe întuneric. Ușa se deschise. Rămase locului, uluit și încremenit de spaimă.

Jondretta intră.

Fereastra mansardei lăsa să treacă o rază de lună printre două fîșii mari de umbră. Una din aceste fîșii de întuneric acoperea în întregime peretele unde se afla Marius, în așa fel că nu putea fi văzut.

Jondretta ridică ochii, nu-l zări pe Marius, luă cele două scaune, singurele care se găseau în odaie, și ieși, trîntind ușa cu zgomot în urma ei.

Se întoarse în mansardă.

— Iată cele două scaune !

— Ține felinarul ! zise soțul. Coboară repede !

Ea se supuse fără vorbă și Jondrette rămase singur.

Așeză cele două scaune de o parte și de alta a mesei, răsuci dalta în jeratic, puse în fața vetrei un paravan vechi care ascundea soba, pe urmă se duse în colțul unde se afla grămada de frîghii și se ghemui lîngă ele, privindu-le cu luare-aminte. Marius

își dădu atunci seama că ceea ce crezuse el că e un morman de frînghii era o scară de frînghie, foarte bine făcută, cu trepte de lemn și cu două cîrlige pentru agățat.

Scara asta și cîteva unelte mari, adevărate măciuci de fier, care erau vîrîte în maldărul de fiare vechi îngrămădite după ușă, nu se aflau de dimineată în mansarda familiei Jondrette, ci fuseseră aduse desigur în cursul după-amiezii, pe cînd Marius lipsea de acasă.

„Unelte de fierar !” gîndi Marius.

Dacă Marius ar fi fost mai priceput în această materie ar fi recunoscut printre sculele pe care le luase drept ale fierarului anumite instrumente cu care se putea tăia sau despica : cele două soiuri de unelte sinistre pe care tîlharii le numesc *mititele* și *cosorașe*.

Vatra, masa și cele două scaune se aflau chiar în fața lui Marius. Soba fusese ascunsă, și încăperea nu mai era luminată decît de lumînare. Cel mai mărunț ciob de pe masă sau de pe vatră făcea o umbră enormă ! O cană de apă cu gîtul spart umbrea jumătate de perete. În odaie domnea o liniște sinistă și amenințătoare. Se simțea că dintr-o clipă într-alta se va întîmpla ceva înspăimîntător.

Jondrette uitase de pipă, care se stinsese — dovadă serioasă că era muncit de gînduri — și se așezase din nou. Lumina slabă a lumînării scotea în relief trăsăturile ascuțite și fioroase ale chipului său. Își încrunta sprîncenele și gesticula brusc cu mîna dreaptă, ca și cum ar fi răspuns celor din urmă recomandări ale unui întunecat monolog lăuntric. Pe cînd stătea astfel în taină de vorbă cu el însuși, trase repede sertarul mesei, scoase un cuțit mare de bucătărie și-l încercă tăișul pe unghie. După aceea, puse la loc cuțitul și închise sertarul.

Marius, la rîndul său, scoase pistolul din buzunarul din dreapta și trase cocoșul.

Pistolul, încărcîndu-se, făcu un zgomot scurt și ascuțit.

Jondrette tresări și se ridică pe jumătate de pe scaun :

— Cine-i acolo ? strigă el.

Marius își opri răsuflarea ; Jondrette ascultă o clipă, apoi începu să rîdă :

— Sînt un dobitoc ! Trosnește lemnăria.

Marius rămase cu pistolul în mînă.

XVIII

CELE DOUĂ SCAUNE ALE LUI MARIUS STAU FAȚA-N FAȚĂ

Deodată, sunetul îndepărtat și melancolic al unui clopot făcu să zbîrnie geamurile. Bătea ora șase la Saint-Médard.

Jondrette însoți fiecare bătaie cu o clătinare din cap. La a șasea lovitură, strînse mukul lumînării între degete.

Apoi începu să se plimbe prin odaie, ascultă pe coridor, se plimbă iar și ascultă din nou.

— Numai de-ar veni ! mormăi el și se așeză iar pe scaun.

Abia se așezase cînd se deschise ușa.

O deschise Jondretta, care rămăsese pe coridor cu fața schimonosită de un grozav zîmbet prietenos, pe care felinarul orb îl lumina de jos în sus.

— Intrați, vă rog, domnule ! zise ea.

— Poștiți, binefăcătorule ! repetă Jondrette, ridicîndu-se numaidecît.

Domnul Leblanc intră.

Era atît de senin, încît înspira un deosebit respect. Puse pe masă patru ludovici.

— Domnule Fabantou, zise el, iată pentru chiria și pentru neveile dumneavoastră mai urgente. Vom vedea după aceea.

— Dumnezeu să vă răsplătească, preamilostivul meu binefăcător ! zise Jondrette. Și apropiindu-se repede de nevastă-sa : Dă drumul trăsurii !

Femeia ieși pe furiș, în timp ce soțul ei se ploconea într-una, poftindu-l pe domnul Leblanc să ia loc. Peste cîteva clipe, ea se întoarse și-i șopti lui Jondrette :

— S-a făcut !

Zăpada, care căzuse fără întrerupere de dimineată, era atît de groasă, încît birja nu se auzise nici la sosire și nici la plecare.

Între timp, domnul Leblanc se așezase.

Jondrette luă loc pe scaunul celălalt, în fața domnului Leblanc.

Și-acum, pentru ca cititorul să înțeleagă scena ce va urma, e rugat să-și închipuie o noapte friguroasă, locurile pustii de la Salpêtrière acoperite de zăpadă și albe sub razele lunii ca niște giulgiuri uriașe, lumina tainică a felinarelor care împurpura ici și colo bulevardele acestea sinistre și șirurile nesfîrșite de ulmi întunecați ; la un sfert de leghe de jur împrejur, nici urmă de trecător, casa Gorbeau plutind în cea mai adîncă tăcere, în groază și în beznă ; iar în hardughia aceea, în mijlocul singurătății și al nopții, vasta mansardă a familiei Jondrette, luminată numai de-o lumînare ; înăuntrul ei doi oameni șezînd la o masă, domnul Leblanc liniștit, Jondrette rînjind fioros, Jondretta ca o lupoaică, într-un colț, iar dincolo de perete, în picioare, nevăzut, fără să-i scape un cuvînt, fără să piardă o

mişcare, Marius, cu ochii la pîndă și cu pistolul în mînă.

Marius nu încerca decît un simțămînt de scîrbă și nicidecum de teamă. Strîngea mînerul pistolului și era liniștit. „Îl voi opri pe ticălos cînd voi vrea“, își spunea el.

Știa că poliția se află pe aproape, la pîndă, așteptînd semnalul hotărît, gata să-i sară-n ajutor.

Nădăjduia, de altminteri, că întîlnirea năprasnică dintre Jondrette și domnul Leblanc va arunca o rază de lumină în tot ceea ce-l interesa.

XIX

CÎND RĂSCOLEȘTI MOCIRLA

Domnul Leblanc abia se așezase și-și îndreptă privirea spre paturile goale.

— Cum îi merge fetei rănite ? întrebă el.

— Rău ! răspunse Jondrette, cu un zîmbet de mîhnire și recunoștință. Foarte rău, preastimate domn. Soră-sa cea mare a dus-o la spital ca s-o panseze. O să le vedeți ; se-ntorc îndată.

— Doamna Fabantou mi se pare că se simte mai bine, spuse domnul Leblanc, aruncînd o privire spre îmbrăcămintea caraghioasă a Jondrettei, care, stînd între el și ușă, ca și cum ar fi păzit ieșirea, se uita la el amenințătoare și aproape gata de luptă.

— E pe moarte ! zise Jondrette. Dar ce să vă spun, domnule ? Femeia asta are-atîta curaj !... Nu-i femeie, e o vită de povară !

Jondretta, măgulită de compliment, protestă cu mofturi de monstru alintat :

— Ești totdeauna prea bun cu mine, domnule Jondrette !

— Jondrette! spuse domnul Leblanc. Credeam că vă numiți Fabantou!

— Fabantou, zis Jondrette! răspunse repede soțul. E numele meu de artist! Și făcându-i femeii un gest din umeri, pe care domnul Leblanc nu-l văzu, urmă pe un ton umflat și drăgăstos: Ah! ne-am înțeles totdeauna de minune, biata mea soțioară și cu mine! Ce ne făceam altfel? Sîntem atît de nenorociți, preastimate domn! Vrem să muncim și nu găsim de lucru! Avem tragere de inimă și stăm degeaba! Nu știu ce face stăpînirea, dar, pe cîntea mea, domnule, nu sînt un iacobin fanatic, nu-s un răzvrătit, nu-i vreau răul, dar dac-aș fi eu ministru, pe ce am mai sfînt, lucrurile ar merge altfel. Iată, de pildă, am vrut ca fetele mele să învețe legătoria. Veți spune: „Cum? o meserie?” Da, o meserie! un meșteșug oarecare! un mijloc de trai! Ce decădere, mlăstive domn! Ce degradare, cînd ai fost cineva! Vai! Nu ne-a mai rămas nimic din vremurile noastre fericite! Nimic decît un singur lucru, un tablou la care țin, dar de care m-aș despărți totuși, pentru că trebuie să trăim! Da, da, trebuie să trăim!

Pe cînd Jondrette vorbea cu o lipsă de șir înșelătoare, care nu schimba însă nimic din expresia calculată și pătrunzătoare a înfățișării lui, Marius ridică ochii și zări în fundul odăii pe cineva pe care nu-l văzuse pînă atunci. Era un individ care intrase atît de încet încît nici nu se auzise ușa scîrțîind. Avea o vestă de flanelă viorie, veche, uzată, pătată, ruptă, sfîrtecătă și plină de găuri, niște pantaloni largi de catifea, saboți în picioare, nu purta cămașă, avea gîtul gol, brațele goale, tatuate, fața mînjită cu chinoros. Se așezase tăcut, cu brațele încrucișate, pe patul cel mai apropiat, și avînd-o pe Jondretta în față, abia dacă putea fi văzut.

Prin acel instinct magnetic care te face să simți
cînd ești privit, domnul Leblanc se întoarse aproape
o dată cu Marius. Nu-și putu stăpîni o mișcare de
uimire, care nu-i scăpă lui Jondrette.

— A ! da, exclamă Jondrette, încheindu-și haina
cu un aer mulțumit, vă uitați la redingota dumneavoastră !
Îmi vine foarte bine ! pe cîntea mea
îmi stă de minune !

— Cine-i omul acesta ? întrebă domnul Leblanc

— Țsta ? spuse Jondrette. E un vecin. Nu vă simțiți
chisiți de el.

Vecinul avea o înfățișare ciudată. Totuși, în cartierul
Saint-Marceau sînt o mulțime de fabrici de produse
chimice. Mulți dintre muncitorii din uzine pot
avea chipul înnegrit. De altfel, din toată purtarea
domnului Leblanc se vedea că are o încredere sinceră
și nezdruclă. El continuă :

— Ce spuneți, vă rog, domnule Fabantou ?

— Ziceam, domnule și scump protector, urmă Jondrette,
sprijinindu-se cu coatele pe masă și uitîndu-se la domnul
Leblanc cu niște ochi sfredelitori și duioși, foarte asemeni
ochilor unui șarpe boa, ziceam că am un tablou de
vînzare.

Un zgomot ușor se auzi la ușă. Intrase încă un
bărbat și se așezase pe pat, în spatele Jondrettei.
Ca și celălalt, avea brațele goale și o mască de cerneală
sau de funingine.

Cu toate că individul se furișase în odaie, domnul
Leblanc îl zări.

— Nu luați seama ! zise Jondrette. Sînt de-ai casei.
Spuneam, așadar, că mi-a mai rămas un tablou, un
tablou de preț... Iată-l, domnule, priviți !

Se ridică, se duse la peretele de care era rezemată
tăblia de lemn, despre care am mai vorbit, și o în-

toarse cu fața, lăsînd-o tot la perete. Era în adevăr ceva care semăna cu un tablou și pe care lumînarea îl lumina prea puțin. Marius nu putu să deslușească nimic, întrucît Jondrette se așezase între el și tablou ; întrezărea doar o mîzgăleală grosolană și un fel de personaj principal, colorat în tonalitățile crude și țipătoare ale pînzelor de bîlci și ale picturilor de paravan.

— Ce e asta ? întrebă domnul Leblanc.

— O pictură de maestru, un tablou de mare valoare ! Țin la el ca la fetele mele ; îmi trezește atîtea amintiri !... V-am spus, însă, și nu-mi iau vorba înapoi : sînt atît de nenorocit, încît sînt nevoit să mă despart de el.

Fie din întîmplare, fie din pricină că începuse să fie neliniștit, domnul Leblanc, pe cînd cerceta cu de-amănuntul tabloul, își îndreptă din nou privirea spre fundul odăii. Se aflau acum acolo patru bărbați, trei pe pat și unul în picioare în dreptul ușii, toți patru cu brațele goale, nemișcați, cu fețele mînjite cu chinoros. Unul dintre cei ce ședeau pe pat se rezema de perete, cu ochii închiși, părăind că doarme. Era bătrîn ; părul lui alb, răvășit peste chipu-i mînjit cu negreală, era înfiorător. Ceilalți doi păreau tineri : unul bărbos, celălalt purta plete. Nici unul nu era încălțat cu pantofi ; cei ce nu purtau saboți erau în picioarele goale.

Jondrette băgă de seamă că privirea domnului Leblanc nu se mai dezlipea de indivizii ăștia.

— Sînt niște prieteni, niște vecini, îl lămuri el. Sînt mînjiți pe față fiindcă lucrează cu cărbuni. Sînt sobari. Nu luați seamă la ei, binefăcătorule ! Cum-părați-mi tabloul ! Fie-vă milă de mizeria mea !-N-am să vă cer mult pe el. Cît credeți că face ?

— Dar bine, zise domnul Leblanc, privindu-l pe Jondrette drept în ochi, ca unul care nu se lasă înșelat, asta-i o firmă de cârciumă; face cel mult trei franci.

Jondrette răspunse cu blîndețe :

— Aveți portofelul la dumneavoastră ? M-aș mulțumi cu o mie de taleri.

Domnul Leblanc se ridică în picioare, se rezemă de perete și-și roti repede privirea prin odaie. Jondrette era la stînga lui, spre fereastră, iar nevastă-sa și cei patru indivizi se aflau la dreapta lui, spre ușă. Cei patru bărbați stăteau neclintii, parcă nici nu l-ar fi văzut ; Jondrette începu din nou să vorbească pe un ton plîngăreț, cu privirea atît de ștearsă și cu o intonație atît de jalnică, încît domnul Leblanc ar fi putut crede că are în față pur și simplu un om înnebunit de mizerie.

— Dacă nu-mi cumpărați tabloul, preamîlostive domn, se tînguia Jondrette, nu mai am nici o scăpare, nu-mi rămîne decît să mă înec. Cînd mă gîndesc c-am vrut ca fetele mele să învețe legătoria de lux, legatul cutiilor pentru cadouri ! Ne-ar trebui o masă cu spetează, ca să nu cadă uneltele, o sobă construită anume, un vas cu trei despărțituri pentru toate felurile de clei de care avem nevoie ; pentru lemn, pentru hîrtie sau pentru stofe, un cuțit pentru tăiat cartonul, un tipar pentru potrivitul lui, un ciocan pentru bătutul țintelor, niște pensule și mai știu eu ce naiba ! Și toate astea pentru ca să cîștige douăzeci de bani pe zi ! să muncească paisprezece ore ! și fiecare cutie trece de treisprezece ori prin mîinile lucrătoarei ! și muiatul hîrtiei ! și să nu se păteze nimic ! și cleiul să stea cald ! la naiba ! vă spun : douăzeci de bani pe zi ! cum vreți să poată trăi cineva ?

În timp ce vorbea, Jondrette nu se uita la domnul Leblanc, în schimb acesta nu-l slăbea din ochi. Privirea domnului Leblanc era ațintită asupra lui Jondrette, iar privirea lui Jondrette asupra ușii. Atenția încordată a lui Marius trecea de la unul la altul. Domnul Leblanc părea că se întreabă : „Și-o fi pierdut mințile ?” Jondrette repetă de câteva ori, cu tot felul de mlădieri în glas, tărăgănite și rugătoare : „Nu-mi rămîne altceva de făcut decît să mă înec ! Acum câteva zile am coborît cu gîndul ăsta trei trepte la podul Austerlitz !”

Deodată, privirea lui ștearsă fu străbătută de-o fulgerare groaznică ; omulețul acela se ridică și deveni înfricoșător ; făcu un pas spre domnul Leblanc și-i strigă cu glas tunător :

— Dar nu-i vorba acum de asta ! Mă recunoști ?

XX

CAPCANA

Ușa mansardei se deschisese brusc, lăsînd să se vadă trei indivizi cu bluze de pînză albastră, cu măști negre de hîrtie pe față. Cel din frunte era slab și avea în mîină o bîtă lungă, ghintuită. Cel de-al doilea, un fel de uriaș, ținea de mijlocul cozii, cu fierul în jos, o bardă cu care se ucid boii. Cel de-al treilea, un bărbat îndesat, mai puțin slab decît primul și mai puțin voinic decît al doilea, ținea în pumn o cheie cît toate zilele, șterpelită de la cine știe ce poartă de închisoare.

Pesemne că Jondrette așteptase sosirea acestor înși. Un dialog grăbit începu între el și omul cel slab, cu bîta.

— E totu-n regulă ? întrebă Jondrette.
— Da, răspunse slăbănogul.
— Dar unde-i Montparnasse ?
— Junele-prim s-a oprit să stea de vorbă cu fiică-ta.

— Care ?
— Cea mare.
— E o birjă jos ?
— Da.
— S-au pus caii la brișcă ?
— S-au pus.
— Doi cai buni ?
— Foarte buni.
— Așteaptă la locul unde-am spus eu ?
— Da.
— Bine, zise Jondrette.

Domnul Leblanc pălise. Se uita la tot ce se petrecea în jurul său, în magherniță, ca un om care-și dă seama unde-a nimerit ; privirea lui cerceta rînd pe rînd pe toți cei ce-l înconjurau, își întorcea capul în toate părțile, cu o încetineală în care era atenție și uimire, dar nimic din înfățișarea lui nu arăta că-i e frică. Își făcuse din masă o poziție de apărare ; și omul acesta, care cu o clipă mai înainte părea numai un bătrînel cumsecade, se schimbă deodată într-un fel de atlet și puse pumnul-i puternic pe spătarul scaunului cu un gest neașteptat și amenințător.

Bătrînul, atît de hotărît și de viteaz în fața unei asemenea primejdii, părea a fi dintre oamenii care sînt curajoși, așa cum sînt și buni : firesc și fără efortare. Tatăl femeii pe care o iubim nu-i un străin pentru noi. Marius se simți mîndru de necunoscutul acesta.

Trei dintre indivizii cu brațele goale, despre care Jondrette spusese : „Sînt sobari !” luaseră din mormanul

de fiare vechi unul — niște foarfeci mari pentru tăiatul metalelor, altul — un drug de fier care slujea drept pîrghie, cel de-al treilea — un ciocan, și se așezaseră în dreptul ușii, fără să scoată o vorbă. Bătrînul rămăsese pe pat și deschisese doar ochii. Jondretta se așezase lîngă el.

Marius socoti că peste cîteva secunde va trebui să intervină și ridică mîna dreaptă spre tavan, în direcția coridorului, gata să tragă un foc de pistol.

Jondrette, după ce isprăvi de vorbit cu individul cu bîta, se întoarce iarăși spre domnul Leblanc și repetă întrebarea, întovărășind-o cu rîsul lui răgușit, potolit și groaznic :

— Așadar nu mă recunoști ?

Domnul Leblanc îl privi drept în ochi și-i răspunse :

— Nu.

Atunci Jondrette se îndreptă spre masă, se aplecă pe deasupra lumînării și încrucișîndu-și brațele își apropie capul lui falcos și sălbatic de chipul liniștit al domnului Leblanc, fără ca acesta să se dea înapoi și, în atitudinea asta de fiară gata să sfîșie, răcni :

— Nu mă cheamă Fabantou și nu mă cheamă nici Jondrette ; mă numesc Thénardier ! Sînt hangiul din Montfermeil ! Auzi ? Thénardier ! Acum mă recunoști ?

O roșeață abia văzută se ivi pe obrajii domnului Leblanc. Răspunse fără să ridice sau să-i tremure glasul, cu liniștea sa firească.

— Nu, nici acum.

Marius nu auzi răspunsul. Cine l-ar fi privit în clipa aceea, în întuneric, ar fi băgat de seamă că e năuc, buimac și ca trăsnet. În clipa cînd Jondrette spusese : „Mă numesc Thénardier“, Marius fusese străbătut de un fior prin tot trupul și se rezemase de perete, ca și cum ar fi simțit în inimă tăișul rece

al unei spade. Apoi brațul lui drept, care era gata să dea semnalul, alunecase încet în jos, iar când Jondrette repetase : „Auzi ? Thénardier !” — mîna lipsită de vlagă a lui Marius era cît pe-aci să dea drumul pistolului.

Mărturisind cine era, Jondrette nu-l tulburase cîtuși de puțin pe domnul Leblanc, dar îl răscolise adînc pe Marius. Numele de Thénardier, pe care domnul Leblanc părea că nu-l cunoaște, Marius îl știa. Aduceți-vă amînte ce însemna numele acesta pentru el ! Numele pomenit în testamentul tatălui său, și pe care îl purta săpat în inimă ; îl păstra în gîndurile lui cele mai ascunse, în adîncul memoriei sale, cu această poruncă sfîntă : „*Un oarecare Thénardier mi-a scăpat viața. Dacă fiul meu îl va întîlni, să-i facă tot binele care-i va sta în putință*”. Numele acesta, vă amintiți, îl păstra cu sfîntenie în sufletul lui, alăturîndu-l cu evlavie de numele tatălui său. Cum ? Astfel arăta Thénardier, hangiul din Montfermeil pe care-l căutase zadarnic atîta amar de vreme ? îl găsisse, în sfîrșit ; dar cum ! Salvatorul tatălui său era un tîlhar ! Omul căruia Marius ardea de dorința de a i se jertfi era un monstru ! Cel care-l scăpase de la moarte pe colonelul Pontmercy era pe cale să săvîrșească o faptă a cărei formă Marius n-o deslușea încă limpede, dar care semăna cu un asasinat ! Și împotriva cui, Dumnezeu sfinte ? Ce fatalitate ! Ce amară ironie a soartei ! Tatăl lui îi porunceea din fundul mormîntului să-i facă lui Thénardier tot binele care-i va sta în putință, și de patru ani Marius n-avea alt gînd decît să plătească datoria părintelui său, iar în clipa cînd era gata să dea pe mîna justiției un ucigaș în toiul crimei, destinul îi striga : E Thénardier ! Pe omul care salvase pe tatăl său prin ploaia de gloanțe, pe cîmpia eroică de la Waterloo, era gata să-l răsplă-

tească trimițându-l la ghilotină! Își făgăduise că, dacă-l va întâlni vreodată pe Thénardier, nu-l va întâmpina decât azvârlindu-i-se la picioare; îl întâlnise în adevăr, dar ca să-l dea pe mâna călăului! Tatăl lui îi spunea: „Ajută-l pe Thénardier!” și el răspundea glasului acestuia scump și sfânt nimicindu-l pe Thénardier. Să-i dea tatălui său, în mormînt, acest spectacol: omul care, primejduindu-și viața, îl smulsese din ghearele morții, executat în Piața Saint-Jacques mulțumită fiului său, acestui Marius căruia tocmai i-l încredințase? Și ce bătaie de joc să fi purtat la piept atîta vreme ultimele dorințe ale tatălui, scrise de mîna lui, pentru a face, în chip îngrozitor, cu totul dîmpotrivă! Pe de altă parte, gîndea, să fie martor la o ticăloșie și să n-o împiedice? Cum? Să osîndească victima și să-l cruce pe asasin? Poți fi socotit dator să porți recunoștință unui astfel de nemernic? Toate gîndurile pe care și le făurise Marius de patru ani încoace erau străbătute de la un capăt la altul de lovitura neașteptată. Se cutremură. Totul atîrna de el. Ținea în mîna, fără știrea lor, soarta făpturilor care se frămîntau acolo, sub ochii săi. Dacă trăgea focul de pistol, domnul Leblanc scăpa, și Thénardier era pierdut; dacă nu trăgea, cădea jertfă domnul Leblanc și — cine știe? — scăpa „Thénardier”. Să-l arunce pe unul în prăpastie ori să-l lase pe celălalt să se prăbușească? Ar avea remușcări și într-un caz și într-altul. Ce să facă? Ce hotărîre să ia? Să nesocotească amintirile cărora trebuia neapărat să li se supună, să treacă peste atîtea legămînte luate față de el însuși, peste datoria cea mai sfîntă, peste scrisul cel mai respectat? Să treacă peste testamentul tatălui său, ori să lase să se săvîrșească o crimă? I se părea c-o aude cînd pe „Ursula lui” rugîndu-l fierbinte pentru tatăl ei, cînd pe colonel dîndu-i în grijă pe

Thénardier. Simțea că-și pierde mințile. Și n-avea nici măcar vreme să se gândească, atât de repede și de sălbatic se desfășura scena din fața ochilor săi. Un vârtej pe care se crezuse stăpîn îl ducea cu el. Era cît pe-acî să leșine.

În vremea asta, Thénardier, căruia nu-i vom mai spune altfel de aci înainte, se plimba înapoi și încolo prin fața mesei, ca ieșit din minți și cuprins de o bucurie nestăpînită.

Apucă lumînarea cu violență și-o puse pe marginea căminului, trîntind-o atât de tare, încît flacăra era cît pe-acî să se stingă, iar seul topit împrôscă perețele.

Se întoarse apoi cu o mutră îngrozitoare spre domnul Leblanc și răcnî :

— Te-ai curățat ! Ești pierdut ! Te tai bucățele ! Te mănînc fript ! Și începu din nou să umble prin odaie, în culmea furiei. A ! strigă el. Te-am regăsit, în sfîrșit, domnule filantrop, domnule milionar jerpelit ! domnule care dăruiești păpuși ! nătarău bătrîn ! Așa ? Nu mă recunoști, ai ? N-ai venit la Montfermeil, la hanul meu, acum opt ani, în 1823, în noaptea de Crăciun ? N-ai luat-o dumneata de la mine pe fetița Fantinei, pe Ciocîrlia ? Nu purtai o pelerină galbenă ? Nu ! Și nu aveai un pachet cu niște zdrențe în mîna, așa cum ai venit și azi-dimineață la mine ? Spune și tu, nevastă ! E năravul lui, se pare, s-aducă pachete cu ciorapi de lînă prin casele oamenilor. Bătrîn milos, de ! Ești cumva negustor de ciorapi, domnule milionar ? Împarți săracilor ce-ți rămîne de la tarabă, precucernice ? Mare panglicar mai ești ! A, nu mă recunoști ? Ei bine, eu te recunosc ! Te-am recunoscut îndată ce ți-ai vîrît botul aici ! A ! o să vezi pînă la urmă că nu-i prea frumos să te bagi prin casele oamenilor, pe cuvînt că sînt hanuri ; cu haine jerpelite, cu mutră de om sărac, care așteaptă să i se dea de

pomană, să înşele oamenii, să faci pe generosul, să le iei mijlocul lor de trai, să-i ameninţi prin pădure şi să te socoţi împăcat când, după ce s-au ruinat, vii să le aduci o redingotă lăbărţată şi două păaturi păcătoase de spital. Ticălos bătrîn ! Hoţ de copii !

Se opri şi păru că stă o clipă de vorbă cu el însuşi. Ai fi spus că furia i se potoleşte ca apele Ronului în vreo groapă ; pe urmă, ca şi cum ar fi sfîrşit cu glas tare ceea ce începuse să-şi spună în şoaptă, dădu cu pumnul în masă şi strigă :

— Cu mutra lui spăşită ! Şi, răstindu-se la domnul Leblanc : Drace ! ți-ai bătut joc de mine ! Tu ești pricina tuturor nenorocirilor mele ! Ai luat pentru o mie cinci sute de franci o fată pe care o creşteam, care era de bună seamă a unor oameni bogați, care-mi adusese bani frumusei şi de pe urma căreia aş fi avut cu ce să trăiesc toată viața ! O fată care m-ar fi despăgubit de tot ce-am pierdut în spelunca aia blestemată unde se-neingeau chiolhanuri drăcești şi unde mi-am irosit ca un nătărău tot ce agonisiseam. O ! aş vrea ca tot vinul care a fost băut la mine să se facă otravă pentru cei ce l-au bătut. În sfîrşit, asta e ! Spune, nu-i așa că m-ai crezut un dobitoc cînd ai plecat cu Ciocîrlia ? În pădure erai cu bîta în mînă ! Erai mai tare ! Astăzi sînt eu mai tare. Îmi iau revanşa. Ești curățat, moșule ! Mi-a venit şi mie rîndul să rîd ! Rîd din toată inima ! A căzut în capcană, dumnealui ! I-am spus că am fost actor, că mă cheamă Fabantou, că am jucat teatru cu domnișoara Mars, cu domnișoara Muche, că proprietarul îmi cere să-i plătesc chiria mîine, 4 februarie, şi nici nu ştie că termenul de plată e 8 ianuarie, nu 4 februarie. Mare tîmpit ! Şi-mi aduce patru monede păcătoase ! Cana-

lia ! Nu s-a îndurat să-mi dea măcar o sută de franci. Și cum se lăsa dus de neroziile mele ! Mă umfla râsul. Îmi spuneam : „Nătărăule ! Te am în labă ! Îți ling eu mâinile în dimineața asta, da diseară am să-ți ronțai inima !“

Thénardier se opri. Gîfția. Pieptu-i îngust sufla ca niște foale... Privirea lui era plină de fericirea josnică a omului slab, crud și laș, care poate în sfîrșit să-l doboare pe cel de care i-a fost teamă și să-l jignească după ce l-a lingușit ; bucuria piticului cînd pune călcîiul pe capul lui Goliat ; bucuria șacalului cînd sfîșie un taur bolnav, destul de prăpădit ca să nu se mai poată apăra și destul de viu ca să mai poată suferi.

Domnul Leblanc nu-l întrerupse, dar îi spuse în clipa cînd se făcu liniște :

— Nu știu ce vrei să spui. Te înșeli. Sînt un om sărac, nicidecum milionar. Nu te cunosc. Mă iei drept altcineva.

— A ! mîrîi Thénardier. Gogoși ! Îi dai mereu zor cu gluma asta ! Încerci s-o scalzi, dragul meu ! Așa ? Nu-ți mai aduci aminte ? Nu știi cine sînt ?

— Iertați-mă, domnule, răspunse domnul Leblanc cu o bunăvoință în glas care suna ciudat și autoritar într-o asemenea clipă, dar văd că sînteți un bandit.

Cine n-a băgat de seamă că ființele mîrșave se supără lesne ? Monștrii sînt supărăcioși. Auzind cuvîntul „bandit“, nevasta lui Thénardier sări de pe pat, iar Thénardier înșfăcă scaunul, gata să-l sfărîme în mîini.

— Nu te mișca ! îi strigă femeii, și, întorcîndu-se spre domnul Leblanc : Bandit ! da, știu că dumneavoastră, bogătașii, ne numiți așa. Da, e-adevărat ! Am dat faliment, stau ascuns, n-am pîine, n-am un ban,

sînt un bandit ! De trei zile n-am mîncat ; sînt un bandit ! A ! Dumneavoastră nu vă e frig la picioare ; aveți pantofi de lux, aveți haine vătuite ca arhiepiscopii, stați la etajul întîi în case cu portar, mîncăți trufe, mîncăți sparanghel a patruzeci de franci legătura în ianuarie și mazăre boabe ; vă ghiftuiți ; iar cînd vreți să știți dacă e frig, vă uitați în gazetă ca să vedeți cît arată termometrul inginerului Chevalier ¹. Olt despre noi, termometrele sîntem noi înșine. N-avem nevoie să ne ducem pe chei, la colțul turnului Orologiului, ca să vedem cîte grade sînt afară ; simțim că ni se încheagă sîngele în vine și că ne îngheață inima de frig și spunem : „Nu există Dumnezeu !” Iar dumneavoastră veniți în peșterile noastre, da, în peșterile noastre, ca să ne faceți bandiți ! Dar noi o să vă dăm gata, mititeilor ! O să vă păpăm ! Domnule milionar, află dumneata că am fost și eu cîndva un om ca toți oamenii, plăteam impozite, eram alergător, sînt un cetățean cum poate dumneata nu ești. Aici, Thénardier făcu un pas spre indivizii de lîngă ușa și adăugă, cutremurîndu-se : Și cînd mă gîndesc că are cutezanța să vină să-mi vorbească de parc-ar vorbi c-un cîrpaci ! Apoi adresîndu-se domnului Leblanc cu o înflăcărare crescîndă : Și mai află, domnule filantrop, că nu sînt un individ suspect ! Nu sînt un om al cărui nume nu se cunoaște și care răpește copiii de prin casele oamenilor. Sînt un fost ostaș francez ; ar fi trebuit să fiu decorat ! Am fost la Waterloo ! Am salvat în timpul luptei pe un general pe care-l chema contele de nu știu cum. Mi-a spus numele lui, dar afurisita lui de voce era atît de stinsă, încît nici nu l-am auzit. N-am auzit decît :

¹ Fizician francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea ; a perfecționat diferite instrumente de optică și fizică.

mulțumesc... Aș fi fost mai bucuros să-mi spună cum îl cheamă decât să-mi mulțumească. Asta m-ar fi ajutat să dau de urma lui. Tabloul ăsta pe care-l vedeți și care a fost pictat de David la Bruqueselles, știi pe cine înfățișează ? Pe mine. David a vrut să immortalizeze fapta mare de arme. Îl duc pe general în spate și mă strecor printre gloanțe. Iată povestea ! Domnul general ăsta nu făcuse niciodată nimic pentru mine ; nu era mai bun decât alții ! Totuși, eu i-am scăpat viața, punînd-o în primejdie pe-a mea și am rămas cu buzunarele doldora de certificate ! Sînt un ostaș de la Waterloo, mii de draci !... Și-acum, după ce-am avut bunătatea să-ți spun toate astea, să isprăvim ; am nevoie de bani, am nevoie de bani mulți, am nevoie de foarte mulți bani ; altminteri, pe legea mea ! te curăț !...

Marius izbutise să-și stăpînească întrucîtva clocolul lăuntric și asculta. Ultima putință de îndoială se risipise. Era, fără doar și poate, acel Thénardier despre care se vorbea în testament. Marius se cutremură la auzul învinovățirii de nerecunoștință adusă tatălui său și pe care el era gata s-o îndreptățească într-un chip atît de neașteptat. Frămîntarea lui spori. De altminteri, în toate cuvintele pe care le rostea Thénardier, în tonul, în gestul, în privirea lui din care țîșneau flăcări la fiecare vorbă, în izbucnirile lui de om rău, care le denunța pe toate, în amestecul ăsta de fanfaronadă și josnicie, de îngîmfare și de micime sufletească, de turbare și de prostie, în învîlmășagul plîngerilor adevărate și al simțămintelor prefăcute, în nerușinarea acestui ticălos care gusta cu nesăț voluptatea violenței, în dezvăluirea sfruntată a întregii urîțenii a unui suflet, în răscolirea

tuturor suferințelor îmbinate cu toate urile — în toate era ceva respingător ca răul însuși și zguduitor ca adevărul.

Cititorul a ghicit desigur că tabloul de maestru, pictura lui David propusă spre cumpărare domnului Leblanc, nu era decît firma cîrciumii lui Thénardier, zugrăvită, v-aduceți aminte, de el însuși, singura epavă pe care o păstrase din naufragiul de la Montfermeil.

Deoarece Thénardier nu mai stătea în fața ei, Marius putu acum să vadă lucrarea și, în adevăr, recunoscu în mîzgălitura aceea o bătaie, zarea învăluită în fum și un om ducînd în cîrcă pe un altul. Era grupul alcătuit de Thénardier și Pontmercy; sergentul salvator și colonelul salvat. Marius simți că-i vine amețea; tabloul acesta parcă-l aducea din nou la viață pe tatăl său; nu mai avea în fața ochilor firma cîrciumii din Montfermeil, ci o înviere; înaintea lui se deschidea un mormînt și se înălța o fantomă; Marius simțea sîngele zvîcnindu-i în tîmple, auzea tunul de la Waterloo; tatăl lui, însîngerat, pictat nedeslușit pe tabla aceea sinistră, îl umplea de spaimă și i se părea că forma nelămurită de pe mîzgălitură se uita țintă la el.

După ce-și recăpătă răsuflarea, Thénardier își îndreptă spre domnul Leblanc ochii lui injectați de sînge și-i spuse încet și scurt :

— Ce-ai de spus înainte de-a te trimite la plimbare ?

Domnul Leblanc tăcea. Și-n tăcerea aceasta, un glas răgușit slobozi în coridor o glumă sinistră :

— Dac-aveți de crăpat lemn, sînt aici !

Omul cu securea făcea haz.

În aceeași clipă, în fața ușii se ivi un cap uriaș și zbîrlit, pămîntiu, rînjind îngrozitor și arătîndu-și nu dinții, ci colții.

Era chipul omului cu securea.

— De ce ți-ai scos masca ? răzni Thénardier furios.

— Ca să pot să rîd, răspunse acela.

De cîteva clipe, domnul Leblanc părea că urmărește și supraveghează toate mișcările lui Thénardier, care, orbit și amețit de propria-i turbare, umbla înapoi și încolo prin vizuină, știind că ușa era păzită, că era înarmat și ținea în mînă un om dezarmat și că sînt nouă contra unu, dacă am socoti-o pe femeia lui numai cît un singur bărbat. Dojenindu-l pe omul cu securea se întorsese cu spatele la domnul Leblanc.

Folosindu-se de clipa asta, domnul Leblanc împinse scaunul cu piciorul și masa cu pumnul și, dintr-o săritură, cu o sprinteneală uimitoare, înainte ca Thénardier să fi avut vreme să se întoarcă, ajunse la fereastră. Într-o clipă o deschise, se urcă pe ea și o încălecă. Era pe jumătate afară, cînd șase brațe zdrene îl înșfăcă și-l traseră cu putere înapoi. Se năpustiră asupra lui cei trei „sobari”. În același timp, Thénardier îl înhățase de păr.

La tărăboiul care se iscase, dădură năvală și ceilalți bandiți care se aflau pe coridor. Bătrînul întins pe pat, și care părea amețit de băutură, se dete jos și se apropie clătîindu-se, cu un ciocan de cantonier în mînă.

Unul dintre „sobari”, a cărui față mînjită era luminată de lumînare și în care Marius, cu toată negreala, îl recunoscuse pe Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, ridică deasupra capului domnului Leblanc un fel de ghioagă, un drug de fier cu două măciulii de plumb la cele două capete.

Marius nu se mai putu stăpîni : „Tată, îşi spuse el în gînd, iartă-mă !” şi căută cu degetul cocoşul pistolului. Era gata să tragă, cînd îl auzi pe Thénardier strigînd :

— Nu v-atingeţi de el !

Încercarea deznădăjduită a victimei, departe de a-l îndrîji pe Thénardier, îl potolise. Erau doi oameni într-însul : unul crunt, altul foarte chibzuit. Pînă-n clipa aceea, în beţia izbînzii, în faţa prăzii doborîte şi nemişcate, precumpănise omul lipsit de îndurare ; cînd victima începu să se zbată şi păru că vrea să lupte, omul chibzuit se trezi în el şi puse stăpînire pe situaţie.

— Nu v-atingeţi de el ! repetă dînsul.

Şi, fără să bănuiască, avu un prim succes, oprind focul de pistol care era gata să pornească, paralizîndu-l pe Marius, care nu mai avea nici un motiv să se grăbească şi care, în faţa acestei schimbări, nu vedea nici un neajuns dacă mai aştepta. Cine ştie dacă nu se va întîmpla ceva care să-l scoată din proaznica cumpănă de a-l lăsa să piară pe tatăl Urulei sau de a-l nimici pe salvatorul colonelului.

O luptă titanică se încinsese. Cu o lovitură de umn în coşul pieptului, domnul Leblanc îl rostogolise pe bătrîn în mijlocul odăii, apoi, numai cu dosul palmei, culcase la pămînt alţi doi atacatori şi-i piroşise pe amîndoi sub genunchi ; ticăloşii horcăiau sub păsarea asta ca sub un bolovan de granit ; dar ceilalţi patru îl apucaseră pe viteazul bătrîn de braţe de ceafă şi-l ghemuiseră peste cei doi „sobari” doborîţi. Astfel, biruindu-i pe unii, dar răpus de ceilalţi, strivindu-i pe cei de dedesubt, dar înăbuşit de cei de deasupra, opintindu-se zadarnic împotriva lor ce se grămădeau peste el, domnul Leblanc nu se

mai vedea de sub grupul groaznic al bandiților, ca un mistreț încolțit de-o haită de dulăi și de copoi care urlă.

Izbutiră să-l trîntească pe patul cel mai apropiat de fereastră și-l ținură locului. Thénardiera nu-și mai scotea mîna din părul lui.

— Tu nu te băga ! zise Thénardier. O să-ți rupi șalul. Thénardiera se supuse, cum se supune lupoaida lupului, mîrîind.

— Voi, adăugă Thénardier, scotociți-l.

Domnul Leblanc părea că nu mai are de gînd să se împotrivească. Îl scotociră. N-avea la el decît o pungă de piele cu șase franci în ea și batista.

Thénardier băgă batista în buzunarul lui.

— Cum ? N-are portofel ? întrebă el.

— Nici ceas ! răspunse unul dintre „sobari“.

— N-am ce zice ! mormăi cu glas de ventriloc individul mascat care ținea cheia cea mare în mîna. E zdravăn moșu !

Thénardier se duse în colțul de lîngă ușă și luă de acolo un maldăr de frînghii pe care-l aruncă celorlalți.

— Legați-l de piciorul patului ! zise el.

Și văzînd că bătrînul, care fusese lungit în mijlocul odăii de lovitura de pumn a domnului Leblanc, nu se mai mișcă :

— Ce ? Boulatruelle a murit ? întrebă el.

— Nu, răspunse Bigrenaille. E beat !

— Aruncați-l într-un colț ! zise Thénardier.

Doi dintre „sobari“ îl împinseră cu piciorul pe bețișor lîngă mormanul de fiare vechi.

— Babet, de ce-ai adus atîția ? îi șopti Thénardier celui cu bîta. Nu era nevoie.

— Ce vrei ? răspunse omul cu bâta. Au ținut să vină cu toții. E sezon mort. Nu prea e de lucru.

Patul pe care fusese trântit domnul Leblanc părea să fie un fost pat de spital, așezat pe patru butuci grosolani de lemn abia cojit. Domnul Leblanc nu se împotrivi. Tîlharii îl legară zdravăn, în picioare, de unul din butucii patului, cît mai departe de fereastră și cît mai aproape de vatră.

După ce strînseră și cel din urmă nod, Thénardier luă un scaun și se așază aproape în fața domnului Leblanc. Thénardier era cu totul schimbat ; în cîteva clipe trecuse de la violența cea mai nestăpînită la blîndețea domoală și vicleană. Marius abia putea recunoaște în acest zîmbet de om îndatoritor și cuviincios gura aproape bestială care cu o clipă înainte spumega ; urmărea uluit schimbarea asta fantastică și neliniștitoare și trecea prin tulburarea pe care-ar simți-o cineva care ar vedea un tigru schimbîndu-se în avocat.

— Domnule... spuse Thénardier. Și făcîndu-le semn tîlharilor care-l mai țineau pe domnul Leblanc să se îndepărteze : Stați puțin deoparte și lăsați-mă să vorbesc cu domnul !

Se retraseră cu toții spre ușă. Thénardier urmă :

— Ați făcut rău, domnule, încercînd să săriți pe fereastră. Ați fi putut să vă rupeți un picior. Acum, dacă îngăduiți, vom sta de vorbă în liniște. Mai întîi, trebuie să vă împărtășesc constatarea pe care-am făcut-o, că n-ați scos încă nici un strigăt.

Thénardier avea dreptate ; amănuntul era adevărat, cu toate că Marius, în tulburarea lui, nu-l băgase în seamă. Domnul Leblanc rostise doar cîteva cuvinte, fără să ridice glasul și, chiar în încăierarea de lîngă fereastră, cu cei șase tîlhari, păstrase

cea mai adîncă și cea mai ciudată tăcere. Thénardier urmă :

— O ! Doamne ! dac-ați fi strigat : „Săriți, hoții !” nu mi s-ar fi părut de loc nefiresc. „Săriți, mă omoară !” așa se strigă de obicei în asemenea ocazii ; și, în ceea ce mă privește, n-aș fi luat-o în nume de rău. E foarte firesc să facem nițel tărăboi cînd ne trezim în mijlocul unor persoane care nu prea inspiră încredere. Ați fi putut s-o faceți ; nimeni nu v-ar fi împiedicat. Nici măcar nu v-am fi pus căluș în gură. Și-am să vă spun de ce : pentru că odaia asta e foarte bine ascunsă. N-are altă însușire, dar pe aceasta o are. E ca o pivniță. Dac-ar exploda o bombă aici, corpul de gardă cel mai apropiat ar crede că e sforăitul unui om beat. Aici tunul ar face : bum ! iar tunetul : puf ! E o locuință plăcută. Dar, în sfîrșit, dumneavoastră n-ați țipat ; e mai bine așa ; vă felicit și-am să vă spun ce-am înțeles eu dintr-asta : scumpe domn, cînd țipăm, cine dă năvală ? Poliția. Iar după poliție ? Justiția. Ei bine, dumneavoastră n-ați țipat ; ceea ce înseamnă că nici dumneavoastră nu țineți s-aveți de-a face cu justiția și cu poliția, cum nu ținem nici noi. Înseamnă — și de mult mă gîndesc la lucrul ăsta — că aveți vreun interes să ascundeți ceva. Așadar, ne-am putea înțelege.

Pe cînd vorbea astfel, cu privirea ațintită asupra domnului Leblanc, Thénardier părea că se străduiește să-și înfigă săgețile ascuțite care-i țîneau din ochi pînă-n conștiința prizonierului său. De altfel, vorba lui, plină de o îndrăzneală stăpînită și vicleană, era măsurată și aproape aleasă ; și-n ticălosul ăsta, care adineauri nu era decît un tîlhar, ieșea acum la iveală „omul care se pregătise să se facă preot”.

Trebuie să spunem că tăcerea pe care-o păstrase

prizonierul, acest simț al prevederii care mergea pînă la uitarea de sine, tăria aceasta de-a se împotrivi celui mai firesc îndemn, acela de-a scoate un strigăt, toate acestea din clipa în care i se atrăsese atenția asupra lor, îl tulburau pe Marius și-l umpleau de o uimire dureroasă.

Observația atît de întemeiată a lui Thénardier îngroșa și mai mult pentru Marius ceața plină de taine în care se ascundea făptura aceea gravă și ciudată, căreia Courfeyrac îi zvîrlise porecla de „domnul Leblanc”. Dar, oricine ar fi fost, așa legat cu frînghii, înconjurat de călăi, intrat pe jumătate, ca să zicem așa, într-o groapă care se căsca din ce în ce mai adînc sub el, în fața miniei, ca și-n fața blîndeții lui Thénardier, omul acesta rămăsese nepăsător; și Marius nu putea, într-o clipă atît de grozavă, să nu admire fața aceea melancolică, atît de semeață.

Era, firește, o ființă care nu știa ce-i frica și ce-nsemnează a fi deznădăjduit. Un om în stare să stăpînească încercarea situațiilor disperate. Oricît de nemăsurată era primejdia, oricît de neînlăturat era deznodămîntul, nu se vedea în atitudinea lui nimic din agonia înecatului care-și holbează ochii îngroziți sub apă.

Thénardier se ridică și, în chipul cel mai firesc, se apropie de cămin, dădu la o parte paravanul, îl rezemă de patul de lîngă el și lăasă să se vadă soba plină de jăritic, în mijlocul căruia prizonierul putu să zărească deslușit dalta încinsă pînă la alb și străbătută din loc în loc de stelute stacojii.

Apoi Thénardier veni și se așeză din nou lîngă domnul Leblanc.

— Cum spuneam, urmă el, ne putem înțelege. Ne putem învoi prietenește. Am făcut rău că m-am înfuriat adineauri ; nu știu unde mi-a fost capul : am cam trecut măsura ; am spus tot felul de lucruri nelalocul lor. De pildă, pentru că sînteți milionar, v-am spus că am nevoie de bani, de mulți bani, de foarte mulți bani. Asta n-ar fi de loc drept. Doamne ! Ori-cît ați fi de bogat, aveți și dumneavoastră greutăți ; cine nu are ? N-am de gînd să vă aduc la sapă de lemn ; la urma urmei, nu sînt un băutor de sînge. Nu sînt dintre cei care, pentru că sînt stăpîni pe situație, o folosesc ca să se facă de rîs. Uite, las să treacă de la mine și fac la rîndul meu un sacrificiu. N-am nevoie decît de două sute de mii de franci.

Domnul Leblanc nu scoase o vorbă.

Thénardier continuă :

— Vedeți că am lăsat-o mult mai ieftin. Nu știu ce avere aveți, dar știu că nu vă uitați la bani ; și un binefăcător ca dumneavoastră poate lesne să dea două sute de mii de franci unui tată de familie fără noroc. Fără îndoială, și dumneavoastră sînteți un om cu judecată și nu v-ați închipuit că mi-aș fi dat atîta osteneală cîtă mi-am dat pe ziua de azi și că aș fi pus la cale afacerea de astă-seară, care după părerea domnilor de față e o treabă bine chibzuită, ca să ajung să vă cer cu ce să beau un chil de vin bun și să mănînc o friptură de vițel la un restaurant de clasa întîi. Dar două sute de mii de franci merită osteneala. În clipa cînd veți scoate din buzunar suma asta de nimic, vă încredințez că totul s-a sfîrșit și că nu trebuie să vă mai temeți nici măcar de-un bobîrnac. O să-mi spuneți : „Dar n-am două sute de mii de franci la mine“. O ! nu-s lipsit de înțelegere. Nu vă cer așa ceva. Vă cer un singur lucru : să aveți

bunătatea să scrieți ce-am să vă dictez eu. Aici, Thénardier se opri, apoi adăugă, apăsînd pe fiecare cuvînt și arătînd cu un zîmbet spre sobă : Vă previn, n-o să cred că nu știți să scrieți.

Un mare inchiizitor ar fi putut invidia acest zîmbet.

Thénardier împinse masa foarte aproape de domnul Leblanc, luă călimara, un condei și-o foaie de hîrtie din sertarul pe care-l lăsa întredeschis și-n care lucea cuțitul lung și ascuțit. Puse foaia de hîrtie în fața domnului Leblanc.

— Scrieți ! zise el.

Prizonierul deschise în sfîrșit gura.

— Cum vrei să scriu ? Sînt legat.

— E adevărat ; iertați-mă ! zise Thénardier. Aveți dreptate. Și întorcîndu-se spre Bigrenaille : dezleagă-i domnului brațul drept !

Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, se supuse poruncii lui Thénardier. Cînd prizonierul putu să miște mîna, Thénardier muie condeiul în cerneală și i-l întinse.

— Țineți scama, domnule, că sînteți în puterea noastră, la cheremul nostru, cu totul la cheremul nostru, că nici o putere omenească nu vă poate scăpa de-aici și că am fi într-adevăr mîhnîți dacă ne-ați sili să recurgem la violență. Nu vă cunosc nici numele, nici adresa, dar vă previn că veți rămîne legat pînă la întoarcerea persoanei care are sarcina să ducă scrisoarea pe care-o veți scrie. Și-acum, scrieți !

— Ce anume ? întrebă prizonierul.

— Vă dictez.

Domnul Leblanc luă condeiul.

Thénardier începu să dicteze :

— „*Copila mea...*“

Prizonierul tresări și ridică ochii spre Thénardier.
— Puneți : „*Scumpa mea copilă*“, zise Thénardier.
Domnul Leblanc se supuse.

Thénardier urmă :

— „*Vino numaidecât*“ ... Se opri : O tutuiți, nu-i așa?

— Pe cine ? Întrebă domnul Leblanc.

— Asta-i bună ! zise Thénardier. Pe mititica. Pe Ciocîrlia.

Domnul Leblanc răspunse fără cea mai mică tulburare :

— Nu-nțeleg ce vrei să spui.

— Dați-i drumul mai departe, zise Thénardier, și-ncepu din nou să dicteze : „*Vino numaidecât. Am neapărată nevoie de tine. Persoana care-ți va înmîna biletul acesta este însărcinată să te aducă la mine. Te aștept. Vino cu toată încrederea.*“

Domnul Leblanc scrisese totul. Thénardier reveni :

— A ! ștergeți : „*Vino cu toată încrederea*“. Asta ar face-o să bănuiască ceva necurat la mijloc și să se îndoiască.

Domnul Leblanc șterse cele patru cuvinte.

— Și-acum, urmă Thénardier, iscăliți ! Cum vă numiți ?

Prizonierul lăsa condeiul din mînă și întrebă :

— Pentru cine e scrisoarea asta ?

— Știți prea bine ! răspunse Thénardier. Pentru mititica. V-am mai spus.

Se vedea bine că Thénardier se ferea să pomenească numele fetei despre care era vorba. Îi spunea „Ciocîrlia“, îi spunea „mititica“, dar numele nu i-l rostea. Prevedere de om cu socoteală, care-și păstrează taina față de complicii săi. Spunîndu-le numele, ar fi însemnat să le vîndă pe degeaba tot „pontul“ și să le destăinuiască mai mult decît aveau nevoie să știe.

Repetă :

— Iscăliți. Cum vă numiți ?

— Urbain Fabre, zise prizonierul.

Cu o mișcare de pisică, Thénardier își vârî repede mîna în buzunar și scoase batista luată de la domnul Leblanc. Căută monograma și-o apropie de luminare.

— U.F. Așa e ! Urbain Fabre. Ei bine, iscăliți : U.F...

Prizonierul se iscăli.

— Deoarece e nevoie de amîndouă mîinile pentru a îndoi scrisoarea, dați-o înapoi s-o îndoiesc eu.

După ce făcu cum a spus, Thénardier urmă :

— Puneți adresa ! Domnișoarei Fabre, acasă la dumneavoastră... Știu, nu stați prea departe de-aici, pe lângă Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pentru că acolo vă duceți zilnic la liturghie ; dar nu știu pe ce stradă. Văd că vă dați seama de situația în care vă aflați. Întrucît n-ați mințit în ceea ce privește numele, desigur că n-o să mințiți nici în privința adresei. Scrieți-o chiar dumneavoastră.

Prizonierul stătu o clipă pe gânduri, apoi luă condeiul și scrisese : „*Domnișoarei Fabre, la domnul Urbain Fabre, strada Saint-Dominique-d'Enfer nr. 17^a.*”

Thénardier puse mîna pe scrisoare cu un fior nestăpînit.

— Nevastă ! strigă el.

Thénardiera tresări.

— Iată scrisoarea ! Știi ce-ai de făcut. Jos așteaptă o birjă. Pleacă numaidecît și-ntoarce-te repede ! Și adresîndu-se omului cu securea : Tu, pentru că ți-ai scos masca, însoțește-o pe doamna ! Urcă-te în spate ! Știi unde-ai lăsat brișca ?

— Da, răspunse omul

Și, lăsându-și secura într-un colț, porni după Thénardiera.

După ce ieșiră, Thénardier își scoase capul pe ușa întredeschisă și strigă pe coridor :

— Ai grijă să nu piezi scrisoarea ! Gîndește-te că ai la tine două sute de mii de franci.

Glasul răgușit al Thénardierei răspunse :

— Fii liniștit ! Am pus-o în sîn.

Nu trecuse nici un minut și se auziră pocnetele unui bici, care se îndepărtară și se stinseră numaidecît.

— Bun ! mormăi Thénardier. Au luat-o din loc. În trei sferturi de oră, cucoana o să fie înapoi, la galop !

Își trase un scaun lângă vatră și se așeză, încrucișîndu-și brațele și întinzîndu-și cizmele pline de noroi spre sobă.

— Mi-e frig la picioare, spuse el.

Cu Thénardier și cu prizonierul nu mai rămăseseră în magherniță decît cinci bandiți. Sub măștile lor sau sub chinorosul care le acoperea fața și care făcea din ei niște cărbunari, niște arapi sau niște diavoli, după cum păreau în ochii celor îngroziți, indivizii aceștia aveau niște mutre țepene și posace și se vedea că sînt pe cale să săvîrșească o crimă așa cum ar face orice altă treabă : liniștiți, fără ură și fără milă, ba chiar cu un fel de plictiseală. Stăteau într-un colț, îngheșuiți ca niște fiare, și nu scoteau o vorbă. Thénardier își încălzea picioarele. Prizonierul se cufundase iarăși în tăcerea lui. O liniște apăsătoare se lăsase acum după vîlmășagul sălbatic care răscolise mansarda cu cîteva clipe mai înainte.

Lumînarea, în jurul căreia se formase o ciupercă mare de seu, abia de mai lumina vasta și sinistru magherniță ; jeraticul se mai potolise și toate acele că-

pete firoase azvîrleau pe pereți și pe tavan niște umbre hîde.

Nu se mai auzea alt zgomot decît răsufarea liniștită a bătrînului beat care dormea.

Cuprins de-o îngrijorare care sporea din ce în ce, Marius aștepta. Enigma era mai de nepătruns decît oricînd. Cine-i „mititica“ pe care Thénardier o numise Ciocîrlia ? Să fie „Ursula“ lui ? Prizonierul nu păruse cîtuși de puțin tulburat auzind cuvîntul Ciocîrlia și răspunsese cu aerul cel mai firesc din lume : „Nu știu ce vrei să spui !“ Pe de altă parte cele două litere U.F. fuseseră lămurite ; însemnau Urbain Fabre, iar Ursula nu se mai numea Ursula. Marius vedea foarte limpede acest lucru. Un fel de vrajă groaznică îl țintuia pe locul acela, de unde urmărea și cuprindea toată scena. Stătea acolo, aproape fără să mai poată gîndi sau face vreo mișcare, năucit parcă de ticăloșiile la care fusese de față. Aștepta, nădăjduind că se va petrece totuși ceva, orice, neputînd să-și mai adune gîndurile și neștiind ce hotărîre să ia.

„În orice caz, își spuse el, tot am să aflu dacă Ciocîrlia e ea, de vreme ce Thénardiera o s-o aducă aici. Atunci se va sfîrși totul ; îmi voi da viața și sîngele dacă va fi nevoie, dar o voi scăpa ! Nimic n-o să mă mai poată opri.“

Trecu astfel aproape o jumătate de ceas. Thénardier părea cufundat în gînduri întunecate ; prizonierul stătea nemișcat. Cu toate astea, de cîteva clipe lui Marius i se părea că aude din cînd în cînd un zgomot ușor și înăbușit care venea dinspre prizonier.

Deodată, Thénardier se răsti la prizonier :

— Domnule Fabre, ascultați : vreau să vă mai spun ceva.

Aceste cîteva cuvinte păreau să fie începutul unei lămuriri. Marius ciuli urechile. Thénardier urmă :

— Nevastă-mea trebuie să se înapoieze. Nu vă pierdeți răbdarea ! Îmi închipui că Ciocîrlia e în adevăr fiica dumneavoastră și socotesc cît se poate de firesc să nu voiți s-o pierdeți. Iată : nevastă-mea se duce s-o caute cu scrisoarea dumneavoastră. I-am spus nevastă-mi să se îmbrace așa cum ați văzut, fiica dumneavoastră are s-o urmeze fără împotrivire. Amîndouă au să urce în birjă, cu tovarășul meu la spate. Undeva, dincolo de barieră, îi așteaptă o brișcă trasă de doi cai buni. Fiica dumneavoastră se va da jos din birjă. Tovarășul meu o să se urce cu dînsa în brișcă, iar nevastă-mea o să se-ntoarcă și-o să ne spună : „S-a făcut !” Cît despre domnișoara dumneavoastră, n-o să i se întîmple nimic ; brișca o s-o ducă într-un loc unde o să stea liniștită și, îndată ce-mi veți fi dat mărunțișul acela de două sute de mii de franci, o să vă fie adusă înapoi. Dacă puneți să mă aresteze, omul meu o să-i facă de petrecanie Ciocîrliei. Asta e !

Prizonierul nu rosti nici un cuvînt. După un răstimp Thénardier continuă :

— Cum vedeți, e foarte simplu. Nu se va întîmpla nimic din ceea ce nu doriți să se întîmple. V-am spus cum stau lucrurile. Vă previn ca să știți. Se opri. Prizonierul nu răspunse nimic și Thénardier adăugă : „Îndată ce nevastă-mea se va întoarce și-mi va spune : „Ciocîrlia a plecat !” vă dăm drumul și sînteți liberi să vă duceți și să vă culcați acasă. Precum vedeți, n-am avut gînduri rele.

Prin mintea lui Marius trecură cele mai groaznice închipuiri. Cum ? N-au s-o aducă aci pe fata pe care o răpeau ? Unul dintre bestiile astea o va duce altundeva ? Unde ?... Și dacă era ea ? Nu mai încapă îndoială că e ea. Marius simți că inima-i încetează să mai bată. Ce să facă ? Să tragă focul de pistol ?

Dar omul acela fioros cu securea, care acum e cu fata, tot va scăpa de urmărire ; și Marius se gândi la vorbele lui Thénardier, al căror tîlc sîngeros era vădit : „Dacă puneti să mă aresteze, omul meu are să-i facă de petrecanie Ciocîrliei“.

De data asta, nu numai testamentul colonelului îl împiedica să se amestece, ci însăși dragostea sa și primejdia în care se afla ființa iubită.

Situația îngrozitoare care ținea de mai bine de o oră își schimba înfățișarea în fiecare clipă. Marius avu destulă putere să-și muncească gîndul cu cele mai cumplite presupuneri, căutînd să se agațe de o nădejde, dar nu găsea nici una. Frămîntarea din mintea lui nu se potrivea de loc cu tăcerea jalnică din vizuină.

În mijlocul acestei tăceri se auzi deschizîndu-se ușa de la scară, apoi închizîndu-se la loc.

Prizonierul făcu o mișcare în legăturile sale.

— S-a-ntors nevastă-mea, anunță Thénardier.

Abia apucase să spună aceste vorbe, că Thénardiera se și năpusti în odaie, roșie la față, gîfîind, abia trăgîndu-și sufletul, cu ochii injectați și ncepu să strige, bătîndu-se cu amîndouă mîinile deodată peste șale :

— Adresă falsă !

Banditul pe care-l luase cu ea se ivi în spatele ei și se duse să-și ia din nou securea.

— Adresă falsă ? repetă Thénardier.

Femeia continuă :

— Nimeni ! În strada Saint-Dominique, la nr. 17, nu există nici un domn Urbain Fabre ! N-a auzit nimeni de el. Se opri înăbușindu-se, apoi urmă : Domnule Thénardier, babalîcul ne-a tras pe sfoară ! Ești prea bun ; vezi ? Eu, în locul tău, i-aș fi tăiat gura în

patru de la început și dac-ar fi făcut pe nebunul, l-aș fi prăjit de viu ! ar fi fost nevoit să spună unde e fata și unde-și ține biștarii ! Uite ce-aș fi făcut eu ! Bine-a zis cine-a zis că bărbații sînt mai nătîngi decît femeile ! Nr. 17 ! Nimeni ! O poartă mare ! Nici un domn Fabre pe strada Saint-Dominique ! Să gonești caii, să dai bacșiș birjarului și totul degeaba ! Am stat de vorbă cu portarul și cu portăreasa, o femeie frumoasă și voinică : habar n-au de Urbain Fabre !

Marius respiră ușurat. Ea, Ursula sau Ciocîrlia, cea pe care nu mai știa cum s-o numească, scăpase.

Pe cînd nevastă-sa, înversunată, țipa în gura mare, Thénardier se așezase pe masă ; rămase astfel cîteva clipe fără să scoată o vorbă, legănîndu-și piciorul drept, care atîrna, și uitîndu-se la sobă, năpădit de cele mai negre gînduri.

În sfîrșit, pe un ton potolit, dar plin de cruzime, îi spuse prizonierului :

— Adresă falsă, ai ? Ce socoteală ți-ai făcut ?

— Să cîștig timp ! strigă prizonierul cu un glas tunător.

Și-n aceeași clipă își scutură legăturile : erau tăiate ! Prizonierul nu mai era legat de pat decît de un singur picior.

Mai înainte ca cei șapte bărbați să-și fi venit în fire și să se fi năpustit asupra lui, el se aplecase spre vatră, întinse mîna spre sobă, apoi se ridică ; și-acum Thénardier, Thénardiera și bandiții, îngrămădiți de spaimă tocmai în fundul mansardei, îl priveau năuci cum, aproape liber și stăpîn pe mișcările sale, înspăimîntător la vedere, ridică deasupra capului dalta înroșită, din care se răsfîrîgea o lumină sinistă.

Ancheta judiciară, care a urmat loviturii pusă la cale în casa Gorbeau, a constatat că un gologan mare

de zece centime, tăiat și lucrat într-un anumit fel, a fost găsit în mansardă cu prilejul descinderii pe care poliția a făcut-o după aceea ; moneda asta era una din acele minuni de îndemînare pe care răbdarea ocnașilor le făurește pe întuneric și pentru întuneric, minuni ce nu sînt altceva decît unelte de evadare. Prădusele acestea groaznice și gingașe ale unei iscusințe neobișnuite sînt în arta giuvaergiei ceea ce metaforele argoului sînt în poezie. Există în ocnă artiști ca Benvenuto Cellini¹, așa cum există în limbă poeți ca Villon². Nefericitul care vrea să fie liber izbutește cîteodată ca, fără unelte, ci numai cu un briceag, cu o lamă de cuțit vechi, să taie o monedă în două felii subțiri, să le scobească fără să se atingă de semnele monetare și să facă un ghint pe muchea monezii în așa fel încît cele două felii ale banului să se unească din nou. E o cutie care se închide și se deschide după nevoie. În această minusculă cutie se ascunde un arc de ceasornic ; iar arcuț de ceasornic, mînuit cu dibăcie, retează frînghii groase și drugi de fier. S-ar crede că nefericitul ocnaș nu are la el decît bănuțul ăsta ; da de unde ! are libertatea. La perchezițiile făcute mai tîrziu de către poliție în magherniță a fost găsită o asemenea monedă, desfăcută în două, sub patul de lîngă fereastră. S-a mai găsit de asemenea și un mic ferestruu de oțel albastru, care putea fi ascuns în monedă. Pesemne că în clipa cînd bandiții l-au scotocit pe prizonier, avea această monedă, pe care a izbutit s-o păstreze în mîna, iar mai tîrziu, avînd mîna dreaptă liberă, a desfăcut-o și s-a slujit de

¹ Vestit artist italian, sculptor, gravor, giuvaergiu din secolul al XVI-lea.

² Cunoscut poet francez de la mijlocul secolului al XV-lea.

ferestrău ca să taie frînghiile cu care fusese legat, ceea ce ar putea să lămurească zgomotul ușor și mișcările abia simțite pe care le băgase de seamă Marius.

Nevoind să se aplece, ca să nu se trădeze, nu-și tăiașe legăturile de la piciorul stîng.

Bandiții își reveniseră din zăpăceala lor.

— N-ai nici o grijă ! îl liniști Bigrenaille pe Thénardier. Mai e legat de-un picior și n-o s-o ia din loc. Răspund eu. Laba e legată de mine.

Între timp, prizonierul ridică glasul :

— Sînteți niște ticăloși, dar viața mea nu prețuiește așa de mult. Iar dacă vă închipuiți c-o să mă faceți să scriu ce nu vreau să scriu, ori să spun ce nu vreau să spun... Își suflecă mîneca brațului stîng și adăugă : Iată !...

În aceeași clipă își întinse brațul și își înfipse în carne dalta înroșită al cărei mîner de lemn îl ținea în mîna lui dreaptă.

Se auzi sfîrșitul cărnii arse și mirosul groaznic al camerelor de tortură se răspîndi în magherniță. Marius se clătină cuprins de groază ; pînă și tîlharii se înfiorară ; chipul ciudatului bătrîn abia se încruntă și, pe cînd fierul roșu intra din ce în ce mai adînc în rana fumegîndă, el, neclintit, aproape măreț, își ațintea asupra lui Thénardier privirea lui blajină, fără ură, în care suferința se pierdea într-o seninătate înălțătoare.

La oamenii aleși zvîrcolirile trupului și ale simțurilor în prada durerii fizice scot la iveală sufletul, îl dau pe față, așa cum răscoalele soldățimii îl silesc pe căpitan să se arate așa cum e.

— Nemernicilor, zise el, să nu vă temeți de mine mai mult decît mă tem eu de voi !

Și smulgându-și dalta din rană, o aruncă pe fe-
reastră care rămăsese deschisă ; teribila unealtă în-
roșită pieri în nopțe, învîrtindu-se, și căzu departe,
stingîndu-se în zăpadă.

Prizonierul adăugă :

— Faceți cu mine ce poștiți.

Era dezarmat.

— Înșfăcați-l ! porunci Thénardier.

Doi dintre tâlhari puseră mîna pe umărul lui, iar
omul mascat cu glas de ventriloc i se propti în față,
gata să-i sfărîme capul cu o lovitură de cheie, la
cea mai mică mișcare.

În același timp, Marius auzi jos, lîngă perete, dar
atît de aproape încît nu-i putea vedea pe cei ce vor-
beau, aceste cuvinte schimbate în șoaptă :

— Nu-i decît un singur lucru de făcut.

— Să-l înjunghiem !

— Asta e !

Erau bărbatul și nevasta care se sfătuiau.

Thénardier se îndreptă cu pași rari spre masă, des-
chise sertarul și scoase cuțitul.

Marius strîngea mînerul pistolului în mînă. Înfri-
coșată nehotărîre ! De un ceas răsunau în conștiința
sa două glasuri : unul îi spunea să respecte testamen-
tul tatălui său, celălalt îi striga să-l ajute pe prizonier.
Acele două glasuri nu conteneau nici o clipă lupta
lor, care-l făcea să sufere îngrozitor. Pînă în clipa
aceea tot mai păstrase o slabă nădejde că va găsi un
mijloc ca să împace amîndouă aceste datorii ; dar nu
găsise nimic. Primejdia creștea însă din ce în ce ;
marginea așteptării fusese depășită ; la cîțiva pași de
prizonier, Thénardier stătea cu cuțitul în mînă.

Buimăcit, Marius își roti privirea în juru-i — cel
din urmă semn instinctiv al deznădejdi.

Deodată tresări.

La picioarele lui, pe masă, o rază de lună lumina puternic și părea că-i arată o foaie de hîrtie. Pe această foaie de hîrtie citi rîndul următor, scris cu litere mari chiar în dimineța aceea de fata cea mare a Thénardierilor : „Vin sticleții“.

Un gînd, o rază de lumină trecu prin mintea lui Marius ; era ceea ce trebuia, dezlegarea groazniciei probleme care-l chinuia ; să-l cruțe pe asasin și să salveze victima. Ingenunche pe scrin, întinse brațul, apucă bucata de hîrtie, desfăcu încet o fărîmă de tencuială din perete, o înfășură în hîrtie și aruncă totul prin crăpătură, în mijlocul odăii.

Era și vremea. Thénardier își înfrînsese ultimele temeri sau ultimele șovăieli și se apropia de prizonier.

— A căzut ceva ! strigă Thénardiera

— Ce ? întrebă bărbatul.

Femeia se repezise și ridicase bucațica de moloz înfășurată în hîrtie. O dădu soțului ei.

— Pe unde-a venit ? întrebă Thénardier.

— Asta-i bună ! zise femeia. Pe unde vrei să fi venit ? Pe fereastră.

— Am văzut-o și eu căzînd, întări Bigrenaille.

Thénardier desfăcu repede hîrtia și-o apropie de luminare.

— Drace ! E scrisul Époninei.

Îi făcu semn femeii, care se apropie numaidecît, și-i arată rîndul scris pe foaia de hîrtie, apoi adăugă cu glas înăbușit :

— Repede ! scara ! să lăsăm șoriciul în cursă și să ne cărăbănim !

— Fără să-i tăiem gâtul individului ?

— N-avem vreme.

— Pe unde-o luăm ? întrebă Bigrenaille.

— Pe fereastră, răspunse Thénardier. Dacă Ponina a aruncat piatra pe fereastră înseamnă că de partea asta casa nu e împresurată.

Mascatul cu glas de ventriloc puse jos cheia lui uriașă, ridică mîinile în sus, deschizînd și închizînd repede de trei ori pumnii, fără să scoată o vorbă. Parcă ar fi fost un semnal de alarmă pe o corabie. Tîlharii care-l țineau pe prizonier îi dădură drumul ; cît ai clipi, scara de frînghie fu lăsată dincolo de fereastră și prinsă zdravăn de pervaz cu cele două cîrlige de fier.

Prizonierul nu lua seama la cele ce se petreceau în jurul său. Părea că se gîndește sau se roagă.

Îndată ce scara fu prinsă, Thénardier strigă :

— Hai, cucoană !

Și se repezi la fereastră.

Dar în clipa cînd o încăleacă, Bigrenaille îl înhăță cu putere de guler :

— A, nu, nu așa, caraghios bătrîn ! După noi !

— După noi ! urlară tîlharii.

— Copilării ! bolborosi Thénardier. Pierdem vremea de pomană. Copoii sînt pe urmele noastre.

— Bine, zise unul dintre tîlhari, dacă-i așa, să tragem la sorți cine să treacă mai întîi.

Thénardier strigă :

— Ați înnebunit ? V-ați pierdut mințile ? Sînteți o ceată de nătărăi ! Să mai zăbovim, nu-i așa ? Să tragem la sorți, ai ? În ce mîină e nasturele ? Cine trage chibritul cel mai scurt ? să ne scrim numele ! să le punem într-o căciulă ?...

— Să vă dau pălăria mea ? strigă un glas din pragul ușii.

Se-ntoarseră cu toții. Era Javert.

Își ținea pălăria în mână și-o întindea zîmbind.

XXI

AR TREBUI ARESTATE MAI ÎNTII VICTIMELE

Pe înserate, Javert pusese oameni de pază, iar el se ascunsese în dosul copacilor din strada Barrière-des-Gobelins, care se afla în fața casei Gorbeau, de partea cealaltă a bulevardului. Își desfăcuse mai întâi „turbınca“ să vîre în ea pe cele două fete care primiseră sarcina de a sta de veghe în jurul hardughiei. Dar n-o găsisese decît pe Azelma. Éponine nu se afla la postul ei ; dispăruse și n-a mai putut pune mîna pe ea. După aceea, Javert s-a așezat la pîndă, așteptînd s-audă semnalul hotărît. Plecarea și întoarcerea birjei îl puseseră pe gînduri. În cele din urmă, își pierdu răbdarea și, „sigur că dă peste un cuib de tîlhari“, convins că se afla „într-o zodie bună“, deoarece recunoscuse pe cîțiva dintre bandiții care intraseră, se hotărîse în cele din urmă să intre fără să mai aștepte focul de pistol.

Vă aduceți aminte că avea cheia de la Marius. Ajunsese tocmai la timp.

Tîlharii, înspăimîntați, se repezîră la armele pe care le lepădaseră prin colțuri în clipa cînd voiau să fugă. În mai puțin de o secundă, cei șapte oameni, înfricoșători la vedere, se așezară în poziție de apărare, unul cu securea, altul cu cheia, altul cu bîta,

ceilalți cu foarfeci, clește și ciocan, Thénardier cu cutitul în mână. Thénardiera înșfăcă un pietroi care se afla lângă fereastră și care slujea fetelor drept scăunel.

Javert își puse pălăria pe cap și făcu doi pași în odaie, cu brațele încrucișate, cu bastonul sub braț, cu sabia în teacă.

— Stați pe loc ! zise el. N-o să ieșiți pe fereastră, o să ieșiți pe ușă. E mai sănătos. Sînteți șapte ; noi sîntem cincisprezece. Nu face să ne înșfăcăm de guler, ca bădăranii. Să ne purtăm cuviincios !

Bigrenaille scoase un pistol pe care-l ținea ascuns sub bluză și i-l dădu lui Thénardier, spunîndu-i la ureche :

— E Javert. Eu n-am curajul să trag în omul ăsta. Tu te-ncumeți ?

— Ba bine că nu, răspunse Thénardier.

— Atunci trage !

Thénardier luă pistolul și-l ochi pe Javert.

Javert, care se afla la trei pași, îl privi drept în ochi, mărgînindu-se să spună :

— Nu trage ! N-ai să mă nimerești.

Thénardier apăsă pe trăgaci. Nu-l nimeri.

— Nu ți-am spus ? zise Javert.

Bigrenaille aruncă măciuca la picioarele lui Javert :

— Ești împăratul diavolilor ! Mă predau !

— Dar voi ? întrebă Javert.

Ceilalți răspunseră în cor :

— Și noi.

Javert urmă liniștit :

— Așa da, așa-i frumos ! Cum vă spuneam : să ne purtăm cuviincios !

— Nu vă cer decît un singur lucru, spuse Bigrenaille, să mi se dea tutun cît oi sta la secret.

— S-a făcut ! zise Javert. Și întorcându-se, strigă celor din spatele lui : Acum puteți intra !

Un grup de sergenți de stradă, cu săbiile scoase, și de agenți, înarmați cu măciuci și vergi de fier, năvăli la chemarea lui Javert. Tîlharii fură legați. Mulțimea aceea de oameni, abia luminată de flacăra unei lumînări, umplea vizuina de umbre.

— Cătușe tuturor ! strigă Javert.

— Apropiați-vă, dacă vă dă mîna ! răcni un glas care nu era de bărbat, dar pe care nimeni nu l-ar fi luat drept glas de femeie.

Thénardiera se retrăsese lîngă fereastră și dăduse drumul acestui răget.

Sergentii de stradă și agenții se dădură înapoi.

Ea-și lepădase șalul și-și păstrase pălăria ; Thénardier, ghemuit în spatele ei, aproape că nu se mai vedea de sub șalul căzut. Acoperindu-l cu trupul ei, femeia ridică bolovanul cu amîndouă mîinile deasupra capului, legănîndu-l ca o namilă uriașă gata să prăvălească o stîncă.

— Păzea ! strigă ea.

Toți se retraseră spre coridor. Un gol mare se făcu în mijlocul mansardei.

Thénardiera aruncă o privire bandiților, care se lăsaseră legați fedeleș, și șopti cu glas gîtuit și răgușit :

— Fricoșilor !

Javert zîmbi și înaintă spre Thénardiera, care nu-l slăbea din ochi.

— Nu te apropia ! Cară-te, răcni ea, ori te sfărîm !

— Ce mai grenadier ! zise Javert. Mătușă, vei fi avînd tu barbă ca bărbații, dar eu am gheare ca femeile.

Și se apropie tot mai mult de ea.

Thénardiera, despletită, înspăimântătoare, își depărta picioarele, se lăsă pe spate și azvîrli cu disperare bolovanul, țintind capul lui Javert. Javert se aplecă și bolovanul trecu pe deasupra țintei. Izbi perețele din fund, dărîmînd o bucată mare de tencuială și se întoarse, rostogolindu-se din colț în colț prin maghernița aproape goală, la picioarele lui Javert.

În aceeași clipă, Javert se apropie de perechea Thénardier. Una din mîinile lui puternice se abătu pe umărul femeii, cealaltă pe capul bărbatului.

— Cătușele ! răcni el.

Polițiștii se năpustiră din nou și-n cîteva clipe porunca lui Javert fu executată.

Thénardiera, zdrobită, se uită la mîinile ei încătușate și la cele ale soțului, se prăbuși la pămînt și începu să se vaiete :

— Fetele mele !

— Sînt la răcoare ! zise Javert.

Între timp, agenții dădură peste bețivul adormit după ușa și-l scuturau. Acesta se trezi bombănind :

— Gata, Jondrette ?

— Da, răspunse Javert.

Cei șase tîlhari legați fedeleș stăteau în picioare ; își păstrasera de altfel chipurile lor de strigoii : trei mînjiți cu chinoros și trei mascați.

— Păstrați-vă măștile ! spuse Javert.

Și trecîndu-i în revistă cu privirea lui Frederic al II-lea la parada de la Potsdam, spuse celor trei „so-bari“ :

— Bună ziua, Bigrenaille ! Bună ziua, Brujon ! Bună ziua, Două-Miliarde ! Pe urmă, întorcîndu-se spre cei trei mascați, îi spuse omului cu securea : Bună ziua,

Gueulemer ! Şi celui cu măciuca : Bună ziua, Babet !
Şi ventrilocului : Noroc, Claquesous !

În clipa aceea, îl zări pe prizonierul bandiţilor, care, de la intrarea poliţiştilor, nu scosese nici o vorbă şi stătea cu capul în jos.

— Dezlegaţi-l pe domnul ! zise Javert. Şi să nu iasă nimeni !

Spunînd acestea, se aşeză ca un stăpîn la masa pe care se mai aflau încă lumînarea şi călimara, scoase o hîrtie din buzunar şi-şi începu redactarea procesului-verbal.

Abia scrisese primele rînduri, obişnuitele formule legale, şi ridicînd privirea zise :

— Să se apropie domnul pe care l-au legat dumnealor.

Agenţii se uitară de jur-împrejur.

— Ei, zise Javert, unde e ?

Prizonierul bandiţilor, domnul Leblanc, domnul Urbain Fabre, tatăl Ursulei sau al Ciocîrliei, dispăruse.

Uşa era păzită, dar fereastra nu. De îndată ce s-a văzut dezlegat şi pe cînd Javert întocmea procesul-verbal, s-a folosit de tulburare, de zgomot, de îmbulzeală, de întuneric şi, într-o clipă cînd atenţia nu era aţintită asupra lui, şi-a făcut vînt pe fereastră.

Un agent alergă la fereastră şi privi. Nu se vedea nimeni.

Scara de frînghie se legăna încă.

— Drace ! exclamă Javert printre dinţi. Țsta trebuie să fi fost cel mai preţios dintre toţi.

COPILUL CARE ȚIPA INTR-UN CAPITOL ANTERIOR

A doua zi după cele petrecute în casa de pe boulevardul de l'Hôpital, un băiat care părea că vine din-spre podul Austerlitz se îndrepta pe alea din dreapta spre bariera Fontainebleau. Se înnoptase. Piciul era galben la față, slab, îmbrăcat în zdrențe, cu pantaloni de pînză în luna februarie și cînta cît îl ținea gura.

La colțul străzii Petit-Banquier o bătrîna cocîrjată scormonea un morman de gunoaie la lumina felinarului ; băiatul o lovi în treacăt, apoi se trase înapoi strîgînd :

— Ia te uită ! Și eu care credeam că e ditamai cîinele ! Rosti cuvintele astea umflîndu-se dinadins, într-un fel care s-ar putea exprima foarte bine în scris prin litere mari : DITAMAI cîinele !

Bătrîna se ridică furioasă.

— Țînc nerușinat ! mormăi ea. Dacă nu stăteam aplecată, îți dădeam un picior undeva !

Copilul era departe.

— Cuțu-cuțu ! zise el. Văd că nu m-am înșelat.

Turbînd de mînie, bătrîna se ridică în picioare și razele roșietice ale felinarului îi lumînară în întregime fața pămîntie, osoasă și plină de zbîrcituri, care se împreunau în colțul gurii. Trupul i se pierdea în întuneric și nu i se vedea decît capul. Parc-ar fi fost masca Mizeriei omenești, desprinsă din noapte de o luminiță. Copilul se uită la ea.

— Doamna, spuse el, nu-i felul de frumusețe care mi-e pe plac.

Își văzu de drum și începu să cînte din nou :

*Regele Copită-grea
Iar pleca la vînătoare ;
La vînat de corbi pleca...*

După aceste trei versuri se opri. Ajunse în fața numărului 50—52 și, găsim ușa încuiată, începu să lovească în ea cu picioarele ; bătai răsunătoare și vi-tejești, care arătau mai degrabă că purta ghetete băr-bătești decît că avea picioare de copil.

Între timp, aceeași bătrînă pe care-o întîlnise la colțul străzii Petit-Banquier venea în goană în urma lui, strigînd și făcînd semne deznădăjduite.

— Ce e asta ? Ce s-a întîmplat ? Dumnezeuule sfinte !
Sparge ușa ! Dărimă casa !

Loviturile de picior nu mai conteneau.

Bătrîna făcea spume la gură.

— Așa se intră într-o casă ?

Deodată se opri, recunoscîndu-l pe strengar.

— Ce ? iar diavolul ăsta împielit ?

— Ia te uită... băbuța ! o recunosc și băiatul. Bună ziua, Bougon ! Am venit să-mi văd strămoșii.

Bătrîna răspunse cu o strîmbătură căznică, mărturie grăitoare a urii născute din slăbiciune și din urî-tenie, care din păcate, se pierdu în întuneric :

— Nu-i nimeni aici, nătărăule !

— Asta-i bună ! zise copilul. Dar unde-i tata ?

— La Force ¹.

— Drace !... Și mama ?

— La Saint-Lazare ².

— Și surorile ?

— La Madelonette ³.

Băiatul se scărpină după ureche, se uită la țara Bougon și oftă cu necaz :

¹ Închisoare pentru bărbați.

² Închisoare pentru femei.

³ Casă de corecție pentru minori.

— Uf !

Apoi se răsuci pe călcîie și-n clipa următoare bătrîna, rămasă în pragul ușii, îl auzi cîntînd cu glasul lui limpede și tînăr, pierzîndu-se pe sub ulmii întunecați, înfiorați de vîntul iernii :

*Regele Copită-grea
Iar pleca la vînătoare,
La vînat de corbi pleca
Sus pe cataligi călare.
Cine pe sub ele trece
Îi dă lui un ban de zece.*

CUPRINSUL

PARTEA A TREIA: MARIUS

Cartea întâia

PARISUL VĂZUT ÎN ATOMUL LUI

I <i>Parvulus</i>	7
II Cîteva semne particulare	8
III Are haz	10
IV Poate fi folositor	11
V Hotarul lui	13
VI Puțină istorie	16
VII Ștregarul parizian și-ar avea locul în castele Indiei	18
VIII În care vom citi un cuvînt fermecător al ul- mului rege	21
IX Sufletul de altădată al Galiei	24
X <i>Ecce Paris, ecce homo</i>	26
XI A glumi, a domni	33
XII Viitorul mocnind în popor	38
XIII Micul Gavroche	40

Cartea a doua

UN MARE BURGHEZ

I Nouăzeci de ani și treizeci și doi de dinți	43
II La așa stăpîni, așa casă	45
III Luc-Esprit	47
IV Spre o sută de ani	48
V Basque și Nicoletta	49
VI În care se va pomeni de Magnon și de cei doi copii ai ei	51
VII Regulă : nu primește decît seara	53
VIII Două surori care nu seamănă una cu alta	54

Cartea a treia

BUNICUL ȘI NEPOTUL

I Un salon de altădată	58
II Unul dintre strigoii roșii ai timpului	63
III <i>Requiescant</i>	72
IV Sfirșitul tîlharului	83
V Ca să ajungi revoluționar e bine să mergi la biserică	87
VI Ce se întîmplă cînd te întîlnești cu un epitrop	89
VII O fustă oarecare	97
VIII Marmura împotriva granitului	104

Cartea a patra

PRIETENII A.B.C.-ULUI

I Un grup care ar fi putut să intre în istorie	110
II Discursul funebru al lui Bossuet pentru Blondeau	129

III Uimirile lui Marius	133
IV Sala din fund a cafenelei Musain	136
V Orizontul se lărgeste	147
VI <i>Res angusta</i>	152

Cartea a cincea

BINEFACERILE SĂRACIEI

I Marius în luptă cu nevoile	156
II Marius în sărăcie	158
III Marius a crescut	162
IV Domnul Mabeuf	168
V Sărăcia, soră bună cu mizeria	173
VI Înlocuitorul	176

Cartea a șasea

INTILNIREA A DOUĂ STELE

I Porecla, un mod de formare a numelor de familie	183
II <i>Lux facta est</i>	187
III Joc de lumină al primăverii	190
IV Începutul unei boli grele	191
V Tot felul de trăsnete cad pe capul țatei Bougon	195
VI Prizonier !	196
VII Aventurile literei „U” lăsată în voia presunerilor	199
VIII Chiar și invalizii pot fi fericiți	202
IX Eclipsa	204

Cartea a şaptea

PATRON-MINETTE

I Minele şi minerii	207
II La fund	210
III Babet, Gueulemer, Claquesous şi Montparnasse	212
IV Alcătuirea bandei	215

Cartea a opta

SARACUL CEL PĂCATOS

I Marius, căutînd o fetiţă cu pălărie, găseşte un om cu şapcă	220
II Descoperire	222
III <i>Quadrifrons</i>	224
IV O floare în mocirlă	230
V O ferestruică a providenţei	237
VI Fiara în vizuina ei	240
VII Strategie şi tactică	246
VIII O rază de lumină	250
IX Jondrette e gata să plîngă	253
X Tariful cabrioletelor de piaţă e doi franci ora	257
XI Mizeria îşi oferă serviciile ei suferinţei . . .	261
XII Cum a fost întrebuinţată moneda de cinci franci a domnului Leblanc	265
XIII <i>Solus cum solo, in loco remoto, non cogitantur orare Pater Noster</i>	270
XIV În care un poliţist dă două pistoale unui avocat	273
XV Jondrette îşi face târguieile	278
XVI În care vom regăsi un cîntec pe o arie englezească, la modă în 1832	281

XVII Cum a fost întrebuințată moneda de cinci franci a lui Marius	285
XVIII Cele două scaune ale lui Marius stau față-n față	290
XIX Când răscolești mocirla	292
XX Capcana	297
XXI Ar trebui arestate mai întâi victimele . . .	328
XXII Copilul care țipa într-un capitol anterior .	333

Lector : NICOLAE TEICA
Tehnoredactor : ELENA CALUGARU

Apărut 1971. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format
700×920/32. Coli ed. 16,52. Coli tipar 10,75. A.
nr. 19698/1971 C.Z. pentru bibliotecile mari și
mici 84—31=59.

Tiparul executat sub comanda
nr. 10 704 la Combinatul Poligrafic
„Casa Scintei”, Piața Scintei nr. 1,
București — Republica Socialistă
România